

SLS

POD KRALJEVO DIKTATURO

Jure Gašparič

Diktatura kralja Aleksandra in politika

Modrijan

Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935

JURE GAŠPARIČ
SLS POD KRALJEVO DIKTATURO

SLS POD KRALJEVO DIKTATURO

Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke
v letih 1929–1935

Avtor
Dr. Jure Gašparič

Urednik
Marko Vidic

Lektorica
Hana Kovač

Oblikovanje
Branka Smodiš in Kazimir Rapoša

Računalniški prelom
Dušan Obštetar

Fotografije na naslovnici
Muzej novejše zgodovine Slovenije

Izdala in založila
Modrijan založba, d.o.o.

Za založbo
Branimir Nešović
Natisnila
Tiskarna Schwarz
Naklada 600 izvodov
Ljubljana 2007
Prva izdaja

Izid knjige je denarno podprla Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

© Modrijan založba, d.o.o.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.1)"1929/1935"

323(497.1)"1929/1935"

329.3:282(497.4)"1929/1935"

GAŠPARIČ, Jure, 1977-

SLS pod kraljevo diktaturo : diktatura kralja Aleksandra in
politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935 / Jure
Gašparič. - 1. izd. - Ljubljana : Modrijan, 2007

ISBN 978-961-241-191-6
236468224

www.modrijan.si

Jure Gašparič

SLS POD KRALJEVO DIKTATURO

Diktatura kralja Aleksandra
in politika Slovenske ljudske stranke
v letih 1929–1935

KAZALO

PREDGOVOR	7
ORIS RAZVOJA SLOVENSKEGA KATOLIŠKEGA POLITIČNEGA TABORA DO UVEDBE ŠESTOJANUARSKE DIKTATURE	13
Od političnega konstituiranja leta 1890 do razpada habsburške monarhije	13
V prvem desetletju nove jugoslovanske države 1918–1929	30
UVEDBA DIKTATURE KRALJA ALEKSANDRA	53
O diktaturi kralja Aleksandra	53
Slovenska ljudska stranka in uvedba diktature kralja Aleksandra	72
ČAS SOBIVANJA S KRALJEVIM REŽIMOM	83
Minister Anton Korošec	83
Ban Dušan Sernek	97
Pristaši nekdanje SLS v banskem svetu Dravske banovine	104
Menjava na ministrskem mestu – namesto Antona Korošca Dušan Sernek	107
ČAS OPOZICIJE	115
Obnova ustavnega življenja	115
Volitve v Narodno skupščino 8. novembra 1931	121
Utrjevanje režima	136
»Odgovor« nekdanje SLS ali ofenziva zelenih kravat	140
Odgovor režima ali šenčurski dogodki	153
Zaostritev odnosov v katoliškem političnem taboru	158
Iskanje dogovora z dvorom	161
Punktacije	164
Konfinacija	178

KORAKI K VRNITVI NA OBLAST	181
Občinske volitve v Dravski banovini 15. oktobra 1933	181
Hvarski pogovori	212
Atentat in njegove notranjepolitične posledice	225
Vlada Bogoljuba Jevtića	234
Nadomestne volitve v Senat 3. februarja 1935	237
Volitve v Narodno skupščino 5. maja 1935	252
VRNITEV NA OBLAST	263
Jevtićev padec in oblikovanje vlade	
Stojadinović-Korošec-Spaho	263
Začetek novega vzpona ali začetek konca?	273
SUMMARY	282
VIRI IN LITERATURA	285
IMENSKO KAZALO	299

PREDGOVOR

»Ljubljana, 14. decembra 1940

Danes okrog 7.30 se je z bliskovito hitrostjo razširila žalostna vest, da je zjutraj v Beogradu nenadoma umrl predsednik Senata in minister prosvete dr. Anton Korošec, vodja slovenskega naroda, eminentni ne le slovenski, ampak tudi jugoslovanski politik, s čigar imenom je povezan tudi nastanek Jugoslavije in čigar ime je prav tako dobro znano izven meja naše domovine.«¹

S temi besedami je ljubljanski dopisnik Centralnega presbiroja Pavle Grubišič tistega dne začel svoje običajno telefonsko poročilo Beogradu. Pri tem seveda ni bilo naključje, da je na prvo mesto postavil skoraj senzacionalno vest, vest o smrti Antona Korošca. Prišla je nenadoma in povsem nepričakovano, presenečeni naj bi bili tudi njegovi najožji politični sodelavci, saj jih je še prejšnji večer okrog šeste ure poklical in povprašal o vremenu. Nameraval je namreč priti v Slovenijo. Štirinajstega decembra zjutraj je vodstvo nekdanje Slovenske ljudske stranke, tedaj vključene v vsedržavno stranko, Jugoslovansko radikalno zajednico, tako ostalo brez svojega karizmatičnega vodje.

Življenjska pot Antona Korošca in razvoj SLS sta bila še iz časov habsburške monarhije neločljivo povezana, po Koroščevem vzponu na vrh stranke pa se skorajda zdi, da sta postali ena zgodba iz poglavja politične zgodovine. V dveh desetletjih prve jugoslovanske države velikokrat nastopata kot sinonim, čeprav Korošec kljub vsemu ni bil SLS in SLS ni bila njegova nekritična vojska. Bil je le njen nesporni prvak, ki je dobro obvladoval politično matematiko. Historiografska analiza razvoja stranke tako mora hote ali nehote v precejšnji meri upoštevati njegovo vlogo v njej, kar se pač kaže v dejstvu, da je Korošec »glavni junak« zgodbe o SLS. In eno bolj skrivnostnih poglavij v

¹ Arhiv Srbije i Crne gore 38, *Centralni presbiro Predsedništva Ministarskog saveta*, fasc. 5/18, telefonsko poročilo dopisnika z dne 14. 12. 1940.

tej zgodbi, v zgodovini SLS in Korošca, je bil čas kraljeve diktature v prvi polovici tridesetih let minulega stoletja.

Dne 16. oktobra 2002 so v srbskem Lapovu odkrili spomenik kralju Aleksandru Karađorđeviću. Na slovesnosti, ki ji je prisostvoval tudi Aleksandrov vnuk Aleksander II., danes stanovalec dedinjskega kompleksa in »pretendent« na srbski prestol, je govoril član »Kronskega sveta« Aleksandra II. književnik Matija Bečković. V svojem govoru je kralja Aleksandra koval v zvezde in samoočitajoče dejal, da na »našo (srbsko) sramoto pokojnik še vedno ni dočakal svoje pravice«. Pomni se ga po tem, da je razpustil parlament in prepovedal politične stranke – česar naj mu ne bi odpustili tisti, ki so uvedli diktaturo proletariata in enopartijski sistem – dejansko pa naj bi bil nadvse genialen viteški kralj, ki je padel kot prva žrtev fašizma.² V ozračju najnovejše monarhistične propagande v Srbiji se očitno lahko srečujemo z nadvse izvirnimi tezami o času diktature kralja Aleksandra, kar pa ni niti presenettljivo niti nenavadno. Vsakokratno aktualno družbeno in politično okolje pač vedno generira raznovrstne interpretacije preteklosti, ki se tako od svojih predhodnic kot med sabo včasih precej razlikujejo. Razkorak med njimi je po eni strani vsebinske narave, po drugi pa jih loči tudi zgodovinska utemeljenost. Politična zgodovina je namreč zmerom bila in še vedno je politična igrača. Za potrebe aktualnega političnega trenutka se iz preteklosti kot iz samopostrežne trgovine izbirajo (včasih tudi izmišljeni) dogodki, s katerimi se nato »znanstveno« argumentira določen predlog, zahteva ali pa zgolj ustvarja zaželeno sliko, ki naj volilca prepriča o nujnosti uveljavitve kakega interesa. Toda celovitejši pogled v preteklost, tudi v čas Aleksandrove diktature, pokaže malo bolj kompleksno in precej bolj uravnoteženo sliko.

V obdobju diktature kralja Aleksandra se je nedvomno korenito spremenila politična podoba slovenskega in jugoslovanskega prostora, vendar velja poudariti, da je ta čas v slovenskem zgodovinsko relativno slabo raziskan. To še posebej velja za položaj in usodo strank in nekaterih strankarskih organizacij tradicionalnih idejnopoličnih taborov na Slovenskem – liberalnega, socialističnega in katoliškega –, ki so bile z začetkom diktature prepovedane. Katoliški politični tabor, utelešen v Slovenski ljudski stranki (SLS), je bil v času demokratično-parlamentarnih dvajsetih let dvajsetega stoletja politično najmočnejši. Njegova vloga po nastopu diktature posledično ni imela majhne teže

² *Glas javnosti*, 20. 10. 2002, Govor Matije Bečkovića (http://www.royalfamily.org/press/press-det/press-425_yu.htm, 16. 8. 2007).

in nam zato tudi omogoča vpogled v širše slovensko in jugoslovansko politično dogajanje. Pričujoča raziskava tako skuša osvetliti položaj nekdanje SLS po 6. januarju 1929, skozi to prizmo pa tudi delovanje Aleksandrove diktature v jugoslovanski Sloveniji – Dravski banovini in v širšem državnem okviru.

Delo obravnava časovni okvir 1929–1935, tj. od vzpostavitve Aleksandrove diktature do vrnitve nekdanje SLS na oblast 24. junija 1935, s tem da ga uvaja nujen oris političnega razvoja katoliškega gibanja od njegovega političnega konstituiranja leta 1890 do nastopa diktature. Osrednja problematika, čas po 6. januarju 1929, ko je kralj Aleksander Karadorđević suspendiral vidovdansko ustavo in skupščino ter razglasil diktaturo, je obravnavana v petih problemsko-kronoloških sklopih. V prvem so razčlenjeni značaj diktature in odmevi nanjo ter posledice njene uvedbe v strankarsko-političnem življenju. SLS je bila tedaj ukinjena in prisiljena v formalni umik v ilegalo, dejansko pa je delovala naprej. Njen dejanski obstoj tako ni vprašljiv, kar skuša pokazati tudi besedilo pričujoče knjige. Povsem drugače pa je bilo s pravno-formalno podlago obstoja stranke. Vse prevečkrat se spregleda, da je januarja 1929 SLS prenehala obstajati kot dovoljena stranka in se nato kot zgolj in samo SLS tudi ni več obnovila. Ustavne in zakonske omejitve so bile preprosto prestroge. V svojem delu jo zato izrecno imenujem nekdanja oziroma bivša ali prepovedana SLS, s čimer želim jasno poudariti njen pravno spremenjeni status.

V drugem sklopu obravnavamo čas sobivanja z Aleksandrovim režimom – obdobje od nastopa diktature do izstopa stranke iz vlade 2. septembra 1931. Nekdanja SLS, ki je bila stranka narodnoavtonomiščne usmeritve, je tedaj imela svojega predstavnika v vladi šestojanuarskega režima, kar jo je postavljalo v vprašljiv politični položaj. Šestojanuarski režim je namreč vztrajno uresničeval svojo zamisel jugoslovanskega narodno-državnega unitarizma. Stopnjevani pritisk režima in unitaristična ideja sta se med drugim konkretizirala decembra 1929 z razpustitvijo katoliške telovadne organizacije Orel, s čimer je bila še dodatno okrnjena organizacijska infrastruktura ukinjene SLS, notranja nasprotja v njej pa so se še bolj zaostрила. Razčlembi tega časa je prav zato namenjen poseben poudarek.

Po odhodu predstavnikov nekdanje SLS iz vlade je za nekdanjo stranko nastopil čas opozicije. Pogoji delovanja so se tedaj zanjo še bolj zaostрили, a je kljub temu našla načine, da izrazi svojo politično moč, kar se je še posebej pokazalo ob proslavah šestdesetletnice vodje

nekdanje SLS dr. Antona Korošca. Ti dogodki, ki so se sicer končali s preganjanjem pristašev nekdanje SLS in procesom proti njim, so razkri- li nezmanjšano politično moč nekdanje stranke med slovenskim volil- nim telesom. Jedrni del monografije tvori prav obravnava političnih razmer in dinamike »na terenu« v tem obdobju političnega razvoja v Dravski banovini. Zato je več prostora namenjenega tudi analizi volil- nega dogajanja. Glede na dejstvo, da se je nekdanja SLS ob skupščin- skih volitvah leta 1931 odločila za volilno abstinenco in k tej prite- gnila večino slovenskega prebivalstva, je ob tem vprašanju posvečena posebna pozornost preizkusu temeljne teze; da je ukinjena stranka ohranila svojo osnovno strukturo, organizacijsko razvejanost in zvezo s članstvom tudi po šestem januarju. Po odhodu v opozicijo je nekdanja stranka v skladu s svojo politično taktiko ponovno začela javno obuja- ti svoj avtonomistični program. To je doseglo vrh 31. decembra 1932, ko je objavila svoj program federativne preureditve jugoslovanske države, t. i. ljubljanske punktacije oziroma Slovensko deklaracijo. V delu besedila je zato posebna skrb namenjena jugoslovanski državnosti in strankarsko-politični dinamiki nekdanje SLS, ki je privedla do obli- kovanja omenjenih punktacij.

V zadnjih dveh problemsko-kronoloških sklopih je razčlenjeno ob- dobje od jeseni 1933 do vstopa načelnika nekdanje SLS Antona Korošca v vlado novoustanovljene Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) 24. junija 1935. V tem času so bili najvišji voditelji nekdanje SLS (na čelu s Koroščem) od januarja 1933 do oktobra 1934 zaradi ljubljanskih punk- tacij v konfinaciji. Pri tem je bil Korošec od jeseni 1933 v stiku s kraljem Aleksandrom, po monarhovi smrti pa je kot ponovno svoboden človek nadaljeval z vnetim iskanjem in pripravljanjem pravih korakov k vno- vičnemu vzponu nekdanje SLS na oblast. Raziskava tako pojasnjuje njeno doslej še ne sistematično obdelano vrnitev na oblast sredi tridesetih let in podrobneje analizira na videz vprašljivo politično taktiko njenega vodstva. Zgornja časovna meja, ki zamejuje študijo, je posledično po- stavljena v poletje 1935 in ne v jesen 1934, ko je kralj Aleksander umrl v atentatu v Franciji in je diktatura izgubila njegov osebni pečat. Tako s stališča jugoslovanske notranjepolitične dinamike kot s stališča nekda- nje SLS predstavlja namreč nastop režima JRZ večjo prelomnico kot kraljeva smrt. V okviru četrtega problemsko-kronološkega sklopa, ki časovno združuje troje volitev – občinske leta 1933, nadomestne vo- litve v Senat leta 1935 in skupščinske volitve leta 1935, pa so skozi analizo le-teh zlasti natančno obdelane (podobno kot ob volitvah 1931)

politične razmere na terenu, s čimer je dodatno razčlenjeno dejstvo političnega obstoja nekdanje stranke v času diktature.

Politično življenje Slovencev v Kraljevini Jugoslaviji, tj. v tridesetih letih dvajsetega stoletja, doslej – z nekaj izjemami – ni bilo celovito obravnavano. Slednje še zlasti velja za čas pred letom 1935. Splošen pregled in osnovno sliko političnega razvoja najdemo v delu Metoda Mikuža *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (1965), vendar je ta, v svojem času izredno koristen pregled, lahko samo izhodišče za nadaljnje raziskave. Podrobnejši študiji sta objavila Anka Vidovič - Miklavčič in Janko Prunk. Prva je v svojem delu *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom* (1994) predstavila razvoj in dejavnost mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije, drugi pa je v knjigi *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (1977) razdelal idejnopolitični razvoj krščanskosocialističnega gibanja. V zadnjem času je Miroslav Stiplovšek sistematično osvetlil pomen in vlogo banskega sveta Dravske banovine, s čimer je zaokrožil nadvse pomembno poglavje politične zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji. Poleg omenjenih sta v ta čas dejavneje raziskovalno posegla še Jurij Perovšek in Janko Pleterski. Med tujimi avtorji izstopajo zlasti Ljubo Boban (*Maček i politika HSS 1928–1941*, 1974), Todor Stojkov (*Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, 1969), Branislav Gligorijević (*Kralj Aleksandar Karađorđević*, 2002) in Ivana Dobrivojević (*Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, 2006), a se slovenske politike ne lotevajo celovito. Podobno velja tudi za druge tuje avtorje, ki obravnavajo to časovno obdobje. Raziskava je tako metodološko utemeljena v raziskovanju primarnega arhivskega gradiva iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti in umetnosti, Arhiva Srbije in Črne gore, Arhiva Republike Slovenije, Pokrajinskega arhiva Maribor in Zgodovinskega arhiva Celje. Pri tem je treba nujno poudariti, da ni zrasla iz ohranjene arhiva nekdanje SLS, saj obstoj le-tega tako avtorju kot drugim raziskovalcem tega časa ni znan. Pričujoča študija je sestavljanka raznovrstnih koščkov. Ob arhivskem gradivu je izjemno pomemben historični vir tudi takratno domače in tuje politično časopisje (med domačim predvsem *Slovenec*, *Jutro*, *Kmetijski list*, *Jugoslovan*). Medtem ko je bilo potrebno zaradi poostrene cenzure, uvedene z diktaturo, domači tisk še posebej kritično ovrednotiti, je bilo v tujem moč najti nekaj izjemno pronicljivih analiz, na katere smo se oprli pri pripravi pričujoče

monografije. Razen tega je v raziskavi uporabljena še druga tedanja politična publicistika ter spomini nekaterih politikov, predvsem Vladimirja Ravniharja, Ivana Ahčina in Milana Stojadinovića.

Knjiga v glavnem temelji na besedilu doktorske disertacije, ki sem jo junija 2006 obranil na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Pri nastajanju sta mi ves čas marljivo in kolegialno stala ob strani oba mentorja, zaslužni prof. dr. Miroslav Stiplovšek in znanstveni svetnik doc. dr. Jurij Perovšek. Za njune številne nasvete in koncizne usmeritve se jima iskreno in prijateljsko zahvaljujem. Prav tako se še posebej zahvaljujem prof. dr. Janezu Cvirnu in znanstveni svetnici dr. Anki Vidovič - Miklavčič, ki sta s svojo pomočjo pomembno prispevala k nastanku pričujočega dela.

Jure Gašparič

ORIS RAZVOJA SLOVENSKEGA KATOLIŠKEGA POLITIČNEGA TABORA DO UVEDBE ŠESTOJANUARSKE DIKTATURE

Od političnega konstituiranja leta 1890 do razpada habsburške monarhije

Politično življenje na Slovenskem, ki se je do konca osemdesetih let 19. stoletja »razvijalo in vršilo v znamenju tako zvanega slogaštva«,¹ je tedaj dokončno podleglo nazorskim razhajanjem. Vse bolj krhka povezanost takrat še enotnega slovenskega političnega prostora je razpadla in po slovenskih deželah so se začele oblikovati politične organizacije obeh uveljavljajočih se idejnopolitičnih polov – katoliškega in liberalnega. V osrednji slovenski deželi Kranjski je bilo 26. januarja 1890 tako ustanovljeno Katoliško politično društvo. Ob njegovi ustanovitvi je katoliški dnevnik *Slovenec* zapisal, da mu želi »obilnih vspehov; iz zrna, ki je ob ugodnem času vsejano krepko vskalilo, naj zraste košato drevo, ki bo s svojim cvetjem razveseljevalo, s svojim sadom pa obilno koristi donašalo narodu slovenskemu.«² In iz zrna je nato res vzkliko košato in močno drevo, ki se je v podobi katoliške politične organizacije, od leta 1895 imenovane Katoliška narodna stranka in leta 1905 preimenovane v Slovensko ljudsko stranko, razvilo v osrednjo slovensko politično moč. Ta si je v naslednjih letih, zlasti po avstrijski državnozbornski volilni reformi leta 1907, zagotovila prevlado v slovenskem političnem prostoru.

*

Na torek 14. maja 1907³ so bile razpisane volitve v avstrijski državni zbor. Bile so prve volitve, izpeljane po novem volilnem redu, ki je zagotavljal splošno in enako volilno pravico. Že predvolilni boj je v

¹ Matija Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, I. del, samozaložba, Cleveland 1956, str. 51.

² *Slovenec*, 27. 1. 1890, *Osnovni odbor »Katol. Političnega društva«*.

³ *Slovenec*, 13. 5. 1907, *Volivci pozor!*

tistih pomladanskih dneh opozoril, da predstavljajo majske volitve pomembno prelomnico v avstrijski parlamentarni zgodovini. Takrat se je namreč »pri tem nekaj jasno odrazilo: Politika je postala predmet širokih množic prebivalstva.«⁴ Kakšen je bil izid volitev v osrednji slovenski deželi Kranjski, zgovorno priča dejstvo, da je prvi zgodovinar slovenskega katoliškega gibanja, Fran Erjavec, obdobje v letih 1907–1918 naslovil *Zmaga katoliškega gibanja*.⁵ Takrat se je kot vodilna slovenska politična sila na Kranjskem dokončno uveljavila Slovenska ljudska stranka. Svojo vodilno vlogo je obdržala do konca obstoja habsburške monarhije in jo ponesla tudi v Karadorževičevo monarhijo.

Še četrto stoletje pred tem (za stranko epohalnim) dogodkom je bila politična stvarnost v slovenskih deželah povsem drugačna. Večina slovenskih politikov je prisegala na slogo – politični koncept skupnega slovenskega nastopa, ki se zaradi narodnega interesa ni oziral na nastajajoča politično-nazorska razhajanja.⁶ Seveda so bile slogaške vrste najbolj strnjene v tistih deželah, kjer je bilo slovenstvo najbolj izpostavljeno in kjer je bila posledično največja nevarnost, da bi namesto slovenskega kandidata na volitvah zmagal nemški ali italijanski. Tako je bila slovenska politika na Koroškem, v Istri in Trstu najbolj enotna, nekoliko manj na Štajerskem, na Kranjskem in Goriškem pa je najpogosteje prihajalo do razdorov.⁷ »Jako važen preokret je pa nastopil v tem pogledu leta 1884.«⁸ Tedaj je umrl ljubljanski škof Janez Zlatoust Pogarčar, ki je nasprotoval političnemu udejstvovanju duhovščine in oblikovanju samostojne katoliške stranke. In le teden po njegovi smrti je s svojim pisanjem za katoliški list *Slovenec* začel nazorski boj goriški bogoslovni profesor s »srcem kraškim, srcem skalnim«, Anton Mahnič.⁹ Z radikalno kritiko nekatoliških načel in idej ter spodbujanjem pokristjanjenja družbe na vseh ravneh je zastopal svojo *aut-aut* (ali-ali) pozicijo. Za družbo krščanskih načel brez kompromisov. Slednje, denimo

⁴ Helmut Rumpler, *Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914*, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, 7. zvezek, Verfassung und Parlamentarismus (I. del), ur. H. Rumpler – P. Urbanitsch, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2000, str. 881.

⁵ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Prosvetna zveza, Ljubljana 1928, (dalje: Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*), str. 159, 162.

⁶ Prim.: Ferdo Gestrin – Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, DZS, Ljubljana 1966, (dalje: Gestrin – Melik, *Slovenska zgodovina*), str. 189–190.

⁷ Andrej Pančur, *Nastanek političnih strank*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, (dalje: Pančur, *Nastanek političnih strank*, SNZ 1), str. 31.

⁸ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 37.

⁹ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 36–37.

liberalni katolicizem,¹⁰ je odločno odklanjal. Vero je postavljaj nad narodnost in v tem smislu tudi odrekal narodom pravico rušiti postavne države, ki so nenazadnje nastale po božjem pravu. Pri tem pa je potrebno opozoriti, da je bil kljub temu vnet pristaš programa Zedinjene Slovenije, saj bi le-ta nastala znotraj Avstrije pod habsburškim žezlom.¹¹

Mahničeve teze so se množično udejanjile na prvem slovenskem katoliškem shodu zadnje dni avgusta 1892. S to verskopolično manifestacijo, ki so ji sledile še štiri (1900, 1906, 1913 in 1923),¹² »je bil položen temelj in ustvarjane so bile jasne smernice vsemu nadaljnjemu katoliškemu gibanju na Slovenskem«. ¹³ Vse od tedaj so bili duhovi trajno ločeni.¹⁴ Nazorska različnost se je v vsej svoji širini udejanjila tudi na političnem polju.

Na Kranjskem je konec sloge nakazalo leta 1890 ustanovljeno Katoliško politično društvo,¹⁵ ki so mu po I. slovenskem katoliškem shodu leta 1892 sledila še številna okrajna katoliška politična društva.¹⁶ Na tem širokem temelju se je nato oblikovala Katoliška narodna stranka (leta 1905 preimenovana v Slovensko ljudsko stranko), znotraj katere se je že kmalu uveljavil odvetnik dr. Ivan Šušteršič – kasnejši »nekronani vojvoda kranjski« in nesporni vodja vseh južnoslovanskih parlamentarcev na Dunaju. Liberalni tabor je leta 1894 osnoval Narodno stranko, pozneje preimenovano v Narodno napredno stranko (NNS).¹⁷

Strankarsko življenje na Kranjskem se je poslej vse bolj utrjevalo. Obstoj dveh slovenskih političnih strank je postal gotovo dejstvo in v taki politični klimi sta oba novonastala politična pola pričakala svojo »prvo veliko bitko« – deželnozborske volitve novembra 1895.¹⁸ »Ker

¹⁰ O liberalnem katolicizmu gl.: Zvonko Bergant, *Slovenski klasični liberalizem*, Nova revija, Ljubljana 2000, str. 39–42.

¹¹ Jožko Pirc, *Rimski katolik in ločitev duhov*, v: Mahničev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1990, (dalje: Mahničev simpozij), str. 117; Walter Lukan, *Anton Mahnič in nacionalno vprašanje*, v: Mahničev simpozij, str. 141, 143; Pančur, *Nastanek političnih strank*, SNZ 1, str. 31–32. Leta 1888 je začel Mahnič izdajati revijo *Rimski katolik*, kjer je utemeljeval zgoraj navedeno.

¹² O prvem in drugem shodu prim.: Stane Granda, *I. in II. slovenski katoliški shod*, v: Missiev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1988, (dalje: Missiev simpozij), str. 95–109.

¹³ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 46.

¹⁴ Dragotin Lončar, *Politično življenje Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1921, (dalje: Lončar, *Politično življenje*), str. 62.

¹⁵ Jure Gašparič, *Katoliško politično društvo*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1884–1899, Nova revija, Ljubljana 2003, (dalje: Kronika XIX/3), str. 139–141.

¹⁶ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 42–43, 101–102.

¹⁷ Jure Gašparič, *Narodna stranka za Kranjsko*, v: Kronika XIX/3, str. 222–223.

¹⁸ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1965, (dalje: Melik, *Volitve*), str. 265.

sta v naši deželi mej Slovenci dve stranki, gotovo pri volitvah ne bo manjkalo vročih bojev.«¹⁹ je začetek volilne agitacije komentiral *Slovenec*. Prav v okviru slednje se je v oktobru tistega leta tudi pričel katoliški politični tabor, formalno organiziran v okviru Katoliškega političnega društva, imenovati Katoliška narodna stranka.²⁰ Izid novembrskih volitev 1895 je pokazal značaj obeh strank, ki ju je odločilno opredeljeval tudi v naslednjih letih. Katoliška narodna stranka je osvojila vseh 16 kmečkih mandatov, liberalci pa vseh 7 mestnih in oba mandata trgovsko-obrtne zbornice.²¹

Na Goriškem je do dokončne ločitve prišlo leta 1899, v nacionalno ogroženih pokrajinah, predvsem na Koroškem in v Trstu, pa se je sloga ohranjala še naprej – na Koroškem bolj katoliško in v Trstu bolj liberalno obarvana.²²

Politično ozračje na Štajerskem je ostajalo v znamenju sloge vse do dvajsetega stoletja. V slovenski štajerski politiki tistega časa je prevladoval vplivni dr. Ivan Dečko in ko se je on poslovil s političnega prizorišča, se je končala tudi t. i. »doba Ivana Dečka« – doba štajerske sloge. Na državnozbornskih volitvah leta 1907 sta že nastopili dve slovenski stranki, in sicer leto prej nastala liberalna Narodna stranka za Štajersko pod vodstvom dr. Vekoslava Kukovca ter leta 1907 nastala katoliška Slovenska kmečka zveza za Štajersko. Tudi volilni izid na Štajerskem je mogoče komentirati z oceno Frana Erjavca – zmaga katoliškega gibanja. V Slovenski kmečki zvezi je kot ključna osebnost izstopal tedaj (1907) petintridesletni teolog iz Sv. Jurija ob Ščavnici, dr. Anton Korošec.²³ Domača spodnještajerska politična stvarnost²⁴ in predvsem eminentni dunajski parlament sta iz tega štajerskega poli-

¹⁹ *Slovenec*, 10. 10. 1895, *Razpisane deželnozbornske volitve na Kranjskem*.

²⁰ *Slovenec*, 12. 10. 1895, *Volitve – pred durmi*. O uvedbi imena KNS gl.: Jurij Perovšek, *Politične razmere na Slovenskem na prehodu iz 19. v 20. stoletje*, v: Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije, ur. R. A. Jernejčič, Zavod Sv. Stanislava, Ljubljana 2002, str. 29.

²¹ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 63.

²² Pančur, *Nastanek političnih strank*, SNZ 1, str. 32–33.

²³ Branko Goropevšek, *Razpad sloge na slovenskem Štajerskem v letih 1906–1907*, v: Celjski zbornik, Osrednja knjižnica Celje, Celje 1993, str. 143–161; Feliks J. Bister, *Anton Korošec. Državnozbornski poslanec na Dunaju*, Slovenska matica, Ljubljana 1992, (dalje: Bister, *Anton Korošec*), str. 11, 53; prim.: Pančur, *Nastanek političnih strank*, SNZ 1, str. 32–33; Janez Cvirn, *Ustanovitev narodne stranke na Štajerskem*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, (dalje: Kronika XX/1), str. 66; Branko Goropevšek, *Ustanovitev Slovenske kmečke zveze na Spodnjem Štajerskem*, v: Kronika XX/1, str. 68.

²⁴ Prim. Franc Rozman, *Anton Korošec – urednik Slovenskega gospodarja*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 161–170.

tika skovala velikega mojstra politične taktike, ki je pozneje, v obdobju med svetovnimi vojnami, prerasel v osrednjo osebnost slovenske politike v prvi jugoslovanski državi.²⁵

Na Kranjskem je sprva dajal pečat Katoliški narodni stranki njen konzervativni predsednik Karel Klun, vendar so si velik vpliv znotraj stranke s svojim zavzemanjem za široke ljudske množice kmetov in delavcev kmalu zagotovili krščanski socialci. Pod taktirko Janeza Evangelista Kreka so uspeli v svoje organizacije vključiti enako število delavcev²⁶ kot leta 1896 ustanovljena posebna delavska stranka Jugoslovanska socialno demokratična stranka (JSDS).²⁷ S tako trdno in gotovo politično oporo na Kranjskem, kjer je bila socialdemokracija potisnjena v ozadje, liberalni tabor pa je branil svoje okope v mestih in trgih, so poslanci SLS na Dunaju lahko nastopali samozavestno in tudi odločujoče pri sooblikovanju državne politike.²⁸

SLS je dejansko ves obravnavani čas bila boj z domačimi liberalci na Kranjskem. »Kranjski prepir« v osrednji slovenski deželi, kjer se je nasprotje med obema političnima taboroma tudi najostreje odražalo, pa je stranka zanesla celo v dvorano državnega zbora. Po decembrskih državnozbornih volitvah leta 1900 je namreč Šušteršič vztrajno zavračal ustanavljanje takšnega kluba južnoslovanskih poslancev, ki bi vključeval tudi tri kranjske in enega goriškega liberalca. Ker se slednjim drugi južnoslovanski parlamentarci (predvsem iz Hrvaške in Dalmacije) niso hoteli odreči (nenazadnje se je liberalni prvak Tavčar v mladosti opredeljeval za »planinskega Hrvata«),²⁹ sta sprva na

²⁵ Prim. Bister, *Anton Korošec*, str. 267 in Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914*, Slovensko panevropsko gibanje – Založba Panevropa, Celje 2001, (dalje: Rahten, *Slovenska ljudska stranka*), str. 144.

²⁶ Kot osrednja organizacija vseh krščanskosocialnih nepolitičnih društev je 14. novembra 1897 nastala Slovenska krščansko socialna delavska zveza, ki je pred prvo svetovno vojno združevala več kot 450 društev s 43.000 člani. – Jure Gašparič, *Slovenska krščansko socialna delavska zveza*, v: *Kronika XIX/3*, str. 284.

²⁷ Na tem mestu velja opozoriti, da je bila JSDS prva stranka, ki je presegla delitev slovenskega ozemlja na dežele, saj je bila zasnovana vsenarodno. – Jurij Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora 1918–1929*, Modrijan, Ljubljana 1996, (dalje: Perovšek, *Liberalizem*), str. 29.

²⁸ Walter Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, v: *Missiev simpozij*, str. 117; Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 15; Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Založba ZRC, Ljubljana 1998, (dalje: Pleterski, *Ivan Šušteršič*), str. 50–63.

²⁹ Ivan Hribar, *Moji spomini I*, ur. Vasilij Melik, Slovenska matica, Ljubljana 1983, str. 205; gl. tudi opombo v: Ivan Hribar, *Moji spomini II*, ur. Vasilij Melik, Slovenska matica, Ljubljana 1984, str. 591.

Dunaju delovala dva južnoslovanska kluba – Šušteršičev Slovanski centrum in Hrvaško-slovenski klub, kamor so se zatekli štirje slovenski liberalci.³⁰

*

Ključno zmago v spopadu političnega katolicizma in liberalizma je SLS požela z uveljavitvijo volilne reforme leta 1906.³¹ Težnje po spremembi starega volilnega sistema, ki je s svojim sistemom kurij³² zagotavljal t. i. zastopstvo interesov v državnem zboru, so bile prisotne vse od obnove ustavnega življenja v Avstriji v šestdesetih letih 19. stoletja. Vendar je demokratizacija na tem področju napredovala le počasi in postopoma. Po prvi veliki reformi leta 1873 so bile uvedene neposredne volitve v državni zbor,³³ po drugi iz leta 1896 pa so obstoječim štirim kurijam dodali še peto – splošno kurijo.³⁴ Sistem kurij je tako ostajal še naprej, o njegovi primernosti za sodobno parlamentarno demokracijo pa se je nadvse hudomušno izrazil načelnik SLS Ivan Šušteršič, ko je v državnem zboru dejal, da je sam veleposestnik na Kranjskem in da torej njegove interese zastopata poslanca Josef Schwegel in Josip Emanuel Barbo, da je hkrati veleposestnik na Štajerskem in da torej zastopa njegove interese tudi grof Karl Stürgkh; in nenazadnje še dr. Ivan Tavčar, ki zastopa obrtnike.³⁵ Vsi omenjeni so seveda bili njegovi politični nasprotniki.

Prizadevanja za splošno in enako volilno pravico so se precej okrepila po reformi leta 1896, ko je bil tudi avstrijski tisk poln tovrstnih diskusij.³⁶ Na čelo boja za novo volilno reformo se je najprej postavilo

³⁰ Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 39–44.

³¹ Glej pregledno predavanje Vasilija Melika, *Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki*, *Zgodovinski časopis* 33 (1979), št. 2, str. 221–227.

³² Po sistemu kurij so bili volilci razdeljeni v volilne razrede, imenovane kurije; vsak izmed teh pa je volil vnaprej določeno število poslancev. Volilci kmečke kurije so tako volili 40% poslancev, dejansko pa predstavljali 80% prebivalstva, četrtno poslancev so izvolili volilci mestne kurije (manj kot petina prebivalstva), preostanek pa je pripadel dvema privilegiranim razredoma – veleposestniški kuriji in kuriji članov trgovsko-obrtnice zbornice ter t. i. virilistom (nevoljenim članom) – rektorjem univerz in škofom. Opisani sistem pa je do reforme leta 1873 veljal zgolj za volitve v deželni zbor, kajti poslance državnoborske poslanske zbornice na Dunaju so deželni zbori volili iz svoje srede. – Melik, *Volitve*, str. 5–8, 11–13; William Alexander Jenks, *The Austrian Electoral Reform of 1907*, Columbia University Press, New York 1950, (dalje: Jenks, *The Austrian Electoral Reform*), str. 15–16.

³³ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 73–74; Melik, *Volitve*, str. 32–33.

³⁴ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 24; Melik, *Volitve*, str. 33–34.

³⁵ Ivan Šušteršič je kot odvetnik pripadal tudi obrtniškemu »stanu«. To je omenil na seji državnega zbora dne 5. 10. 1905. – Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 59.

³⁶ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 27.

delavsko gibanje.³⁷ Prelomni trenutek je dokončno napočil leta 1905. Vladna kriza na Ogrskem je v povezavi s burnimi dogajanja v Rusiji (rusko-japonska vojna in revolucija leta 1905), ki so še bolj podžgala socialdemokrate v njihovih volilnoreformnih akcijah,³⁸ pognala volilno debato tudi na parket dunajskega parlamenta. Ob njegovem ponovnem odprtju septembra 1905 so zbrani poslanci najprej prisluhnili nastopnemu govoru ministrskega predsednika barona Paula Gautscha, v katerem se ta ni mogel izogniti vprašanju volilne reforme. Sicer je poudaril, da je sam zagovornik razširitve volilne pravice, a hkrati narvrgel, da bo realizacija le-te izjemno težaven in zapleten projekt.³⁹

Načrt volilne reforme je vlada nato predložila 23. februarja 1906. Število vnaprej določenih slovenskih mandatov naj bi se povečalo na 23, kar bi bilo odstotkovno gledano približno toliko, kolikor bi Slovencem šlo glede na delež v prebivalstvu monarhije.⁴⁰ Slovenski ljudski stranki je predlog ustrezal, liberalni Narodno napredni stranki pa ne. Liberalci so se namreč še kako zavedali, da bi uveljavitev reforme premočno okrepila SLS.⁴¹ Ključ za razumevanje njihovega strahu lahko vidimo v samem volilnem sistemu, ki je temeljil na večinskem principu. Volilo bi se torej konkretne poslance v že določenih volilnih okrajih. Upošteva je majhno koncentracijo urbanih središč na Slovenskem in politično težo dr. Šušteršiča so liberalci seveda spoznali preprosto dejstvo: volilni okraji bodo ukrojeni po meri SLS, kar bi v vsakem okraju zagotavljalo prevlado katoliškega volilnega telesa nad liberalnim. Zgolj ljubljanski (mestni) okraj bi ponujal tudi dejanske možnosti za izvolitev kandidatom NNS.⁴²

³⁷ Utemeljevanje splošne in enake volilne pravice iz ust socialdemokratskih politikov je povzemal tudi politik SLS Anton Korošec. Tako je na seji poslanske zbornice 20. 11. 1906 citiral socialističnega zastopnika, ki je dejal, da je enaka politična pravica »marveč pravica, lastna vsakemu državljanu«. Cit. po: Bister, *Anton Korošec*, str. 50.

³⁸ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 27–31; prim.: Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 175.

³⁹ Zato je tudi dejal, da se bo vlada posvetila iskanju rešitve, kako pomiriti Nemce in Čehes ter tako prispevala k ohlajanju mednacionalnih nasprotij. Implicitno je s tem zavrnil skorajšnjo volilno reformo. – Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 32–33.

⁴⁰ Lončar, *Politično življenje*, str. 74.

⁴¹ Narodno napredna stranka je v svojih začetkih zagovarjala splošno (a ne enako!) volilno pravico, od česar jo je nato odvrnil predvsem strah pred premočno SLS. – Gestrin – Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 273, 289. »Liberalna stranka je tedaj postala še bolj reakcionarna kot pa klerikalna.« – Prav tam, str. 289.

⁴² Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 179. O pogledih katoliške stranke na vprašanje volilne reforme gl. tudi: Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*, Inštitut za globalne politične študije, Ljubljana 2004, str. 287–393.

Načelnik SLS Ivan Šušteršič se je tako več kot zavedal prednosti splošne in enake volilne pravice. A hkrati je v mnogonacionalnem parlamentu videl tudi kopico preprek, ki so stale na poti volilni reformi. V svojem pismu uglednemu štajerskemu mecenu dr. Pavlu Turnerju je že leta 1900 zapisal, kje vidi izhod. »Dregnil sem sicer v sršenovo gnezdo, zaletel se v stare predsodke in v priljubljene fraze – toda naše ljudstvo se čedalje bolj navdušuje za idejo splošne volilne pravice. /.../ Po mojih mislih silijo vse razmere zdej na oktroiranje splošne volilne pravice. Zadeva torej znabiti bolj aktualna nego se splošno zdi. Saj se drugače ne more iz zagate!⁴³ Šušteršič je očitno že zelo zgodaj uvidel, kaj bi pomenila volilna reforma za njegovo stranko, a tako elegantne rešitve, kot si jo je zamislil – oktroiranja splošne volilne pravice, le ni dočakal. Namesto tega je moral skozi vse leto 1906 biti parlamentarni boj za uspešno udejanjenje reforme.⁴⁴ Morebiten dobitok ob uspešno izpeljani reformi bi bil za Šušteršiča in SLS neprecenljiv. Od skupno 11 slovenskih mandatov na Kranjskem se jih je SLS obetalo 10, kar bi stranki omogočilo popolno prevlado.

Povsem drugačen je bil položaj na slovenskem Koroškem, kjer so bili Slovenci v defenzivi proti mnogo močnejšim Nemcem. Od skupno 10 koroških mandatov bi Slovencem pripadel le en sam. Slovenski koroški politiki na čelu z dr. Jankom Brejcem so pričakovali podporo s Kranjske, ki bi jim zagotovila dodaten mandat, vendar Šušteršič tedaj ni preostro »dregnil v sršenovo gnezdo«. Njegova prioriteta in cilj, ki se je obetal, je bila zmaga nad liberalci doma, koroške zadeve so bile v drugem planu. Takšna politika načelnika SLS je seveda izzvala ostre proteste na Koroškem ter v vsej izvenkranjski javnosti.⁴⁵ Nekaj časa je stranki grozila celo politična osamitev na Kranjskem, kar bi ji posledično onemogočilo načrtovano preobražanje iz osrednje kranjske v osrednjo (vse)slovensko politično silo,⁴⁶ vendar te poti nobena druga politična opcija več ni mogla preprečiti.

⁴³ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Pavel Turner, pismo Ivana Šušteršiča z dne 29. 8. 1900.

⁴⁴ Šušteršič se je za takojšnjo reformo zavzel tudi neposredno po omenjenem Gautschovem nastopnem govoru septembra 1905. Gl.: Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 36.

⁴⁵ Podrobneje o sporu glede 2. koroškega mandata gl.: Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 179, 182–183, 187–189, 192 in Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 59–71; isti, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*, Studia Carinthiaca, XX. knjiga, Mohorjeva založba, Celovec 2002, (dalje: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*), str. 84–98.

⁴⁶ Prim. Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 69–71.

Prvega decembra 1906 je poslanska zbornica potrdila predlog volilne reforme, po katerem je Slovincem pripadlo skupno 23 mandator.⁴⁷ Enaindvajsetega januarja 1907 je nato svoje privoljenje dala tudi gosposka zbornica in končno je s podpisom cesarja Franca Jožefa reforma 26. januarja 1907 postala zakon.⁴⁸

Ob dogajanju v gosposki zbornici velja opozoriti na zanimivo podrobnost, da je njenega člana ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventuro Jegliča h glasovanju za reformo prepričeval le rojak Ivan Šušteršič, ostalim škofom pa je pisal tedanji ministrski predsednik Vladimir Beck ali celo sam cesar. Na Dunaju se vladni krogi gotovo niso slepili, da je Jegličevo stališče naklonjeno reformi. Slednji je nenazadnje bil predstavnik stanovskih interesov in se je zato zavedal nevarnosti splošne in enake volilne pravice.⁴⁹ Toda očitno so velik dobitek, ki bi v obliki volilne reforme osrečil SLS, videli tudi v cesarski prestolnici in se zato niso še posebej ukvarjali s »patronom« slovenskega katoliškega gibanja.⁵⁰

Na izid prvih volitev po volilni reformi smo opozorili že na začetku. Zmaga katoliškega gibanja je konkretno pomenila kar 18 slovenskih mandatov za katoliški tabor. Tudi na Kranjskem so se predvidevanja uresničila; liberalcem je pripadel en sam mandat, 10 so jih osvojili kandidati SLS.⁵¹ Pa še ob ta edini kranjski liberalni mandat se je (na valovih očitnega zmagoslavja) načelnik SLS Šušteršič obregnil z besedami: »S Hribarjevo volitvijo si Ljubljana le škoduje, ker vzame edino merodajni Slovenski Ljudski Stranki pravico in dolžnost, biti oficijelna zastopnica interesov ljubljanskega mesta in vseh slojev ljubljanskega prebivalstva!«⁵² Na Štajerskem je pet mandatov (od skupno sedmih) osvojila Slovenska kmečka zveza, na Goriškem sta prodrli kandidata društva Sloga⁵³ (tretji mandat je pripadel liberalcem), na

⁴⁷ Enajst na Kranjskem, 7 na Štajerskem, 4 na Primorskem in 1 na Koroškem. Tem je mogoče dodati tudi 1 istrski hrvaško-slovenski mandat, ki pa ga Dragotin Lončar uvršča med hrvaške. – Lončar, *Politično življenje*, str. 75.

⁴⁸ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 62, 64.

⁴⁹ Prim.: Vasilij Melik, *Jeglič in slovenska politika do leta 1918*, v: Jegličev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1991, (dalje: Melik, *Jeglič in slovenska politika*), str. 281–282.

⁵⁰ Igor Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič*, Zgodovinski časopis 50 (1996), št. 3, str. 370–372.

⁵¹ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 190; Lončar, *Politično življenje*, str. 75.

⁵² *Slovenec*, 18. 5. 1907, *Dr. Šušteršič o ljubljanski volitvi*. – Za državnozbornskega poslanca je bil tedaj izvoljen prvak NNS in ljubljanski župan Ivan Hribar.

⁵³ Društvo Sloga se je še isto leto preimenovalo v Slovensko ljudsko stranko. O koncu slogaške politike na Goriškem gl.: Branko Marušič, *Konec slogaštva na Goriškem*, v: *Kronika XX/1*, str. 25.

Koroškem in v Trstu pa kandidata, voljena na skupnem narodnem programu.⁵⁴

Leto po državnozborski volilni reformi je sledila deželnozborska volilna reforma na Kranjskem. Za predrugačenje na deželni ravni še zmeraj obstoječe splošne kurije so uporabili enak recept, kot je veljal za državnozborske volitve.⁵⁵ S tem so bili liberalci izrinjeni tudi iz domačega kranjskega političnega življenja.⁵⁶ Katoliški časnik *Domoľjub* je zapisal, da jih je ostalo le »za mušter«, vendar je bilo za SLS še to preveč.⁵⁷

Vse od tedaj je v slovenski politični stvarnosti slovensko politično voljo mogoče z večjimi ali manjšimi zadržki enačiti s politično voljo SLS. Pisatelj Ivan Cankar je v svojem tržaškem predavanju *Očiščenje in pomlajenje* 20. aprila 1918 strankino moč in pomen takole pikro ocenil: »kar je stranka mislila, hotela in zahtevala, to je mislil, hotel in zahteval slovenski narod – tako se jim je zdelo namreč na takoimenovanih merodajnih mestih.«⁵⁸ Strah pred premočno SLS je posledično slovenske liberalce nenehno silil v iskanje različnih zavezništev;⁵⁹ po nastanku Kraljevine SHS so le-ti tudi zato našli svoje mesto v centralistično-unitarističnem taboru.⁶⁰

*

Volitve leta 1907 so tako prinesle novo sestavo parlamenta, ki se je kmalu po izvolitvi srečala z zahtevnim notranje-zunanjepolitičnim vprašanjem. Pripravljala se je aneksija leta 1878 okupirane Bosne in Hercegovine, in donavsko monarhijo so prevevale najrazličnejše ideje

⁵⁴ Lončar, *Politično življenje*, str. 75.

⁵⁵ V njej so odtelej volili 11 poslancev, s tem da je en mandat odpadel na Ljubljano. SLS je bila tako zagotovljena mandatna večina v deželnem zboru.

⁵⁶ Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 184. O vprašanju volilne reforme na Kranjskem gl. tudi: Jurij Perovšek, *Politične in narodnostne razmere na Kranjskem v začetku 20. stoletja*, v: Sto let Zavoda Sv. Stanislava, ur. F. M. Dolinar, Družina, Ljubljana 2005, str. 15–24.

⁵⁷ *Domoľjub*, 18. 12. 1913, *Ena sama stranka*.

⁵⁸ Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajenje*, ur. Dušan Moravec, DZS, Ljubljana 1976, str. 124. Prim. opombe na str. 196–197.

⁵⁹ Leta 1895 so tako sklenili sporazum s kranjskimi Nemci. Zveza med slovenskimi liberalci in Nemci je nato trajala vse do začetka leta 1905. – Več o tem gl. v: Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani 1861–1918*, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia 6, Ljubljana 2002, str. 301–309.

⁶⁰ Prim.: Melik, *Jeglič in slovenska politika*, str. 283; Perovšek, *Liberalizem*, str. 112–115, 275. Melik poudarja, da je bil liberalni tabor najmočnejši v obdobju sloge; po oblikovanju Narodne stranke na Kranjskem se je namreč začel »proces razpadanja« liberalnega pola, ki je nato trajal vse do druge svetovne vojne. – Vasilij Melik, *Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje*, Prispevki za novejšo zgodovino 22 (1982), št. 1–2, str. 21.

o bodočem statusu južnoslovanske province. Zunanji minister baron Alois Aehrenthal se je denimo zavzemal za t. i. subdualistično rešitev, s katero bi mogli rešiti v monarhiji pereče jugoslovansko vprašanje. Predlagal je združitev Bosne in Hercegovine s preostalimi južnoslovanskimi enotami Cis- in Translitvanije (vendar brez slovenskega ozemlja!) v skupno telo v okviru ogrske polovice monarhije s središčem v Zagrebu. Skupni finančni minister baron Istvan Burián je nato za Bosno in Hercegovino predlagal status Reichslanda, s katerim bi pokrajina pridobila avtonomen položaj in pravico pošiljati predstavnike v delegacije.⁶¹ Ob bok tem načrtom pa se je postavil za Slovence obetaven trialistični koncept preureditve monarhije, katerega nosilka na Slovenskem je postala SLS.

Trialistični koncept, ki je predvideval združitev ozemelj habsburških Jugoslovancev v novo in posebno državnopravno telo, je zorel v treh središčih. Kot najpomembnejše velja izpostaviti t. i. belvederski krog hungarofobičnega prestolonaslednika nadvojvode Franca Ferdinanda. Bodoči vladar je bil sila nezadovoljen s preživelo realno unijo Avstrije z Ogrsko iz leta 1867 in je zato za čas po prevzemu prestola načrtoval temeljite spremembe. Njegov cilj je bila Velika Avstrija, ki bi delovala po načelu »centraliziranega federalizma«.⁶² Član belvederskega kroga in vidni slovaški politik dr. Milan Hodža je sicer zapisal, da naj bi nadvojvoda tehtal med tremi konkretnimi možnostmi. Po prvi, najelegantnejši, bi uvedli polne državljske pravice za vse prebivalstvo na Ogrskem, s čimer bi zagotovili zmerno nemadžarsko večino pri vseh potencialnih ustavnih reformah; druga možnost je temeljila na načrtu sedmograškega odvetnika Aurela Popovicija iz leta 1906, na podlagi katerega bi nastalo petnajst Združenih držav Velike Avstrije, tretja možnost pa je bil trializem.⁶³ Drugo središče trialističnih idej so predstavljali hrvaški pravaši, ki so v uresničitvi zamisli videli nastanek Velike Hrvaške in s tem končno udejanjenje historičnega hrvaškega državnega prava; nenazadnje pa so se za trializem ogrevali tudi – kakor smo že poudarili – prvaki Slovenske ljudske stranke.⁶⁴

⁶¹ Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 75–77.

⁶² Rahten, *Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno*, Prispевki za novejšo zgodovino 39 (1999), št. 2, (dalje: Rahten, *Trialistične zamisli*), str. 66.

⁶³ Po načrtu Popovicija bi bile države polsuverene; vsaka izmed njih bi prispevala člane 42-članskega osrednjega vladnega organa. Svojo državo in enega člana vlade bi imela tudi Slovenija. – Milan Hodža, *Federácia v strednej Európe*, Kalligram, Bratislava 1997, (dalje: Hodža, *Federácia v strednej Európe*), str. 80, 104. Delo je prevod angleškega originala iz leta 1942.

⁶⁴ Rahten, *Trialistične zamisli*, str. 66–67.

Ti so svojo inačico trializma prvič obelodanili februarja 1905.⁶⁵ V članku za katoliški list *Slovenec* je Janez Evangelist Krek zgodovinsko utemeljeval zvezanost Slovencev s Hrvati. Pokazal je, da je hrvaški državni sabor leta 1712 odobril znamenito pragmatično sankcijo le pod pogojem, da bodo na Hrvaškem vladale »samo tiste ženske presvitle avstrijske krvi, /.../ ki imajo v posesti ne le Avstrije, marveč tudi štajerske, koroške in kranjske pokrajine.«⁶⁶ V nadaljevanju je poudaril konkretne aktualnopolitične težnje SLS. »Dalje se ne more Avstrija kot vevlast razvijati, če ne dobi na Balkanu večjega vpliva. Ta vpliv je mogoč edino le po južnih Slovanih. Veliko, upravno zedinjeno južno slovensko ozemlje je v tem oziru edino prava oblika. To pa namerava naša in hrvaška pravaška ideja.«⁶⁷

Bosna in Hercegovina je formalno postala del Avstro-Ogrske 7. oktobra 1908. Pripadala pa ni niti cislitvanski niti translitvanski polovici monarhije, temveč je bila podrejena skupnemu finančnemu ministrstvu. Dejansko je torej predstavljala zametek nove – tretje politične enote. Potem ko je bila omenjena pokrajina že v varnem avstro-ogrskem zavetju (sama monarhija se je zato znašla v bolj nevarnem položaju v mednarodnopolitičnem oziru, saj je njeno dejanje vodilo v negotovo zaostritev razmer s prvo slovansko velesilo Rusijo in z lokalno slovansko velesilo Srbijo),⁶⁸ je akt priključitve januarja 1909 pozdravil tudi Kranjski deželni zbor, ki je v njem videl prvi korak k realizaciji trialistične koncepcije. SLS je tako jasno in uradno postavila trializem za svoj državnopravni koncept,⁶⁹ obenem pa meje bodoče južnoslovanske enote določneje zamejila. Njena inačica trializma je poleg slovenskih in hrvaških dežel ter Bosne in Hercegovine obsegala tudi Vojvodino.⁷⁰

Dobrega pol leta pozneje, 25. julija 1909, je iz Toblacha na Tirolskem pred Franca Ferdinanda prispel še memorandum prvaka SLS Ivana Šušteršiča. Spis, ki šteje za vrh slovenskih prizadevanj za trialistično

⁶⁵ Prim.: Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 73–74.

⁶⁶ *Slovenec*, 11. 2. 1905, *Državnopravno stališče Slovencev in Hrvatov*.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Prim.: *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Ententepolitik der Vorkriegsjahre*, izd. B. von Siebert, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Berlin – Leipzig 1921, str. 71–115.

⁶⁹ Janko Pleterski, *Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, v: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja, Maribor 1981, (dalje: Pleterski, *Trializem*), str. 216; prim.: Rahten, *Slovenska ljudska stranka*, str. 84; Vasilij Melik, *Slovenski državnopravni programi 1848–1918*, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta SAZU, SAZU, Ljubljana 1995, str. 70.

⁷⁰ Rahten, *Trialistične zamisli*, str. 69.

ureditev, pravi: »Naš državnopravni program je trializem. /.../ Združitev jugoslovanskih dežela in pokrajin v tretje državnopravno telo v okviru monarhije je dinastična potreba, ker se tem potom ustvari uspešni protiutež zoper tri najnevarnejše sovražnike dinastije: proti madžarskemu šovinizmu, proti srbski in laški iredenti. /.../ Velika habsburška jugoslovanska država bi male vlekla k sebi, medtem ko je sedanje razmerje obratno, ker pogosto male sosedne jugoslovanske države učinkujejo narodno-privlačno na jugoslovansko prebivalstvo monarhije. Naravni, mirni razvoj bi privedel monarhijo do obvladanja položaja na Balkanu in jugoslovanski Jadran bi bil sigurna domena dinastije. Prihodnost naše monarhije leži na Jadranu in Balkanu. Baš tam pa leži tudi narodna prihodnost Jugoslovanov. Dinastični interes se tedaj krije z narodnim interesom Jugoslovanov z absolutno popolnostjo.«⁷¹ Pisanje naj bi prestolonasledniku ugajalo, sam je Šušteršiču odpisal, da ga je bral »z velikim zanimanjem«.⁷²

Toda belvederski krog okoli Franca Ferdinanda je predvideval drugačno preureditev monarhije. Zaradi kljubovanja Madžarom se je povsem strinjal s političnim dvigom Hrvatov, a ostro nasprotoval kakršnikoli enačbi, ki bi vključevala slovenske dežele.⁷³ Le-te so namreč predstavljale »die Brücke zur Adria« – most h glavni avstrijski trgovski postojanki, Trstu. Čeprav je bil torej slovenski program avstroslovističen in je v nadaljnjem političnem razvoju še vedno računal s habsburškim žezlom, na Dunaju zanj ni bilo razumevanja. Prav tako so ga odklanjali avstrijski Nemci, katerim je prosta pot k Jadranu predstavljala skoraj svetinjo,⁷⁴ ter Madžari, ki bi v primeru udejanjenja trialistične formule izgubili precejšen del svojega vpliva in ozemlja (Slavonijo in Hrvaško z Reko).⁷⁵ Trializem brez slovenskih dežel so politiki SLS seveda zavračali, saj bi ostali sami s Čehi v močni nemški enoti. Da bi prepričali prestolonaslednikov krog o nasprotnem, so se člani

⁷¹ Ivan Šušteršič, *Moj odgovor*, samozaložba, Volders 1922, (dalje: Šušteršič, *Moj odgovor*), str. 63–64.

⁷² Šušteršič, *Moj odgovor*, str. 65.

⁷³ Vodja prestolonaslednikove vojaške pisarne A. Brosch je omenjeno stališče nedvoumno formuliral v izjavi: »Geslo trializem je čisto dobro za strašenje Madžarov, kaj več pa se resno ne sme zgoditi.« Cit. po: Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 233.

⁷⁴ Prim.: Lojze Ude, *Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903–1914*, v: Slovenci in jugoslovanska skupnost, Založba Obzorja, Maribor 1972, (dalje: Ude, *Slovenci in jugoslovanska ideja*), str. 39.

⁷⁵ Andrej Rahten, *Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šušteršiča*, Zgodovinski časopis 53 (1999), št. 2, (dalje: Rahten, *Zadnji slovenski avstrijakant*), str. 196.

SLS povezovali s Hrvaško stranko prava in razglašali tezo o enem hrvaško-slovenskem narodu.⁷⁶ Skladno s tem sta se tudi leta 1912 obe stranki pod Šušteršičevim vodstvom združili v Hrvatsko-slovensko stranko prava.⁷⁷ Politika SLS je tedaj, kot kaže, delovala predvsem v smeri prečenja Sotle, kjer je bila meja avstrijske oblasti in njenih ožjih interesov (četudi je dr. Šušteršič ironično navajal, da je to že pri Špiljah ali, kot mu je dejal avstrijski minister notranjih zadev, celo pri Penzingu).⁷⁸

Slovenska različica trializma, s katero je SLS aktivno posegla v reševanje vse bolj aktualnega jugoslovanskega vprašanja, je bila tako očitno le iluzija. Nasprotoval ji je belvederski krog, nasprotovali so ji Nemci, Madžari in nenazadnje tudi Čehi.⁷⁹ In tudi sam katoliški tabor se do tega vprašanja ni več opredeljeval kot monolit. Celo ugledni katoliški filozof dr. Aleš Ušeničnik je trdil, da »trialistična ideja torej vsaj za nas Slovence ni brez resnih težav«. ⁸⁰ V svojem pisanju za *Čas* leta 1913 je po časopisu *Preporod*⁸¹ povzel vse argumente proti trializmu in pragmatično zaključil: »Kaj pravite na te argumente? Niso vsi enako močni. A zdi se, da je jako močan osnovni argument: Dualizem bo skoraj nemogoč. Kaj potem? Trializem ali federalizem ali /.../ 'popolno ujedinje-

⁷⁶ O povezavi s Hrvati omenimo le zanimivo stališče katoliškega misleca Aleša Ušeničnika, ki je o tem zapisal: »če se asimiliramo Hrvatom, v veliki meri mi asimiliramo: oni bi nam dali svoj bolj razviti in bolj razširjeni jezik, mi bi jim dali premnogo elementov svoje kulture. Če abstrahiramo od jezika, bi postali bolj Hrvati Slovenci kot pa Slovenci Hrvati. /.../ V združenju s Hrvati bi mi šele našli pravo narodnost in sami sebe.« – Aleš Ušeničnik, *Slovenci in Hrvati*, *Čas* 6 (1913), str. 436; prim.: Walter Lukan, *Janez Ev. Krek in Jugoslavija*, v: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998), ur. P. Vodopivec, Slovenska matica, Ljubljana 2000, (dalje: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918), str. 69–72. O Ušeničnikovih narodnopolitičnih pogledih gl. podrobneje: Jurij Perovšek, *Ušeničnik in jugoslovanstvo*, v: Aleš Ušeničnik. *Čas in ideje. 1868–1952. Zbornik razprav s simpozija SAZU ob 50. obletnici smrti*, ur. M. Ogrin – J. Juhant, Mohorjeva družba, Celje 2004, (dalje: Perovšek, *Ušeničnik in jugoslovanstvo*), str. 97–110.

⁷⁷ O zvezi VLS in HSP gl.: Janko Pleterski, *Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911–1913*, v: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja, Maribor 1981, str. 119–166; prim.: Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 280–292.

⁷⁸ Janez Cvirn, *Obesiti za pete in scveti nad ognjem. Slovenci in habsburška monarhija*, *Zgodovina za vse* 2 (1995), št. 2, str. 14.

⁷⁹ Prim.: Ude, *Slovenci in jugoslovanska ideja*, str. 39–40; o tem, da prestolonaslednik ni resno razmišljal o trializmu, prim.: Janko Pleterski, *Trializem*, str. 218; Hodža, *Federacia v srednej Evropi*, str. 104.

⁸⁰ Aleš Ušeničnik, *Nacionalizem in Jugoslovani*, *Čas* 8 (1914), str. 309.

⁸¹ *Preporod*, 1. 4. 1913 (št. 7), *Kaj je s trializmom in s federalizmom?* Avtor članka je urednik časopisa Vladislav Fabjančič. Med drugim je Fabjančič zapisal, da bi proti trializmu glasovali skoraj vsi narodi, zastopani v dunajskem parlamentu. »/R/avno tako bi tudi noben Slovenec ne smel glasovati zanj, ako bi se ne priklopile Hrvatski vse slovenske zemlje. Potemtakem bi bila za trializem samo mala peščica hrvatskih poslancev in morda še kak posameznik.«

nje' posameznih narodov? Če pogledamo dejanske razmere, bomo čutili vso težo argumentacije, ko pravi [*Preporod*, op. J. G.]: ne trializem, ne federalizem, razen po revoluciji, a če bi se narodi vrgli v revolucijo in zmagali v njej, bi spet konec ne bil ne trializem ne federalizem, ampak brez evfemizma povedano – finis Austriae.⁸²

*

Slovenska ljudska stranka, ki je z združitvijo katoliških političnih organizacij iz Štajerske, Koroške, Kranjske, Goriške in Istre v Vseslovensko ljudsko stranko (VLS) 17. oktobra 1909⁸³ še enkrat potrdila svojo vodilno vlogo v vsem slovenskem političnem prostoru, je svetovno vojno dočakala zavita v osebna in politična nasprotja dveh ključnih figur v lastnih vrstah – Šušteršiča in Kreka. »Avstrijakant« Šušteršič je spor sčasoma vse bolj izgubljal, na njegovo mesto pa sta stopala »Jugoslovana« Krek in Korošec.⁸⁴ Najotipljivejši rezultat njune jugoslovanske politike je gotovo znana majniška deklaracija, prebrana v državnem zboru 30. maja 1917. Omenjeni dokument, pod katerega so se sicer podpisali vsi južnoslovanski poslanci državnega zbora, združeni v Jugoslovanskem klubu (tudi Ivan Šušteršič),⁸⁵ je bil dejansko delo VLS.⁸⁶ Njegovo besedilo pravi: »Podpisani poslanci, združeni v jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvatskega državnega prava, naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburške – lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in zgrajeno na demokratičnem temelju.«⁸⁷ Kot lahko vidimo, je deklaracija še zmeraj vsebovala t. i. habsburško klavzulo, ki so jo Slovenci preklicali šele 27. maja 1918, po t. i. badenski avdienci, ko je mladi cesar Karel 25. maja 1918

⁸² Aleš Ušeničnik, *Kam plovemo?*, Čas 7 (1913), str. 228. Poudariti velja, da je Ušeničnik tedaj opozarjal na težave z uresničljivostjo (sprejemljivostjo) trialistične ideje. Sam je namreč bil zagovornik ustanovitve jugoslovanske politične tvorbe v habsburškem okviru. – Gl.: Perovšek, *Ušeničnik in jugoslovanstvo*, str. 106–107.

⁸³ Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 238.

⁸⁴ Prim.: Janko Pleterski, *Pogledi Ivana Šušteršiča na jugoslovansko gibanje, samoodločbo in Jugoslavijo*, v: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918, str. 106.

⁸⁵ Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 383.

⁸⁶ Momčilo Zečević, *Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929*, Založba Obzorja, Maribor 1986, (dalje: Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*), str. 45.

⁸⁷ Cit. po: Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1971, (dalje: Pleterski, *Prva odločitev*), str. 116 in v op. 274 na str. 289 nemški izvornik deklaracije.

v Badnu sprejel delegacijo Nemcev iz slovenskih dežel in v nastopu poudaril, da jim bo pot do Jadrana zagotovljena.⁸⁸

Z mislijo na državno tvorbo izven avstro-ogrskega okvira je bil nato avgusta 1918 osnovan Narodni svet za slovenske dežele in Istro.⁸⁹ »Z njegovo ustanovitvijo je bila dokazana slovenska politična volja po ločitvi od habsburške monarhije.«⁹⁰ Narodni svet je združeval vse pomembne politične stranke in opcije⁹¹ ter bil kot tak nadstrankarska tvorba, ki je predstavljala Slovence v negotovih prevratnih trenutkih leta 1918. Prizadevanja v monarhiji živečih južnih Slovanov pa so jasno šla v smeri ustanovitve skupnega predstavniškega telesa. Petega in šestega oktobra 1918 so v Zagrebu ustanovili Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov, vrhovno politično telo omenjenih narodov iz monarhije, katerega temeljni cilj je bil narodna, svobodna in neodvisna država Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁹² Vijeće je 29. oktobra 1918 razglasilo vrhovno oblast na ozemlju južnih Slovanov Avstrije in Ogrske⁹³ in s tem dejanjem postalo vrhovni državni organ⁹⁴ nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Države SHS).⁹⁵ Na slovenskem ozemlju je bila oblikovana Narodna vlada SHS v Ljubljani, na čelu katere je bil član VLS Josip Pogačnik.⁹⁶ Zaradi raznoterih, predvsem mednarodnih

⁸⁸ Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*, Modrijan, Ljubljana 1998, (dalje: Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*), str. 13–15.

⁸⁹ O predzgodovini ustanovitve Narodnega sveta prim.: Pleterski, *Prva odločitev*, str. 242–250.

⁹⁰ Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 15.

⁹¹ Narodni svet so sestavljali predstavniki Vseslovenske ljudske stranke, Jugoslovanske demokratske stranke, političnega društva Edinost iz Trsta, Političnega in gospodarskega društva za Slovence in Hrvatov v Istri in Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Ustanovnega zbora se je udeležila tudi socialdemokracija ter dalmatinski predstavniki. O tem gl.: Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 16.

⁹² Tako so zapisali v *Pravilnik narodnega Vijeća v Zagrebu*. Cit. po: Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 31. O Narodnem vijeću glej še str. 29–33 in Josip Jerič, *Narodni svet*, v: Slovinci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, ur. Josip Mal, Leonova družba, Ljubljana 1928, (dalje: Jerič, *Narodni svet*), str. 148–150, kjer je objavljen tudi statut Vijeća.

⁹³ Država SHS je ob svojem nastanku obsegala Slovenijo brez Prekmurja, Hrvaško z Istro, Slavonijo in Dalmacijo (brez Medžimurja) ter Bosno in Hercegovino. – Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 62.

⁹⁴ Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1996, (dalje: Vilfan, *Pravna zgodovina*), str. 464.

⁹⁵ O državnopravnem značaju Države SHS in Narodnega vijeća prim. diskusijski prispevek Jurija Perovška na mednarodnem znanstvenem simpoziju *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*. Objavljeno v: *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*, ur. S. Granda in B. Šatej, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Maribor 1998, (dalje: *Slovenija 1848–1998*), str. 336–337.

⁹⁶ Podrobneje o Narodni vladi gl. Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 77–106.

dejavnikov, se je Država SHS 1. decembra združila s Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črna gora⁹⁷ v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS).⁹⁸ In politiki VLS so potovanja na Dunaj zamenjali za potovanja v Beograd.

Ob koncu donavske monarhije je Ljubljano solznih oči zapustil Ivan Šušteršič. Zaradi groženj s smrtjo je moral ta zadnji privrženec Avstro-Ogrske emigrirati.⁹⁹ Pozneje je sicer prisegel novi jugoslovanski državi in se je lahko vrnil, vendar so mu vse do konca njegovih dni očitali avstrijakantstvo.¹⁰⁰ Novo politično stvarnost in novo domovino pa je Šušteršič kljub vsemu sprejel. Njegova žena Bogomila je zanj zapisala: »Moj soprog upa, da se bodo razmere konsolidirale in da bode država po teh težkih evolucijah ozdravela in cvetela. Pri tem zdravem in bogatem materialu, ki ga ima Jugoslavija, ne more biti drugače. Upam, da njegov optimizem ga ne bo varal.«¹⁰¹

Anton Korošec je do svoje smrti leta 1940 vse ostrejšim notranjim trenjem navkljub ostal nesporni in nezamenljivi prvak Slovenske ljudske stranke.

Vzporedno z zatonom Šušteršičeve zvezde pa je vzhajala zvezda novega prvaka VLS, dr. Antona Korošca. Če je prvi vtisnil svoj pečat stari avstrijski politiki, lahko brez zadrege trdimo, da je njegovemu nasledniku uspelo še močnejše označiti politiko prve Jugoslavije. Korošec se je precej razlikoval od svojega predhodnika. Vidnejši član

⁹⁷ S sklepom »Velike Narodne skupštine srpskog naroda u Crnoj gori« 26. 11. 1918 je Kraljevina Črna gora prenehala obstajati, njeno ozemlje pa se je priključilo Kraljevini Srbiji. – Ferdo Čulinović, *Državno pravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*. Druga knjiga (Srbija – Crna Gora – Makedonija – Jugoslavija 1918.–1945.), Školska knjiga, Zagreb 1954, (dalje: Čulinović, *Državno pravna historija*), str. 151–152.

⁹⁸ Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 15, 29–30, 52. Prim.: Silvo Kranjec, *Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije*, *Zgodovinski časopis* 16 (1962), št. 1, str. 218–229.

⁹⁹ Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 444–445.

¹⁰⁰ Rahten, *Zadnji slovenski avstrijakant*, str. 207.

¹⁰¹ PAM, Pavel Turner, pismo Bogomile Šušteršič z dne 29. 11. 1923.

VLS Evgen Lampe je bil celo mnenja, da je štajerski politik »sijajen političen intrigant. /.../ Nima pa sposobnosti za političen koncept, v težkih situacijah ne najde izhoda in zato za političnega voditelja nima potrebnih sposobnosti.«¹⁰²

Ne glede na to oceno je bil Korošec vse od leta 1917 nesporni prvak slovenskega katoliškega gibanja ter eden najbolj izkušenih in tehtnih politikov v Kraljevini SHS oz. Kraljevini Jugoslaviji. Njegova politična (ne)sposobnost za »iskanje izhoda« pa je bila še posebej aktualna v tridesetih letih.

V prvem desetletju nove jugoslovanske države 1918–1929

»Zavest svobode je prodrla do zadnje gorske kočice /.../ Trobojnica je zagospodovala v pisarnah in kasarnah, v palačah in kočah, na fantovskih prsah in dekliških grudih. V znak bratstva in enakopravnosti so se odprle ječe in taborišča in celo orožje so dobili vojni ujetniki brez razlike narodnosti in so skupno z nami delali red in nered. Padali pa so črnožolti spomeniki, padal je Habsburg in dvoglavi orel. /.../ Čistili in lepšali smo dom in rajali, ker smo verovali, da pride pravičnost v posete, mesto da bi stisnili pasove in se pripravljali na boj in žrtve. Shodili pa smo vendar, čeprav opotekaje se, polni upov in srečni – kot dete.«¹⁰³ Takšna je bila (nekoliko poetično opisana) podoba prvih novembrskih dni leta 1918 na Slovenskem, ki so za večinski del slovenskega naroda nedvomno pomenili povsem novo politično in družbeno stvarnost. Z ustanovitvijo Države SHS 29. oktobra 1918 so namreč Slovenci dosegli tisti politični okvir, skozi katerega so lahko udeležili svoje narodno-emancipacijske težnje in razvili lastno državnost.¹⁰⁴ Vendar je že omenjena združitev Države SHS in Kraljevine Srbije 1. decembra 1918 v novo državno skupnost, imenovano Kraljevina SHS, razblinila upe in pričakovanja Slovencev iz novembra 1918. Novonastala južnoslovanska država je združevala s kulturno-civilizacijskega gledišča povsem raznolike teritorialne enote in narode, saj je obsegala kos cislitvanskega dela avstro-ogrske monarhije

¹⁰² Matija Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, samozaložba, Cleveland 1957, str. 117.

¹⁰³ Jerič, *Narodni svet*, str. 152.

¹⁰⁴ O tem gl.: Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 77–174.

(slovenske dežele, Istra, Dalmacija), kos translitvanskega dela (Prekmurje, Međimurje, Hrvaška, Slavonija, Bačka, Baranja, Banat), neposredno Dunaju anektirano Bosno in Hercegovino ter dve prej samostojni kraljevini – Srbijo in Črno goro. Slovenci so torej izpod habsburškega žezla, ki je pod plemenitim geslom *Viribus Unitis* združevalo narodnostno prav tako raznovrstno državo, stopili pod žezlo vladarske dinastije Karađorđevićev. Na ravni nove države se je tako oblikoval povsem nov in marsikomu tuj prostor, kar se je odražalo na skorajda vseh ravneh – politično-upravni, nacionalni, konfesionalni, kulturni in nenazadnje gospodarski.

Z gospodarskega vidika je vključitev slovenskih dežel v Kraljevino SHS pomenila soočenje z novim trgom, ki je bil teritorialno manjši kot stari in hkrati precej manj razvit. Slovenija je tako v novi državi predstavljala gospodarsko in industrijsko najnaprednejši del. Leta 1910 je denimo znašal njen bruto proizvod skoraj trikrat več kot v južnih območjih bodoče Kraljevine SHS.¹⁰⁵ Novi nerazviti trg je posledično hlepel po slovenskih industrijskih proizvodih ter bil ob tem še navzven močno carinsko zaščiteno. Po vojni se je namreč na ozemlju vse države uveljavila srbska carinska tarifa, ki je poznala visoke zaščitne carine na uvoženo blago.¹⁰⁶ V takih razmerah pa so lahko uspevala tudi podjetja, navajena ostre konkurence v stari Avstriji. Že tedanje – po vojne – analize gospodarske perspektive Slovenije v novi državi so poudarjale njene gospodarske prednosti.¹⁰⁷ Komentator časnika *Jugoslavija* je zapisal: »V prejšnji državni zvezi smo bili dežela, koje industrija je v povojih /.../; zdaj se naša industrija sicer tudi ni razvila do popolnosti, pač pa so naši sosedje v novi državni zvezi v tem oziru še daleko na slabšem od nas.«¹⁰⁸ In ker Slovenija seveda ni imela avtarličnega kmetijstva, ampak je bila zapisana uvozu prehrabnenih izdelkov iz južnih dežel Kraljevine SHS, je bila ob upoštevanju navedenega

¹⁰⁵ Žarko Lazarević, *Na južnih obzorjih. Gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi*, Nova revija, april–maj 1995 (št. 156–157), (dalje: Lazarević, *Na južnih obzorjih*), str. 196. Bruto proizvod v Sloveniji je znašal 220 dolarjev, na jugu nove države pa od 70 do 80 dolarjev.

¹⁰⁶ Lazarević, *Na južnih obzorjih*, str. 197.

¹⁰⁷ Tukaj velja izpostaviti predvsem naslednje prednosti, ki jih je Slovenija kot svojo avstrijsko »dediščino« prinesla v prvo Jugoslavijo: izgrajeno prometno omrežje (železnice), energetsko preskrbljenost, razvite ustanove finančnega sektorja ter izobraženo delovno silo. – Žarko Lazarević, *Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu (preobrazba slovenske gospodarske strukture v drugi polovici 19. in v 20. stoletju)*, v: Slovenija 1848–1998, (dalje: Lazarević, *Od regionalnega k slovenskemu*), str. 277–278.

¹⁰⁸ *Jugoslavija*, 12. 6. 1921 (priloga), Gospodarska orijentacija Slovenije.

njena gospodarska naravnost jasna. Deželo je bilo potrebno preoblikovati v industrijski center nove države.¹⁰⁹ Vendar naravna usmeritev slovenskega gospodarstva na južne trge ni bila tako samoumevna in preprosta, kajti slovensko poznavanje razmer juga nove države je bila skorajda neznatno. Pred svetovno vojno je namreč le 6,5 % slovenskih podjetij poznalo in trgovalo z ozemlji jugoslovanskih narodov, v prvem obdobju po vojni pa so stiki še naprej ostajali šibki.¹¹⁰ Ob pozitivnih gospodarskih vzgibih v novem prostoru pa se je slovenska ekonomija srečevala tudi z negativnimi posledicami vstopa v novo državo. Med slednjimi velja izpostaviti predvsem dejstvo, da je bila Slovenija ves čas neto plačnica sredstev v skupni jugoslovanski proračun.¹¹¹ Slovensko gospodarstvo in družbo je nadalje bremenilo neenakopravno davčno vrednotenje. Tako so slovenski davčni zavezanci plačevali dohodnino, davek, ki ga v »neprečanskih« delih nove države (tj. vzhodno oz. južno od Drine, Save in Donave) niso poznali. Prebivalci nekdanje Avstro-Ogrske, in posredno podjetja, so bili tako davčno bolj obremenjeni in posledično v neenakopravnem položaju s posamezniki in podjetji v Srbiji in Črni gori.¹¹²

Ustanovitev Kraljevine SHS je tudi s kulturnega vidika prinesla mnoge pozitivne vzgibe. Med najpomembnejše gotovo sodi slovenizacija kulturnih ustanov in vsestranska krepitev položaja slovenskega jezika, ki je postal edini učni jezik v šolah. Prav tako se je razmahnilo

¹⁰⁹ Prim.: Prav tam. Komentator je navajal tudi ugovore, ki so se pojavljali proti nameravani industrializaciji. Kot prvega je poudaril demoralizacijo, ki naj bi nujno sledila industrializaciji. Zaradi duševnega zdravja naroda bi bilo torej bolje, če bi še nadalje pospeševali kmetijstvo. Kot drugega pa omeni izpostavljenost ozemlja Slovenije pri morebitnem vojaškem konfliktu.

¹¹⁰ Jasna Fischer, *Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v Jugoslavijo*, v: Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918–1945–1991, ur. N. Borak – Ž. Lazarevič, Cankarjeva založba – Zbirka Ekonomska knjižnica, Ljubljana 1996, str. 21; prim.: Lazarevič, *Od regionalnega k slovenskemu*, str. 272.

¹¹¹ Lazarevič, *Od regionalnega k slovenskemu*, str. 279.

¹¹² Vladimir Murko, *Državne in samoupravne finance v dravski banovini v l. 1918–1938*, v: Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 474–475. Davčni sistem je bil izenačen šele 8. februarja 1928, ko je stopil v veljavo *Zakon o neposrednih davkih*. Na zahtevo srbskih poslancev je odpravil dohodnino, sicer moderen davek, ki je omogočal upoštevanje eksistenčnega minimuma in pravičnejšo obdavčitev. O parlamentarni razpravi k zakonu o izenačenju davkov prim.: Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, Beograd 1979, (dalje: Gligorijević, *Parlament i političke stranke*), str. 253. V razpravi so se poslanci Kmečko demokratske koalicije ostro uprli vladnemu predlogu, da bi tudi po izenačitvi davkov prečanski kraji še eno leto plačevali dohodnino. Nazadnje je obveljal vladni predlog, v katerem se je kompromisno povečal neobdavčljivi del prihodka. Prim. tudi: Žarko Lazarevič, *Vendarle poenotenje davkov*, v: Kronika XX/1, str. 330. Prim.: Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1918–1929*, Založba ZRC, Ljubljana 2002, (dalje: Rahten, *SLS v beograjski skupščini*), str. 142.

literarno ustvarjanje. Z ustanovitvijo prve slovenske univerze v Ljubljani julija 1919 se je v domačem okolju še javno uveljavila slovenska znanost in številni ugledni slovenski profesorji ter znanstveniki so začeli prihajati s tujih univerz na novoustanovljeno slovensko *almo mater*. Vendar so se v novi državi tako univerza kot ostale kulturne institucije velikokrat srečevale z negativnimi izkušnjami. Pogosto so bile finančno nepreskrbljene, njihov razvoj pa je bil oviran s strani beograjske čaršije – vplivnega srbskega meščanskega kroga.¹¹³

Nova državna stvarnost je tako obetala več kot Avstro-Ogrska, a nudila manj kot enomesečna Država SHS. V prvi Jugoslaviji sta se uveljavila državni centralizem in narodni unitarizem, ki sta slovenskemu ljudstvu jemala elemente državnosti iz novembra 1918.¹¹⁴ Drugačna pričakovanja slovenskega naroda o življenju v Kraljevini SHS pa niso temeljila zgolj na izkušnji Države SHS, temveč so bila tudi politično izpogajana in usklajena na konferenci o jugoslovanskem zedinjenju v Ženevi, ki je potekala od 6. do 9. novembra 1918. Sklepi t. i. ženevske konference, ki so jih sprejeli predstavniki Države SHS pod vodstvom dr. Korošca, predstavniki Jugoslovanskega odbora v Londonu pod vodstvom dr. Anteja Trumbića ter predstavniki srbske kraljevske vlade in parlamentarnih skupin srbske Narodne skupščine pod vodstvom Nikole Pašića, so namreč predvidevali, da bi Narodno vijeće in srbska vlada tudi po zedinjenju še naprej neodvisno in avtonomno vladala vsak na svojem ozemlju. V sporazumu je bilo tudi poudarjeno, da bo državnopravno ureditev nove države z ustavo opredelila ustavodajna skupščina. »Vendar pa je bil prav ta del sporazuma eden od poglobitvinih razlogov, da je sporazum takoj propadel.«¹¹⁵ Sporazum, ki nikakor ni ustrezal velikosrbskim hegemonističnim interesom v prvi Jugoslaviji, je Pašić z odstopom svoje vlade preprosto razveljavil, še preden je bilo mogoče uresničiti kateri njegov sklep.¹¹⁶ Smer nadaljnega jugoslovanskega razvoja se je z razveljavitvijo ženevskega dogovora jasno pokazala. Na enakopravni in avtonomni položaj v novonastali državi ni bilo upati.

¹¹³ Ervin Dolenc, *Leto 1918 kot kulturna prelomnica*, v: Slovenija 1848–1998, str. 262–265; gl. tudi: Ervin Dolenc, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 11–18.

¹¹⁴ Prim.: Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, str. 173.

¹¹⁵ Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*, Založba Obzorja, Maribor 1977, (dalje: Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*), str. 153.

¹¹⁶ Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 152–158. O sporazumu gl. tudi: Jurij Perovšek, *Konferenca o jugoslovanskem zedinjenju*, v: Kronika XX/1, str. 213.

Tako je bila kmalu po prvdecembrskem združitvenem aktu, kjer je prestolonaslednik Aleksander sicer izjavil, da bodo do sklica ustavodajne skupščine še naprej delovali avtonomni organi Države SHS, ukinjena Narodna vlada ter oblikovana Deželna vlada za Slovenijo z omejenimi pooblastili in v zmanjšanem obsegu.¹¹⁷ Delna avtonomija, ki jo je še bilo mogoče uresničevati skozi Deželno vlado, je bila dokončno odpravljena s sprejetjem prve jugoslovanske ustave na dan Sv. Vida, 28. junija 1921.

Vidovdanska ustava je v dvajsetih letih minulega stoletja s svojo centralistično-unitaristično naravo predstavljala jedro osrednjega problema jugoslovanske zgodovine – nacionalnega vprašanja, ki ga je »zaostrila /.../ do njegovih skrajnosti«. ¹¹⁸ Z zanikanjem narodne individualnosti v Kraljevini SHS živečih narodov je uzakonila enoten jugoslovanski narod, sestavljen iz treh »plemen« (Slovencev, Hrvatov in Srbov; drugi narodi se sploh ne omenjajo). Nadalje je bila skladno z ustavo celotna država aritmetično razdeljena na 33 t. i. oblasti (upravno-teritorialnih enot) z največ 800.000 prebivalci. Slovenija je bila posledično razkosana na dva dela – na mariborsko in ljubljansko oblast, s čimer ji je bil ponovno onemogočen skupen ozemeljski razvoj.¹¹⁹ Poudariti velja tudi dejstvo, da so bile vse oblasti opredeljene kot del enotnega jugoslovanskega državnega ozemlja, podrejene eni skupni državni oblasti v Beogradu. Oblastni organi so bili zgolj tehnični izvrševalci nalog osrednjih državnih organov. Oblastna samouprava v Sloveniji, ki je sicer bila vzpostavljena v letu 1927, tako ne zanika centralistične biti državne ureditve Kraljevine SHS.¹²⁰

*

Slovenski politični prostor je tudi po vstopu v novo državo ostajal razdeljen na tri tradicionalne idejnopolitične tabore – katoliškega, libe-

¹¹⁷ Jurij Perovšek, *Jugoslavija – pričakovanja in realnost*, v: Slovenija 1848–1998, str. 241–242. Deželno vlado je sestavljalo le 6 poverjeništev (Narodno vlado 12). Več o Narodni vladi v: Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992. O postopnem omejevanju Deželne vlade glej: Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 186–188.

¹¹⁸ Čulinović, *Državno pravna historija*, str. 262.

¹¹⁹ Ljubljanska oblast je obsegala jugoslovanski del Kranjske, Jezersko in sodne okraje Laško, Brežice in Sevnica, mariborska oblast pa preostalo jugoslovansko Štajersko ter prevaljski okraj, Prekmurje in Medžimurje. – Jurij Perovšek, *Jugoslavija – pričakovanja in realnost*, v: Slovenija 1848–1998, str. 242.

¹²⁰ O unitarističnem značaju vidovdanske ustave gl. podrobneje: Jurij Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave*, Prispjevki za novejšo zgodovino 33 (1993), št. 1–2, str. 17–26 in Čulinović, *Državno pravna historija*, str. 262–266.

ralnega in socialističnega. Medtem ko je politično dinamiko znotraj drugih dveh taborov opredeljevalo za prvo Jugoslavijo tako značilno cepljenje in vnovično povezovanje različnih strank, je katoliški tabor ostajal enoten.¹²¹ V njem je še naprej prevladovala VLS (SLS).¹²² Stranka je svoje programsko politične misli v novi državi prvič sintetizirala na zboru zaupnikov SLS 6. in 7. aprila 1920 v Ljubljani. Delo na zboru zaupnikov je bilo organizirano v treh odsekih – politično-programskem, socialno-političnem in organizacijskem. V okviru prvega je bilo poudarjeno, da je »potrebno, da se pusti zemljepisno, kulturno in gospodarsko enotnim pokrajinam v državi (med njimi Sloveniji kot posebni enoti Jugoslavije) potrebna samouprava z lastnimi ljudskimi zastopi.« V zvezi s perečim mejnim vprašanjem je bila stranka »proti vsaki cepitvi naših narodnih sil v tuje države« in »ne bo nikdar priznavala vsiljene meje«.¹²³ Strankina socialno-politična stališča, ki so sicer izhajala iz maksime: Kdor noče delati, naj tudi ne je, so delavstvu priznavala pravico soupravljanja industrijskih podjetij ter udeležbo pri dobičku. Nasploh naj bi država izvajala socialno kontrolo nad kapitalističnim gospodarstvom in podružbila premogovnike, rudnike in plavže. SLS se je nadalje zavzemala za uvedbo socialnega zavarovanja ter zahtevala izenačitev davkov v vsej državi, »da ne bo le slovenski del države dolžan nositi ogromnih bremen dohodninskega davka.«¹²⁴ Položaj kmetov bi izboljšali s takojšnjo izvedbo agrarne reforme, položaj delavstva pa z ustanovitvijo delavske zbornice. Izmed strankinih sklepov organizacijske narave izpostavimo, da se je stranka preimenovala v SLS in tako opustila ime VLS, ki ga je uporabljala od oktobra 1909. Oblikovala je še zahtevo po enaki volilni pravici za moške in ženske ter se zavzela za čimprejšnjo vzpostavitev vsedržavne ljudske stranke.¹²⁵

¹²¹ Po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS je sicer SLS v Prekmurju ustanovila svojo posebno politično organizacijo Kmečko zvezo za Prekmurje (ust. 5. 1. 1920 – delovala je do 1929), a je ta v svojih programih poudarjala enaka načela in ideje kot SLS. Poleg tega je še opozarjala na posebne potrebe Prekmurja. Prim.: dok. št. 17 (str. 75–76), 19 (str. 81), 21 (str. 87–88), 22 (str. 89), v: Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13, Ljubljana 1998, (dalje: Perovšek, *Programi političnih strank*).

¹²² O cepitvah znotraj političnih taborov glej: Perovšek, *Programi političnih strank*, uvodna študija *Politične stranke ter idejne, socialnogospodarske in narodnopolitične usmeritve v slovenski družbi v letih 1918–1929*, str. 6–9.

¹²³ Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 16, str. 71. Več o zboru zaupnikov 6. in 7. aprila 1920 gl. v: Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 307–311.

¹²⁴ Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 16, str. 72. O davčni neenakosti glej op. 108.

¹²⁵ Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 16, str. 72–74. SLS je nameravala v novi državi združiti vse katoliške politične stranke in skupine v vsedržavno Jugoslovansko ljudsko stranko, vendar ji zamisel ni uspela. O tem gl.: Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 241–262.

Na ton in usmeritev socialno-političnih misli SLS je v precejšnji meri vplivala levičarska krščanskosocialna delavska struja. Še pred nastankom Kraljevine SHS je Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ), krščanskosocialna sindikalna organizacija, sprejela prodoren program, ki je iz političnega vidika poleg obče državljskih pravic zahteval volilno pravico za moške in ženske ter republiko. Težišče programa je bilo sicer na socialnem polju. Tako je JSZ med drugim zahtevala osemurni delavnik, podržavljenje podjetij, »ki so za splošnost življenjskega pomena«, uvedbo delavskega zavarovanja, izenačitev ženskih pravic z moškimi ter krepitev zadružništva in uvedbo zadružne zbornice.¹²⁶ V svoji resoluciji 2. februarja 1919¹²⁷ je krščansko-socialno delavstvo sicer izrazilo, da vztraja znotraj VLS, vendar ga je njegov socialni radikalizem vse bolj oddaljeval od konservativnega vodstva stranke. V avgustu 1922 ga je slednje zato onemogočilo in si ga podredilo. Krščanski socialci so nato do konca dvajsetih letih obstajali kot prodorna struja v SLS, a brez prave politične veljave.¹²⁸

Ob ohranjanju obstoječe delitve slovenske politike na troje idejno-političnih taborov pa sta se v odnosu do nacionalnega vprašanja in položaja Slovenije v Kraljevini SHS oblikovala dva nova in nasprotujoča si politična bloka – avtonomistično-federalistični in unitaristično-centralistični. Medtem ko se je za drugega opredelila večina liberalnega tabora,¹²⁹ se je SLS, kakor nakazuje že zgoraj orisani program, postavila na branike avtonomistično-federalističnega bloka. Upošteva

¹²⁶ O JSZ pred diktaturo kralja Aleksandra gl.: Miroslav Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922*, Partizanska knjiga – Delavska enotnost, Ljubljana 1979, str. 296–329; isti, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisation in Slowenien 1918–1941*, Österreichische Osthefte 35 (1993), št. 3, (dalje: Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisation*), str. 441–456 in Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 14, str. 65–69.

¹²⁷ Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 15, str. 70.

¹²⁸ O krščanskih socialcih (od 1924 krščanskih socialistih) v dvajsetih letih gl.: Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, (dalje: Prunk, *Pot krščanskih socialistov*), str. 49–86 in Jurij Perovšek, *Krščanski socialisti v SLS*, v: *Kronika XX/1*, str. 276.

¹²⁹ Liberalni tabor je argumentiral svojo opredelitev za unitarizem in centralizem s tem, da bi morebitne nacionalne avtonomne enote bile lahek plen za sosednje države, obstoj le-teh bi oviral nastanek skupnega gospodarskega prostora, obstoj posameznih nacionalnih avtonomnih vojsk (srbske, hrvaške, slovenske, muslimanske) pa bi državo bolj ogrožal kot ne, saj bi lahko tujci vojske hitro sprli med sabo. V avtonomističnih prizadevanjih SLS pa je videl le prizadevanje, da bi »Slovenija postala papeška provinca«. – Perovšek, *Liberalizem*, str. 252–254 in Jurij Perovšek, *Na poti v moderno. Poglavlja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*, Inštitut za novejšo zgodovino – zbirka Razpoznavanja, Ljubljana 2005, str. 166–170.

dejstvo, da sta v beograjski državni politiki prevladovali centralistično usmerjeni srbska Narodna radikalna stranka in Jugoslovanska demokratska stranka, je torej bila avtonomistična SLS v nič kaj zavidanja vrednem položaju. Strankino vodstvo se je namreč še kako zavedalo pomena, da je stranka del vlade, saj naj bi kot sorazmerno majhna politična sila v prvi Jugoslaviji le tako lahko sokrojila državno politiko in lažje ohranjala položaje na terenu, doma v Sloveniji. Omenjeno zavedanje je rezultiralo v t. i. dvojni politiki, ki je bila »domača« do Ljubljane in »visoka« do Beograda.¹³⁰ V Sloveniji je tako poudarjala svoja avtonomistična stališča, v Beogradu pa koketirala s centralističnimi silami. Do volitev v ustavodajno skupščino je bila soudeležena v treh od štirih vlad (obeh Protičevih in Vesničevi, ni je bilo v Davidovičevi koaliciji demokratov in socialistov).¹³¹ Tudi temeljna politična aktivnost VLS v Začasnem predstavništvu (provizoričnem parlamentu do konstituiranja Ustavodajne skupščine), kjer je bila ena prvih strank, ki je ustanovila koalicijski parlamentarni klub,¹³² je bila ob osredotočanju na vprašanje meja in ohranjanje avtonomnega položaja Slovenije znotraj Kraljevine SHS v znamenju taktiziranja in občasnega zapuščanja avtonomistične linije.¹³³

Prve jugoslovanske volitve – volitve v Ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 – je SLS skladno s svojim političnim pristopom tako pričakala na oblasti, kot članica Vesničeve vlade. Programske misli, s katerimi se je spustila v volilni boj, »niso tako ostro zarisane kakor poznejši programi; pozna se neko nepoznanje novega belgrajskega miljeja«. ¹³⁴ Kljub dejstvu, da je šla na volitve kot vladna stranka, je nastopila

¹³⁰ Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 188; prim. tudi: Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 304–305.

¹³¹ Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928*. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, ur. J. Mal, Lenonova družba, Ljubljana 1928, (dalje: *Slovenci v desetletju 1918–1928*), str. 359.

¹³² Prvi dan zasedanja Začasnega narodnega predstavništva 4. marca 1919 je 16 poslancev SLS skupaj s tremi hrvaškimi poslanci, zbranimi okrog časopisa *Narodna politika* (le-ti so maja 1919 osnovali Hrvaško ljudsko stranko – Hrvatska pučka stranka, HPS), ustanovilo Jugoslovanski klub, ki se je kot trdna povezava ohranil vse do leta 1929. Po volitvah v Ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 so se klubu pridružili še predstavniki stranke Bunjevcev in Šokceev (Bunjevačko-šokačka stranka) iz Vojvodine, a se slednji po letu 1925 niso več prebili v skupščino. Podobna usoda je doletela tudi njihove kolege iz HPS, ki so ostali pred skupščinskim pragom že leta 1923. Klub so okrepili z enim mandatom le še po volitvah 11. septembra 1927. Slovenska katoliška politična stranka je tako predstavljala osrednjo in najštevilčnejšo stranko Jugoslovanskega kluba. – Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 252; Rahten, *SLS v beograjski skupščini*, str. 37, 40, 156.

¹³³ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 41.

¹³⁴ Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, str. 359.

kot nasprotnica centralizma. Zagovarjala je pokrajinsko ureditev sicer enotne države in poudarjala, da večji del države ni zrel za republiko. V okviru pokrajinske ureditve je predvidela posebne pokrajinske vlade, ki bi bile v pokrajinskih zadevah podrejene Deželnim zborom. Tako ureditev, ki ji ni pripisovala federalističnega značaja, bi vzpostavili na podlagi kulturno-gospodarskih in ne nacionalnih kriterijev, saj se je zavedala problema razmejitve potencialnih pokrajin. Pri tem bi Slovenija kot kulturno-gospodarska enota v vsakem primeru tvorila eno pokrajino.¹³⁵

Slovenski volilci so kot nekoč v habsburški monarhiji tudi 28. novembra 1920 SLS namenili večino glasov.¹³⁶ Vendar je tokrat stranka zmagala zgolj z dobro tretjino glasov (36,1 %)¹³⁷ in tako izgubila predvojno absolutno večino. Neuspehi v zvezi z mejnim vprašanjem,¹³⁸ nove stranke z radikalnejšimi zahtevami, dediščina medvojnih let in vladna pozicija so botrovali očitnemu neuspehu stranke na prvih volitvah. Ta je nenazadnje volilni izid tudi samo tako doživljala.¹³⁹ Umaknila se je v opozicijo, kjer je ostala do leta 1924. Prve pozitivne učinke svojega opozicijskega položaja pa je občutila že kmalu. Na občinskih volitvah 26. aprila 1921 je dobila 61 % glasov za občinske odbornike ter absolutno večino v 587 občinah od skupaj 832.¹⁴⁰

V času do sprejetja vidovdanske ustave je SLS kot opozicijska stranka tudi podrobno izoblikovala svoj avtonomistični državnopravni program. Med ustavno debato v Ustavodajni skupščini ga je predložila Ustavnemu odboru kot ločeno mnenje¹⁴¹ Jugoslovanskega kluba (JK) k centralistično-unitarističnemu ustavnemu načrtu, ki ga je predlagala vlada Nikole Pašića. Že v uvodu svojega ustavnega načrta je JK opozarjal, da vladni predlog ne upošteva niti krfskega sporazuma med člani srbke vlade in Jugoslovanskega odbora o enakopravnem položaju Srbov,

¹³⁵ Prav tam in Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 76.

¹³⁶ O volitvah v konstituantu gl.: Vasilij Melik, *Izidi volitev v konstituantu leta 1920*, Pripetki za zgodovino delavskega gibanja 3 (1962), št. 1, (dalje: Melik, *Izidi volitev*), str. 3–61.

¹³⁷ Dobljeni odstotek glasov je stranki prinesel 14 poslanskih mandatov od skupno 38 slovenskih. Več kot leto po volitvah, 29. 12. 1921, pa je stranka dobila še en (petnajsti) mandat. Tedaj je namreč prišlo na dnevni red zasedanja skupščine poročilo verifikacijskega odbora, kjer je bila ugotovljena napaka pri številu glasov v mariborskem okrožju. – Melik, *Izidi volitev*, str. 47.

¹³⁸ O tem gl.: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 252–265.

¹³⁹ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 89; Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 342–343.

¹⁴⁰ Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, str. 359.

¹⁴¹ Ustavni predlog je 12. 2. 1921 predložil poslanec SLS Anton Sušnik. – Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 18, str. 77. O ustavnem načrtu glej še: Josip Hohnjec, *O ustavi naše države*, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, str. 325–338 in Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 364–391.

Hrvatov in Slovencev v novi državi niti adrese Narodnega vijeća prestolonasledniku Aleksandru ter njegovega odgovora nanjo, kjer je bilo predvideno ohranjanje avtonomnih organov Države SHS. V zvezi z upravno-teritorialno delitvijo države je nato predlagal, da bi slednjo sestavljalo šest pokrajin, in sicer Srbija, Hrvaška in Slavonija z Medžimurjem, Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, Črna gora, Vojvodina ter Slovenija s Prekmurjem. Vsaka pokrajina, ki bi se naprej delila na okrožja, sreze in občine, bi imela svojo skupščino in vlado – izvršni organ pokrajinske samouprave. V samoupravni okvir pokrajin bi sodila skrb za notranje zadeve, trgovino in obrt, gradnje, gozdove in rude, kmetijstvo, agrarno reformo, prehrano, prosveto in vero, zdravje, socialno politiko, pravosodje ter finance. Iz naštetega moremo sklepati, da sta SLS in Jugoslovanski klub nedvomno predvidela široko avtonomijo posameznih pokrajin. Nedotakljivost samouprave sta zavarovala s predlogom, da bi bil predsednik pokrajinske vlade v avtonomnih rečeh odgovoren le pokrajinski skupščini, zoper njegove sklepe pa bi se bilo mogoče pritožiti pokrajinskemu Upravnemu sodišču in ne centralnim vladnim organom v Beogradu. V sporih med pokrajinskimi oz. med pokrajinsko in centralno vlado pa bi razsojalo posebno državno sodišče. Ustavni načrt je predvidel tudi okrožne skupščine za posamična okrožja.¹⁴² Ob zavedanju premoči centralistično usmerjenih strank je sicer nedvomno avtonomistični predlog SLS pomenil »poskus kompromisa med decentralizacijo in federalizmom z delnim upoštevanjem centralističnega načela«.¹⁴³

Načrt SLS je seveda ostal povsem spregledan. Na Vidov dan 1921 so radikali in demokrati ob podpori Jugoslovanske muslimanske organizacije, Džemijeta in Samostojne kmetijske stranke z minimalno večino sprejeli predlog unitaristične in centralistične ustave. SLS je podobno kot Komunistična partija, Narodni klub in Radićeva stranka ob glasovanju abstinirala.¹⁴⁴ S svojim ustavnim predlogom in neudeležbo na glasovanju o ustavi se je stranka leta 1921 tako odločno in jasno opredelila kot avtonomistična sila.¹⁴⁵

¹⁴² Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 18, str. 77–79.

¹⁴³ Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 390; prim.: Jurij Perovšek, *Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize*, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, SAZU, Ljubljana 1995, (dalje: Perovšek, *Slovenska državna volja*), str. 127–128.

¹⁴⁴ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 110.

¹⁴⁵ Prim.: Miroslav Stiplovšek, *Prizadevanja Slovenske ljudske stranke za avtonomijo Slovenije ob sprejemanju prve jugoslovanske ustave in zakonodaje o oblastnih samoupravah 1921–1922*, v: Mikužev zbornik, ur. Z. Čepič – D. Nečak – M. Stiplovšek, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia 4, Ljubljana 1999, str. 51–57.

Vzporedno s politiko na državnem nivoju je v Sloveniji v dvajsetih letih še vedno trajal t. i. liberalno-klerikalni spor, čigar razsežnosti so se odrazile tudi v Ustavodajni skupščini. V vladnem ustavnem predlogu se je namreč nahajal kancelparagraf – člen, ki je prepovedoval zlorabo duhovniških nalog v strankarsko politične namene. Kako je o morebitnih posledicah sprejetja člena za svoj politični položaj v Sloveniji sodila SLS, je bržkone jasno. Predlog so zato najbolj vneto podpirali slovenski liberalci,¹⁴⁶ najostreje pa ga je zavračala SLS. Slednja je bila celo mnenja, da bi »v smislu tega kancelparagrafa /.../ v cerkvi imela glavno besedo sodnija, žandar in policaj«. ¹⁴⁷ Določilo je bilo nato kljub odporu slovenske katoliške politike sprejeto v ustavo.¹⁴⁸

Svoj položaj v opoziciji je SLS izkoristila za notranjo krepitev in nadaljnje programsko zorenje. Nevzdržnost centralističnega beograjskega režima je stranko samo še bolj utrjevala v misli, da je za rešitev položaja potrebna temeljita revizija vidovdanske ustave. V volilni boj na prve volitve po sprejetju ustave 18. marca 1923 se je tako spustila z izdelanim in celovitim avtonomistično-federalističnim programom, katerega jedro lahko strnemo v zahteve: »Mi hočemo sami delati postave, sami odločati o svojih zadevah ter tudi s svojim premoženjem sami razpolagati! To pomeni avtonomijo slovenskega ljudstva!«¹⁴⁹ V programu, kjer je razčlenila državno-pravna, zunanje-politična, socialno-gospodarska in versko-kulturna vprašanja, je stranka še poudarila: »hočemo v lastnih stvareh na lastnih tleh sami gospodariti!«¹⁵⁰ Za potrebe svoje politične agitacije je izdala brošuro *Sodite po delih!* s podnaslovom *Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*, v kateri je analizirala tedanjo aktualno-politično situacijo ter hkrati strnjeno na enem mestu svoji volilni bazi – slovenskemu kmetu in delavcu – odkrito in jasno predstavila svoj program.¹⁵¹ Že v začetnem delu se je zavzela za to, da

¹⁴⁶ Prim.: Jurij Perovšek, *Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnjima vojnama (1918–1941)*, Zgodovinski časopis 51 (1997), št. 4, (dalje: Perovšek, *Slovensko meščanstvo*), str. 534–535.

¹⁴⁷ *Sodite po delih! (Vsem, ki so dobre volje!) Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*, samozaložba, Ljubljana 1923, (dalje: *Sodite po delih!*), str. 11.

¹⁴⁸ Jurij Perovšek, *Kancelparagraf*, v: Kronika XX/1, str. 263; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 71.

¹⁴⁹ *Sodite po delih!*, str. 4.

¹⁵⁰ *Sodite po delih!*, str. 2.

¹⁵¹ Prav tam. Za podrobno analizo programa, objavljenega v brošuri, gl.: Jurij Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922– april 1923)*, Zgodovinski časopis 37 (1984), št. 1–2, (dalje: Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov*), str. 5–27, zlasti str. 13–17. Kritično objavo programa je nazadnje pripravil Jurij Perovšek; Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 20, str. 82–86.

naj Slovenija ostane del skupne jugoslovanske države, v katero pa bi poleg Slovencev, Hrvatov in Srbov vključili tudi Bolgare. V okvir skupne države bi sodilo skupno državljanstvo, skupno zunanje ministrstvo s pravico sklepanja skupnih pogodb, skupna obrambna politika, najvažnejša prometna sredstva, denar in le en skupni državni davek za pokrivanje naštetih skupnih zadev. O teh rečeh bi sklepal osrednji državni parlament, sestavljen iz dveh zbornic – politične (vanjo bi volili poslance na podlagi splošne volilne pravice) in socialno-gospodarske (sestavljene iz predstavnikov stanovskih zbornic in deželnih zborov). Slovenijo bi kot avtonomno enoto upravljala posebna slovenska vlada, v avtonomnih zadevah odgovorna zgolj slovenskemu (prav tako dvodomnemu), od Beograda neodvisnemu parlamentu.¹⁵² V pristojnost slovenskega političnega parlamenta bi sodila zakonodaja o razmerju Cerkve do države, o cerkvenih pravicah, o vzgoji in šolstvu ter o organizaciji politične in finančne uprave ter sodstva. Slovenski gospodarski parlament pa bi obravnaval stanovsko-pravne zadeve, socializacijo, nadzorstvo tovarn, proizvodnje in potrošnje, ustanavljal bi strokovne šole ter skrbel za zdravstveno in socialno politiko (vključno s socialnim zavarovanjem). Stališča SLS o ljudski samoupravi se zgolj z avtonomnim položajem Slovenije še niso izčrpala. Stranka se je zavedala, da mora samouprava pronicati tudi na nižje nivoje in posledično vključevati tudi okraje in občine. S takšno ureditvijo, ki bi zagotavljala popolno samoupravo slovenskemu ljudstvu v prav vseh ozirih, bi po mnenju SLS tudi ugodno rešili vprašanje zmeraj aktualne republikanske ureditve države. Kajti »slovenskemu ljudstvu ne gre toliko za to, kdo bo vladal v Belgradu, nam mora iti za to, kdo bo vladal na Slovenskem. Po načrtu SLS pa bi na Slovenskem vladalo slovensko ljudstvo samo s svojo izvoljeno vlado.«¹⁵³

V zvezi z negotovim mednarodnopolitičnim položajem je SLS izoblikovala svoje zunanjepolitične teze, v katerih je zagovarjala politiko miru in sprave. Ob dejstvu, da je bila več kot polovica državnih davčnih prihodkov namenjena oboroževanju, je svarila pred militarizmom in se zavzemala za razoroževalno politiko tako v Kraljevini SHS kot na mednarodni ravni. Predlagala je tudi, da bi v interesu miru in stabilnosti na svetu osnovali mednarodno zvezo držav s posebnim razsodiščem, ki bi razsojalo v sporih med državami.¹⁵⁴

¹⁵² Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 20, str. 82.

¹⁵³ Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 20, str. 83.

¹⁵⁴ Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 20, str. 83–84. O stališču skupščinskih poslancev SLS do zunanje politike Kraljevine SHS gl.: Rahten, *SLS v beograjski skupščini*, str. 105–118. O vplivu slovenskih poslancev na oblikovanje jugoslovanske zunanje politike gl. str. 110–111.

Na ekonomsko-socialnem polju je svoj že izoblikovan program iz aprila 1920¹⁵⁵ dopolnila s prodornima socialnima zahtevama. Zavzela se je namreč za to, da je »dolžan delati vsak državljani, /.../ in sicer koristno delati, četudi je bogataš ali kapitalist«. ¹⁵⁶ Zasebna lastnina pa se naj omeji in ustrezno določi najvišja premoženjska mera, po načelu: »Toliko in toliko premoženja sme imeti [posameznik], da ne škoduje splošnosti.« ¹⁵⁷

Nadalje je opozorila na vlogo Cerkve v družbi. Na tem mestu je skladno s svojo idejnopolitično profiliranostjo poudarila, da za Katoliško cerkev ne zahteva »nobenih predpravil, toda vzgoja katoliških otrok je v prvi vrsti stvar katoliških staršev in katoliške Cerkve«. ¹⁵⁸ Tako se naj na vseh šolah poučuje krščanski nauk, dejavnost Katoliške cerkve pa naj se nasploh s strani države ne ovira (kanzelparagraf). S sklepnim geslom »18. marec bodi dan sodbe! /.../ 18. marca vsi pošteni na krov!« ¹⁵⁹ je SLS pozvala volilce k volilnim skrinjicam.

Volilni izidi so v vsej državi izzveneli kot manifestacija za avtonomizem in federalizem. V Sloveniji je SLS dosegla 60,5 % glasov (skoraj predvojno višino), s čimer je dokazala, da še zmeraj večinsko obvladuje slovensko volilno telo. ¹⁶⁰ Svoj vodilni položaj v domačem političnem prostoru je še isto leta javno demonstrirala na 5. in hkrati zadnjem katoliškem shodu. ¹⁶¹

V okviru te politične manifestacije je katoliški idejnopolitični tabor opozoril tudi na svojo nazorsko usmerjenost. Ta je še zmerom temeljila na Mahničevem konceptu katoliške obnove in totalnega krščanstva. Vzgoja in pouk v šolah bi tako morala biti utemeljena v katoliški veri, obvezen veronauk pa bi lahko poučevali le pooblašteni duhovniki. Hkrati so na shodu še poudarili, da je udejstvovanje v političnem življenju dolžnost vsakega katoličana. Mahničeva pot je bila za slovenski politični katolicizem tudi edina prava pot, saj je ostale idejnopolitične nazore ostro odklanjal. Ob večnem nasprotniku še iz časov

¹⁵⁵ Gl.: Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 16, str. 71–74.

¹⁵⁶ Perovšek, *Programi političnih strank*, dok. št. 20, str. 84.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 84.

¹⁵⁸ Prav tam, str. 85.

¹⁵⁹ *Sodite po delih!*, str. 77.

¹⁶⁰ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 149 (za rezultat v drugih delih države glej str. 139–148); Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovinci v desetletju 1918–1928*, str. 360.

¹⁶¹ Med 25. in 28. avgustom je zbrala SLS v Ljubljani množico skoraj 40.000 ljudi, s čimer je dala novo vzpodbudo katoliškemu gibanju v državi. – Jurij Perovšek, *Peti katoliški shod*, v: *Kronika XX/1*, str. 290–291.

avstro-ogrske monarhije, liberalizmu, je negativno sodil tudi o njegovem »idejnem otroku«, komunizmu. Tega je povsem izenačeval s fašizmom in nacizmom, saj naj bi vsi ustvarjali »mehaničnega kolektivističnega človeka« in nasprotovali temeljem krščanstva.¹⁶²

Naj kot posebno zanimivost omenimo, da se je marčnih volitev 1923 udeležila tudi Narodna ljudska stranka, ustanovljena le dober mesec prej (1. februarja 1923). Gre namreč za stranko nekdanjega železnega načelnika SLS dr. Ivana Šušteršiča, ki se je decembra 1922 znova vrnil v domovino. Kot je sam dejal, ga je neka notranja sila, da ne odreče domovini svojih moči, gnala nazaj v politiko.¹⁶³ S pomočjo Nikole Pašiča, ki je v nasprotniku tedaj opozicijske SLS preračunljivo videl svojega zaveznika, je ustanovil Narodno ljudsko stranko in se podpirajoč državni centralizem podal v boj za glasove. Nekdaj zvesti slovenski volilci pa so mu to pot namenili le 879 glasov (0,49 %). Naslednjih volitev se stranka ni več udeležila, dr. Šušteršič pa se je umaknil iz javnega življenja.¹⁶⁴

Po volitvah se je precej okrepljena SLS znašla pred vprašanjem, kako nadaljevati politični boj za avtonomni položaj Slovenije. Pri tem sta se ji ponujali dve alternativni, »da se gre v Beograd mimo Zagreba ali da se gre v borbo skupaj z Zagrebom«.¹⁶⁵ Veliko volilno zmago slavje avtonomističnih strank v vsej državi je stranki seveda narekovalo sodelovanje s podobno naravnanimi silami. Tako se je kmalu po volitvah, 27. marca, s Hrvaško republikansko seljačko stranko (HRSS) karizmatičnega Stjepana Radića in Jugoslovansko muslimansko organizacijo (JMO) povezala v t. i. Federalistični blok.¹⁶⁶ Stranke Federalističnega bloka so si bile kot predstavnice slovenskih, hrvaških in muslimanskih interesov edine, da je ureditev notranjepolitičnih zadev v državi mogoča le na temelju revizije vidovdanske ustave. In v ta namen so zahtevale pogovore z najmočnejšo srbsko stranko – Narodno radikalno stranko.

Radikali, ki so skupaj z malimi zavezniki obvladovali le dobro tretjino parlamenta, so tedaj občutili resno nevarnost organiziranja močne

¹⁶² Perovšek, *Slovensko meščanstvo*, str. 541–547.

¹⁶³ Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 484.

¹⁶⁴ Jurij Perovšek, *Kratko življenje Narodne ljudske stranke*, v: Kronika XX/1, str. 283. O poslednjem poglavju politične poti Ivana Šušteršiča gl.: Pleterski, *Ivan Šušteršič*, str. 473–486.

¹⁶⁵ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 151.

¹⁶⁶ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 150–152; prim.: Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov*, str. 18; Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965, (dalje: Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*), str. 253.

in predvsem složne opozicije. Hitro so pristali na politična pogajanja. S strankami Federalističnega bloka so tako v Zagrebu od 12. do 13. aprila razpredali misli o jugoslovanskem političnem položaju in se na koncu sporazumeli o nekakšnem politično-interesnem sodelovanju. Podpisani in sprva tajni sporazum, imenovan Markov protokol (po generalnem sekretarju NRS Marku Đuričiću), je predvideval, da naj bi vse stranke bloka podprle oblikovanje homogene radikalske vlade, v zameno za to pa dobile določene koncesije. SLS je denimo med drugim dosegla, da bi v prihodnje imenovali kraljevega namestnika v Ljubljani zgolj sporazumno s SLS, prav tako pa naj bi, spet sporazumno s SLS, zamenjali vse neobjektivne uradnike pokrajinske uprave, razpustili teroristično organizacijo Orjuno ter odobrili posebna posojila univerzi in šolam.¹⁶⁷

A brž ko je Pašić sestavil svojo homogeno vlado, je lahko pozabil na določbe Markovega protokola. NRS se je preprosto ogradila od nje-gove vsebine in zavladala sama, izkoriščajoč eno temeljnih lastnosti jugoslovanskega parlamentarizma – neenotnost in razdrobljenost opozicije. Slednja pa je tokrat le uspela strniti vrste na sorazmerno široki osnovi. V začetku marca 1924 so namreč SLS, JMO in demokrati¹⁶⁸ v sodelovanju s HRSS ustanovili Opozicijski blok, skozi katerega je nato potekalo skupno uskajevanje političnih aktivnosti omenjenih strank.¹⁶⁹ »Za uresničenje načrta o rušenju vlade s strani opozicije se je iskalo ugoden politični trenutek.«¹⁷⁰ A v parlamentarne igre se je tedaj vmešala vplivna zakulisna politična figura – kralj Aleksander, ki se je odločil umetno podaljšati življenje vlade P-P (Pašić in Pribičević, ki se mu je pridružil po ločitvi z demokrati). Z odlokom je poslal skupščino na počitnice do 20. oktobra in tako onemogočil opoziciji, da bi ji izglasovala nezaupnico. Kraljevo dejanje, ki je že mejilo na državni udar,

¹⁶⁷ Zahteva NRS po homogeni radikalski vladi je odgovarjala tudi Federalističnemu bloku, saj se je slednji bal predvsem obnovitve trde centralistične vlade Pašić – Pribičević. – Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 153; Jurij Perovšek, *Politični odnosi do volitev 1925*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, (dalje: Perovšek, *Politični odnosi do volitev 1925*, SNZ 1), str. 269–270.

¹⁶⁸ 26. marca se je zaradi pristopa Demokratske stranke k Opozicijskemu bloku iz nje izločilo Pribičevićevo krilo in ustanovilo Samostojno demokratsko stranko (SDS), kateri so se pridružili tudi slovenski liberalci. Odnosi med strankami bloka so se tako le še okrepili. – Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 280–281.

¹⁶⁹ Mateja Ratej, *Avtonomistična ideja v Slovenski ljudski stranki v letih 1923–1929 in uprašanje dekoncentracije upravnih oblasti v času vlade Antona Korošca*, Zgodovinski časopis 60 (2006), št. 3–4, str. 380–381.

¹⁷⁰ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 161.

je seveda naletelo na ostre obsodbe. Glasilo SLS *Slovenec* je komentiralo: »27. maj je za državo SHS zgodovinsko važen dan. Ta dan je režim jasno posvedočil, da se ne smatra vezanega na parlament, da sme prezirati voljo pretežne večine ljudstva in da se prav posebno ne smatra obvezanega napram Slovincem in Hrvatom, ki jih nima za zakonodajno merodajen faktor v državi, temveč zgolj za politično brezpravne podložnike.«¹⁷¹ Svoje stališče je SLS še uradno poudarila v posebnem razglasu slovenskemu narodu, v katerem je ponovno povzela svoja prizadevanja za doseg slovenske avtonomije in v zvezi z nastalim političnim položajem izrazila jasno zahtevo, da se »ta revolucionarni čin parlamentarne manjšine niti za trenotek dalje ne vzdržuje s silo, da se takoj uzurpatorska vlada ukine in da se zopet vpostavi ustavnost in parlamentarizem!«¹⁷²

Nevzdržne politične razmere, kjer je prisilno vladala vlada parlamentarne manjšine, je bilo mogoče rešiti na samo en način. Mandat za sestavo nove vlade je kralj ponudil Opozicijskemu bloku (demokratu Ljubi Davidoviću), ki je 27. julija 1924 oblikoval vlado s trdno parlamentarno večino in jasnim programom. SLS je v njej prevzela resor za prosveto in vere (Anton Korošec), resor za promet (Anton Sušnik), resor za agrarno reformo (Ivan Vesenjāk) in resor za kmetijstvo (Fran Kulovec). Za nadaljnji razvoj dogodkov je posebej pomembno poudariti, da je postal minister za vojno in mornarico kraljev osebni pribočnik general Stevan Hadžić,¹⁷³ kajti prav on je nato kot neparlamentarni član ministrskega kabineta in kraljev človek s svojim odstopom povzročil padec Davidovićeve vlade, ki tako, kljub parlamentarni podpori, ni zdržala niti tri mesece. Sledila ji je vnovična vlada P-P in predčasne volitve 8. februarja 1925.¹⁷⁴

Tudi na volitve leta 1925 je SLS stopila z jasno izraženimi zahtevami po vsestransko samostojni Sloveniji v okviru jugoslovanske države,¹⁷⁵ kar ji je znova prineslo absolutno večino glasov. Odstotek je bil sicer nekoliko nižji kot na prejšnjih volitvah (56,3 %), vendar je ob dejstvu, da je med volilnim bojem režim izvajal hud pritisk na stranko,

¹⁷¹ *Slovenec*, 29. 5. 1924, *Brez parlamenta*.

¹⁷² *Slovenec*, 31. 5. 1924, *Slovenskemu narodu!*

¹⁷³ *Slovenec*, 29. 7. 1924, *Vlada zakona, reda in pravice sestavljena*.

¹⁷⁴ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 174–178; prim.: Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 297–298; Perovšek, *Politični odnosi do volitev 1925*, SNZ 1, str. 280–281.

¹⁷⁵ Perovšek, *Slovenska državna volja*, str. 130; Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovinci v desetletju 1918–1928*, str. 360; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 187.

ustrahoval njene kandidate, konfisciral tisk in podobno, izid gotovo pomenil veliko zmago. Na državni ravni sta si NRS in SDS s pomočjo nasilja sicer uspeli zagotoviti minimalno parlamentarno večino, ki pa bi prej ko slej predstavljala negotovo podporo vladi.¹⁷⁶ Dejansko je bil vzpostavljen parlamentarni pat položaj. Uravnoteženo skupščinsko tehtnico se je nato odločil prevesiti nihče drug kot vodja HRSS Stjepan Radić in s tem poskrbel za pravi meteorski preobrat v jugoslovanski politiki dvajsetih let. Hrvaški politik, ki je bil prav tedaj iz političnih vzrokov zaprt, je na nagovarjanje kralja – ta se je odločil za mehkejši pristop k hrvaškemu vprašanju – povsem spremenil svojo dotedanjo politiko. Njegova stranka HRSS je iz imena črtala sporno besedo republikanska, priznala vidovdansko ustavo in dinastijo Karađorđevićev ter skupaj z radikali Nikole Pašića oblikovala t. i. vlado R-R (radikali – Radić).¹⁷⁷ SLS je tako v boju za nacionalno avtonomijo ostala brez komaj pridobljene opozicijske zaveznice, česar ji ni kar tako odpustila. Novo koalicijo je v svojem *Slovencu* pospremila z zgovornim primerom iz prejšnje monarhije. »Gospod Nikola Pašić mora te dni občutiti isto zadovoljstvo kakor ga je pred več kot pol stoletjem Franc Jožef, ko so pred njim klonili glavo in contumaciam na smrt obsojeni voditelji ogrske neodvisne stranke, ki so se odločili za to, da podprejo centralizem habsburške monarhije. Vendar je med njimi in pristaši 'nekronanega hrvaškega kralja', Stjepana Radića, bistvena razlika. Ogrsi so si za svojo podporo avstrijskemu centralističnemu režimu izgovorili skoro popolno politično in gospodarsko neodvisnost svoje države, dočim je Stjepan Radić /.../ vse zgodovinske in narodne zahteve Hrvatske enostavno žrtvoval za to, da ga režim oprosti obtožbe zaradi veleizdaje.«¹⁷⁸

Še ena v vrsti pikrih pripomb o vladi R-R, nedvomno vladi nasprotij, ki so jo sodobniki lahko prebrali v spomenici ob prvem desetletju Kraljevine SHS: »Skoro edini pozitivni čin te vlade, oživitev oblastnih skupščin, je povzročil volitve [v oblastne skupščine, op. J. G.] 23. januarja 1927«,¹⁷⁹ pa je obenem nakazala na dogodek izjemnega

¹⁷⁶ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 195–196. O volilnem boju v Sloveniji gl.: Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 299–311.

¹⁷⁷ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 200–204; O vstopu HSS v vlado, njenem položaju v njej in odnosu slovenske politike do le-te gl. podrobneje: Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 313–323, 331–339 in Jurij Perovšek, *Preobrat v jugoslovanski politiki 1925*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 283–285.

¹⁷⁸ *Slovenec*, 16. 7. 1925, RR.

¹⁷⁹ Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovinci v desetletju 1918–1928*, str. 360.

političnega pomena za SLS. Volitve v oblastne skupščine mariborske in ljubljanske oblasti so namreč – kakor je stranka sama pojasnjevala – ponujale možnost razviti »v skromnih mejah centralistične ustave« vsaj delno samoupravo.¹⁸⁰ Volilni izid je vnovič pomenil absolutno zmago za SLS, ki se je tako po dolgih opozicijskih letih ponovno povzpela na oblast v Sloveniji.¹⁸¹ V okviru oblastnih samouprav je lahko uresničevala svoja prizadevanja za kulturno-prosvetni, gospodarsko-socialni in deloma tudi politični razvoj Slovenije. Pri tem velja izpostaviti, da sta bila oba velika župana, ki sta načelovala oblastem, iz vrst SLS, kar je bilo zagotovilo njenega tesnega sodelovanja z oblastnima samoupravama. SLS je na ta način, s koncentracijo vseh oblastnih organov pod svoje okrilje, uspešno preseгла upravno razdelitev Slovenije na dve oblasti. Ob tem pa je treba opozoriti, da je svoj monopolni oblastni položaj izkoriščala tudi v strankarske namene in še naprej krepila svoje položaje na terenu.¹⁸² Nenazadnje je njena moč vseskozi izviralala iz silne podpore domačih volilcev in ni bila posledica režimskega prekupčevanja s položaji v številnih vladah dvajsetih let.

Sorazmerno ozek samoupravni okvir, ki sta ga omogočali obe skupščini, je poskušala SLS vztrajno širiti. Njen cilj, vzpostavitev zakonodajne avtonomije, pa je bilo mogoče doseči le z noveliranjem zakonodaje na državni ravni. In prav tu je v krhkosti koalicije R-R SLS videla priložnost za ponoven zasuk k pragmatični oz. dvojni politiki.¹⁸³ Ne gre spregledati, da so bili ob oblikovanju vlade R-R očitki SLS usmerjeni predvsem proti radičevcem, v očeh radikalov pa je stranka ohranjala pozitivno vlogo. Po izstopu Hrvatske seljačke stranke (HSS) iz vlade je tako 1. februarja 1927 vstopila v radikalno vlado Nikole Uzunovića (t. i. šesto Uzunovićevo vlado) in v zameno za to zahtevala dodatne koncesije glede oblastnih samouprav, ki bi ji omogočale utrditev dominantnega vpliva. Le pet dni zatem so bile njene zahteve izpolnjene. Minister za notranje zadeve je najprej spremenil začasen poslovnik oblastnih skupščin, iz katerega je črtal določilo, da morajo skupščine voliti oblastne

¹⁸⁰ O delovanju oblastnih samouprav v mariborski in ljubljanski oblasti glej temeljno monografijo Miroslava Stiplovška, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000, (dalje: Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*); prim. tudi recenzijo Jurija Perovška v *Prispevkih za novejšo zgodovino* 40 (2000), št. 2, str. 139–144.

¹⁸¹ O volitvah v slovenski oblastni skupščini in SLS gl.: Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 75–94 in 106–113.

¹⁸² Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 93, 106, 345–350.

¹⁸³ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 94.

odbore (svoje izvršne organe) po proporcionalnem načelu, nato pa je še odvzel velikim županom (tedaj sta bila še oba velika župana na Slovenskem iz vrst SDS) nalogo sestaviti prvi predlog oblastnega proračuna. Le-ta je bila po novem zaupana oblastnim odborom, kjer je na podlagi volilnega izida razumljivo gospodovala SLS.¹⁸⁴

Vladi KU (klerikalci–Uzunović), kakor jo je imenovalo *Jutro*¹⁸⁵ ni bila usojena dolga življenjska doba. Sprašujemo se lahko, »ali je Korošec sumil, da vlada ne bo dolgo živela in je zato poslal vanjo le svojo drugo garnituro Serneca, Gosarja in Kulovca«. ¹⁸⁶ Že aprila istega leta jo je zamenjala vlada radikalnega disidenta in kraljevega zaupnika Velje Vukičevića, ki se je brez parlamentarne podpore obdržala tako, da je kralj razpustil skupščino in za 11. september ukazal ponovne predčasne volitve.

Volilni program SLS za volitve 1927 se je bistveno razlikoval od prejšnjih programov. Obrat v njeni politični taktiki, ki ji je omogočil vstop v šesto Uzunovićevo vlado, je namreč ohranil trajnejši značaj. Stranka je po pripovedovanju dr. Korošca znotraj srbske NRS opazila »razumevanje« za slovenske potrebe in se posledično odločila za politiko sodelovanja s srbskimi hegemonističnimi silami. Skladno s tem stališčem sta 11. julija 1927 na Bledu prvak NRS Velja Vukičević in Anton Korošec sklenila politični sporazum, imenovan pakt prijateljstva oz. blejski sporazum. V njem se je SLS zavezala, da bo po volitvah vstopila v novo Vukičevićevo vlado pod pogoji vidovdanske ureditve, v zameno pa je zahtevala novelizacijo zakona o oblastnih samoupravah v smislu širitve njihovih pristojnosti.¹⁸⁷

Blejski sporazum lahko brez zadržkov štejemo za prelomno dejanje v politiki SLS. Z opustitvijo ostre avtonomistične linije, kateri je sledila vse od ustanovitve prve jugoslovanske države, je odstopila od svojih načel in gesel, s katerimi je od leta 1920 privabljala volilce. Preprost politični račun ji je pokazal, da je glede na politični položaj v državi očitno bolje »stati vedno blizu vlade, če že ne prav v vladi«; kajti tako stališče je, kakor je poleg številnih drugih kritikov sporazu-

¹⁸⁴ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 117–118; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 216, 224.

¹⁸⁵ Mateja Ratej, *Anton Korošec in Kum-režim – Slovenska ljudska stranka v vladi Nikole Uzunovića leta 1927*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 77.

¹⁸⁶ Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 349. V tej vladi prehodnega značaja je bil Andrej Gosar minister za socialno politiko, Fran Kulovec za kmetijstvo in Dušan Serneć za gradnje. – Kronika XX/1, str. 455–457.

¹⁸⁷ Jurij Perovšek, *Blejski sporazum*, v: Kronika XX/1, str. 324; Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 173–174; Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 358; za vsedržavni značaj blejskega sporazuma gl.: Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 230, 233–234.

Volilni shod Slovenske ljudske stranke v Črenšovcih 28. 8. 1927. Govori dr. Anton Korošec. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

ma opozarjal Lojze Ude, omogočalo »začeti s politiko lova za drobtinicami«. ¹⁸⁸ V slovenski politični stvarnosti je od resnejših političnih strank, ki so se zavzemale za avtonomistično ureditev države, ostala le liberalno orientirana Slovenska kmetška stranka. Ta je tako od poletja 1927 naprej, naj se sliši še tako absurdno, s 5,6 % osvojenih glasov in enim poslanskim mandatom ¹⁸⁹ edina izražala državno voljo slovenskega naroda. SLS se je svojim volilcem samo s krepitvijo omejene oblastne samouprave prejkone izneverila, čeprav je z razvojnega vidika njeno sodelovanje v vladi Sloveniji koristilo. ¹⁹⁰

¹⁸⁸ Lojze Ude, *Značilnosti zadnjega volilnega boja in današnji notranje-politični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo*, Mladina 1927/1928, št. 1, ponovno objavljeno v: Lojze Ude, *Slovenci in jugoslovanska skupnost*, Založba Obzorja, Maribor 1972, str. 218. Kritike take politike je bila SLS deležna z vseh strani; poleg tradicionalnih političnih nasprotnikov liberalcev so jo obsojali tudi znotraj lastnih vrst, kjer je z drugačnimi pogledi že prej nastopala zlasti levo usmerjena katoliška mladina, ki se je zbirala okrog lista *Križ na gori* (t. i. križarji). – Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 358–359; Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992)*, DZS, Ljubljana 1992, str. 252–253; Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 174. O SLS in nacionalnem vprašanju do blejskega sporazuma prim. tudi kratek pregled Darka Friša, *SLS in slovensko nacionalno vprašanje med sprejetjem Vidovdanske ustave in Blejskim protokolom*, v: Slovenija 1848–1998, str. 180–184.

¹⁸⁹ Zapisani odstotek glasov so ji volilci namenili na volitvah 11. septembra 1927. – Gligoričević, *Parlament i političke stranke*, str. 241.

¹⁹⁰ Perovšek, *Slovenska državna volja*, str. 133. Prim.: Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*, ur. J. Cvirn – V. Melik – D. Nečak, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka *Historia 2*, Ljubljana 1997 (dalje: Ravnihar, *Mojega življenja pot*), str. 182–183.

Na zadnjih parlamentarnih volitvah v dvajsetih letih je SLS tako nastopila z vladnim programom, kjer je opredelila svoje delo v prihodnji vladi, pri tem pa poudarila boj proti korupciji, potrebo po depolitizaciji uradništva, socialni zakonodaji in podobno. Sled nekdanjega avtonomičnega programa lahko najdemo le v zahtevi po razširitvi pristojnosti oblastnih samouprav.¹⁹¹ A tudi to pot so ji volilci namenili absolutno večino glasov – 59,9 %. Po volitvah se je nato oblikovala že prej dogovorjena vlada med NRS, JMO, demokrati in SLS. S strani SLS sta vanjo najprej stopila dr. Gosar, ki je postal minister za socialno politiko, in Franc Smodej, ki je prevzel podtajniško funkcijo v ministrstvu za prosveto, pozneje pa tudi sam dr. Anton Korošec kot minister za notranje zadeve.¹⁹²

»Režimska nagrada« za sodelovanje SLS v novi vladi Velje Vukičevića je nato sledila v dveh etapah. Že kmalu po svojem konstituiranju je vladni kabinet na svoji seji 17. novembra 1927 sprejel Uredbo o prenosu poslov na oblastne samouprave, »pri čemer sta po številu novih pristojnosti izstopali slovenski samoupravi.«¹⁹³ Pomladi 1928 pa je Narodna skupščina s finančnim zakonom k proračunu za leto 1928 pomembno razširila še uredbodajne pristojnosti obeh slovenskih oblastnih samouprav, ki sta edini v državi dobili pravico spreminjati ne le avstro-ogrske deželne akte, marveč tudi naredbe slovenske Narodne vlade in njene naslednice Deželne vlade za Slovenijo. Ker sta imeli pravico spreminjati predpise z značajem zakona, moremo tako posledično govoriti celo o omejeni slovenski zakonodajni avtonomiji.¹⁹⁴ Zahteve SLS iz njenega ustavnega načrta leta 1921 in programa iz leta 1923 so bile s širitvijo pristojnosti oblastnih samouprav vsaj delno izpolnjene. Če uporabimo Udetove besede, je prinesel »lov za drobtinami« nekaj velikih drobtin.

Razmere v skupščini so se po volitvah leta 1927 občutno zaostriale. Nasproti vladnemu polu se je namreč oblikovala močna opozicijska Kmečko-demokratska koalicija (KDK), ki je združevala dva dotlej na videz smrtna sovražnika – Stjepana Radića in Svetozara Pribičevića. V ozračju besednih spopadov, medsebojnih žaljenj in obračunov med

¹⁹¹ Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, str. 361; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 234.

¹⁹² Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 241–242; Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 186, 207.

¹⁹³ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 202. Samouprave so prevzele nekatere pristojnosti ministrstev za zdravstvo, za gradnje, za trgovino in industrijo, za socialno politiko in za kmetijstvo.

¹⁹⁴ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 237.

obema blokoma se je vroč skupščinski parket dokončno vnel usodnega 20. junija 1928. Napetosti so se zaostriale do te mere, da je velikosrbski poslanec Puniša Račić med zasedanjem streljal na poslance HSS. Na mestu je ubil poslanca Pavla Radića in Đura Basarička, »nekronani hrvaški kralj« Stjepan Radić pa je za posledicami dobljene rane umrl slaba dva meseca pozneje.¹⁹⁵ V še bolj razburkanem političnem položaju, ki je sledil streljanju, je vlada V. Vukićevića odstopila. Politična križa se je zmerom bolj poglobljala, polarizacija strank v skupščini pa je onemogočala iskanje rešitev. In v takih razmerah je v težnji po pomiritvi razgretih duhov kralj Aleksander 24. julija poveril mandat za sestavo ministrskega kabineta Slovencu – dr. Antonu Korošču.

Že tri dni zatem je nova Koroščeva vlada¹⁹⁶ prisegla in »ena najbolj težavnih in dolgotrajnih kriz v političnem razvoju naše države«¹⁹⁷ je bila vsaj začasno rešena. Anton Korošec je s tem postal prvi in edini nesrbski predsednik vlade. A med čermi jugoslovanskega parlamentarizma je lahko krmaril le dobrih pet mesecev. Zaradi pretresov v koaliciji je vlada konec decembra 1928 odstopila. Novega mandatarja pa takrat Aleksander

Odstop Koroščeve vlade je karikaturist beograjske Politike, Pjer Križanić, 1. januarja 1929 pospremil s karikaturou Sreča malega človeka na plačilni dan. (– Hvala Bogu, da nisem minister! – Zakaj le?! – No, prosim vas, prvega so ja vsi pregnani iz službe.)

¹⁹⁵ Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 365–372.

¹⁹⁶ Vladno koalicijo so sestavljale stranke prejšnje Vukićevićeve koalicije. Edini član SLS v vladi je bil njen predsednik Korošec, ki je bil hkrati tudi minister za notranje zadeve. Poleg njega je kot predstavnik Jugoslovanskega kluba vstopil v vlado tudi Stjepan Barić (HPS). – Rahten, *SLS v beograjski skupščini*, str. 149–150. O odmevih na Koroščevo vlado gl.: Jurij Perovšek, *Slovenec na čelu jugoslovanske vlade*, v: *Kronika XX/1*, str. 332. O delu Koroščeve vlade gl.: Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 263–264; Momčilo Zečević, *Neki pogledi na Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošča 1918–1940*, Prispjevki za novejšo zgodovino 31 (1991), št. 1, str. 69–70; Mateja Ratej, *Slovenska ljudska stranka v vladi Antona Korošča – ratifikacija Nettunskih konvencij*, *Zgodovinski časopis* 59 (2005), št. 1–2, str. 111–127.

¹⁹⁷ *Slovenec*, 28. 7. 1928, *Vlada slovenskega premijera*.

ni več iskal. Neučinkovitost parlamentarne demokracije v Kraljevini SHS in ostra polarizacija strank na dva bloka sta ga utrdila v misli, da je najboljša rešitev tako zanj kot za državo uvedba osebne kraljeve diktature. Šestega januarja 1929 je tako suspendiral vidovdansko ustavo, parlament in stranke ter za mandatarja postavil nestranskarskega človeka – generala Petra • ivkovića. Narodna skupščina Kraljevine SHS je umrla naravne smrti že prej. Na zadnji seji se je sestala 28. novembra, nato pa do odstopa Koroščeve vlade ni bila več sklicana.¹⁹⁸

*

Če strnemo glavne značilnosti politike Slovenske ljudske stranke v obdobju vidovdanskega parlamentarizma v nekaj točk, moramo najprej izpostaviti, da si je stranka odločilen politični vpliv na Slovenskem zagotovila že za časa Avstro-Ogrske, zlasti po uvedbi volilne reforme leta 1907. Njen prevladujoč položaj ni bil nikoli vprašljiv tudi pozneje, saj je z izjemo volitev v konstituanto leta 1920, kjer je osvojila zanjo skromno relativno večino glasov, vseskozi zmagovala z absolutno večino. Uveljavitev centralistične in unitaristične vidovdanske ustave leta 1921, ki ni upoštevala določb Krfske deklaracije, ženevskega sporazuma in prvodecembrske adrese Narodnega vijeća, je za SLS pomenila razočaranje. V novi državi se je opredelila kot avtonomistično-federalistična stranka in poudarjala težnjo po avtonomnem razvoju upravno enotne Slovenije znotraj jugoslovanskega okvira. Idejo o decentralizirano urejeni državi je zagovarjala v vseh osrednjih programih, objavljenih v dvajsetih letih – v svojem prvem programu v Kraljevini SHS aprila 1920, v ustavnem načrtu iz februarja 1921 in v programu iz marca 1923, v katerem je celovito razdelala svoje misli o federativni preobrazbi jugoslovanske skupnosti. Do temeljnega zasuka v njeni politiki je prišlo po sklenitvi blejskega sporazuma julija 1927, ko je v zameno za širitev pristojnosti oblastnih samouprav odstopila od ostrih avtonomističnih zahtev in vstopila v vlado Velje Vukičevića. Njen načelnik dr. Anton Korošec je prevzel pomembno notranje ministrstvo, pozneje, po parlamentarni krizi zaradi streljanja v skupščini, pa je postal celo prvi in edini nesrbski predsednik vlade. Trdimo lahko, da je (predvsem zaradi visoke volilne podpore) SLS s svojimi programi in politiko v obravnavanem obdobju poosebljala politično voljo slovenskega naroda.

¹⁹⁸ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, str. 267; Jurij Perovšek, *Nehvaležna vloga Koroščeve vlade*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 315–318.

UVEDBA DIKTATURE KRALJA ALEKSANDRA

O diktaturi kralja Aleksandra

Potem ko je Stjepan Radić poleti 1928 za vedno zatisnil oči in se odpravil v onostranstvo, ga je tam že nestrpno pričakoval znameniti Baja, alias Nikola Pašić. Takoj po prihodu ga je povprašal, kakšna je politična situacija v Kraljevini SHS, še zlasti pa ga je zanimalo, kaj je ostalo od njunega sporazuma iz leta 1925.

»E, moj Baja,« je odgovoril Radić, »ostal je samo spor, razum je že povsem izginil.«

In tako se je začela diktatura kralja Aleksandra.¹

V vetrovni in mrzli beograjski noči s 5. na 6. januar 1929 so številni novinarji vztrajno čakali pred Aleksandrovim dvorcem na veliko vest o rešitvi najnovejše politične krize v državi. Med njimi je bil tudi Danilo Gregorič. Skupaj s francoskim dopisnikom je potrpežljivo stal med hišnimi vrati bližnje stavbe in kadil cigareto. Pomenkovala sta se o aktualni politični situaciji in Gregorič je ugotavljal, da najbrž res ni drugega izhoda iz krize kot ta, o katerem se je že nekaj dni šušljalo po Beogradu – ukinitvev parlamentarizma. Očitno demokratično prežeti Francoz pa je z zaničljivim nasmeškom na ustih odgovarjal, »da je verjetno ta kočljivi položaj nekim ljudem zelo zaželen!«² Svojega jugoslovanskega kolega je modro vprašal, če se mu ne zdi mogoče, »da kralj z zadovoljstvom pričakuje, kako se bo razdiralo politično življenje države in njenih strank in kako bo sama po sebi postala nesmiselna vsa zgradba jugoslovanskega parlamentarnega življenja.«³ Ob tem je pojasnjeval, kako sta mu dan pred tem tako novi vodja HSS, dr. Vladko Maček, kot Svetozar

¹ Prirejeno po: *Nikola Pašić u anegdotama*. Sabrao Milovan Vitezović, Službeni glasnik, Beograd 2002, str. 158.

² Danilo Gregorič, *Samomor Jugoslavije*, Luč, Ljubljana 1945, str. 35.

³ Prav tam.

Pribičević povedala, da sta zagovarjala parlamentarno rešitev krize in izvedbo popolnoma svobodnih volitev, vendar je kralj njun predlog zavrnil. Gregorič kljub kolegovim navedbam ni spremenil stališča. Politični položaj v državi in še zlasti razporeženje na Hrvaškem, kjer so ob prvodecembrskem prazniku uprizorili prave ulične spopade, sta po njegovem mnenju klicala k »odločnim odredbam«. ⁴

Naslednje jutro, 6. januarja 1929, je bilo ugibanj in političnih kalkulacij dokončno konec. Kralj je izdal proklamacijo *Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem!*, s katero se je »kot vladar in kot sin te zemlje« obrnil »neposredno na narod« in mu povedal, da je prišel čas, »ko med narodom in kraljem ne more in ne sme biti več posredovalca«. »Narodnim množicam« je pojasnil, da je njegovo »dušo trgal« njihov »obupni klic«, kajti tako ljudska kot njegova pričakovanja in želje po konsolidaciji političnih razmer v državi se niso izpolnili. Politično in parlamentarno življenje v prvi jugoslovanski državi je dobivalo »vedno bolj negativno obeležje« in posledično krnilo ugled države v tujini. Kralj je ob tem poudaril: »Sveta moja dolžnost je, da z vsemi sredstvi čuvam državno in narodno edinstvo.« ⁵

Sredstvo, za katerega se je v zares nezavidljivem političnem položaju odločil Aleksander, je bilo ostro in korenito. Politično dediščino prvega desetletja jugoslovanske države je v celoti izbrisal. V zadnjem delu svojega manifesta je namreč odločil: »Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovincov od 28. junija 1921 se razveljavi. Vsi državni zakoni ostanejo v veljavi, dokler se po potrebi z mojim ukazom ne bodo ukinili. Na isti način se bodo v bodoče ustvarjali tudi novi zakoni. Narodna skupščina, izvoljena 11. decembra 1927, se razpušča.« ⁶

Aleksandrova odločitev 6. januarja 1929 gotovo ni bila popolno presenečenje, toda v tistem trenutku morda le ni bila najbolj pričakovana rešitev politične krize. Nenazadnje je bil vzrok zadnje krize v državi odstop vlade Antona Korošca, ki je bila v burni in kratki jugoslovanski politični zgodovini že petindvajseta po vrsti. ⁷ V desetih letih obstoja Kraljevine SHS sta se torej povprečno izmenjali dve vladi in pol v enem letu, kar pomeni, da je bila Koroščeva demisija le še ena v dolgi vrsti. Poleg tega so tudi konkretni razlogi za Aleksandrov korak – nerešeno

⁴ Prav tam.

⁵ *Slovenec*, 6. 1. 1929 (druga posebna izdaja), *Proklamacija Nj. Vel. kralja Aleksandra I. Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem!*

⁶ Prav tam.

⁷ Karl Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980) II*, Institut für Geschichte der Universität Graz, Graz 1982, str. 3–31.

nacionalno vprašanje z največjo ostrino v srbsko-hrvaškem sporu – bili najbolj v ospredju po streljanju v skupščini junija 1928. A kralj se tedaj ni odločil za tovrstno potezo. Mandat je zgolj zaupal drugemu človeku in vidovdanski parlamentarizem je živel naprej.

Po odstopu Koroščeve vlade so bila, kakor vselej do tedaj, široko odprta vrata najrazličnejšim razglabljanjem in spekulacijam o možnem razpletu krize. Politične kombinacije, ki so se pojavljale v javnosti, so sprva ustvarjale vtis, da je možna parlamentarna rešitev. Spomnimo, da je Koroščev kabinet v skupščini podpirala t. i. četvorna koalicija – zveza med SLS, NRS, JMO in demokrati. Medtem ko so prve tri stranke ostajale složne, so bile razmere v poslanskem klubu in sami stranki demokratov nejasne. Stranka Ljube Davidovića je bila vedno bližja zagrebški opoziciji. Končno so njeni ministri tudi izstopili iz vlade, s čimer so dejansko povzročili padec celotnega kabineta. Prav slednje dejstvo je že nakazovalo obrise možnega razpleta krize, ki ga je 2. januarja sam Korošec predstavil kralju. Predlagal je preprosto obnovo četvorne koalicije ali pa prehod na trojno koalicijo (SLS, NRS, JMO) in začetek pogovorov z Zagrebom.⁸ Obnova četvorne koalicije je bila tudi po mnenju *Slovenca* »najverjetnejša in najsigurnejša rešitev«.⁹ Kljub navidezni razumnosti Koroščevega predloga pa se je Aleksander odločil drugače. Začel je s širokimi konzultacijami in k sebi v avdienco povabil skoraj vse vidnejše politike. Iz Zagreba sta prišla tudi voditelja KDK, načelnik HSS Vladko Maček in vodja samostojnih demokratov Svetozar Pribičević.¹⁰ Petega januarja, po koncu posvetovanj, se je tako zdelo, da si kralj na kar najširši platformi prizadeva najti izhod iz krize.

⁸ Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969, (dalje: Stojkov, *Opozicija*), str. 63; o prvih odmevih na krizo gl.: *Slovenec*, 1. 1. 1929, *Po demisiji vlade*; 3. 1. 1929, *Demisija sprejeta*; *Jutro*, 1. 1. 1929, *Ugibanja o razvoju vladne krize*; 2. 1. 1929, *Danes odločitev o sprejetju demisije*; 2. 1. 1929, *Beograjska ugibanja o stališču KDK*; 3. 1. 1929, *Demisija sprejeta – konzultacije pričele*.

⁹ *Slovenec*, 1. 1. 1929, *Po demisiji vlade*. – Po mnenju jugoslovanskega diplomata in Aleksandrovega privrženca Prvislava Grisogona je imel tedaj kralj – poleg ukinitve parlamentarizma – na voljo še tri zasilne izhode: lahko bi vlado zaupal številčno šibki KDK z nalogo priprave novih volitev, lahko bi imenoval nevtralno vlado, ki bi prav tako pripravljala volitve, ali pa bi ohranil vlado obstoječe koalicije »z nalogo, da še naprej životari iz dneva v dan«. – Prvislav Grisogono, *Ujedinjena Jugoslavija (Od plemena i regionalnih koncepcija do nacionalne države)*, Ljubljana 1938, str. 93–94.

¹⁰ V avdienco h kralju so bili povabljeni naslednji politiki: A. Stanojević in V. Vukićević kot predstavnika NRS, V. Maček in S. Pribičević (KDK), Lj. Davidović (DS), A. Korošec (SLS), H. Hrasnica, ki je nadomeščal predsednika JMO Spaho, ter skupščinski predsednik I. Mihajlović. – *Slovenec*, 4. 1. 1929, *Široke konzultacije se pričele*; 5. 1. 1929, *Dr. Maček ostane v Belgradu*.

Toda vso opisano politično manevriranje je bila očitno le Potemkinova vas, igra, ki naj bi prepričala javnost, da je možna rešitev samo ena – ukinitvev parlamentarizma. Očitno je imel francoski novinar prav in je bil kočljivi položaj Aleksandru res zaželen. Izkoristil ga je za uresničitev svojega vnaprej pripravljenega načrta. Široke konzultacije so bile pri tem zgolj izgovor, saj je kralj kot dober poznavalec političnega življenja v državi gotovo vedel, da ne bodo obrodile nobenih sadov.¹¹ Še več, pokazale so, da so gledišča političnih strank na državni razvoj diametralno nasprotna. Na eni strani naj bi se politiki četvorne koalicije (tudi del demokratov) spraševali, zakaj je Davidović sploh sprožil krizo in se tako očitno zavzemali za obnovo obstoječe koalicije, na drugi strani pa je Maček zahteval popolno državno preureditev¹² in »vzpostavitev državnih, zgodovinskih in kulturno-zgodovinskih ozemelj s saborom in popolno zakonodajo in upravo. To je z zakonodajno in izvrševalno oblastjo.«¹³ Tako stališče je bilo za ostale strankarske prvake povsem nesprejemljivo. Če so ga nekateri zavračali iz načelnih razlogov, se je drugim zdelo neizvedljivo. Med slednje real-politike lahko uvrstimo tudi Korošca, ki je prav tako zavrnil Mačkov predlog. Ko je kralj z mnenjem načelnika SLS seznanil prvaka HSS, naj bi ta celo odvrnil, da Korošec laže. Aleksander naj bi na to pripombo zgolj retorično vprašal: »Da, ampak zakaj vsi oni [strankarski prvaki, op. J. G.] lažejo?«¹⁴

Ostra stališča HSS so se seveda napajala v množičnem nezadovoljstvu, ki je po atentatu na karizmatičnega Stjepana Radića kipelo med ljudstvom na Hrvaškem. Kraljev zagrebški zaupnik, novinar Toni Šlegel, je tako decembra 1928 poročal na dvor, da je »trenuten položaj zelo težek« in da vodstvo najmočnejše hrvaške stranke »zaradi splošne politične razpoloženja v teh krajih [na Hrvaškem, op. J. G.] preprosto ne more, četudi bi želelo, začeti pogovorov, pogajanj ali celo vzpostaviti sodelovanja s katero od velikih vladnih strank«. ¹⁵ Množični protesti na Hrvaškem pa so imeli svoj antipod v srbski mržnji prečanskih sodržavljanov. Po svoje nadvse ilustrativno je anonimno pismo nekega

¹¹ Stojkov, *Opozicija*, str. 63.

¹² O stališčih in razmerah v HSS na predvečer 6. 1. 1929 gl.: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja* (1. knjiga), Liber, Zagreb 1974, (dalje: Boban, *Maček i politika HSS*), str. 41–44.

¹³ *Slovenec*, 5. 1. 1929, *HSS zahteva svobodno Hrvatsko*.

¹⁴ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb 1990, (dalje: Pribičević, *Diktatura*), str. 85–86.

¹⁵ Cit. po: Stojkov, *Opozicija*, str. 55.

Srba iz julija 1928, ki se je ohranilo v arhivu kraljeve pisarne. V njem je žolčni pisec očital Hrvatom »zgodovinske napake«: »Kada su Srbi ginuli, Vi ste uživali pored Franje [cesarja Franca Jožefa, op. J. G.], a sada bi Vi htjeli, da sudite Srbima, od danas, pa u buduće. Sve ćemo Vas gaziti pičke Vam majčine. Špijuni, izdajice, vucibatine, smradi jedni, šokci, nevere. Ne samo što smo ubili ove zlikovce [hrvaške poslance v skupščini, op. J. G.] nego nikada više mira nećete imati, sve ćemo Vas sa zemljom spraviti, a na Vaša zemljišta useliti Srbe heroje. – A Vas? – Vas pojebati, pa sa Vama zna se ... Idite u Austriju, pa tamo budite verni, idite na Franjin grob pa mu se izjadajte.«¹⁶ Nacionalna nasprotja v prvi Jugoslaviji so v drugi polovici leta 1928 nedvomno dosegla enega svojih vrhov.

Notranjepolitične razmere so tako bile za kraljev načrt več kot ugodne. Morda se zdi, da so bile razmere neposredno po atentatu na Radića junija 1928 še ugodnejše, vendar Aleksander tedaj očitno še ni bil pripravljen na radikalen korak. Poleg tega bi uvedba diktature takoj po streljanju v skupščini prav lahko ustvarila (če že ne potrdila)¹⁷ vtis, da je bil atentat pripravljen na dvoru kot povod za ukinitvev parlamentarizma,¹⁸ kar gotovo ne bi bilo modro državniško dejanje. Kralj je za uvedbo diktature ob drugih pripravah še posebej potreboval »odobritev« tujine, zlasti zveste zaveznice Francije. Za to je poskrbel v novembru 1928, ko je odpotoval v Pariz in si pridobil podporo francoskih oblasti.¹⁹

Po končanih pripravah, pozitivnemu mnenju Pariza in nastali vladni krizi je v noči s 5. na 6. januar 1929 Aleksander končno lahko končal parlamentarno agonijo Kraljevine SHS. Hkrati s svojo proklamacijo je izdal še vrsto spremljajočih zakonov, ki so določneje zaznamovali diktaturo, in imenoval novo vlado. Na čelo slednje je postavil kontroverzno in sebi skrajno zvesto osebo – poveljnika kraljeve garde generala Petra Živkovića. Predsedniku vlade je obenem zaupal tudi pomembno notranje ministrstvo, ostale resorje pa je deloma poveril predstavnikom

¹⁶ Arhiv Srbije i Crne gore (ASCG) 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije, fasc. 11/22, Kancelarija kralja 1919–1941, pismo anonimnega avtorja.

¹⁷ Stanko Majcen, funkcionar v Ministrstvu za notranje zadeve v času Koroščevega ministrovanja, je v svojih spominih na Korošca zapisal, da je na predvečer skupščinskega streljanja atentator Puniša Račić obiskal notranjega ministra Korošca in se pri njem zadržal do enajstih ponoči. Po obisku črnogorskega poslanca naj bi Korošec dejal: »Nesreča bo.« – Stanko Majcen, *Moji spomini na dr. Antona Korošca*, Zbrano delo (4. knjiga), DZS, Ljubljana 1996, str. 337.

¹⁸ Stojkov, *Opozicija*, str. 54.

¹⁹ Prav tam. Prim. Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević. Srpsko-hrvatski spor*, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd 2002, str. 345–346.

srbskih strank – Nikoli Uzunoviću, Milanu Srškiću, Boži Maksimoviću, Vojislavu Marinkoviću, pozneje Kostu Kumanudiju, deloma pa predstavnikom hrvaških gospodarskih krogov²⁰ – Stanku Švrljugi, Otu Franžešu, nekoliko pozneje Želimiru Mažuraniću. Minister za promet je postal Slovenec, Anton Korošec, ki je bil tudi edini načelnik politične stranke v novi vladi.²¹ Njegovo imenovanje v Živkovičev kabinet je bilo posledica jasnega in preprostega dejstva, ki ga je Aleksander v nekem pogovoru razložil srbskemu patriarhu Gavrilu: »On ima v Sloveniji za sabo večino ljudstva in tako ima njegova prisotnost v današnji vladi ogromen pomen.«²²

Imenovanje Petra Živkovića za predsednika vlade je bila poteza, ki je še posebej opredelila naravo prihajajoče Aleksandrove diktature. Pri tem je še zlasti pomembno da je bil Živković vojak, kar je

Ko je general Petar Živković januarja 1929 sedel v fotelj predsednika vlade, je vojaško uniformo sicer zamenjal za elegantno črno obleko, toda v resnici je še naprej ostal zvest Aleksandrov vojak. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

²⁰ Velik del hrvaških poslovnih krogov, kamor so sodili tudi omenjeni ministri, ni sledil politiki HSS. – Stojkov, *Opozicija*, str. 74.

²¹ Seznam prve sestave Živkovičevega kabineta po resorjih je med drugim objavljen v: *Jutro*, 7. 1. 1929, *Nova vlada*; Stojkov, *Opozicija*, str. 74–76.

²² *Memoari patrijarha srpskog Gavрила*, ur. Milan Mladenović, Sfairios, Beograd 1990, str. 60.

posledično opozarjalo na vojaško oporo kraljevega režima. Notranje-politični pomen vojske, ki je z imenovanjem generala Živkovića na čelo vlade nedvomno pridobil dodatne razsežnosti, pa v življenju države ni bil novum. Kralj se je v svojih političnih potezah že dotlej večkrat oprl na vojsko, med drugim že omenjenega leta 1924, ko je spodkoppal Davidovičev kabinet. Prav tako pa tudi politični angažma dela visokih častnikov ni pomenil nič novega. Nasprotno, skupina častnikov, združena v neformalni organizaciji Bela roka, se je naslanjajoč na izročilo predvojne Srbije čutila poklicana »sugerirati«²³ linijo državne politike. Njen vodja je bil prav Živković, njeni člani pa visoki funkcionarji tako v vojni kot civilni upravi. Povsem razumljivo je, da so svoj vpliv po januarju 1929 še okrepili ter posredno in neposredno vplivali na kraljeve odločitve.²³

Živković je sicer veljal za zvestega oprodo dinastije Karađorđević. Njeno zaupanje si je pridobil že v letu 1903, ko je sodeloval v zaroti proti Obrenovićem. Pozneje je bil osebni spremljevalec mladega princa Aleksandra in predvsem eden ključnih udeležencev solunskega procesa proti polkovniku Apisu in protikarađorđevićevski organizaciji Črna roka. Njegova predanost kralju je bila očitna,²⁴ a prav tako očitne so bile tudi njegove slabosti. Kot vojak se ni odlikoval ne s spretnostjo ne s pogumom in zato ni užival posebnega ugleda.²⁵ Prav tako kot človek, ki se nikoli ni ukvarjal s politiko, ni razumel politične obrti. Še posebno slabost je pomenila njegova homoseksualnost, ki je tedaj veljala za težko in deviantno bolezen.²⁶ Anonimni znanstvenik s psihopatološkega področja je vrh vsega menil, da je general resen psihični bolnik in da ne sodi na državniško funkcijo, temveč v ustrezen zdravstveni zavod. Skladno z njegovo diagnozo je bil Živković psihopat, obolel za »totalno paranojo«, »nevaren in kompliciran bolnik«, ne zgolj »nek preprost pederasta«.²⁷

²³ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, INIS, Beograd 1994, (dalje: Bjelajac, *Vojska 1922–1935*), str. 241–245.

²⁴ Ameriški poslanik ga je na kratko označil kot skrajno zvesto »srednjeveško figuro«. – Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karađorđevićeve in Titove Jugoslavije*, Lipa, Koper 1995, (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija*), str. 58.

²⁵ O vzrokih za Aleksandrovo postavitve Živkovića na čelo vlade se je že v tridesetih letih obilno spekuliralo. Med številnimi razlogi je krožila tudi težko dokazljiva zgodba o tem, da bi naj Živković hranil določena pisma in fotografijo, s katerimi je kralja izsiljeval. Na kompromitirajočem posnetku je bil baje Aleksander v Nici ovekovečen z golo prostitutko v pornografski pozi. – Bjelajac, *Vojska 1922–1935*, str. 135.

²⁶ Branislav Gligorijević, *Kralj Aleksandar Karađorđević u evropskoj politici*, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd 2002, (dalje: Gligorijević, *Kralj Aleksandar*), str. 184–185.

²⁷ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 9/48, Političko stranačka pitanja, pismo dr. Veritasa.

Toda vsem manjkom navkljub je bil poveljnik kraljeve garde zvest in energičen človek z jeklenimi živci, ki je vodil eno najučinkovitejših vlad v jugoslovanski politični zgodovini.²⁸

*

S 6. januarjem 1929 je bilo ustavne dobe v Kraljevini SHS za nekaj časa konec. Vse določbe vidovdanske ustave so s kraljevo proklamacijo izgubile veljavo, med njimi tudi tiste, ki so govorile o državno-pravni ureditvi države, o vrhovni upravi, o položaju kralja v državni ureditvi in podobno. Aleksander je zato moral sočasno z razglasitvijo diktature nujno objaviti tudi *Zakon o kraljevi oblasti in vrhovni državni upravi*, s čimer je konkretnije določil novo državno ureditev in upravo. V prvi in drugi člen novega zakona je dal jasno zapisati, da je Kraljevina SHS dedna monarhija, v kateri je kralj nosilec vse oblasti. »Kralj izdaja in proglašja zakone; postavlja državne uradnike in daje vojaške čine.« Kraljeva oseba je bila po zakonu nedotakljiva. »Kralja se ne more delati za nič odgovornega, niti ne more biti kralj tožen.« Za razumevanje narave diktature sta bila nadvse povedna 15. in 16. člen, kjer je bilo zapisano, da »kralj imenuje predsednika in člane ministrskega sveta, ki so neposredno pod kraljem in delajo po njegovem pooblastilu v posameznih panogah državne uprave«. Ministri so bili odgovorni kralju, ki jih je lahko tudi obtožil.²⁹

Upoštevalej navedene določbe zakona in zlasti dejstvo, da so bili ministri odgovorni samo nedotakljivemu kralju, lahko neustavni režim po 6. januarju 1929 označimo kot »čisto diktaturo«, v kateri je imel kralj absolutno oblast.³⁰ Septembra 1931 je prva Jugoslavija sicer znova postala ustavna monarhija z Narodnim predstavništvom, toda bistvo

²⁸ Poleg naštetih Živkovičevih prednosti velja izpostaviti še eno – njegovo politično sprejemljivost, saj naj bi tako Radić pred svojo smrtjo kot Korošec menila, da je prav on najprimernejša osebnost za vodenje nepolitične vlade. Po mnenju srbskega zgodovinarja Branislava Gligorijevića pa imenovanje Živkovića za predsednika vlade le ni bila »dobra poteza«. – Gligorijević, *Kralj Aleksandar*, str. 184 in 185.

²⁹ *Uradni list (UL) ljubljanske in mariborske oblasti*, 4/1929, *Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi* in popravek k zakonu v UL 5/1929; *Slovenec*, 8. 1. 1929, *Zakon o kraljevi oblasti in vrhovni državni upravi*. Gl. tudi: Jurij Perovšek, *Značaj kraljeve diktature*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 321–323.

³⁰ Prim.: Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata II*, JAZU, Zagreb 1961, (dalje: Čulinović, *Jugoslavija*), str. 11 in Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 385–386, kjer avtor kritično obravnava ostale oznake diktature, ki so se pojavljale v strokovni in siceršnji javnosti. Tako med drugim zavrne opredelitve vojaška diktatura, fašistična diktatura in monarhofašistična diktatura.

režima se s tem ni spremenilo. Način vladanja in oster nadzor nad političnim življenjem ter tiskom sta omejevala svobodno izražanje demokratične volje.³¹ Država je v prvi polovici tridesetih let ostajala trdno v primežu monarha Aleksandra. To je bilo obdobje jugoslovanske zgodovine, ki ga lahko brez zadržkov poimenujemo čas osebne kraljeve diktature oz. diktatura kralja Aleksandra.

*

Kmalu po razglasitvi diktature je kralja obiskal znani francoski novinar Jules Sauerwein, urednik pariškega *Matina*. Aleksander mu je namenil celo uro in med pogovorom nanizal nekaj izjav, v katerih je Sauerweinu in javnosti ponudil svojo razlago novega stanja v državi. »Diktatura', je (kralj) ponavljal opetovano, 'je beseda, ki jo je lahko izgovoriti, toda potrebno je, da se pravično razume. Sodim, da ni diktature, ki bi bila manj opravičena kakor je bila diktatura nekih strankarskih šefov, ki so ne da bi se držali določenih strankarskih programov suvereno odločali o tem, kdo od njihovih prijateljev bo izvoljen v posameznih okrožjih. /.../ Kaj hočem izvesti, je docela enostavno. Daleč je od mene misel, da vodim državo z avtoritativnim režimom brez kontrole. Moji načrti gredo za tem, da dam državi pozneje pravi parlamentarizem in resnično demokracijo na podlagi pravičnega volilnega reda.'³² Kralj je v izjavi jasno poudaril, da je režim njegove diktature zgolj prehodni,³³ kajti razmere v državi preprosto niso dopuščale drugega izhoda. Le nekaj dni pozneje je v

Jules Sauerwein, urednik uglednega pariškega lista Matin, je kmalu po razglasitvi diktature opravil daljši intervju s kraljem Aleksandrom. (Ilustrirani Slovenec, 1932)

³¹ Prim: Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, ISI, Beograd 2006, str. 17–18.

³² *Jutro*, 18. 1. 1929, *Kralj Aleksander o vzrokih in ciljeh svojih ukrepov*.

³³ Prim. uvodnik: *Verbum regis*, Slovenec, 19. 1. 1929.

intervjuju londonskemu novinarju Fergusonu dejal, da sprejema »na svoja ramena vso odgovornost za svoj korak«. ³⁴ Tako je kljub šestemu členu Zakona o kraljevi oblasti in vrhovni državni upravi (Kralj ni bil za nič odgovoren.) izpostavil svojo osebo in prevzel nase vso breme morebitnega neuspeha šestojanuarskega režima.

Kralj Aleksander skupaj z romunskim kraljem Ferdinandom I. v Krmi med lovom na gamse. V levici drži nepogrešljivo cigareto Gauloises. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Če vsaj delno upoštevamo opisane Aleksandrove izjave, lahko domnevamo, da je njegova odločitev za diktaturo temeljila v objektivnih političnih okoliščinah tistega časa in ne v njegovih osebnih nagljenjih. Sam po svojih osebnostnih lastnostih baje ni bil avtokrat. ³⁵ Veljal naj bi za študioznega vladarja, ki je vsak večer po pol enajsti, ko se je končal njegov delovni dan, v svojem kabinetu bral in pisal vse do ene ponoči. Bil naj bi ljubitelj umetnosti, arheologije in numizmatike ter strasten športnik; predvsem lovec, jahač in igralec tenisa. Zelo je spoštoval svoje vojne tovariše. V vsakem primeru je dajal vtis vzornega vladarja. Toda lepa vladarska fasada je v sebi skrivala tudi nekatere druge Aleksandrove lastnosti – ozko poznavanje sveta, dvomljive vojaške sposobnosti, nasprotovanje avtonomiji jugoslovan-

³⁴ *Slovenec*, 26. 1. 1929, *Nova kraljevska beseda kralja Aleksandra*.

³⁵ Gligorijević, *Kralj Aleksandar*, str. 181.

skih »plemen«,³⁶ silno nervozo, naglo jezo in posledično krhko zdravje, ki pa ga ni oviralo pri njegovi vsakodnevni strasti – kajenju francoskih cigaret Gauloises. Kadil naj bi cigareto za cigareto, a vsako le do polovice.³⁷

*

V paketu novih zakonov, ki so izšli ob razglasitvi šestojanuarske diktature, je bil tudi novi *Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi*.³⁸ Predpis je bil v večini členov podoben svojemu predhodniku, *Zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi* iz leta 1921, le v nekaj delih je bil usklajen z duhom novega režima. Toda ti deli so bili za nadaljnje politično življenje v državi usodni. Zakon je namreč v tretjem členu določal, da se »prepovedujejo in razpuščajo vse politične stranke, ki imajo versko ali plemensko obeležje«. Kakor je čas kmalu pokazal, so to bile prav vse tedaj registrirane politične stranke v državi. Zakon je še prepovedoval shode vseh vrst brez poprejšnjega dovoljenja oblasti in, kar je bilo še posebej zanimivo v političnem življenju tiste dobe, nošenje znakov, zastav ali napisov »kot znak pozivanja ali ščuvanja, da se bi ustvarilo javno mnenje, da je treba obstoječi pravni red zamenjati z drugim«.³⁹ Kot za šalo je bila pod besedilom zakona zapisana dunajska vremenska napoved: V južnih Alpah so verjetne padavine. Naslednja leta dejansko niso bila pretirano vedra.

Med ostalimi zakoni, ki so bili uveljavljeni takoj ob začetku diktature, sta bila še *Zakon o spremembi zakona o oblastnih samoupravah in občinah* in novi zakon o tisku. Na podlagi določb prvega so bile razpuščene vse občinske uprave v državi, poleg njih pa tudi vse oblastne skupščine z oblastnimi odbori vred, z drugim pa si je država

³⁶ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 57, 62.

³⁷ ASCG 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije, fasc. 38/56, Kancelarija kralja 1919–1941; Gligorijević, *Kralj Aleksandar*, str. 168–179.

³⁸ Pristojnost sojenja v deliktih političnega značaja, ki jih je omenjal imenovani zakon, je dobilo novoustanovljeno Državno sodišče za zaščito države. Novi sodni organ je skozi vsa trideseta leta služil oblasti za preganjanje političnih nasprotnikov, v prvi vrsti komunistov. – Čulinić, *Jugoslavija*, str. 14. Zakon o ustanovitvi sodišča je objavljen v: *UL ljubljanske in mariborske oblasti*, 5/1929, *Zakon o državnem sodišču za zaščito države* in tudi v *Jutru*, 8. 1. 1929, *Državno sodišče za zaščito države*.

³⁹ *UL ljubljanske in mariborske oblasti*, 5/1929, *Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi*; *Slovenec*, 8. 1. 1929, *Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi*. Zakon je bil 1. marca 1929 še dopolnjen. Med drugim je prepovedal propagiranje odcepitve dela kraljevine od državne celote in izzivanje »plemenske razcepljenosti« ali »plemenskega razdora«. – *UL ljubljanske in mariborske oblasti*, 25/1929, *Zakon o izpremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929*; *Slovenec*, 2. 3. 1929, *Dopolnitev zakona o zaščiti javne varnosti*.

ustvarila učinkovito orodje za oblikovanje sebi prijaznega javnega mnenja.⁴⁰ Aleksandrova diktatura je tako že v samem začetku na institucionalni ravni posegla vse do najnižjih struktur oblasti.

Zakonodajni tempo, ki so ga nakazali prvi dnevi diktature, se je nadaljeval skozi vse obdobje šestojanuarskega režima. Zaradi neučinkovitosti Narodne skupščine je v državi po celem desetletju od njene nastanka še vedno obstajalo toliko pravnih območij kot ob zedinjenju. Škodljivi »pravni partikularizem« ni oviral zgolj gospodarskega prometa, temveč vsa področja družbenega življenja. Neurejeni so bili stvarno-pravni odnosi med državljani iz različnih delov države, posebno težavo so predstavljali predpisi, ki so urejali zakonsko zvezo in podobno.⁴¹ Pravna unifikacija države je tako bila nujna, njena uresničitev pa nadvse pozitivna zasluga šestojanuarskega režima.

Priprava zakonodaje je bila zaupana novemu organu – Vrhovnemu zakonodajnemu svetu, ki je pretresal in obravnaval množico novospisanih zakonskih načrtov in predpisov. O intenzivnosti zakonodajnega dela priča dejstvo, da je bilo zgolj v prvem letu diktature na vladi obravnavanih 233⁴² novih zakonov in podzakonskih aktov, vključno z nadvse potrebnima *Kazenskim zakonikom* in *Kazenskim postopnikom*.⁴³

Prav izenačenje zakonodaje je bila ena pomembnejših smernic delovnega programa nove vlade. Poleg tega so v programske cilje Živkovičevega kabineta sodili še ureditev socialno-političnih tem, sanacija državnih financ in gospodarstva, preosnova državne uprave vključno z zmanjšanjem števila ministrstev ter odprava protekcionizma v državni upravi. Načrtovana zunanjepolitična usmeritev je ostajala enaka kot prej – izvajanje mirovne politike ob tesnem sodelovanju z zavezniki, predvsem s Češkoslovaško. Omenjeni vladni cilji pa so ostajali v senci osrednje in najpomembnejše programske točke, ki je skladno z manifestom kralja Aleksandra predvidevala konsolidacijo države »v smislu jugoslovanskega edinstva« in posledično odstranitev nesporazumov »med posameznimi plemeni, ki prebivajo v Kraljevini SHS«. Za doseg tega cilja je zato bilo nujno vzpostaviti stanje, ko »naj ne bo nobene

⁴⁰ *Slovenec*, 6. 1. 1929 (druga posebna izdaja), *Novi zakoni; Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929–1931*, priredili Lj. Dimić – N. Žutić – B. Isailović, JP Službeni list SRJ – Arhiv Jugoslavije, Beograd 2002, (dalje: *Zapisnici*), str. XXXIV–XXXV.

⁴¹ Čulinović, *Jugoslavija*, str. 10–11; prim.: *Slovenec*, 12. 1. 1929, *Izenačenje zakonov prva naloga*.

⁴² Seštevek novih predpisov iz prvega leta diktature temelji na seznamu, objavljenem v: *Zapisnici*, str. 353–365.

⁴³ Čulinović, *Jugoslavija*, str. 14; *Slovenec*, 14. 3. 1929, *Danes se sestane zakonodajni svet*.

organizacije več, ki bi bila le hrvatska, ali srbska, ali slovenska, ampak morajo vse nositi splošnodržavni in jugoslovanski značaj.⁴⁴

*

Prvi javni odmevi na vzpostavitev nove državne ureditve so bili na slovenskem ozemlju nadvse pozitivni. Oba nasprotujoča politična tabora sta prenehanje prejšnjega stanja pozdravila in tako najbrž že začela zbirati politične točke pri vladarju. *Slovenec* je v svojem prvem uvodniku po suspenzu ustave zapisal: »V kolikor je bilo ob priliki imenovanja nove vlade presenečenja, je to presenečenje v širokih masah naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov bilo prijetno in ponekod naravnost iskreno navdušeno.« Uvodničar je v nadaljevanju bralcem pojasnjeval, da je demokracija že »dragocena pridobitev francoske revolucije«, toda v Kraljevini SHS žal ni naletela na plodna tla, saj je v državi prevladoval »duh strankarske zaslepljenosti.«⁴⁵ Javno izraženo stališče katoliškega političnega tabora je bilo utemeljeno v dejstvu, da je kralj »izbral edino mogočo in edino pravo pot v danem položaju. Njen končni cilj je točno označen: povratek resnične, na nesebični ljubezni do občega dobra in moralni odgovornosti sloneče demokracije.«⁴⁶

Liberalno *Jutro* je bilo nekoliko bolj zadržano; najbrž zaradi dejstva, da je v novo vlado vstopil Anton Korošec. Toda glavna smernica, ki je odmevala v njegovih člankih, je v vsakem primeru pritrjevala novemu režimu.⁴⁷ V uvodniku z 8. januarja je zapisalo, da mora kraljev apel, »naj v tem resnem trenutku vsi Srbi, Hrvati in Slovenci z vso vnemo pomagajo, da se skoraj ustvarijo zopet redne razmere in da se doseže taka ureditev naše Jugoslavije, ki bo zasigurala narodu zadovoljstvo, državi pa moč in ugled /.../, globoko odjekniti v srcu vsakega rodoljuba.«⁴⁸

Podobno so se odzvali tudi v drugih delih države. Novi režim so povsod sprejemali, izrazitejšega javnega negodovanja ali demonstracij ni bilo. Celo nekateri vidnejši hrvaški časniki, med njimi *Obzor*, so

⁴⁴ *Slovenec*, 22. 1. 1929, *Program vlade*; 22. 3. 1929, *Delovni program vlade*; 18. 4. 1929, *Program vlade za proračunsko leto 1929–30*; Jurij Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, Slovenska matica, Ljubljana 1997, (dalje: Perovšek, *Trideseta leta*), str. 19–20.

⁴⁵ *Slovenec*, 8. 1. 1929, *Vlada zakonitosti, pravice in enakosti*.

⁴⁶ *Slovenec*, 19. 1. 1929, *Verbum regis*.

⁴⁷ Prim.: *Jutro*, 22. 1. 1929, uvodnik.

⁴⁸ *Jutro*, 8. 1. 1929, uvodnik.

se odkrito postavili na Aleksandrovo stran.⁴⁹ Ukinitvi parlamentarizma niso nasprotovali niti vodilni politiki tedaj še legalnih političnih strank, vključno z načelnikom HSS Mačkom. Edino izjemo je predstavljala prepovedana Komunistična partija Jugoslavije, ki je diktaturo na samem začetku ostro zavrnila in ji napovedala oborožen boj.⁵⁰

Med najbolj iskrene privrženice novega režima so gotovo sodili predstavniki gospodarskih krogov.⁵¹ Gospodarska in finančna politika države v dvajsetih letih je namreč bila »skoraj dosledno zgrajena na tem, kakor da imajo gospodarski krogi samo to pravico, da plačujejo davke, a da nimajo besede v upravi države«. ⁵² V letih najbolj divjega strankarskega kupčkanja z resorji in državnim denarjem so se trgovinske pogodbe s tujimi državami sklepale ne upoštevajoč dejanskih potreb gospodarstva, tako da je izvoz padal in slabil moč domačega gospodarstva. V novem položaju so se poslovni krogi upravičeno nadejali izboljšanja. Upoštevaje omenjeno ni naključje, da so hrvaški predstavniki v Živkovičevi vladi prihajali iz vrst zagrebških finančnih in gospodarskih krogov.⁵³

Poleg najrazličnejših organizacij, združenj in političnih strank so novo stanje goreče komentirale tudi najširše plasti prebivalstva. Mnogi so ga pozdravili in svoje mnenje sporočali osebno kralju na dvor. V njegovi pisarni so tako ohranjena številna pisma z izrazi podpore in z raznovrstnimi idejami za boljšo prihodnost. V imenu prebivalcev Stojncev pri Ptuju je kralju in proklamaciji klical »živijo« tamkajšnji gostilničar Ivan Žuran, neki skopski književnik mu je posvetil pesem *Imal' koga?*, v kateri se sprašuje, ali obstaja kdo, ki bi rešil narod in domovino, dubrovniški advokat Zvonimir Bjelovučić pa je celo razdelal predlog nove administrativne delitve države. Območje Slovenije je razdelil na dve županiji, podrejeni Vojvodi slovenskemu.⁵⁴

⁴⁹ *Slovenec*, 8. 1. 1929, *Hrvati z navdušenjem pozdravljajo novi položaj*.

⁵⁰ Stojkov, *Opozicija*, str. 73. O reakcijah KPJ na uvedbo diktature gl.: Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, Komunist – DZS, Ljubljana 1986, (dalje: Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*), str. 230–241.

⁵¹ Ti so 23. januarja 1929 poslali kralju posebno resolucijo, v kateri so pojasnili svoje težave in predlagali nujne ukrepe za izboljšanje položaja. – Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 387–388.

⁵² *Slovenec*, 9. 1. 1929, *Program nove vlade*.

⁵³ Prim.: Stojkov, *Opozicija*, str. 73.

⁵⁴ ASCG 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije, fasc. 10/19, Kancelarija kralja 1919–1941. V zvezi z Bjelovučičevim predlogom so zlasti zanimive meje obeh slovenskih županij. Slednji bi bili teritorialno približno enaki takratnim oblastem, vendar ne bi obsegali Črnoplja, Metlike, Žumberka in Marindola, saj naj bi ti kraji pripadali Hrvaški. Prav tako vanju ne bi bilo vključeno Međimurje in Dolnja Lendava. Očitno je bil avtor resnično pozoren na »občutljivost Hrvatov.« Več o genezi slovensko-hrvaške meje gl. v: Marko Zajc, *Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*, Modrijan, Ljubljana 2006.

Prvi odzivi na Aleksandrovo potezo v delu tujine so prav tako bili naklonjeni novim razmeram. Nemški in angleški listi so izražali razumevanje in v nastalem položaju videli pot k rešitvi jugoslovanskega notranjepolitičnega problema.⁵⁵ Dunajska monarhistično usmerjena *Reichspost* je zapisala, da je bil »gordijski voz /.../ z absolutističnim aktom kralja Aleksandra presekan«, s čimer se je odprla pot za novo organizacijo države.⁵⁶ Največjega odobravanja je bil kralj deležen v Franciji in na Češkoslovaškem. Medtem ko je prva država tako že bila seznanjena z njegovim načrtom, ga je tudi druga kot tesna zaveznica enako zavzeto podpirala. Časniki v obeh državah so v kraljevem koraku videli pogumno dejanje, ki bo končalo obdobje političnih sporov.⁵⁷ Stabilizacija notranjepolitičnih razmer in posledična krepitev Kraljevine SHS v mednarodni politiki je seveda pomenila večanje teže male antante, tj. zavezništva med Češkoslovaško, Romunijo in Kraljevino SHS, obenem pa tudi večjo moč Francije, ki je veljala za patrona omenjenega zavezništva. Stališče Pariza do tega dela Evrope se nedvoumno zrcali v besedah francoskega poslanika v Budimpešti iz februarja 1928: »Francoska politika v Srednji Evropi – to je Mala antanta.«⁵⁸

Pozitivno mnenje v večini tujih držav je potrebno razumeti v širšem političnem kontekstu obdobja med obema svetovnjima vojnoma. Aleksandrov korak tedaj namreč ni pomenil izvirne državniške poteze. Avtoritarne vladavine so bile v tistem času pogost političen pojav. Na Poljskem je na ta način vladal maršal Jozef Piłsudski, na Madžarskem je v tridesetih letih začel kopičiti pristojnosti admiral Miklos Horthy, na Portugalskem António de Oliveira Salazar, v Španiji se je nekoliko pozneje na oblast zavihtel general Francisco Franco ... Aleksandrova diktatura, čeprav časovno nekoliko zgodnejša, tako ni pomenila političnega fenomena. Nasprotno, glede na notranje razmere v državi je bila med zaveznicami, pa tudi nevtralnimi državami, sprva zaželeno.

*

V časopisju in politični publicistiki iz tridesetih let minulega stoletja se je kot stalnica ponavljala teza, da je odločno Aleksandrovo dejanje 6. januarja 1929 rešilo enotnost države in s tem sam njen obstoj.

⁵⁵ *Slovenec*, 8. 1. 1929, *Simpatični komentarji tujine*.

⁵⁶ *Reichspost*, 7. 1. 1929, *Diktatur in Jugoslawien*.

⁵⁷ *Slovenec*, 8. 1. 1929, *Simpatični komentarji tujine*; Stojkov, *Opozicija*, str. 77–78.

⁵⁸ Cit. po: Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski »satelit«)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, (dalje: Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*), str. 137.

Ugledni publicist Robert William Seton-Watson, dober poznavalec srednje in jugovzhodne Evrope, je bil oster kritik šestojanuarskega režima. (Ilustrirani Slovenec, 1929)

V zaostreni politični situaciji po strelih v skupščini se je kriza v državi dejansko zdela neobvladljiva. Prijatelj Slovanstva, Škot Robert William Seton-Watson, je ugotavljal, da se je po tem dogodku zdelo, »da je državništvo bankrotiralo, javno mnenje pa je gledalo na krono kot edini ustavni faktor, ki še ni kompromitiran in je sposoben najti izhod iz slepe ulice«. ⁵⁹ Poseg kralja je tako bil nujen, način, ki ga je izbral, pa je že kmalu po 6. januarju začel porajati dvome in vprašanja. Ugledni publicist Seton-Watson je diktaturi odkrito nasprotoval. Čeprav se je strinjal s potrebo korenite reforme jugoslovanskega političnega sistema, je trdil, da bi jo morala izvesti nevtralna vlada, na čelo katere bi sodila civilna oseba. Nestranska vlada bi poskrbela za administrativno reformo in s političnimi strankami izpogajala nov volilni zakon. Medtem bi se razmere v državi umirile. »Če pa bi ta načrt kljub vsemu propadel, bi bilo še dovolj časa za uvedbo diktature. Potem bi lahko pošteno trdili kar sedaj ni mogoče), da je kralj storil protizakonito delo, ker so bili vsi zakoniti poskusi zaman.« ⁶⁰

Za novi režim v Kraljevini SHS je bilo gotovo še posebej

⁵⁹ Robert William Seton-Watson, *Pozadina jugoslovenske diktature* (Aleksandar, Pašić, Radić, Pribičević), samozaložba S. Ćirića, Novi Sad 1967, (dalje: Seton-Watson, *Pozadina*), str. 19.

⁶⁰ Seton-Watson, *Pozadina*, str. 26–27.

boleče, da je Seton-Watson v uglednem češkem časniku *Lidové noviny*⁶¹ objavil serijo člankov, v katerih je analitično in s številnimi argumenti obsodil Aleksandrovo diktaturo. Med drugim je ugotovil, da je režim v državi »na celi črti proti načelu parlamentarizma in da je zadušil vsako svobodno kritiko«. To, kar se je tedaj dogajalo v prvi Jugoslaviji, je razglasil za »čisti absolutizem, nesprejemljiv za pristaša svobodnih institucij katerekoli vrste«. Svojo nadvse ostro tezo je podkrepil z zgovorno primerjavo. Po njegovih podatkih je bilo med leti 1896 in 1908 na Ogrskem v političnih procesih obsojenih 885 Nemadžarov na skupno 218 let zavora. Ti števili je nato postavil ob bok podatkom iz prve Jugoslavije, kjer je bilo samo v prvih mesecih leta 1930 v političnih procesih obsojenih 212 ljudi⁶² na skupno kar 770 let zavora. Na tej podlagi je nato lahko sklepal, »da 'je nekaj gnilega v državi Danski'«. ⁶³ Odklonilno stališče do diktature je imel tudi Herman Wendel, nemški publicist, ki je v tujini podobno kot Seton-Watson veljal za poznavalca in simpatizerja prve Jugoslavije. Novi režim je primerjal s turškimi zatiralci in mu očital, da je jugoslovansko misel osramotil in ne rešil.⁶⁴

Težnja po ponovni vzpostavitvi ustavno-parlamentarnega režima je postajala vse bolj izrazita tudi med številnimi jugoslovanskimi politikami iz vseh pomembnejših političnih opcij. Prej izjemno nasprotujoče si politične skupine so v kljubovanju neparlamentarnemu življenju našle skupni interes in željo za tesnejše sodelovanje.⁶⁵ Med politikami nastajajoče Aleksandrove opozicije je še zlasti izstopal Svetozar Pribičević, ki je postal prva vidnejša žrtev režima diktature. Zaradi svojega opozicijskega delovanja je bil najprej interniran v mestece Brus v osrednji Srbiji, nato pa je emigriral v tujino.⁶⁶ Izven formalnega dosega jugoslovanske policije je postal eden najostrejših kritikov kraljeve diktature. V Parizu je tako leta 1933 izdal knjigo *Diktatura kralja Aleksandra (La dictature du roi Alexandre)*,⁶⁷ v kateri je odločno obračunal z jugoslovanskim monarhom.

⁶¹ *Lidové noviny*, 21. 10. 1930, *Stav věcí v Jugoslavii I*; 22. 10. 1930, *Stav věcí v Jugoslavii II*; 23. 10. 1930, *Stav věcí v Jugoslavii III*; 24. 10. 1930, *Stav věcí v Jugoslavii IV*.

⁶² Septembra 1938 je minister Miha Krek v poročilu tedanjemu predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću zapisal, da je bilo v času od 6. 1. 1929 do konca junija 1935 politično obsojenih približno 18.700 ljudi, konfiniranih pa 38. – ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 47/305, pismo Kreka Stojadinoviću z dne 16. 9. 1938.

⁶³ *Lidové noviny*, 23. 10. 1930, *Stav věcí v Jugoslavii III*.

⁶⁴ Herman Wendel, *St. Georgstag – Hajdukentag*. Članek, objavljen v *Frankfurter Zeitung*, cit. po: *Informacije*, št. 5, junij 1932, *Strana štampa*.

⁶⁵ Stojkov, *Opozicija*, str. 106–107.

⁶⁶ Pribičević, *Diktatura*, str. 138–140.

⁶⁷ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb 1990. Gl. še recenzijo Metoda Mikuža, objavljeno v: *Zgodovinski časopis* 8 (1954), št. 1–4, str. 300–306.

Kritika diktature, ki jo je bilo slišati iz tujine, pa v Jugoslaviji ni imela javnega odmeva. Aleksandrov režim je namreč odločno sledil zastavljenemu cilju: močni in enoviti državi. Kdor je v to podvomil ali temu celo odkrito nasprotoval, je padel v nemilost. Možnosti za odkrito kritiko tudi ni bilo. Z novo zakonodajo je bila vsaka politična dejavnost omejena, v tisku pa je bila uvedena ostra cenzura. Zmerom glasna in številčna hrvaška opozicija je zato začela izdajati ilegalen list *Informacije*,⁶⁸ ki je kljub policijski represiji izšel v več številkah. Anonimni avtorji so v ostrem in čustvenem slogu zapisali, kaj se je zgodilo po šestem januarju: »In napolnile so se temnice, odprli grobovi, zanihale so tanke vislice. Rezultat? Po treh in pol letih povsod pustota, lakota, beda in obup. Satanovo kraljestvo.«⁶⁹

Znamenita Glavnjača ali uradno Uprava grada Beograda ni bila videti kot vlažni trdnjavi podoben in strah zbujujoč zapor. Dejansko je bila lična vila v parku nasproti beograjske univerze, kjer pa kljub vsemu niso vladale »idilične« razmere. (Ilustrirani Slovenec, 1928)

Tovrstne, sicer pretirane, sodbe opozicije pa so temeljile na številnih konkretnih argumentih, ki so pričali, da je država po 6. januarju postajala represivna režimska tvorba. Nenazadnje so to priznavali celo

⁶⁸ Časopis hrani ASCG 84, Zbirka Hinko Krizman, fasc. 2/9.

⁶⁹ *Informacije*, št. 3, maj 1932, *Da se vratimo na »staro«?*

vodilni režimski politiki, a so v opravičilo navadno našli kak ciničen izgovor. Na ta način je leta 1932 minister Milan Srškić utemeljil cenzuro: »Gospodje, jaz vem, da sta zakon o tisku in tiskovni režim stroga. Nikar ne mislite, da smo tudi vsi mi navdušeni nad tako strogim režimom. Mi poznamo pomen tiska, ampak poznamo tudi hudobno delovanje hudobnega tiska. Mi vemo, kaj je pred 6. januarjem pomenil ta hudobni tisk. Mi vemo, da je za 20. junij in za tisto prelivanje krvi v skupščini v polovični meri kriv naš brezvestni tisk. In gospodje, če je torej bil tisk sodelavec vseh nesreč pred 6. januarjem, ga je bilo treba omejiti in mi smo ga omejili, zavedajoč se odgovornosti, da delamo težko, toda koristno stvar.«⁷⁰

Lovke novega režima pa niso segale le v sfere zakonodajne in izvršilne oblasti, temveč tudi na področje sodstva. Neodvisnost sodišč, ki bi mogla varovati državljane pred nepotrebno represijo, je bila v precejšnji meri okrnjena, za sojenje političnih deliktov pa je bilo ustanovljeno celo posebno, že omenjeno Državno sodišče za zaščito države. Poleg tega, da je ta organ kaznoval z drakonskimi kaznimi, se na njegove sodbe sploh ni bilo mogoče pritožiti.⁷¹

Osrednji režimski politiki so zaradi povedanega morali vztrajno in kontinuirano upravičevati obstoječe politične razmere in si v njihovo apologijo vedno znova izmišljevati nove argumente. Milan Srškić je v enem svojih govorov pojasnil, da je Aleksandrov režim »diktatura urejenega dela, /.../ diktatura najboljše delitve dela in obenem diktatura najboljše metode dela. Zato je sedanji režim le diktatura, ki ne trpi, da bi kdo oviral to do skrajnosti napeto delo in zato občutijo režim kot diktaturo le oni, ki so ovirali vse to delo. Sedanji režim je diktatura, kakršno so poznali stari Rimljani v času velikih nevarnosti. Prostovoljno so takrat izročili vso oblast enemu diktatorju, da je mogel ta čim bolj izrabiti vse sile naroda.«⁷²

Diktatura kralja Aleksandra, ki je sicer bila izraz realne politične potrebe po konsolidaciji razmer v državi, je tako po svojem bistvu predstavljala avtokratsko in represivno vladavino. Njeno delovanje je bilo čutiti na vseh področjih življenja, še zlasti na političnem in politično-organizacijskem. Po ukinitvi temeljnih političnih svoboščin s šestojanuarskim aktom so bile politične stranke s svojo organizacijsko infrastrukturo namreč usodno prizadete. Na podlagi analize ene izmed

⁷⁰ *Informacije*, št. 2, april 1932, »Rdjava štampa«.

⁷¹ *Informacije*, št. 3, maj 1932, *Nezavisnost sudova*.

⁷² *Jugoslovan*, 16. 10. 1930, *Beseda o diktaturi*.

njih, Slovenske ljudske stranke, se bo jasno pokazala narava kraljevega režima, ki se je dotaknil tako strankinega vodstva kot njenega zadnjega vaškega zaupnika.

Slovenska ljudska stranka in uvedba diktature kralja Aleksandra

Najmočnejša slovenska politična stranka, Slovenska ljudska stranka, je v svojem časniku pozdravila šestojanuarske kraljeve ukrepe. Nenazadnje je njen načelnik Anton Korošec postal član novega vladnega kabineta. Ministrsko mesto je sicer zasedel kot posameznik in ne kot predstavnik politične stranke,⁷³ vendar slednje ne spremeni dejstva, da je SLS stopila v negotove čase s pomembno varovalko – z ministrom v kraljevi vladi, ki je bil hkrati strankin najmočnejši predstavnik. Toda na videz ugoden položaj katoliške stranke v novem redu le ni bil tako trden. Zlasti tretji člen novega *Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi*, ki je prepovedoval vse politične stranke z verskim ali plemenskim obeležjem, je v SLS povzročal vznemirjenje.

Tri dni po nastopu diktature, 9. januarja, je *Slovenec* zastavil vprašanje »Kako tolmačiti čl. 3 o zaščiti javne varnosti«⁷⁴ in v odgovor ponudil nadvse vzpodbuden članek hrvaškega *Obzora*. Dopisnik hrvaškega časnika je poročal, da bo v kratkem sprejeto zakonsko pojasnilo tretjega člena, »da se ne bi [čl. 3, op. J. G.] krivo tolmačil, kakor da bi se hotelo s tem zakonom uničiti stranke, ki imajo plemenske naslove. Ker ni namen zakona, da bi prepovedoval narodna imena Srb, Hrvat in Slovenec, bo ta stavek bliže raztolmačen in se bo naglasilo, da se nanaša samo na stranke, ki imajo tendenco in ki delajo na to, da cepijo in razdružujejo narod.«⁷⁵ Med slednje po mnenju SLS ona sama nikakor ni sodila. Res je imela plemensko ime, ki pa ni bilo v neskladju z duhom kraljevega manifesta, saj so v njem jasno imenovani Slovenci kot del državnega naroda.⁷⁶ SLS tako po besedah visokega strankinega

⁷³ Bojan Godeša – Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999, (dalje: Ahčin, *Spomini*), str. 70–71.

⁷⁴ *Slovenec*, 9. 1. 1929, *Kako tolmačiti čl. 3. o zaščiti javne varnosti*.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Šestojanuarski režim narodov ni priznaval, »pač pa jih je videl kot sklenjeno enoto, ki mora kot taka tudi ostati skupaj«. – Perovšek, *Trideseta leta*, str. 19.

predstavnik dr. Marka Natlačena ni bila plemenska stranka, ampak »predstavnik slovenskega državnega življenja«. ⁷⁷

Toda določena negotovost kljub temu ni izginila. Poročila o možnem razpustu prav vseh političnih strank so ostajala na naslovnica in se prepletala z upanjem, da je bil novi zakon koncipiran preostro. ⁷⁸ Možnost ukinitve SLS se več ni zdela neverjetna. V tem kontekstu je bila še zlasti zanimiva novica, ki jo je *Slovenec* brez komentarja in povsem nevtralnno objavil na prvi strani. Po Beogradu naj bi se širila vest, da dr. Korošec ustanavlja narodno stranko. ⁷⁹ Če upoštevamo, da je bil *Slovenec* glasilo SLS in da mu je poleg tega politične smernice zarisoval Korošec osebno, ⁸⁰ omenjena novička najverjetneje ni bila objavljena kot nepomembna vest iz beograjske čaršije, ki je ne bi bilo vredno niti demantirati. Zdi se, da je vodstvo stranke že nakazovalo možnost ukinitve SLS.

Medtem ko je SLS v prvih dneh po 6. januarju skozi pisanje *Slovenca* ustvarjala upanje in vtis, da stranka morda le ne bo razpuščena, je liberalno *Jutro*, nasprotno, spekuliralo, da je usoda SLS kot plemenske politične organizacije zapečateni – stranka bo likvidirana. ⁸¹ Poleg tega je pristaše SLS še dodatno vznemirjalo z vestmi o izstopu Antona Korošca iz stranke. V Živkovičevi nestrankarski vladi naj namreč ne bi bilo prostora za strankarske može. Tisti, ki so bili člani ali funkcionarji strank, pa naj bi iz njih izstopili, torej tudi Korošec iz SLS. A načelnik SLS in stranka sta bila neločljivo povezana, kar bi utegnil biti razlog, da je tajništvo SLS to pot novico hitro ovrгло. ⁸²

V času ugibanj o svojem nadaljnjem obstoju pa je stranka dosegla nezanemarljiv politični uspeh. Po *Zakonu o spremembi zakona o oblastnih samoupravah in občinah* so bile takoj v začetku diktature razpuščene oblastne skupščine s svojimi izvršnimi organi – oblastnimi odbori. S tem dejanjem je bila SLS precej prizadeta, saj je skozi oblastne samoupravne organe, kjer je gospodovala, lahko udejanjala

⁷⁷ *Slovenec*, 16. 1. 1929, *Soglasje vseh komponent potrebno*.

⁷⁸ *Slovenec*, 10. 1. 1929, *Belgrad komentira in ugiba*; 11. 1. 1929, *Reorganizacija in čiščenje uprave*.

⁷⁹ *Slovenec*, 11. 1. 1929, *Reorganizacija in čiščenje uprave*. – Omenjena informacija o ustanavljanju Narodne stranke je bila objavljena po razpustu prve politične stranke – Srbske stranke. Le-ta je bila ukinjena zaradi svojega plemenskega obeležja. Vest o ukinitvi Srbske stranke in verjetnem razpustu SLS, ki bi logično sledil, je objavilo liberalno *Jutro*, 11. 1. 1929, *Prva politična stranka razpuščena*.

⁸⁰ Prim.: Ahčin, *Spomini*, str. 63–65.

⁸¹ *Jutro*, 11. 1. 1929, *Prva politična stranka razpuščena*; 13. 1. 1929, *JMO kot plemenska in verska razpuščena*; 15. 1. 1929, *Vprašanje obstoja političnih strank*.

⁸² *Jutro*, 13. 1. 1929, *Dr. Korošec izstopil iz SLS?*; 15. 1. 1929, *Vprašanje obstoja političnih strank*.

svoje misli o kulturnem, gospodarskem in političnem razvoju Slovenije. Skladno z novo zakonodajo so posle oblastnih skupščin in oblastnih odborov prevzeli imenovani oblastni komisarji.⁸³ Prav to, za SLS tragično dejstvo pa se je kmalu prelevilo v kar najbolj pozitivno stvarnost. V mariborski in ljubljanski oblasti je bila namreč vloga komisarjev zaupana dr. Josipu Leskovarju in dr. Marku Natlačenu,⁸⁴ dotedanjinima predsednikoma oblastnih samoupravnih organov in vidnima članoma SLS. Tako je bila kljub formalni ukinitvi obeh oblastnih samouprav omogočena kontinuiteta v njenem delovanju in hkrati tudi kontinuiteta v monopolu SLS na oblastni ravni.⁸⁵ Vstop Antona Korošča v šestojanuarsko vlado je s tem nedvomno obrodil prvi sadež.

*

Temeljna usmeritev kralja Aleksandra, podana v šestojanuarskem manifestu, je vsem javno izraženim mnenjem in komentarjem navkljub ostajala nespremenjena. Škodljivo strankarstvo, ki ni vodilo k notranji trdnosti države, je bilo treba odpraviti. Zdi se, da se je kralj že pred nastopom diktature zavedal, da za uresničitev njegovih idej ne bo zadostovala le odprava institucije, skozi katero so stranke poskušale udejanjati svoj program – skupščine –, temveč bo nujna ukinitiv strank samih. Že v prvem mesecu diktature so tako ena za drugo formalno ugasnile prav vse tedaj registrirane politične stranke.⁸⁶

Dvaindvajseti januar 1929 je bil za Slovensko ljudsko stranko usoden. Tistega dne, v torek, sta ob štirih popoldne v prostore tajništva stranke vstopila policijski svetnik Viktor Kokalj in policijski uradnik Karol Pavlič. Tajniku SLS Jožetu Košičku sta vročila odlok ljubljanskega policijskega direktorja dr. Alojzija Guština,⁸⁷ v katerem je pisalo, da je stranka »po čl. 3 zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 5. januarja 1929 /.../ zabranjena in razpuščena«.⁸⁸

⁸³ *UL ljubljanske in mariborske oblasti*, 5/1929, *Zakon o izpremembi zakonov o občinah in oblastnih samoupravah*; *Slovenec*, 6. 1. 1929 (druga posebna izdaja), *Novi zakoni*.

⁸⁴ *Slovenec*, 15. 1. 1929, *Slovenska oblastna komisarja imenovana*.

⁸⁵ Miroslav Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000, (dalje: Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*), str. 300–301.

⁸⁶ Zadnje še dovoljene politične stranke so bile razpuščene z odlokom notranjega ministrstva 24. januarja 1929. – *Jutro*, 25. 1. 1929, *Vse politične stranke v državi razpuščene*.

⁸⁷ Policijskemu direktorju dr. Guštinu je dal nalog razpustiti SLS in tudi SKS, ki je bila razpuščena hkrati s prvo, veliki župan dr. Vodopivec. Slednji je dobil potrebna navodila v zvezi z razpustom strank v Beogradu, pri ministrskem predsedniku in notranjem ministru generalu Živkoviču. – *Jutro*, 23. 1. 1929, *Slovenska ljudska stranka prepovedana in razpuščena*.

⁸⁸ *Slovenec*, 23. 1. 1929, *Slov. ljudska stranka razpuščena*.

V tajništvu Slovenske ljudske stranke so se pred njeno razpustitvijo še zadnjič fotografirali. Na sredini sedi Fran Kulovec, levo ob stebru sloni strankin tajnik Jože Košiček. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Takoj naslednji dan, 23. januarja 1929, je načelnik SLS dr. Korošec na prvi strani *Slovenca* objavil oklic pristašem stranke: »Vsem somišljenikom! Po zakonu o zaščiti države od 6. januarja 1929 je tudi Slovenska ljudska stranka razpuščena. Vse somišljenike prosimo, da sprejmejo to dejstvo mirno in lojalno na znanje, vpoštevajoč višje državne interese. O pravem in primernem času Vam bomo predložili, kar bo z ozirom na nove razmere najboljše in najpotrebnejše. Dr. Anton Korošec.«⁸⁹

Koroščev poziv somišljenikom, naj sprejmejo ukinitvev stranke mirno, si je mogoče razlagati kot tedaj edino smotno in razumno dejanje, saj bi vsak resnejši ali zgolj glasnejši odpor proti odloku o razpustitvi stranke nedvomno sprožil ostre kraljeve reakcije, ki bi utegnile spodnesti Koroščev ministrski stolček. Veliko bolj zagoneten se zdi zadnji stavek, saj precej neposredno poziva somišljenike, naj se tudi v prihodnje ravnajo po napotkih strankinega vodstva. Že zgolj na podlagi Koroščevega oklica lahko tako sklepamo, da formalni konec SLS ni

⁸⁹ *Slovenec*, 23. 1. 1929, *Vsem somišljenikom!*

pomenil tudi dejanskega konca stranke. Slednja je, prilagojena novim razmeram, delovala naprej.

Novemu stanju se je SLS začela prilagajati še pred formalno razpustitvijo. Načelnik stranke Korošec se je le dan pred 22. januarjem mudil v Ljubljani,⁹⁰ kjer je najverjetneje sodeloval v temeljitih pripravah na posledice ukinitve. Ko sta policijska uradnika vstopila v prostore tajništva SLS, sta namreč lahko ugotovila, da je stranka svoj formalni ustroj odpravila že sama. Napisne table z imenom stranke več ni bilo na pročelju stavbe, v blagajni razen neznatnega zneska ni bilo denarja, v same prostore pa so se že en dan prej naselili uprava in konzorcij *Slovenskega lista* (ponedeljkove izdaje *Slovenca*) ter propagandni oddelek *Slovenca*. Tudi nedvomno bogatega arhiva SLS, ki bi raziskovalcem novejšo slovenske politične zgodovine danes pomenil pravo dragocenost, ni bilo. Po pisanju *Jutra* je v tajništvu ostalo »le nekaj tiskovin in par volilnih imenikov«.⁹¹

Z ukinitvijo tajništev SLS pa je bil odstranjen zgolj vrh silno razvejane in močne organizacije, ki jo je stranka sistematično vzpostavljala vse od konca 19. stoletja. Centralno tajništvo v Ljubljani in tajništvo v Mariboru⁹² sta bili skupaj s številnimi okrajnimi in krajevnimi odbori sicer gonilna sila in povezovalni element v delovanju stranke, toda njena dejanska moč je temeljila na mreži strankinih zaupnikov, ki so z discipliniranim delom od vrat do vrat ohranjali vpliv SLS na terenu. Slednji so tudi sestavljali zbor zaupnikov, najvišji organ stranke, in volili poslovodeči organ – izvršni odbor ali vodstvo stranke. In njih, zaupnikov, z dekretom seveda ni bilo mogoče razpustiti.

Po 22. januarju 1929 se tako za SLS na »terenu« ni nič bistveno spremenilo. Stranka je zgolj »spremenila svoje bivališče. Odšla je namreč v podzemlje /.../. Strankin ustroj se je hitro in srečno spremenil v podtalno organizacijo. Stranka je organizirala mrežo strankinih zaupnikov do zadnje gorske vasi.«⁹³ Zahtevno delo, povezano z organizacijo SLS v novih razmerah, je v prvih letih diktature najbrž vodilo zadnje legalno izvoljeno vodstvo. Tega je zbor zaupnikov izvolil pred več kot dvema letoma, 14. novembra 1926 v Celju. Za načelnika je bil tedaj

⁹⁰ *Jutro*, 22. 1. 1929, *Razpust hrvatskih strank izvršen*.

⁹¹ *Jutro*, 23. 1. 1929, *Slovenska ljudska stranka prepovedana in razpuščena; Slovenec*, 23. 1. 1929, *Slov. ljudska stranka razpuščena. Dan pred razpustom se je samo likvidiralo tudi tajništvo SLS v Mariboru.* – *Slovenec*, 24. 1. 1929, *Maribor*.

⁹² Poleg Centralnega tajništva SLS v Ljubljani in večjega tajništva v Mariboru je imela stranka svoja posebna tajništva tudi v drugih slovenskih središčih. – *Domoljub (Vestnik Slovenske ljudske stranke, Washington)*, št. 4, avgust 1954, *Organizacijski ustroj Slov. ljudske stranke*.

⁹³ Prav tam.

potrjen nesporni voditelj Anton Korošec, prvo podnačelniško mesto pa je namesto Bogomila Remca zasedel Marko Natlačen.⁹⁴

Toda leta 1926 izvoljeno vodstvo je vodilo podtalno organizacijo stranke le v prvih treh letih Aleksandrove diktature, avgusta 1931 se je namreč oblikovalo novo vodstvo, ki se ga je prijelo ime štirinajsterica. Pri tem je zlasti zanimivo, da člani novega organa vanj niso vstopili brez soglasja strankarske baze, kakor bi v resnično težkih političnih razmerah lahko pričakovali. Vanj so bili povsem legitimno izvoljeni na zboru zaupnikov. Shod številnih zaupnikov v Ljubljani v času prepovedi SLS seveda ni mogel ostati neopažen in je zatorej pomenil veliko posebnost v tedanjem slovenskem političnem življenju. Za razjasnitev tega fenomena je potreben kratek skok v leto 1931, ki ga bomo natančneje prikazali v nadaljevanju.

Poleti leta 1931 Antona Korošca ni bilo več v beograjski vladi. Na ministrskem stolčku ga je nadomestil politik manjšega formata, ing. Dušan Sernec. Oba ministra, Korošec in Sernec, sta se kot predstavnika nekdanje avtonomistično-federalistične SLS morala soočiti z unitaristično-centralistično usmeritvijo vladne politike, kar je tako pri »voditelju«⁹⁵ Korošču kot »na terenu«⁹⁶ v Sloveniji sprožalo prenekatero neprijetno vprašanje. Številni pomisleki o tem, ali se splača biti udeležen v taki vladi, so botrovali Koroščevemu odhodu iz vlade 29. septembra 1930. Skoraj leto pozneje, avgusta 1931,⁹⁵ pa mu je kralj vnovič ponudil ministrsko mesto, vendar pod pogojem, da bosta on in njegova nekdanja stranka brezpogojno sprejelo nastajajočo ustavo. Poleg tega bi načelnik nekdanje SLS postal tudi član nove vsedržavne režimske politične organizacije. Korošec je na predlog modro odgovoril. Pojasnil je, da se mora v tako kočljivi zadevi nujno posvetovati s svojimi somišljeniki. In Aleksander, ki je očitno še vedno računal na prvaka bivše SLS, je s tem soglašal.⁹⁶

Enaintridesetega avgusta 1931 je Anton Korošec tako lahko sklical shod zaupnikov nekdanje SLS.⁹⁷ V mali unionski dvorani v Ljubljani so se tistega dne po skoraj petih letih spet sešli pristaši stranke iz vse Slovenije in prisluhnili nekdanjemu načelniku. V svojem govoru

⁹⁴ *Slovenec*, 16. 11. 1926, *Zbor zaupnikov slovenske ljudske stranke*.

⁹⁵ Prav tedaj je Aleksander bival v Sloveniji – v svoji vili Suvobor na Bledu. Pogovor s Koroščem je najverjetneje potekal tam, saj je 28. avgusta opoldne na Bled prispel tudi načelnik nekdanje SLS. – *Jutro*, 29. 8. 1929, *Ministri na Bledu*.

⁹⁶ *Domoljub*, (*Vestnik Slovenske ljudske stranke*, Washington), št. 4, avgust 1954, *Organizacijski ustroj Slov. ljudske stranke*; Ahčin, *Spomini*, str. 81.

⁹⁷ Ahčin, *Spomini*, str. 77.

jim je Korošec orisal aktualne politične razmere in predstavil kraljevo ponudbo. Ob tem naj bi še posebej prepričljivo poudaril, da bodo posledice morebitne zavrnitve vabila za strankine pristaše sila neugodne in da se političnemu preganjanju ne bo mogoče izogniti. A zbor je ponudbo kljub vsemu odklonil. Očitno je pretehtala Koroščeva teza, da je tudi to nekaj, »če stranka v boju umrje«!⁹⁸

Vodja stranke se je zavedal, kaj pomeni odločitev zbora zaupnikov – če tako prepovedani stranki so se obetali še težji časi. Zato je tedaj povsem stvarno predvidel, da bo delovanje organov stranke okrnjeno, sklic številčno obsežnega zbora zaupnikov pa vsaj v bližnji prihodnosti neizvedljiv. Trenutek, ko so bili vsi zbrani na enem mestu, je tako bilo nedvomno treba izkoristiti za izvolitev novega vodstva, ki bo stranko vodilo v obetajočih se kriznih časih. Nastala je t. i. štirinajsterica.⁹⁹

Novi organ, ki se je tajno sestajal v stanovanju Franca Gabrovška v ljubljanskem Unionu, je po poročanju Ivana Ahčina dejansko sestavljala petnajsterica politikov: nekdanji mariborski poslanec Ivan Vesenjak, bivši predsednik mariborske oblastne skupščine Josip Leskovar, štajerska duhovnika Marko Kranjc in Anton Cestnik, nekdanji ljubljanski poslanci Tone Sušnik, Fran Kulovec in Franc Kremžar, ravnatelj Zadružne zveze Franc Gabrovšek, odvetnik in novinar Juro Adlešič, uradnik Anton Milavec, nekdanji podpredsednik SLS Marko Natlačen, nekdanji tajnik stranke Jože Košiček, nekdanji poslanec Ivan Česnik, glavni urednik *Slovenca* Ivan Ahčin ter vzhajajoča politična zvezda Miha Krek. Morda se zdi nenavadno, da med navedenimi ni Antona Korošca, ki je seveda ostal prvak nekdanje SLS, a je tedaj živel v Beogradu in se zato ni mogel udeleževati sestankov štirinajsterice. Kadar je obiskal Ljubljano, pa se je seveda sestal z njimi in jim pojasnjeval politične razmere v prestolnici.¹⁰⁰

*

Le dva dni po razpustitvi SLS je sicer nadvse zadovoljno *Jutro* že razmišljalo, da gorečega nasprotnika zgolj s formalno ukinitvijo še ne

⁹⁸ Ahčin, *Spomini*, str. 81; *Domoljub*, (*Vestnik Slovenske ljudske stranke*, Washington), št. 4, avgust 1954, *Organizacijski ustroj Slov. ljudske stranke*.

⁹⁹ Domnevamo lahko, da je štirinajsterica neformalno nastala že prej, na tajnih sestankih vidnejših strankarskih politikov, ki v tedanjih političnih razmerah gotovo niso bili redki. Na zboru zaupnikov v Unionu je tako le dobila legitimno podlago. Prav tako za pripravo resnejših volitev novega strankarskega vodstva takrat ni bilo objektivnih možnosti. Zdi se, da je Korošec zgolj predlagal potrditev oseb, ki so že do tedaj tesneje sodelovale.

¹⁰⁰ Ahčin, *Spomini*, str. 77–78.

bo konec. Slovenski katoliški politični tabor je namreč v svoji dolgi zgodovini izgradil množico nepolitičnih organizacij, »ki sicer obstojijo izključno iz pristašev klerikalne stranke ter tudi delujejo popolnoma v smislu klerikalnega programa, pri katerih pa vendar socialni, kulturni ali gospodarski momenti daleko prevladajo«. ¹⁰¹ In te organizacije seveda niso ugasnile hkrati s stranko. Še več, v prihodnje so postale eden od organizacijskih stebrov ilegalne SLS.

Ena osrednjih politično-stanovskih organizacij katoliške stranke, ki je združevala njene privrženca na podeželju, je bila Jugoslovanska kmetijska zveza. Prav dejstvo, da je imela organizacija političen značaj, bi po 6. januarju utegnilo biti zanjo usodno, saj bi jo skladno z novo zakonodajo lahko brez težav razpustili. Vodstvo slovenskega katoliškega političnega tabora je zato tik pred uveljavitvijo diktature izvedlo zvit politični manever in zvezo izločilo iz formalne strukture SLS. Na občnem zboru 28. decembra 1928 ¹⁰² je preprosto spremenilo pravila zveze, in iz politično-stanovske organizacije je nastala neodvisna stanovsko-strokovna kmečka organizacija. Po odobritvi novih pravil v juliju 1929 je bila nato na tej podlagi ustanovljena Kmetijska zveza za ljubljansko oblast, oktobra 1929 pa še Kmetijska zveza v Mariboru. Maja 1930 je po ponovnem formalnem preoblikovanju vnovič nastala enotna Jugoslovanska kmetijska zveza za Dravsko bano vino, vendar sta tudi poslej obe zvezi delovali ločeno v nekdanji mariborski in ljubljanski oblasti. Z ohranitvijo Jugoslovanske kmetijske zveze je SLS nedvomno ohranila pomemben del svoje organizacijske infrastrukture. ¹⁰³

Ob bok Jugoslovanski kmetijski zvezi lahko brez zadržkov postavimo Prosvetno zvezo, naslednico Krekove Slovenske krščansko socialne delavske zveze. Ta je pod svojim okriljem združevala številne odseke in ustanove, ki so s svojo razvejano dejavnostjo skrbeli za katoliško prosveto: Ljudski oder, Ljudsko knjižnico, Pevsko zvezo, Slovensko krščansko žensko zvezo, Radio, Kino ... Njihovo delovanje ni bilo v navzkrižju z dikcijo *Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi*, tako da so lahko v prvih letih diktature nemoteno delovali

¹⁰¹ *Jutro*, 24. 1. 1929, uvodnik.

¹⁰² Korošec je kot predsednik vlade odstopil 31. decembra 1928. Očitno je vodstvo SLS že tedaj – v dneh, ko je načelnik pisal odstopno izjavo – računalo z negotovo prihodnostjo in se v organizacijskem smislu začelo nanjo tudi pripravljati.

¹⁰³ Anka Vidovič - Miklavčič, *Kmečko stanovsko gibanje v okviru SLS v zadnjem desetletju stare Jugoslavije*, Revija 2000, št. 46/47 (1989), str. 214–217.

naprej. S tem je tudi Prosvetna zveza ostala pomemben del strukture ilegalne SLS.¹⁰⁴

Poleg omenjenih dveh organizacij je pod okriljem nekdanje SLS delovala še cela paleta drugih, ki so obsegale prav vse sfere življenja. Obrtniki so bili zbrani v Obrtni zvezi, šolajoča se mladina v Slovenski dijaški zvezi in Akademski zvezi ter delavci v delavsko-strokovni Jugoslovanski strokovni zvezi, ki pa se je zaradi svoje krščanskosocialistične idejne usmeritve zapletala v vse ostrejša spora z vodstvom stranke.¹⁰⁵ Najširša mladinska organizacija katoliškega tabora je bila Jugoslovanska orlovska zveza, medtem ko je Krekova mladina združevala delavsko mladino in se, podobno kot Jugoslovanska strokovna zveza, vse bolj razhajala z vodstvom stranke ter se približevala politični levici.¹⁰⁶

Tako široko razpredena dejavnost katoliškega političnega tabora je potrebovala močno gospodarsko-finančno zaledje, ki je temeljilo na številnih, zlasti kreditnih zadrukah, združenih v Zadružni zvezi in Gospodarski zvezi. Kmečki prihranki so se prek zadružne mreže zbirali v Zadružni gospodarski banki, s čimer je nastajal močen strankarsko nadzorovan kapital.¹⁰⁷

Vse našteje organizacije so, vsaj v začetku Aleksandrove diktature, nemoteno delovale naprej in skozi njih je seveda delovala naprej tudi prepovedana SLS. Pri tem je zanimivo, da je z velikim kulturnim pomenom katoliških organizacij soglašal tudi liberalni tabor. O njihovi morebitni ukinitvi je *Jutro* izražalo sicer zadržane, vendar odkrite pomisleke.¹⁰⁸

Toda v maju 1929 se je z novim dejavnikom katoliškega političnega tabora liberalni zorni kot korenito spremenil. Tedaj je začela nastajati Katoliška akcija, sicer povsem verska organizacija, ustanovljena leta 1922 s papeško okrožnico *Ubi arcano Dei consilio*. Potem

¹⁰⁴ Več o Prosvetni zvezi glej v: Anka Vidovič - Miklavčič, *Kratek oris razvoja in dejavnosti Prosvetne zveze (PZ) v letih 1929–1941. Razvoj krščansko-socialnih organizacij in njihovi glasil*, v: Zgodovina v šoli 5 (1996), št. 2, str. 10–17.

¹⁰⁵ Miroslav Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisation in Slowenien 1918–1941*, Österreichische Osthefte 35 (1993), št. 3, str. 453–454, 456.

¹⁰⁶ Anka Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*, Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1994, (dalje: Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*), str. 36–37.

¹⁰⁷ Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 36.

¹⁰⁸ *Jutro*, 27. 1. 1929, uvodnik.

ko se je organizirala tudi na slovenskem ozemlju, je v svoje vrste privabila mnoge privržence prepovedane SLS. Skladno s tedanjimi definicijami je pomenila »sodelovanje organiziranih laikov pri hierarhičnem apostolatu cerkve«, torej je bila duhovna, nadstrankarska in nepolitična organizacija, ki pa se vplivom sebi najbližje stranke le ni mogla izogniti.¹⁰⁹ In to je seveda hitro zmotilo slovenske liberalce. Široko zasnovan program dela Katoliške akcije, še zlasti pa njen organizacijski ustroj sta botrovala misli, da to »ni ne red, ne kongregacija, jasno pa je, da je organizacija s svojimi cilji, pravili in programom. Odgovarja strukturi bivših političnih strank, s katerimi se krije tudi po široki nalogi, le s to razliko, da se vanjo podrejajo povrh še formalno nepolitične organizacije Orlov, katoliških akademikov in ostale mladine, ki s tem tudi javno priznavajo cerkveno varuštvo.«¹¹⁰ Vodstvo nove organizacije – škofijski svet – je postavljajl škof, in poleg predsednika, podpredsednika ter tajnika vanj imenoval tudi svojega nadzornika. Med preostale člane sveta pa so vstopili še predstavniki katoliških organizacij (Orlov, Prosvetne zveze ipd.). Katoliška akcija, na nižji ravni organizirana v župnijske svete, je s tem postala krovna katoliška organizacija. Ob tem pa velja poudariti, da ni bila registrirana po društvenem zakonu in tako v formalnem smislu sploh ni obstajala. V svojih pravilih se je sicer res oklenila zgolj duhovnousmerjevalne vloge in priznavala avtonomnost vanjo vključenih organizacij, kar pa ni izključevalo njenega vpliva in jasnega idejnopolitičnega predznaka.¹¹¹

*

Slovenska ljudska stranka je tako kljub formalni ukinitvi živela in delovala dalje, skozi vso prvo polovico tridesetih let. Po letu 1935 je njeno članstvo z vodstvom vred vstopilo v novoustanovljeno stranko, Jugoslovansko radikalno zajednico, in pod njenim formalnim okvirjem dejansko ohranjalo SLS. Tik pred okupacijo Kraljevine Jugoslavije, spomladi 1941, sta se ministra iz vrst nekdanje SLS, dr. Miha Krek in

¹⁰⁹ Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 51–54.

¹¹⁰ *Jutro*, 19. 5. 1929, »Katoliška akcija« za Slovenijo.

¹¹¹ Prav tam. Ob napadih na Katoliško akcijo je *Jutro* rado povzemalo članke iz revije *Križ*, glasila mlajše katoliške inteligence, ki je obsojala »merodajne klerikalne kroge« in se zavzemala za depolitizacijo duhovščine. – *Jutro*, 28. 6. 1929, *Duhovščina, katoliška akcija in politika*; 11. 8. 1929, uvodnik. *Jutru* je pritegnil tudi Pucljev *Kmetški list* in s citati iz katoliškega študentskega mesečnika *Ogenj* prav tako opozarjal na škodljivost političnega delovanja duhovnikov. – *Kmetški list*, 27. 3. 1929, *Kaj pravijo katoliški študentje?*

dr. Fran Kulovec, ponovno začela deklarirati kot člana SLS,¹¹² vendar slednje ne more zanikati dejstva, da SLS formalno ni več obstajala. Vodstvo stranke, ki je bilo po letu 1945 strankarskoorganizacijsko in politično dejavno v tujini, je tako s formalnega vidika predstavljalo ostank ilegalne stranke, prepovedane 22. januarja 1929. V tem kontekstu se zdi zanimivo, da je bila SLS vse od leta 1929 formalno v povsem enakem položaju kot prav tako ilegalna Komunistična partija.

¹¹² *Slovenec*, 28. 3. 1941, *Vlada narodne koncentracije*; Jure Gašparič, *Dogajanje v Sloveniji do aprilske vojne*, Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 414.

ČAS SOBIVANJA S KRALJEVIM REŽIMOM

Minister Anton Korošec

Kakor pred 6. januarjem 1929 je tudi po tem datumu nekdanja SLS ostala zvesta političnemu vodilu, ki ga najlažje označimo kot »Realpolitik«. Skladno s svojim pragmatičnim nagnjenjem je njen nesporni prvi človek, Anton Korošec, vstopil v novo vlado in prevzel sorazmerno nepomemben prometni resor. Motivi, ki so ga vodili v vlado, so bili, podobno kot motivi kralja, ki ga je povabil v vlado, posledica preprostega političnega računa. Aleksander je namreč v svoji novi vladi potreboval tudi opaznejšega političnega predstavnika iz Slovenije, po možnosti takega, ki bi užival večinsko podporo slovenskega političnega telesa in ugled v tujini. Izbor se je v tem primeru dejansko zožil zgolj na Korošca. Po drugi strani pa se je načelnik SLS zavedal, da je nova centralistično-unitaristična smer državne politike več kot primeren okvir za tesnejše sodelovanje slovenskih liberalcev v vrhovni državni upravi. Če torej ne bi sam vstopil v Živkovičev kabinet, bi ga najverjetneje »nadomestil« vodja slovenskih liberalcev Albert Kramer. Koroščevo ministrovanje je tako imelo, sodeč po pisanju njegovega bližnjega tovariša Ivana Ahčina, »le ta smisel, da preprečuje preveliko zlo za naš narod.«¹ Upošteva je opisane okoliščine se zdi popolnoma odveč in nepomembno razglablјati o tem, kdo je koga dejansko prosil za prevzem ministrskega mesta – ali kralj Korošca ali Korošec kralja.² Ob nastopu diktature sta namreč oba potrebovala drug drugega.³

¹ Bojan Godeša – Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999, (dalje: Ahčin, *Spomini*), str. 70.

² O tem vprašanju se viri razhajajo. Dokumenti iz arhiva češkoslovaškega zunanjega ministristva govorijo o kraljevi želji po Koroščevem vstopu v vlado (Gl.: Stojkov, *Opozicija*, str. 75, op. 64), kasnejši predsednik vlade Milan Stojadinović pa v svojih spominih piše, da se je začudenima kralju in generalu Živkoviću ponudil Korošec sam (Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970, (dalje: Stojadinović, *Ni rat ni pakt*), str. 256).

³ Prim.: Stojkov, *Opozicija*, str. 75–76.

Koroščeva vloga v šestojanuarski vladi tako ni imela globljega vsebinskega pomena, ampak je bila prej odraz prefinjene politične taktike. V svojem resorju – ministrstvu za promet – šef nekdanje SLS ni bil vidno dejaven, pa tudi na sejah vlade se je redko oglašal.⁴ Zgolj kot persona je predstavljal politično podporo kraljevemu režimu.⁵ Takšen položaj pa je logično zahteval določene protiusluge v mejah možnega. Omenili smo že, da sta komisarja obeh slovenskih oblasti postala pristaša nekdanje SLS, zdi pa se, da je bilo po dokončni ukinitvi dotedanjih upravnih enot⁶ »darilo« nekdanji stranki še večje.

*

Tretjega oktobra 1929 ob šesti uri in pet minut je ministrski svet končal svoje 23. zasedanje, na katerem je sprejel *Zakon o imenu in razdelitvi kraljevine na upravna območja*.⁷ Še isti dan ga je podpisal kralj in s tem zakoličil povsem novo podobo države tako na upravni kot na simbolni ravni. Uradno ime države je bilo od tedaj naprej Kraljevina Jugoslavija, s čimer je uradna unitaristična politika navzven prekrila večnacionalno srž državne skupnosti, nova upravna ureditev pa je temeljila na devetih t. i. banovinah, ki naj bi razbremenile centralno upravo in poenostavile administracijo.⁸ Vse so bile poimenovane po rekah, le ena po svoji obmorski legi: Dravska s sedežem v Ljubljani, Savska s sedežem v Zagrebu, Primorska s sedežem v Splitu, Vrbaška s središčem v Banja Luki, Drinska v Sarajevu, Donavska v Novem Sadu, Vardarska v Skopju, Moravska v Nišu in Zetska v Cetinju. Beograd z Zemunom in Pančevim je bil opredeljen kot samoupravno mesto, torej kot posebna deseta upravna enota. Ob pogledu na tedanji upravni zemljevid Kraljevine Jugoslavije je bila slika gotovo preprostejša kot leto pred tem, v času 33 oblasti, vendar je še vedno odsevala načrtno zanikanje historično-nacionalnih individualitet: kar osem od devetih banovin ni zaokrožalo teritorija katerega izmed narodov Kraljevine Jugoslavije.⁹ Edina izjema pri tem je bila Dravska banovina, ki je v precejšnji meri obsegala jugo-

⁴ *Zapisnici*, od 1. zasedanja 1929 do 25. zasedanja 1930, str. 7–209.

⁵ Slednje je včasih podkrepil tudi s konkretnimi izjavami. Tako je denimo julija 1929 v Budimpešti, kjer je na poti v Prago popil belo kavo in obiskal Marijin otok, izjavil, da so razmere v državi »najboljše«, saj se je kralj, »najbolj moder politik Jugoslavije«, odločil za edino možno spremembo: »da se na kak način združi, kar se je razdruževalo«. – *Kmetški list*, 10. 7. 1929, *Izjava dr. Korošca*.

⁶ Podrobneje o tem gl.: Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 303–345.

⁷ *Zapisnici*, 23. zasedanje z dne 3. 10. 1929, str. 99–100.

⁸ Tako je na zasedanju vlade izjavil premier Živković. – Prav tam.

⁹ *Slovenec*, 5. 10. 1929, *Inozemstvo pozdravlja novo ureditev*.

slovanski del Slovenije.¹⁰ Takšna upravna zaokrožitev je najverjetneje Aleksandrova ugodnost nekdanji SLS in možna protiusluga za sodelovanje njenega prvaka v vladi. Nenazadnje je sama stranka v *Slovenecu* razglašala, da je bil 3. oktobra 1929 uresničen ideal, za katerega se je »v dobi najhujšega preganjanja in zatiranja slovanskih narodov v Avstriji« boril »največji genij slovenskega naroda«, Janez Evangelist Krek. Ob tedaj vseprisotnem sklicevanju na razmere v »ječi narodov« je navdušeno pozdravila formalno preimenovanje narodne države Slovencev v Jugoslavijo in hkrati samopropagandno pompozno poudarila, da je »Jugoslavijo in slično razdelitev, kakor je izpeljana z zgodovinskim zakonom od 3. oktobra« zahteval že ustavni načrt Jugoslovanskega kluba v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS. Kar ni bilo uslišano tedaj, je bilo leta 1929. »Prvič v svoji zgodovini je slovenski narod skoraj v celoti združen v dravski banovini. Slovenski narod samo žaluje, da tega niso deležni njegovi sobratje onstran meja kraljevine Jugoslavije. Zato pa se tem bolj zaveda, da predstavlja banska oblast simbolično združitev vseh naših narodnih sil v prosep nam svete, skupne domovine.«¹¹ Zmagoslavno pisanje *Slovenca* očitno namiguje na dejstvo, da je upravna zaokrožitev Slovenije v Dravski banovini nesporen uspeh nekdanje SLS, izvršitev tiste ideje, za katero se je stranka zavzemala že v letih oblikovanja prve jugoslovanske države. Ali je bil to dejansko uspeh nekdanje stranke in koncesija za sodelovanje njenega prvega moža v vladi ali pa le še en politični manevar, s katerim je uspešno kanalizirala upravno preoblikovanje države na svoj račun, pa ostaja nejasno. Domnevamo lahko zgolj to, da je imela določen vpliv na določanje mej.

¹⁰ Po dikciji zakona je Dravska banovina obsegala teritorij, na jugozahodu omejen s koto 1344, kjer se je južna meja sreza Čabar stikala z jugoslovansko-italijansko državno mejo, nato pa je meja potekala po državnih mejah z Italijo, Avstrijo in Madžarsko do reke Mure in od tam po vzhodnih oz. južnih mejah srezov Lendava, Ljutomer, Ptuj, Šmarje, Brežice, Krško, Novo mesto, Kočevje in Čabar nazaj do kote 1344. Tako je bil k Dravski banovini priključen hrvaški Čabar, Savski pa slovenska okraja Črnomelj in Metlika. Opisana zamejitev je veljala do 31. avgusta 1931, ko je kralj na podlagi želja posameznih krajev, »ki so v skladu z gospodarskimi interesi in s potrebami čim lažjega prometa med kraji dotičnih banovin,« podpisal *Zakon o izpremembi in dopolnitvi Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna področja*. Okraj Čabar je bil od tedaj združen s Savsko banovino, Črnomelj in Metlika pa z Dravsko. – *Uradni list (UL) Dravske banovine*, 100/1929, *Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja; Slovenec*, 4. 10. 1929, *Kraljevina Jugoslavija*; 1. 9. 1931, *Bela krajina združena s Slovenijo*. Gl. tudi pozitiven odmev katoliškega tabora na spremembe banovinskih meja: *Slovenec*, 2. 9. 1931, *Pozdravljamo!* in točno besedilo zakonskih sprememb: *Službeni list (SL) Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 53/1931, *Zakon o izpremembi Zakona o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna področja; Slovenec*, 2. 9. 1931, *Poprave banovinskih meja*.

¹¹ *Slovenec*, 6. 10. 1929, *Vsi in vse za Jugoslavijo!*, prim.: *Slovenec*, 5. 10. 1929, *Zmaga jugoslovanske ideje*.

Zemljevid nove upravne razdelitve države. (Ilustrirani Slovenec, 1929)

Slovenskim liberalcem je ob tem brž postalo jasno, da je sicer formalno prepovedana SLS zabeležila nov politični uspeh. Če so torej želeli ostati njen resen politični tekmeč, so morali tezo o združitvi Slovenije nujno ovreči. Toda edina argumenta, ki sta jim bila na razpolago, sta bili dejstva, da je bil Čabar pripojen Dravski, okraj Črnomelj pa Savski banovini. Prav na slednje so oprli svoje pisanje in v *Jutru* razvili novo tezo, po kateri to ni bilo le »upravno-tehnično«, temveč tudi »načelno rešenje«. S tem naj bi bil namreč poudarjen princip, »da Jugoslavija ne pozna plemenskih teritorijev. To je logično: ker v Jugoslaviji ne more biti zedinjene Srbije in ne zedinjene Hrvatske, tudi ne more biti zedinjene Slovenije in le senilni mozgi ali pa politična špekulacija morejo to dejstvo prezreti.«¹²

Oblikovanje Dravske banovine, če že upoštevamo samo omenjeno pisanje obeh vodilnih slovenskih listov, ni bilo nepomembno dejanje. Slovenija je bila upravno združena, vendar pri tem velja poudariti, da res le na simbolni ravni. Lastna slovenska samouprava namreč ni bila predvidena. Že *Zakon o imenu in razdelitvi kraljevine na upravna*

¹² *Jutro*, 10. 10. 1929, uvodnik. *Slovenec* je na to odgovoril, da je Jugoslavija vendar zadnji smisel zedinjene Slovenije. Nekoč naj bi taka razmišljanja pisali »ravno senilni možgani na Dunaju«. – *Slovenec*, 11. 10. 1929, *Nujno potrebne ugotovitve*.

območja je določal, da je na čelu vsake banovine ban, ki ga s svojim ukazom na predlog notranjega ministra in v soglasju s predsednikom vlade imenuje kralj. Kot tak je torej ban predstavljal kraljevsko vlado v banovini in hkrati vršil najvišjo politično in splošno upravno oblast.¹³ Uredbodajnih ali celo zakonodajnih kompetenc ni imel. V pomoč mu je bil pomočnik in širok upravni aparat, imenovan banska uprava.¹⁴ Poleg tega pa je imel tudi svoj posebni posvetovalni organ – banski svet. V Dravski banovini je po prvem predlogu štel 20 članov in po dikciji zakona združeval osebe, »ki lahko s svojo strokovno izobrazbo in s svojimi nasveti koristijo interesu banovine«. Toda kljub dejstvu, da je predstavljal neki širši ljudski zastop, ne gre spregledati njegove zgolj posvetovalne vloge in zakonske določbe, da je svetnike na predlog bana postavljala in odstavljala notranji minister.¹⁵ Z novo državno-upravno reorganizacijo je tako bila v bistvu uveljavljena le administrativna in ne samoupravna decentralizacija.¹⁶

Beogradu naklonjene tuje države so v banovinski ureditvi in novem imenu kljub temu videle korak h konsolidaciji države na trajnejših in trdnejših temeljih. Podobno kot pred devetimi meseci, 6. januarja 1929, so kraljevo dejanje pozdravile.¹⁷ Znova so bili le redki tisti, ki so v Seton-Watsonovem slogu poudarjali, kako je devet banovin ravno tako spornih in nenaravnih kot prejšnjih 33 oblasti. Škotski pisec je leto pozneje celo trdil, da so edini zdravi temelji, na katerem bi bilo mogoče zgraditi enotno državo, zgodovinske pokrajine in ne umetne upravne enote, zarisane v nasprotju z vsako »zdravo pametjo«. Pri nadvse kritičnem razmišljanju o novi podobi države pa mu niso ušle drugače postavljene meje Dravske banovine. Pravilno je ugotovil, da je bila z njimi »upoštevana« enotnost Slovencev, čeprav »agenti režima branijo drugačno stališče«. Vzroke za izjemen položaj Slovencev v novi upravni ureditvi je iskal pri slovenskem jeziku, v težnji po razdelitvi Slovencev in Hrvatov ter tudi v bojazni, da bi delitev Slovenije »izzvala trmasto in dobro organizirano gibanje pasivnega

¹³ § 5 in § 6 Zakona o imenu in razdelitvi kraljevine na upravna področja. – *UL Dravske banovine*, 100/1929, *Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja*; *Slovenec*, 5. 10. 1929.

¹⁴ Podrobneje o upravni strukturi banske uprave gl. v: Gašper Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2003.

¹⁵ *UL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 1/1929, *Zakon o banski upravi*; *Slovenec*, 8. 11. 1929 in 9. 11. 1929, *Zakon o banski upravi*.

¹⁶ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, str. 319.

¹⁷ *Slovenec*, 5. 10. 1929, *Inozemstvo pozdravlja novo ureditev*; 6. 10. 1929, *Naši prijatelji pozdravljajo zgodovinski dogodek*.

odpora«. ¹⁸ Zlasti v zadnjem razlogu lahko iščemo potrditev vloge, ki jo je imela pri oblikovanju Dravske banovine nekdanja SLS. Možen »pasivni odpor« bi namreč tedaj lahko organizirala le ona.

*

Vprašljiv politični položaj, v katerem se je zaradi svojega pragmatičnega sodelovanja z vlado generala Živkovića znašla nekdanja SLS, se je proti koncu leta 1929 še zaostрил. Novembra so v javnost pricurjale vesti o morebitni fuziji katoliških Orlov ter vseh drugih gimnastičnih in športnih organizacij s Sokoli. ¹⁹ Prvo jih je seveda objavilo *Jutro*. Ob očitnem političnem naskoku na svojo organizacijo se je *Slovenec* bliskovito odzval. Kot glasilo tistega političnega tabora, ki je imel svojega predstavnika v vladi, je razburjeno in ostro sodil, da je »skrajno deplasirano in škodljivo s takimi stvarmi razburjati ljudstvo, ki si želi konstruktivnega dela, a ne rušenja«. ²⁰ Nenazadnje je bil na preizkušnji sam smoter Koroščevega sodelovanja v vladi – preprečevanje »prevelikega zla za naš narod«. V naslednjih dneh je ogroženi katoliški tabor razvil pravo časopisno kampanjo proti združitvi telovadnih organizacij. Odločno je nasprotoval stališču, da je sokolska zveza edina, »ki ima v sedanjem času še pogoje za obstanek« ²¹ in ugotavljal, kako so Orli »vsaj prav toliko navdušeni za jugoslovansko državno misel in so v tujini že morda več naredili za ugled naše države kot Sokoli«. Prav tako je odklanjal namigovanja, da naj bi orlovstvo izrabljalo vero »v druge namene«. »Č/e sme ena organizacija vzgajati svoje člane po načelih svobodomiselstva, jih sme druga po načelih deseterih božjih zapovedi in s sredstvi, ki jih nudi vera.« ²² Pri tem je seveda pozabil omeniti, da bodo »orlovsko« vzgojeni mladeniči zvesti pristaši nekdanje SLS.

Poudarjanje pomena Orla in razmišljanje, kako se je Sokol s svojim svobodomiselnim programom v zadnjih tridesetih letih »narodu skoro popolnoma odtujil«, ²³ se bivši SLS le ni obrestovalo. Na 27. zasedanju vlade četrtega decembra 1929 popoldne je predsednik Živković seznanil svoj kabinet z novim *Zakonom o ustanovitvi Sokola Kraljevine*

¹⁸ *Lidové noviny*, 24. 10. 1930, *Stav věcí v Jugoslavii IV*.

¹⁹ *Jutro*, 24. 11. 1929, *Pred važnimi dogodki v našem Sokolstvu?*, 26. 11. 1929, *Vprašanje enotne telovadne organizacije*.

²⁰ *Slovenec*, 26. 11. 1929, »*Jutro*« želi fuzijo sokolstva in orlovstva.

²¹ *Slovenec*, 28. 11. 1929, *Za vse telovadne organizacije eno merilo*.

²² *Slovenec*, 28. 11. 1929, *Jasna beseda*; prim.: *Jutro*, 27. 11. 1929, *Velika sokolska seja v Beogradu*.

²³ *Slovenec*, 3. 12. 1929, *Pogrešno modrovanje*.

Jugoslavije. V svojem referatu je med drugim pojasnil, da je organizacija Orlov utemeljena na čisto verski osnovi, Jugoslovanski Sokol pa mora imeti »ideologijo povsem jugoslovansko«. Pri tem se je obregnil tudi ob vodstvo dotedanjega Sokola, ki naj bi oviralo združevanje »raznih sokolskih društev«, saj je bilo sestavljeno »od strankarsko izpostavljenih ljudi«. Zaradi jugoslovanske ideje je torej bilo nujno, da tudi na to področje poseže država.²⁴

Kabinet je novi zakon soglasno »vzel na znanje« in naslednji dan, 5. decembra, ga je podpisal kralj. V prvem členu je bilo jasno zapisano, da zakon ne predpisuje združitve obstoječih telovadnih organizacij z obstoječim Sokolom, temveč se z njim ustanavlja novo organizacijo – Sokol Kraljevine Jugoslavije. Njena zasnova je sicer temeljila na prostovoljnem članstvu, vendar je izražala integralno-jugoslovanski in paradržavni značaj. Tako sta denimo zvezno upravo Sokola postavljala in odstavljala ministra prosvete ter vojske in mornarice v soglasju s predsednikom ministrskega sveta. Za nekdanjo SLS je bil gotovo najbolj nesprejemljiv 12. člen zakona. Skladno z njegovo dikcijo so morala dotedanja društva za »telesno in moralno vzgojo« v treh tednih vstopiti v Sokol Kraljevine Jugoslavije, v nasprotnem primeru »se ukinejo«.²⁵

Prvi javni odziv katoliškega političnega tabora je kljub 12. členu izražal izrazito naklonjenost novi zakonski ureditvi. Čeprav je bilo tedaj jasno, da bo obstoj orlovske organizacije tako ali drugače – z vstopom v Sokol Kraljevine Jugoslavije ali z zavrnitvijo le-tega – prenehal, je *Slovenec* zapisal, kako je z zakonom »dana jaka osnova za veliko organizacijo vseh slojev naroda, v kateri ne bodo dosedanja trenja različnih telovadnih organizacij, ampak se bodo vse dosedanje organizacije posvetile cilju moralnega in fizičnega jačanja zdravja potomstva in utrditve sigurnosti«. Vlada naj bi po njegovem pisanju celo odgovorila »razpoloženju, ki živi v telovadnih vrstah«.²⁶

Toda pragmatično, vladi všečno in apologetsko pisanje *Slovenca* se ni skladalo z dejanskim stališčem nekdanje SLS. Po oceni njenih

²⁴ *Zapisnici*, 27. zasedanje z dne 4. 12. 1929, str. 106–108. Gl. tudi uradni komunikate: *Slovenec*, 5. 12. 1929, *Pred ustanovitvijo Sokola kralj. Jugoslavije*.

²⁵ *UL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 11/1929, *Zakon o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije*; *Slovenec*, 6. 12. 1929, *Zakon o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije*, *Zapisnici*, op. 76 na str. 108; Podrobneje o Sokolu Kraljevine Jugoslavije in njegovi ustanovitvi gl.: Tomaž Pavlin, *Razvoj Sokolstva v Sloveniji med leti 1929–1941*, doktorska disertacija, Ljubljana 2000 (dalje: Pavlin, *Razvoj Sokolstva*).

²⁶ *UL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 11/1929, *Zakon o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije*; *Slovenec*, 6. 12. 1929, *Zakon o ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije*; Prim.: Pavlin, *Razvoj Sokolstva*, str. 74.

vodilnih funkcionarjev je sokolski zakon pokazal, da Koroščevo sodelovanje v vladi očitno nima smisla, saj »najhujših udarcev ne more preprečiti,« nekdanja stranka pa ostaja »moralno odgovorna« za vladanje.²⁷ Ob tem velja poudariti, da Korošca na 27. zasedanju vlade 4. 12. 1929 sicer ni bilo in da torej ni mogel sprejeti ali zavrniti predloga zakona. Toda dejstvo, da je kljub vsemu bil minister vlade, ki je slednjega »vzela na znanje«, ostaja in ga posledično bremeni politične odgovornosti.

Resno skrb, ki je v tistih dneh prevečala slovenski katoliški politični tabor, nazorno zrcali tudi dejstvo, da je stari patron katoliškega gibanja, ljubljanski škof Jeglič, javno objavil poseben oklic Orlom. Na prvi strani *Slovenca* jih je nagovoril z besedami, kako ga boli srce, ker sliši, da so Orli »radi prestanka močno potrti«. »Prosim Vas in naročam Vam, da pogumno dvignete glave, pa trdno sklenite, da boste krščanskim načelom in vzornemu krščanskemu življenju ostali zvesti v vseh okolinostih, v katerekoli pridete.« Pozval jih je, naj ostanejo med sabo dobri prijatelji, se tesneje oklenejo svojih dušnih pastirjev ter berejo »dobre časopise in v pravem duhu pisane knjige«. ²⁸ A kljub Jegličevim pomirjevalnim besedam in kljub uradni objavi banske uprave, da je Sokol Kraljevine Jugoslavije »povsem nova tvorba, prosta tradicije, vseh dosedanjih telovadnih udruženj in ni v nobeni bodisi organizatorni ali kakršnikoli zvezi z obstoječimi tu in inozemskimi organizacijami«, ²⁹ je »razumevanje slovenskega naroda« za Koroščevo politično taktiko tedaj nedvomno začelo usihati. V začetku januarja sta pristojna ministra predpisala *Uredbo o likvidaciji Jugoslovanskega Sokola, hrvatskega Sokola, Orla in srbskega Sokola*, s čimer je orlovska organizacija dokončno formalno ugasnila. Novi vsedržavni telovadni organizaciji se ni pridružila.³⁰

Razpust Orlov je za nekdanjo SLS seveda pomenil hud udarec in izgubo pomembne mladinske organizacije.³¹ Na njen pomen v »idej-

²⁷ Ahčin, *Spomini*, str. 70.

²⁸ *Slovenec*, 10. 12. 1929, *Dragi Orli!*

²⁹ *Slovenec*, 17. 12. 1929, *Sokol kr. Jugoslavije je nova tvorba*. Naslednji dan po objavi banskega komunikeja je *Slovenec* znova zapisal, da je Sokol Kraljevine Jugoslavije nova organizacija in ne nadaljevanje »udejstvovanja« dotedanje sokolske organizacije – Jugoslovanskega Sokola. – *Slovenec*, 18. 12. 1929, *Deplasirano pisanje*.

³⁰ *Slovenec*, 5. 1. 1930, *Uredba o likvidaciji telovadnih društev*; Pavlin, *Razvoj Sokolstva*, str. 94.

³¹ O tem priča tudi razprava na seji Banskega sveta Dravske banovine leta 1931. Gl.: Miroslav Stiplovšek, *Začetek delovanja banskega sveta Dravske banovine leta 1931*, v: Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, ur. V. Rajšp – R. Bratož – J. Cvirn – J. Fischer – W. Lukan – B. Marušič, ZRC, Ljubljana 2001, (dalje: Stiplovšek, *Banski svet 1931*), str. 957–958.

nem boju« (in na pomen drugih telesno-športnih organizacij) nenazadnje opozarja že dejstvo, da so bile ukinjene in zamenjane z vsedrjavno »jugoslovansko« sokolsko organizacijo. SLS je zato morala nastali položaj kar najbolj uspešno rešiti. In ker formalnih možnosti za vzpostavitev lastne telovadne organizacije ni bilo, je njeno vodstvo začelo iskati nadomestne organizacijske oblike, znotraj katerih bi bilo mogoče nadaljevati z orlovsko telovadbo. Najprimernejši okvir sta tedaj ponujali Katoliška akcija in Prosvetna zveza. V naslednjih letih so se v okviru Prosvetne zveze dejansko razvile posebne organizacijske enote, ki so združevale nekdanje Orle in Orlice – fantovski odseki in dekliski krožki.³²

*

Anton Korošec je tudi po ukinitvi Orla še naprej vztrajal v Živkovičevi vladi.³³ Politika »manjšega zla« in popuščanja nekaterim načelnim vprašanjem je očitno pretehtala na njegovi politični tehtnici. Toda cena sodelovanja z režimom je kmalu po razpustitvi katoliške telovadne organizacije znova narasla. Na 21. zasedanju vlade 4. julija 1930 ob pol šestih zvečer je ministrski predsednik ugotovil, da se po državi širijo govornice o skorajšnjem koncu režima. Pri tem je poudaril, kako tem vestem ne verjamejo le državljani, marveč tudi nekateri bani in celo ministri. Nadaljevanje takih razmer bi po njegovem mnenju nujno ogrozilo pričakovane rezultate, zato je predlagal posebno deklaracijo, ki naj bi služila kot strogo navodilo kolegom ministrom. Manj kot dve uri pozneje je ministrski zbor vključno s Korošcem njeno besedilo soglasno sprejel.³⁴

Načelnik nekdanje SLS se je tako julija 1930 odkrito strinjal s stališči, ki so temeljila v dveh »zgodovinskih činih« kralja Aleksandra, šestojanuarskem manifestu ter *Zakonu o imenu in razdelitvi kraljevine*.

³² Anka Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*, Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1994, (dalje: Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*), str. 51–66.

³³ Petega avgusta 1929 je Korošec z ing. Lazarjem Radivojevičem zamenjal resor. Slednji je postal minister za promet, Korošec pa novi minister za šume in rude. Upošteva dejstvo, da načelnik nekdanje SLS ni bil ne strokovnjak za promet ne za problematiko gozdov in rudnega bogastva, moremo domnevati, da je bila zamenjava ali »tehnične narave« ali pa povezana s strankarsko-političnimi in kadrovskimi razmerami, ki jih je krojil Radivojevič. Po pisanju *Jutra* je namreč Radivojevič »/.../ obtožil svoječasno celo vrsto uradnikov v ministrstvu za šume in rude zaradi raznih nekorektnosti«. – *Jutro*, 6. 8. 1929, *Nov prometni minister*.

³⁴ *Zapisnici*, 21. zasedanje z dne 4. 7. 1930, str. 193–195.

Iz prvega je nedvoumno izhajalo, da se »staro« »ne more in ne bo uporabljalo«, iz drugega pa, da je »etniški in etiški smisel našega nacionalnega razvoja /.../ definitivno urejen z imenom kraljevine«. *Zakon o imenu in razdelitvi kraljevine* je poudarjal tudi naslednja absolutna načela: »/e/n narod in eno nacionalno čutenje, spoštovanje plemenskih tradicij je vzvišeno, toda mora vedno služiti razvoju nacionalne moči in edinstva. Plemenske zastave morajo pripadati popolnoma prošlosti, ker nacionalno čutenje hoče samo jugoslovansko nacionalno trobojko.« Na tej široki podlagi je predsednik vlade nato zasnoval osnovna načela tedanjega režima: izključitev političnih strank in njihovega sodelovanja v državni upravi, saj je »znano delo političnih strank bilo na škodo ne samo življenjskim in ekonomskim interesom države in narodom, kakor tudi vsakemu poedincu in ker so se neresno igrale z državnim in narodnim edinstvom«. K temu je pribil, da so politične stranke s tem »izgubile pravico na obstoj in ne bodo več obstajale v takšni obliki ter se ne morejo nikoli več povrniti«. ³⁵ Prepovedani in še vedno delujoči SLS ter drugim nekdanjim političnim strankam je bilo tako nedvoumno povedano, da je vsako upanje na ponovno vzpostavitev parlamentarne demokracije na temelju starih strank povsem odveč. Smisel že leto in pol trajajočega tajnega obstoja nekdanje SLS je bil znova postavljen pod vprašaj. Še več, vprašaj je kot član vlade postavil njen nesporni vodja Anton Korošec, saj gornjim stališčem ni oporekal.

Če je bil navedeni prvi del deklaracije v ostrem nasprotju s hotenji bivše SLS, pa lahko trdimo, da je bil drugi zanjo povsem sprejemljiv. V njem je bilo namreč znova poudarjeno, da so ministri vstopili v vlado kot posamezniki, »ne pa kot strankini ljudje ali predstavniki katerekoli plemenske, verske ali politične skupine« in da je administrativna razdelitev na devet banovin definitivna. ³⁶ Že znano stališče o nestranski vladi je tako relativiziralo Koroščevo odgovornost za sodelovanje v šestojanuarskem režimu in okrepilo stališče, da se Korošec kot posameznik izpostavlja v nepriljubljeni vladi z iskreno željo po obrambi slovenskih in strankarskih teženj. Zagotovljena dokončnost banovinske ureditve pa je bila zaradi meja Dravske banovine seveda tista točka, ki je v času diktature na Slovenskem najbrž najbolj pozitivno odmevala. Deklaracija pa ni obšla tedaj še sveže vsedrjavne sokol-

³⁵ *Slovenec*, 5. 7. 1930 (2. izdaja), *Oficijelen komunike vlade: režim ostane in se ne izpremeni*.

³⁶ Prav tam.

ske organizacije. Njen razvoj ter nacionalno-integralno in kulturno-prosvetno delo sta postala del programa državne politike.³⁷ Četrtega julija 1930 je bila »jugoslovanska« smer politike povsem jasno začrtana.

Vladna deklaracija se je hitro postavila ob bok »zgodovinskima činoma« jugoslovanskega monarha. Le dober mesec po njenem sprejetju, 4. avgusta, je Živković na slavnostnem banketu v Dubrovniku omenjal tri temeljne akte novega režima – šestojanuarski manifest, zakon z dne 3. oktobra in najnovejšo deklaracijo vlade. Prav zadnja naj bi podčrtala odločnost vztrajanja na novi poti in zavrnitev »starega«.³⁸ Slednjo misel je 23. septembra v Zagrebu še dodatno nadgradil in sklepe vladne deklaracije razglasil za osnovo skupne rodoljubne akcije jugoslovanske misli.³⁹ Priseganje na Aleksandrov manifest je bilo tako povsem izenačeno s priseganjem na četrtojuljsko deklaracijo.

Dejstvo, da je tretji temeljni normativni steber režima formalno postavljala tudi Anton Korošec, seveda ni ušlo slovenskim liberalcem.⁴⁰ V polemiki o nemških volitvah je tako *Jutro* provokativno vprašalo *Slovenca*: »Ali odobravajo gospodje, v katerih imenu piše 'Slovenec', jugoslovanski program od 4. julija in ali so pripravljene razdreti vse svoje prejšnje strankarske obveze in se iskreno, z enakimi dolžnostmi in enakimi pravicami pridružiti nastajajoči vsenarodni jugoslovanski fronti, ki hoče s skupnim naporom Srbov, Hrvatov in Slovencev povesti idejo narodnega in državnega edinstva do popolne zmage?«⁴¹ Odziv katoliškega lista na tako zastavljeno vprašanje je bil oster, mestoma obtožujoč in neresničen, ob tem pa sploh ni ponudil pravega odgovora. *Slovenec* je *Jutro* zasipal z očitki, da je tako vprašanje največja predrznost in mu odrekel »vsako moralno legitimacijo«. Stranka, »ki jo je *Jutro* svojčas zastopalo in v koje mentaliteti piše še danes«, je namreč jugoslovansko misel »v svoje partizanske namene popolnoma izpačila in kompromitirala«. Na koncu je *Slovenec* še podčrtal, da ne piše v imenu nobene stranke, »ampak samo kot popolnoma neodvisno glasilo /tolmači/ načela katoliškega ljudstva.«⁴²

³⁷ Prav tam.

³⁸ *Slovenec*, 5. 8. 1930, *Važen programatičen govor predsednika vlade v Dubrovniku*.

³⁹ *Slovenec*, 23. 9. 1930, *Predsednik vlade v Zagrebu*.

⁴⁰ Obširneje o odnosu slovenskih liberalcev do četrtojuljske deklaracije in nacionalnega vprašanja v letih 1929–1931 gl. v: Jurij Perovšek, *Nekdanja samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929–1931*, v: Stiplovškov zbornik, ur. D. Nečak, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia 10, Ljubljana 2005, str. 179–188, o deklaraciji vlade str. 185.

⁴¹ *Jutro*, 25. 9. 1930, *Odgovor brez odgovora*; prim.: *Slovenec*, 24. 9. 1930, *Odgovor*.

⁴² *Slovenec*, 26. 9. 1930, *Kdo vprašuje?*

Na *Slovenčev* odgovor, pisan povsem v predšestojanuarskem slogu, je *Jutro* že naslednji dan kratko in vljudno odgovorilo. Suho je ugotovilo, da *Slovenec* na vprašanje očitno »noče ali si ne upa odgovoriti, čeprav sam pravi, da 'kot popolnoma neodvisno glasilo tolmači načela katoliškega ljudstva'.⁴³ S tem je implicitno že pokazalo na prave razloge zavrnitve odgovora. *Slovenec* seveda ni bil neodvisni časopis, temveč povsem strankarsko glasilo, organ nekdanje SLS. Skozenj je pred šestim januarjem, delno tudi po tem datumu in znova v večjem obsegu v drugi polovici tridesetih let stranka širila zgolj svoje ideje in poglede, s politično nasprotnimi pa ostro obračunavala. Nenazadnje je sam urednik *Slovenca* Ivan Ahčin zapisal, da je Korošec po beograjskem uredniku »dajal 'Slovincu' navodila za politično zadržanje« in ob važnejših dogodkih tudi »inspiriral uvodni članek«. ⁴⁴ O tako kočljivi zadevi, kot je bila deklaracija vlade, se *Slovenec* zato razumljivo ni mogel odkrito opredeljevati. Zavrnitev deklaracije bi bila politično nadvse netaktična, v nasprotju s politično tradicijo SLS in zaradi Koroščevega sodelovanja v vladi tudi nemogoča. Jasna opredelitev za njeno besedilo pa bi za nekdanjo stranko pomenila razkorak z njeno volilno bazo in programskimi dokumenti.

*

Avgusta 1930 se je tako kot v letih pred tem politično središče države premaknilo na Bled. Tam je v svojem objezerskem dvorcu Suvobor letoval kralj Aleksander, v »apartementu« hotela Park pa je uradoval predsednik vlade Živković. Slednji je imel v sredo, 20. avgusta, še posebej živahno dopoldne. Že navsezgodaj je na sprehodu do jezera, Toplic in Zdraviliškega doma razpravljal z ministroma dr. Milanom Srškićem in Nikolo Uzunovićem, pozneje pa še s Koroščem in dr. Ivanom Schweglom.⁴⁵ Vsebina blejskih pogovorov je takratni javnosti ostala prikrita, pet dni pozneje, 25. avgusta, je bila zaupana zgolj preostalim članom ministrskega zbora. O očitno skrivnostnih pogovorih jim je poročal premier Živković osebno. Tako je pojasnil, da so ministri na Bledu soglašali, kako je po 4. juliju treba začeti z akcijo organiziranja »naroda v duhu idej, postavljenih v vseh važnih aktih po 6. januarju 1929. leta. Zato je treba izdelati potreben načrt. Nikomur se ne bodo izstavili računi za tisto, kar je bilo pred 4. julijem 1930.

⁴³ *Jutro*, 27. 9. 1930, *Zmerjanje namesto odgovora*.

⁴⁴ Ahčin, *Spomini*, str. 64–65.

⁴⁵ *Slovenec*, 21. 8. 1930, *Avdijence in sestanki na Bledu*.

leta. Vsi dobronamerni se morajo zbrati v sodelovanju.«⁴⁶ Predsednikovo poročilo je minister Uzunović dopolnil s tezo o nujnosti organizacije, ki bi dokončno opravila s starimi strankami. Idejo o konkretnem načrtu dela, ki bi temeljil na vladni deklaraciji in predvideval neko novo vsedrjavno organizacijo, so ministri podprli in njegovo izdelavo zaupali izbrani četvorki ministrov: Nikoli Uzunoviću, Kostu Kumanudiju, Stanku Šibeniku in Korošču. Načelnik nekdanje SLS je bil tako imenovan v ministrski organ s posebno nalogo – izdelati načrt dela, ki bi dokončno ukinil še vedno delujoče politične stranke, med njimi tudi SLS, in pripravil platformo za novo vsedrjavno organizacijo.⁴⁷

V Aleksandrovem dvorcu Suobor ob blejskem jezeru je bilo vsako poletje v avgustovskih dneh politično središče države. (Muzej novejše zgodovine Slovenije)

Na naslednjem zasedanju vlade, 4. septembra 1930, je bila »organizacija« edina točka razprave. Živković je znova poudaril, da je po 4. juliju jasno: stare stranke so »rasturene«, razpuščene, in se ne morejo več obnoviti. Potrebno je postaviti novo, »občo narodno organizacijo«, pred tem pa razčistiti ključno vprašanje, ki ga je ministrom zastavil takole: »Ali Vi, gospodje, menite, da ste s svojimi nekdanjimi strankami

⁴⁶ *Zapiski*, 23. zasedanje vlade z dne 25. 8. 1930, str. 199–200.

⁴⁷ Prav tam, str. 200–201.

pretrgali vsako zvezo in da se v primeru, če bi ta stranka oživela, ne bi nikdar več vrnili vanjo?«⁴⁸ Prisotni ministri so pritrdili in svojo odločenost podkrepili z izjavo, ki je bila poslana javnosti. »Da imajo samo en program, ki je obelodanjen v manifestu Nj. Vel. kralja dne 6. januarja 1929 in v sklepu kraljevske vlade dne 4. julija 1930. Oni se tedaj smatrajo za člane homogenega kabineta, prepričani, da pravilni razvoj narodnega in državnega življenja izključuje v bodočnosti povratak in vzpostavitev nekdanjih strank, in izjavljajo, da so odločeni, da v bodoče politično delujejo samo na tej podlagi in skupno sodelujejo ne glede na svojo prejšnjo strankarsko pripadnost.«⁴⁹ Zvitega Korošca pa na zasedanju ni bilo. Podpis pod izjavo, ki je v tistem trenutku pokopala možnosti za prihodnje ponovno formaliziranje delovanja nekdanje SLS, mu je bil tako prihranjen, breme vse večje politične odgovornosti za sodelovanje v vladi pa vsaj začasno relativizirano. Toda ne za dolgo. Po vrnitvi v Beograd je obiskal predsednika vlade in dejal, da se z gornjo izjavo povsem strinja.⁵⁰

Politični položaj vodje nekdanje SLS je tako postajal vse bolj vprašljiv, njegova taktika pa vse bolj protislovna. Sodelovanje v vladi očitno ni omogočalo zadostnega vpliva na politiko režima. Naslednja seja vlade, 17. septembra 1930, je bila zato Koroščeva zadnja. Na njej je zastavil napol retorično politično vprašanje, ali naj vlada oblikuje stranko ali naj zgolj najde »skupno platformo« za vse stranke, ki bi pozneje ponovno stopile »v akcijo«. Živkovićevo stališče je o tem vprašanju bilo neomajno: starih strank ni mogoče obnoviti. Načelnik nekdanje SLS je tisti dan tako dobil dokončni odgovor o prihodnji politiki Aleksandrovega režima: popolna odprava predšestojanuarskih organizacij.

Predsednik vlade je ob tem svoje ministre še opozoril, da oni dobro vedo, zakaj je od njih zahteval izjavo o homogenosti kabineta. Vsak je namreč ostal pri svoji stari stranki in ni deloval v smeri njene ukinitve. Korošec med svojimi kolegi tako ni bil nobena izjema. Ostal je zvest nekdanji SLS, svoji bivši stranki, ki je še zmerom delovala in s svojo kadrovsko politiko krepila lastne položaje. Tako je, denimo, kot prometni minister na najboljše plačane službe v Direkciji jugoslovanskih železnic namestil svoje pristaše,⁵¹ strankin nekdanji tajnik Marko Kranjc pa je novembra 1929, ob snovanju občinskih kmetijskih

⁴⁸ *Zapisnici*, 24. zasedanje z dne 4. 9. 1930, str. 204.

⁴⁹ *Slovenec*, 5. 9. 1930, *Pomenljiva seja ministrskega sveta*, *Zapisnici*, 24. zasedanje z dne 4. 9. 1930, str. 205.

⁵⁰ *Zapisnici*, 24. zasedanje z dne 4. 9. 1930, str. 205, op. 116.

⁵¹ *Stojkov*, *Opozicija*, str. 81, op. 78.

odborov, župane, pristaše nekdanje SLS, pozval, »naj gledajo, da bodo občinski kmetijski odbori strankarsko sestavljeni«. ⁵² V tajni okrožnici, poslani z Aleksandrove ceste 6 v Mariboru, kjer je imelo nekoč sedež mariborsko tajništvo SLS, je dobesedno zapisal, kako je zelo pomembno, da postanejo odborniki »naši krščansko misleči možje«. ⁵³ Neomajna strankarska logika na eni in jasna smer režima na drugi strani sta tako izbili sodu dno. Po deklaraciji vlade 4. julija 1930 je tudi Korošču postalo jasno, da je sodelovanje v Živkovičevi vladi izgubilo vsak smisel.

Ban Dušan Ser nec

Kmalu po vzpostavitvi Dravske banovine, ki je kljub svojim omejenim pristojnostim združevala ozemlje jugoslovanske Slovenije, je nekdanji SLS uspel velik političen met. Njen pristaš ing. Dušan Ser nec je 9. oktobra 1929 zasedel položaj bana. ⁵⁴ Priznani strokovnjak za elektrotehniko iz znane mariborske narodnobuditeljske družine je bil po vznesenem pisanju *Slovenca* najboljši možni kraljevi namestnik v Dravski banovini, ob tem pa uvodničar seveda ni pozabil omeniti, da je bil v dvajsetih letih politično dejaven znotraj Jugoslovanskega kluba. ⁵⁵ V javnosti je celo veljal za enega ožjih sodelavcev Antona Korošca. Toda v zvezi z njegovim imenovanjem se kljub temu velja vprašati, v kolikšni meri je dejansko posebljal hotenja in politični aspekt nekdanje SLS. V času študija naj bi bil namreč odločen liberalec, ki je s flobertom v roki pozival v boj zoper klerikalce. Pozneje si je očitno premislil in se prelevil v »jugoslovansko orientiranega klerikalca«. ⁵⁶

Ser nec je skladno z omenjeno usmeritvijo junija 1930 ustanovil nov dnevni list *Jugoslovan*, ki je izražal »pristajanje vodstva uradno zastrte

⁵² *Jutro*, 15. 11. 1929, uvodnik.

⁵³ *Jutro*, 15. 11. 1929, *Nehajte vendar s partizanstvom! V okviru članka je objavljeno tudi besedilo zaupne okrožnice.*

⁵⁴ Novi ban Ser nec po svojem imenovanju ni pozabil poudariti, da so meje Dravske banovine »prav srečno določene«. – *Jutro*, 20. 10. 1929, *Ban Ser nec o mejah dravske banovine.*

⁵⁵ *Slovenec*, 10. 10. 1929, *Naš prvi ban.* Nemški poslanik je v svojem poročilu ob imenovanju Ser neca poudaril, da je nekdanja SLS »zelo ponosna«, ker je novi ban Slovenec in njen dejavni pristaš. – Stojkov, *Opozicija*, str. 81, op. 78.

⁵⁶ Po odhodu z banskega položaja v beograjsko vlado, kjer je leta 1931 nadomestil Antona Korošca, se je sicer zavzemal za imenovanje dr. Marka Natlačena, nedvomno visokega predstavnika jedra nekdanje SLS, na izpraznjeno bansko mesto. – Arhiv Slovenije (AS) 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, Obveščevalne službe do leta 1945, ZA-600-2, Seznam nekdanjih vidnejših politikov.

Prvi ban Dravske banovine, Dušan Serbec, je sicer sodil v politični krog nekdanje Slovenske ljudske stranke, vendar ni bil del strankinega jedra. V drugi polovici tridesetih let minulega stoletja se je s Koroščevo tovarišijo razšel in se po letu 1941 vključil v Osvobodilno fronto.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

litvah, ko je *Jutro* odločno povprašalo *Slovenca*, če »njegovi gospodje« soglašajo z deklaracijo vlade, se je tedaj znašel tudi *Jugoslovan*. Kot jugoslovansko orientirano glasilo je povprašal *Slovenca*, ali sta mu Krek in njegova oporoča še zmerom vzor. S tem je v bistvu zgolj na vljudnejši in taktnejši način zastavil vsebinsko podobno vprašanje kot *Jutro*.⁵⁹ »Jugoslovanskost« *Jugoslovana* in posledično dela vodstva nekdanje SLS je bila tako v vsaj delnem nasprotju z »uradnim« glasilom slovenskega katoliškega tabora – *Slovencem*.⁶⁰

⁵⁷ Janko Pleterški, *Pojava dnevnika Jugoslovan 1930–1931*, v: Mikužev zbornik, ur. Z. Čepič – D. Nečak – M. Stiplovshek, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia 4, Ljubljana 1999, str. 71.

⁵⁸ Prav tam, str. 69.

⁵⁹ Prav tam, str. 69–71; *Jugoslovan*, 24. 9. 1930, *Zgrešeno in napačno stališče*.

⁶⁰ Delu pristašev nekdanje SLS najbrž ni bil všeč tudi uvodnik z dne 16. septembra, v katerem je urednik pozival k »likvidaciji strankarskega duha v pomožnih organizacijah strank«. Ugotovil je namreč, da »šele takrat, ko ne bo v nobeni pomožni organizaciji živel več strankarski duh, šele tedaj bo bivših strank definitivno konec in šele takrat bo onemogočena vsaka obnova bivših strank«. – *Jugoslovan*, 16. 9. 1930, *Stari strankarski duh naj izgine!*

Nekdanja SLS po dolgotrajni prepovedi in vprašljivi politični taktiki očitno ni bila več homogena in trdna. Duhovi znotraj nje so se razhajali. Enemu od znotrajstrankarskih polov je tako pripadal tudi Dušan Sernec. V zvezi z njegovim političnim profilom se zdi pomembno pismo sestri Ivanki iz marca 1920, kjer je zapisal: »nisem izrazit politik«,⁶¹ s čimer je hotel pojasniti negotovost svoje tedanje politične funkcije, ko je bil član Brejčeve Deželne vlade, in oddaljenost od strankarskega jedra. V tem položaju je ostal tudi pozneje. Glasilo njegove nekdanje stranke, ki se je po okupaciji leta 1941 prelevilo v kolaborantsko trobilo okupatorjevih pomagačev, ga je leta 1943 celo razglasilo za »breznačelnega« in »brezznačajnega« človeka.⁶²

A štirinajst let pred tem, ko je postal ban Dravske banovine, je bil vsaj deklarativno še ves *Slovenčev*. Časnik nekdanje SLS je bil nad njegovim imenovanjem navdušen. Ko je Sernec 11. novembra 1929 prevzel posle, je katoliški list na naslovnici objavil njegov nagovor uradništvu banske uprave. Besede, ki jih je tedaj izrekel, so bile označene kot »resnične«, »lepe« in predvsem »globoko preudarjene«.⁶³ Prvi ban Dravske banovine se je namreč zavzel za nepristranskost, prijaznost in ustrezno pravno elastičnost banske uprave, za postulate torej, ki so sprejemljivi in zaželeni vsaki politični opciji. Poleg upravnopravnih vprašanj pa se je dotaknil tudi aktualne notranjepolitične situacije. V govoru je tako celo dvakrat poudaril, da »se je politično strankarstvo nehalo«, vendar hkrati izrazil svoje zavedanje, »da igrajo tozadevno imponderabilni [nepredvidljivi, op. J. G.] psihološki momenti še veliko vlogo. In dokler obstaja človek iz krvi in mesa, ima ožje in ljubše prijatelje tu ali tam.« Zato je pozval svoje uradništvo, naj »tudi v izvenuradnem zasebnem življenju« zastavi svoje moči za ublažitev »strankarskih nasprotstev«.⁶⁴

*

⁶¹ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Družina Sernec (1830–1969), Pismo Dušana Serneca sestri Ivanki z dne 20. 3. 1920.

⁶² V drugi polovici tridesetih let se je skupaj s skupino okrog Antona Breclja in Andreja Gosarja odcepil od nekdanje SLS in po okupaciji leta 1941 vključil v OF. Postal je član njenega plenuma, udeleženec kočevskega zbora, po sporazumu Tito-Šubašić pa član kraljevega Namestništva. – AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, Obveščevalne službe do leta 1945, ZA-600-2, Seznam bivših vidnejših politikov. Prim.: Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 457, 539.

⁶³ *Slovenec*, 13. 11. 1929, *Uprava in ljudstvo*.

⁶⁴ Arhiv Srbije i Crne gore (ASCG) 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije, fasc. 38/56, Dopis bana Serneca Maršalatu dvora z dne 11. 11. 1929. Govor je objavljen tudi v *Slovencu*, 12. 11. 1929, *Banovine pričele poslovati*. Ob prevzemu poslov je Sernec uradništvu predstavil svojega pomočnika, priznanega strokovnjaka za upravo liberalne usmeritve dr. Otmarja Pirkmajerja, ki je v svojem govoru pojasnil smernice nove upravne reforme.

Preseganja »imponderabilnega psihološkega momenta«, ki ga je pričakoval od svojih uradnikov, se je lotil tudi Serbec sam, čeprav na prefinjen način nekdanje SLS. Tako je takoj po nastopu svoje banske funkcije posegel v strankarske razprtije okrog Kmetijske družbe za Slovenijo. Častitljivih 160 let stara ustanova z izključno gospodarsko-tehničnim namenom je namreč že nekaj časa predstavljala ostro torišče bojov med SLS in SKS. Obe stranki sta imeli trdno željo po obvladovanju omenjene organizacije, željo, ki je po šestem januarju in prepovedi političnih strank iz razumljivih razlogov postala še močnejša. Nepolitične organizacije so za nekdanje stranke seveda predstavljale legalen okvir dela, zaradi česar jim je politična vrednost skokovito narasla. Kmetijski družbi, ki je tedaj bila v rokah bivše SKS, je tako grozil naskok nekdanje SLS.

Prepovedana Koroščeva stranka ni dolgo čakala. Le mesec po ukinitvi strank je začela z akcijo za prevzem Kmetijske družbe. Scenarij, ki ga je izdelala, je bil preprost in upošteva njeno strankarsko infrastrukturo tudi lahko izvedljiv: povečati članstvo podružnic družbe s svojimi pristaši in tako pridobiti 30 novih delegatov, ki ji bodo na prihajajočem občnem zboru zagotovili potrebno večino. Anton Sušnik, funkcionar nekdanje Kmetijske zveze, je bil najbrž zadolžen za realizacijo projekta. Petindvajsetega februarja 1929 je spisal posebno okrožnico, s katero je enemu od pristašev bivše SLS pojasnil načrt in ga pozval k njegovi uresničitvi. Že uvodoma je odkrito priznal: »/K/er v novi situaciji vse politično delo počiva, moramo vse svoje moči osredotočiti v naših stanovskih organizacijah in korporacijah.« To je veljalo tudi za Kmetijsko družbo, edino kmečko stanovsko korporacijo. V nadaljevanju je dvolično ugotavljal, kako bo družba lahko delovala v korist kmetu le v primeru, če bo iz nje izrinjena vsaka politika in zamenjana dotedanja uprava. »To pa bo mogoče izvršiti že letos na občnem zboru, ko se bo na novo volilo predsedstvo.« Treba je bilo zgolj prijaviti nove člane in plačati »udnino«. ⁶⁵

Nekdanja SLS z udejanjanjem načrta dejansko ni imela težav. Glavni odbor Kmetijske družbe je na svoji seji 4. maja 1929 tako dobil na mizo množico novih prijav, ki so prispele »kar na debelo, in sicer od župnih uradov, od občin in od posameznikov. Podružnice, ki so šteje leta in leta le po 3 do 4 člane, so kar čez noč prijavile po 100 novih članov, celo brez vednosti istih.« In njihovo število seveda ni bilo na-

⁶⁵ *Kmetijski list*, 20. 3. 1929, *Zagonetna okrožnica*.

ključno, temveč natančno izračunano, »da bi jih bilo ravno zadosti za ono število delegatov, da bi se izvršil v omenjeni tajni okrožnici označeni program«. Člani Glavnega odbora, pristaši nekdanje Slovenske kmetijske stranke (SKS), so tistega dne doživeli »organizacijski udar«; pred seboj so imeli prijave, ki so pomenile konec njihovega uradovanja in izgubo nadzora nad Kmetijsko družbo.

Toda pristaši vodilnega politika nekdanje SKS Ivana Puclja niso naivno pozdravili novih članov. Brez težav so zapopadli ozadje cele zgodbe in posledično hudo zapletli načrt bivše SLS. Številne »prijave na debelo« so namreč »gladko odklonili«, saj je bilo »očividno, da se gre pri tej stvari samo za prepovedano politiko, ne pa za stvarno zanimanje za Kmetijsko družbo«. ⁶⁶ Po seji Glavnega odbora se je zdelo, da je David premagal Goljata. Odziv nekdanje SLS na rušenje njenega scenarija je bil hiter, oster in nepomirljiv. Pri tem je še posebej zanimivo, da je bil v bistvu oprt na iste argumente, s katerimi je zavrnitev prijav podkrepila nekdanja SKS – na vtikanje politike v strogo strokovno Kmetijsko družbo. Po videnju Koroščevih somišljenikov so se namreč funkcionarji družbe »v lastnosti načelnikov kmetijskih podružnic preveč eksponirali za bivšo Samostojno kmečko stranko«. Zato naj bi kmetje ponekod celo menili, da so podružnice prave »strankarske organizacije«. *Slovenčev* komentator je na to brez slabe vesti pripomnil, kako tak položaj ni bil zdrav ne za Kmetijsko družbo ne za slovenskega kmeta. »Strankarsko obeležje« družbe je odkrito obsodil in povrh še poudaril, da je imela omenjena Sušnikova okrožnica prav takšen namen. ⁶⁷ V svojem ciničnem sprenevedanju je torej nekdanja SLS sama zavrnila svoj motiv naskoka na Kmetijsko družbo. Vsebina okrožnice in taktika »osvajanja« družbe nedvoumno pričata, da je imela tudi ona predvsem politične vzgibe.

S sejo Glavnega odbora maja 1929 pa »boj za Kmetijsko družbo« še ni bil končan. Nekdanja SLS je petega septembra, ob občnem zboru družbe, pripravila nov napad. Takrat sta bila glavna koordinatorja in izvajalca akcije dr. Anton Milavec in dr. Jože Basaj, ki sta uspešno poskrbela za »razgibano« dogajanje. Kmalu po enajsti uri, ko je predsednik otvoril občni zbor, se je oglasil Milavec in zahteval razpravo k prvi točki dnevnega reda, tj. k poročilu predsednika. Po vztrajanju je dobil besedo in nato v daljšem govoru predstavil številne domnevne nepravilnosti v delovanju družbe. Seveda ni pozabil posebej poudariti,

⁶⁶ *Kmetiski list*, 8. 5. 1929, *Boj za »Kmetijsko družbo«*.

⁶⁷ *Slovenec*, 7. 5. 1929, *Kmetijska družba*.

da je aktualna skupščina močno okrnjena, saj med člane ni bilo sprejetih 2500 priglasih slovenskih kmetov.⁶⁸ V nadaljevanju se je nato lotil temeljitega pretresa historiata in vzrokov za takšno stanje. Ob razglabljanju, ali je Kmetijska družba zasebno društvo, ki lahko sprejme kogar hoče, ali pa javnopravna ustanova poluradne narave, ki ne more nikomur braniti vstopa, je v dvorani baje grmelno. Slišati je bilo divjaško vpitje, videti razgrajanje in ogorčenje. Ko se je k besedi javil še Basaj, se je tako vzdušje le še stopnjevalo. Pri tem se zdi zanimivo in povsem pričakovano, da je Pucljev *Kmetijski list* zapisal, kako je nemir povzročala »prav mala skupina razgrajčev«, poročevalec *Slovenca* pa je nasprotno slišal vso dvorano, ki je bučala »kot vihar«.⁶⁹

Maloštevilna ali ne, opozicija znotraj Kmetijske družbe je uspela ustvariti pravi kraval. V dvorano so celo vkorakali stražniki, v ozadju je z okna padla šipa in se razbila. Toda občni zbor je kljub vsemu tekel dalje. Brala so se poročila, začelo se je glasovanje o novem vodstvu. V splošnem hrupu in zmedi je družba tisti dan le dobila nove člane vodstva. Novi predsednik je postal ravnatelj liberalne Zveze slovenskih zadrug Fran Trček, odborniki pa liberalci Ivan Pucelj, Lovro Petovar, Anton Globevnik, Ivan Ažman, Štefan Kühar, Andrej Žmavc in Martin Rožman.⁷⁰

Ob burnem dogajanju na občnem zboru se ne moremo izogniti vprašanju, čemu je nekdanja SLS uprizorila »obstrukcijo«, ko je bilo vendar malo verjetno, da bi ta doživela uspeh. Možen odgovor nam ponuja včasih prav pronicljivi *Kmetijski list*. V članku o občnem zboru je namreč razgalil motive nasprotnika in mu pripisal naslednje misli: »Mi bomo občni zbor razbili, da ne bo prišlo do volitev predsednika, vladni zastopnik na občnem zboru bo zbor zaradi kravala razpustil in posledica bo – komisar; ki bo seveda 'naš' (kakor pravi okrožnica).« A načrt se očitno ni posrečil. V sicer nadvse spornih okoliščinah je bil občni zbor izpeljan do konca in okopi nekdanje SKS ubranjeni.⁷¹

⁶⁸ Poleg tega se je še vprašal, kako je bilo mogoče, da je vodstvo zavnilo vse novo dospele prijave s Kranjske in hkrati sprejelo štajerske. Odgovor na to retorično vprašanje je seveda jasan – masovni pristop štajerskih članov je organiziralo tedaj aktualno vodstvo družbe. – Prim.: *Kmetijski list*, 20. 11. 1929, *Kmetijska družba – razpuščena!*

⁶⁹ *Kmetijski list*, 11. 9. 1929, *Boj za kmetijsko družbo*; *Slovenec*, 6. 9. 1929, *Občni zbor Kmetijske družbe*.

⁷⁰ Volitve članov vodstva so potekale po večinskem načelu na podlagi volilnih list posebej za štajersko in posebej za Kranjsko, pri čemer so kranjski delegati lahko volili le predstavnike za Kranjsko, štajerski pa za štajersko. Trčka, Puclja, Petovarja in Globevnika so tako izvolili Kranjci, ostale pa Štajerci (k štajerskim delegatom so bili priključeni tudi Prekmurci). – Prav tam.

⁷¹ *Kmetijski list*, 11. 9. 1929, *Boj za kmetijsko družbo*. Prim. uvodnik v: *Slovenec*, 7. 9. 1929, *Vprašanje kmetijske družbe*.

Ko se je že zdelo, da je nekdanja SKS uspela obdržati Kmetijsko družbo v svojih rokah,⁷² je v dogajanje nenadoma vstopil *deus ex machina* – pravkar imenovani ban Dravske banovine Dušan Serneč s svojimi širokimi pristojnostmi. Le dan po prevzemu poslov se je lotil tega, kar je napovedal v nagovoru uradništvu – preseganja »imponderabilnega psihološkega momenta«. Kmetijsko družbo z vsemi podružnicami vred je z odlokom preprosto razpustil, saj je ta postala »po svojem udejstvovanju politično društvo in tudi sicer posegala v svojem poslovanju čez področje, določeno ji v pravilih«. Navidez nadvse korektna ugotovitev kraljevega uradnika, ki pa je v obrazložitvi odkrivala precej čvrstega politika nekdanje SLS. Popisani razlogi za razpustitev organizacije so namreč bili povsem po meri njegove nekdanje stranke: Serneč je tako pojasnjeval, da je družba očitno »torišče dveh nasprotujočih si političnih struj«, bivše SLS in SKS. Boji med obema so se okrepili že ob koncu leta 1928, ko je v manjšinskem delu članstva, zvestem nekdanji SLS, vzplamtel »odločen odpor«. Povod zanj naj bi bil jasen in z zakonskega vidika nesporen. Kmetijska družba je s svojega začrtanega namena zašla na »kupčijsko polje« in poslovala po »trgovskih vidikih«, torej tudi z nečlani. Pri tem je bilo še posebej pomembno, da se je med njimi znašla gospodarska zadruga Ekonom, ki je dobivala naročeno blago celo ceneje kot podružnice družbe. »Ako se upošteva, da je 'Ekonom' gospodarska organizacija, pri kateri so poglavito udeležene vodilne osebe nekdanje Samostojne kmetijske stranke, so politični vidiki tega gospodarsko neracionalnega ravnanja na dlani.« Manjšina je zato po Sernečevem mnenju želela »napraviti tem nezakonitostim v družbi konec« in organizirala akcijo za vpis novih članov. Te je nato vodstvo odklonilo, čeprav za to ni imelo stvarne podlage. Očitno ga je vodil le en motiv – ohranitev položaja. Temeljita razčlemba nepravilnosti v Kmetijski družbi je ban nadaljeval z obravnavo občnega zbora in volitev, katerim se zaradi »najburnejših prizorov« »osporava veljavnost«, ter zaključil z dokazovanjem nepomirljivosti predsednika, ki ni želel zgladiti nasprotij. Na podlagi vsega omenjenega je tako lahko z mirno vestjo zapisal, da je Kmetijska družba »postala iz čisto gospodarskega društva politično društvo. Kot tako pa nima več pravice do obstoja.«⁷³

⁷² Glej polemike, ki so se odvijale po občnem zboru: *Jutro*, 31. 10. 1929, *Intrige proti Kmetijski družbi?*, 10. 11. 1929, *Še o intrigah proti »Kmetijski družbi«*, *Slovenec*, 6. 11. 1929, *Kaj je s Kmetijsko družbo?*, 7. 11. 1929, Ali res čisto zasebno društvo?

⁷³ Razpustitveni dekret Pov. II-2 št. 15, objavljen dne 17. 11. 1929. Cit. po: *Kmetijski list*, 20. 11. 1929, *Kmetijska družba – razpuščena!* Samo nekaj dni po ukinitvi Kmetijske družbe, 16. novembra 1929, je že bila ustanovljena nova, ki ji je predsedoval privrženec katoliškega političnega tabora in nekdanji deželni glavar Oton Detela. – *Kmetijski list*, 20. 11. 1929, *Nova Kmetijska družba*.

Komentar *Slovenca* je bil zmagoslavno zadržan: »Celo in dobro delo se je izvršilo«. ⁷⁴ Po neuspehlih naskokih na Kmetijsko družbo je nekdanja SLS po svojem pristašu Sernecu tako poskrbela za njeno ukinitvev. Intransigentna partijska logika je slabo leto po šestem januarju očitno bila še zmerom živa in trdno zakoreninjena. Še več. V naslednjih letih se je ob posamičnih dogodkih razplamtela vsaj tako silno kot desetletja prej. Epizoda s Kmetijsko družbo in ostrim posegom bana Serneca je zgolj previdno nakazovala vso ostrino prihodnjih liberalno-katoliških bojev.

Pristaši nekdanje SLS v banskem svetu Dravske banovine

Kljub že omenjenim omejenim pristojnostim banskega sveta je katoliški politični tabor njegov obstoj pozdravil. Nenazadnje je banov posvetovalni organ, v sicer res skromni meri, omilil nedemokratični način odločanja in figuriral kot edino večje predstavniško telo. *Slovenec* je v njem celo naivno videl institucijo, »ki bi tvorila vez med ljudstvom in bansko upravo,« a se je hkrati zavedal, da v tedanjih »posebnih razmerah seveda ni mogel dati zakonodajalec banskim svetom tudi že odločilno moč«. ⁷⁵ Znova je zavzel svojo preizkušeno držo – na eni strani je razumevajoče sprejemal odločitve Beograda, na drugi pa med svojim nekdanjim volilnim telesom vzpodbujal misli o velikih potencialih banskega sveta. ⁷⁶

Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov, ki ga je 3. julija 1930 kot notranji minister izdal predsednik vlade Živković, je njihove majhne pristojnosti natančneje zakoličil. Pravice banskih svetnikov je dejansko skrčil na minimum, saj so bile njihove pristojnosti omejene zgolj na dajanje pripomb in mnenj k predlogu banskega proračuna, pa še to le na sejah banskega sveta. Sicer se v delovanje banske uprave niso smeli vmešavati. Praviloma so se zgolj enkrat letno sestali in dali svoje proračunske nasvete s področja gospodarskega, socialnega in kulturnega razvoja. Že tako ozke pristojnosti banskega sveta pa je pred njegovo prvo sejo še bolj utesnil. V posebni okrožnici je zapisal, da svetnikom ni dovoljena niti načelna predhodna razprava o proračunu

⁷⁴ *Slovenec*, 19. 11. 1929, *Na potu h kmetijski zbornici*.

⁷⁵ *Slovenec*, 21. 11. 1929, *Banski svet*.

⁷⁶ Prim.: Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 951–952.

niti samo glasovanje o njem.⁷⁷ Tako so v bistvu predstavljali le zbor svetovalcev brez vpliva, ki pa je v razmerah diktature, v času, ko ni bilo drugega »ljudskega zastopa« niti osrednje skupščine v Beogradu, deloval kot edino okolje omejene javne debate.

Številčno sestavo banskega sveta je določil poseben zakon s konca marca 1930. Prvotni zapis, ki je za Dravsko banovino predvidel 20 svetnikov, je spremenil in njihovo število razširil na 40, pri čemer je bila poudarjena ustrezna teritorialna zastopanost banovine. Po dikciji novega zakona so tako v banskem svetu morali biti zastopani vsi srezi in mesta z najmanj 3000 prebivalci z enim predstavnikom, večja mesta pa z ustrezno večjim številom.⁷⁸ Na tej podlagi je nato 3. julija 1930 minister za notranje zadeve imenoval prvi banski svet Dravske banovine. Zanimivo se zdi, da je bil ta kljub Koroščevemu sodelovanju v vladi in banovanju Dušana Serneca sestavljen politično-strankarsko pluralno. Vključeval je socialista Rudolfa Golouha ter predstavnike centralizmu in unitarizmu naklonjenih slovenskih liberalcev, ki so povrh vsega bili številčno najbolj zastopani.⁷⁹ Živkovičeva vlada je s tem najbrž manifestirala tisti moment, ki ga je naslednji dan objavila v svoji deklaraciji – »jugoslovanska« prihodnost brez upoštevanja stare strankarske pripadnosti.

Julija 1930 imenovani banski svetniki pa niso smeli takoj sestiti v razpravno dvorano. Na svoje prvo proračunsko zasedanje so morali počakati do zime 1931, kajti fiskalno leto se je tedaj zaključilo z 31. marcem, tako da je bil novi proračun za leto 1931–32 potreben šele 1. aprila. Dvajsetega januarja 1931 ob desetih dopoldne je štirideseterica tako prvič vstopila v sejno dvorano Zbornice za trgovino, obrt in industrijo.⁸⁰ Med člani novega organa so bili naslednji pristaši nekdanje SLS:⁸¹ iz Šmartna ob Paki je prispel Martin Steblovnik, iz kamniškega okraja stari strankarski maček Ivan Štrcin, iz okraja Maribor – levi breg

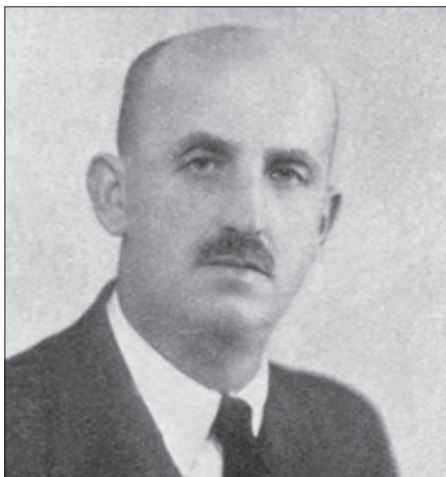
⁷⁷ Pristojnosti banskega sveta je natančneje navedel Stiplovšek. – Prav tam, str. 952–953 in *Slovenec*, 4. 7. 1930, *Pravilnik o delovanju banskih svetov*.

⁷⁸ V prvi sestavi banskega sveta je imela Ljubljana 4 predstavnike, Maribor 3, Celje, Ptuj, Murska Sobota, Kranj, Jesenice, Tržič, Kočevje, Novo mesto in Krško pa enega. Preostalih 24 svetnikov je bilo predstavnikov srezov. – Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 952–953.

⁷⁹ Prav tam; isti, *Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta Dravske banovine sredi tridesetih let*, v: Zbornik Janka Pleterskega, ur. O. Luthar – J. Perovšek, ZRC, Ljubljana 2003, str. 356.

⁸⁰ Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 954; *Jugoslovan*, 21. 1. 1931, *Prva seja banskega sveta Dravske banovine*.

⁸¹ Za banskega svetnika je bil imenovan tudi član vodstva nekdanje SLS dr. Fran Kulovec, vendar te funkcije nato ni opravljal. – Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 953; *Slovenec*, 11. 10. 1930, *Dr. Kulovec razrešen dolžnosti banskega svetnika*.

Prekaljeni pristaš prepovedane Slovenske ljudske stranke iz Šmartna ob Paki, Martin Steblovnik, član prve sestave banskega sveta Dravske banovine. (Spominski zbornik Slovenije, 1939)

strankarsko-politična razmerja so se (sicer zadržano) pokazala le pri občutljivih idejno-kulturnih postavkah proračuna – pri izdatkih za prosveto in kulturo.⁸² Tako je že prvi razpravljalec Martin Steblovnik iz vrst nekdanje SLS ugotavljal, da so občinska bremena za šolstvo in učiteljstvo »tako ogromna in trda, da jih ravno revnejše občine ne zmorejo. Ta bremena imajo za posledico veliko nezadovoljnost, a posledica te nezadovoljnosti postane lahko tudi komunizem. /.../ Zaradi dajatev, ki jih prejema učiteljstvo, ga ne zavida samo podeželsko ljudstvo, temveč tudi drugo uradništvo. Tudi delovni čas učiteljstva v primeru z drugimi državnimi uradniki ni tolik. Nekateri učitelji imajo komaj po par ur službe na dan. Pridni učitelji so redke izjeme.« Po ostri kritiki učiteljstva, ki je temeljila v njegovi večinski liberalni usmeritvi, se je lotil tudi Sokolov. Predlagal je znižanje postavke za podporo sokolski organizaciji in porabo prihranka za spodbujanje kmetijstva in zadružništva.⁸⁴ Njegovim

Ivan Šerbinek, iz Brežic Franc Lipej, iz Brega pri Celju Alojzij Mihelčič, iz Želebeja pri Črnomlju Josip Nemanič, iz Velikih Lašč Jakob Ramovš, iz Litije Hinko Lebinger, iz Dolnjega Logatca Gabrijel Oblak, iz Ljutomera Jakob Rajh, iz Maribora Alojzij Juvan, iz Slovenj Gradca Alojzij Čížek, iz Žič Anton Košir, iz Ljubljane Ivan Kregar in od Sv. Marka pri Ptujju Ivan Veršič.⁸²

Razprave o najbolj perečih problemih Dravske banovine, ki so bili tedaj ekonomsko-socialne narave, so kljub pluralni sestavi banskega sveta potekale konstruktivno in v soglasju. Stara

⁸² *Slovenec*, 4. 7. 1930, *Banski svet Dravske banovine imenovan*. Imena preostalih članov banskega sveta so objavljena prav tam.

⁸³ Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 957, 964.

⁸⁴ *Slovenec*, 25. 1. 1931, *Zasedanje banskega sveta*. Pri tem omenimo, da je Steblovnik pozneje svoja stališča omilil oz. jih prilagodil v režimu sprejemljivo obliko. Dejal je, da je hotel zgolj poudariti, kako je premalo učiteljstva, »ki bi bilo večše, odnosno se hotelo zanimati za kmetijstvo«. Glede Sokola pa je pojasnil, da »samo način, kako se tu in tam dela, rodbinskim očetom ni po volji.« Misli je na »vežbanje v večernih urah«. – *Slovenec*, 27. 1. 1931, *Zasedanje banskega sveta*; Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 959.

ugotovitvam je pritrdil nekdanji oblastni poslanec nekdanje SLS Hinko Lebinger. V svojem govoru se je zavzel za tiste Orle, ki bi se radi vključili v Sokola, in podobno kot njegov strankarski kolega poudaril preobremenjenost občin z dajatvami učiteljstvu. Župnik Jakob Ramovš pa si je v žgoči kulturnobojni razpravi drznil opomniti na potrebo poudarjanja »verskega momenta« v sokolski organizaciji.⁸⁵

Svetniki iz vrst nekdanje SLS so s svojimi nastopi nedvomno korakali na meji tolerance šestojanuarskega režima, toda njihove razprave kljub vsemu niso omajale stališč Kraljevske banske uprave. Tako njeni funkcionarji kot banški svetniki iz liberalnega političnega tabora so jih namreč odločno zavrnil, proračunske postavke za prosveto in kulturo pa so ostale nespremenjene.⁸⁶

Prvo zasedanje banskega sveta Dravske banovine je bilo za pristaše nekdanje SLS za nekaj časa tudi zadnje. Po Koroščevem in pozneje Sernečevem razhodu z režimom so bili namreč vsi banški svetniki katoliške politične provenience zamenjani. Če so še leta 1930 skozi svojega ministra in svojega bana ohranjali lojalen vtis ter posledično prejeli dekret o imenovanju v banški svet, so bile razmere leta 1932 že povsem drugačne. Nekdanja SLS ni bila več »na liniji« in njeni pristaši v banskem svetu so »lahko« prejeli novi dekret – tistega o razrešitvi.⁸⁷

Menjava na ministrskem mestu – namesto Antona Korošca Dušan Serneč

Šestindvajsetega septembra 1930 je v zgodnjih jutranjih urah na beograjski kolodvor pripeljal orient ekspres. Iz spalnega vagona je v spremstvu nekdanjega ministra iz vrst prav tako nekdanje SLS Sušnika izstopil ban Dravske banovine Dušan Serneč. Skupaj s tovarišem se je takoj odpravil k ministru Korošču, kjer so vsi trije nekaj časa »konferirali«. Kmalu po pogovoru, ob 9.30, je nato šef nekdanje SLS

⁸⁵ *Slovenec*, 27. 1. 1931, *Zasedanje banskega sveta*; Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 957–958.

⁸⁶ Stiplovšek, *Banski svet 1931*, str. 958–959. O usodi proračuna in njegovi realizaciji gl. cit. delo, str. 962–963.

⁸⁷ Z odločbo ministra za notranje zadeve z dne 27. 11. 1931 je bilo funkcije banskega svetnika razrešenih 14 oseb – vsi zgoraj navedeni pristaši nekdanje SLS razen Kregarja, ki je umrl maja 1931. – *Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine (dalje: SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine)*, 77/1931, *Objava o izpremembah v banovinskem svetu*. Po pisanju *Slovenca* so omenjeni poprej formalno podali svoje odstopne. – *Slovenec*, 8. 12. 1931, *Novi člani banovinskega sveta*.

odpotoval proti Niški Banji v avdienco h kralju.⁸⁸ Odšel mu je podat svoj odstop z mesta ministra za gozdove in rude.

Po enem letu in osmih mesecih vztrajanja v vladi je Korošec sprejel nedvomno težko odločitev, ki je že dolgo visela nad njim. Po ukinitvi Orlov, četrtjuljski deklaraciji vlade in po začetku snovanja nove vsedržavne politične organizacije mu je zmanjkalo argumentov za nadaljnje sodelovanje s kraljem. Njegovo ministროvanje in podpiranje režima je postajal vse bolj dvorezen meč; stara in preizkušena politična taktika SLS ni rojevala zadostnih sadov. Tudi Koroščevi pristaši v Ljubljani so tedaj ugotavljali naslednje: »N/ima več smisla dajati podporo režimu, ki je protiljudski, naše sodelovanje pa najhujših udarcev ne more preprečiti. Kljub temu pa ostajamo moralno odgovorni za vladanje.«⁸⁹ Nezadovoljstvo znotraj nekdanje SLS se je vse bolj širilo in poglobljalo. Po besedah novinarja *Hrvaške straže* Matulića, ki jih je zaupal nekdanjemu predsedniku Jugoslovanskega odbora in vplivnemu hrvaškemu opozicijskemu politiku dr. Anteju Trumbiću, je bil zlasti mlajši del stranke s križarji na čelu »besen«. Svojemu vodji so očitali, da je za potrebe taktiziranja žrtvoval verska in narodno-slovenska načela ter zahtevali »spremembo smeri v smislu načel katoliške cerkve in narodne slovenske individualnosti«. Veliko nezadovoljstvo pa naj kljub temu ne bi bilo usodno. Matulić je ocenil, da je le »notranje, ampak ne bo privedlo do razdora, saj ne bi nihče za to prevzel odgovornosti. Kulovec, ki je na čelu, dela na tem, da bi postopoma osvojil celoto članstva in jo nato premaknil v novi smeri. On je prav tako nezadovoljen s Koroščevo politiko do Hrvatov in misli, da je treba v vsakem primeru držati s Hrvati.« Nezadovoljneži, na čelo katerih se je očitno zavihtel Kulovec, so konec avgusta organizirali celo ožji sestanek s Korošcem in mu očitali tri temeljne stvari, ki naj jih »razčisti v Beogradu, in sicer: 1) Ali se priznava Slovenstvo kot samostojna nacionalna individualiteta? /.../ 2) katoliška cerkev. Ali lahko ustanavlja organizacije. Z ukinitvijo orlov, ki so se bili silno razvili, je zadan neprebolen udarec. /.../ 3. Kaj je to novo Jugoslovenstvo, pa plemenska in verska baza, ki je prepovedana?« Korošec je imel za razburjene pristaše seveda pripravljen odgovor. Strašil je, »da jim bodo razpustili organizacije in postavili Kramerjeve komisarje«. Bajе je celo predlagal svojo zamenjavo, a do nje ni prišlo.

⁸⁸ *Slovenec*, 27. 9. 1930, *Avdiencia pri kralju*. Isti dan so h kralju prispeli tudi Petar Živković, Nikola Uzunović in Bogoljub Jevtić.

⁸⁹ Ahčin, *Spomini*, str. 70.

Poleg pristašev nekdanje SLS pa so na Korošca (z nasprotne strani) pritiskali tudi beograjski vladni krogi. Tako naj bi Živković od svojega ministra zahteval, da disciplinira svojo nekdanjo stranko in da članom vodstva predloži posebno izjavo, ki bi jo morali sprejeti. »Ta sklep oz. glavne misli mu je dal v pisni obliki.« Korošec se je tako znašel med dvema ognjema. Njegov manevrski prostor se je pred septembrom 1930 iz dneva v dan bolj ožil.⁹⁰

Dokončno odločitev naj bi načelnik nekdanje SLS sprejel po neki prekropani beograjski noči, ko ga je obiskal urednik *Slovenca* Ivan Ahčin. Po sklepu vodstvenega kadra nekdanje SLS je pripotoval v Beograd z eno samo, »preprosto« nalogo – pojasniti Korošču dokončno stališče Ljubljane. Kljub že omenjenim jasnim političnim znakom pa to ni bilo enostavno opravilo. Po Ahčinovih besedah naj bi Korošec »vzkipel« takoj, ko je zaznal, »za kaj gre«, in mu začel pojasnjevati, da ni vstopil v šestojanuarsko vlado kot »eksponent stranke ali po njenem nalogu in tudi ne njenem pristanku, ampak čisto osebno kot dr. Anton Korošec. Le kot takšnega so me tudi vabili, ker novi režim ni več poznal političnih strank. Za svoje ravnanje odgovarjam torej osebno, ne kot stranka. Stranka si zaradi mene lahko roke umije.«⁹¹ Če domnevamo, da je Korošec dejansko izrekel te besede ali vsaj približno podobne, mu lahko takoj pripišemo značaj klenega ministra Živkovićeve vlade. Podana argumentacija je bila namreč povsem v slogu vladne deklaracije in začrtane državne politike. Odsevala je zaželeni notranjepolitični cilj, ki pa je bil tedaj dosežen le na deklarativni ravni. Dejansko stanje je bilo drugačno.

Kot je zapisal Ahčin, Korošec ni bil »nek zasebnik«, temveč nesporni voditelj sicer prepovedane, a še zmerom najmočnejše slovenske politične stranke. Za človeka njegovega formata je bilo po njegovem mnenju nespodobno in nedostojanstveno prejemati takšne udarce, kot je bil razpust Orla. Iz nastalega položaja je zato bilo nujno najti izhod, ki pa je bil en sam. Tega se je očitno zavedal tudi prvak nekdanje SLS. Potem ko mu je Ahčin razložil stališča Ljubljane, naj bi se nanj zadril v slogu klasičnega pragmatičnega politika: »V opozicijo hočete? /.../ Ali veste, kaj v današnjih razmerah to pomeni? Izgubili ne bomo samo Orla, ampak tudi druge organizacije. Preganjali vas bodo in zapirali,

⁹⁰ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU), Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1930, beležka o pogovoru z Matulićem dne 28. 9. 1930; beležka o pogovoru z Ivanom Meštrovićem dne 29. 8. 1930.

⁹¹ Ahčin, *Spomini*, str. 70.

politično pa boste brezpravni! V demokraciji se lahko še kam pritožiš – a mi živimo pod diktaturo!»⁹² Ljubljanskim tovarišem je še očital politično nezrelost in nato povabil njihovega sla na obhod po beograjskih lokalih.

Ko naj bi bila ura že krepko čez polnoč pa je, malo preden sta se razšla, Ahčin nenavadno »presenetil«. Vsem dopoldne povedanim besedam navkljub mu je dejal, kako je prav, da je prišel z zahtevo po njegovi demisiji. Njegovo poprejšnje razburjenje naj bi bilo le zato, »/.../ da ne boste zopet vse odgovornosti za posledice le name zvrčali«. Iz žepa svojega suknjiča naj bi celo potegnil že napisano besedilo ostavke in ga nato naslednji dan poslal Živkoviću.⁹³ Nekaj dni pozneje, osemindvajsetega septembra 1930, ga je v Niški Banji sprejel še kralj in s tem formalno zaključil Korošček odhod iz šestojanuarske vlade.

Odstopna izjava šefa nekdanje SLS, ki naj bi jo tiste pivske noči pokazal Ahčinu, je bila spisana v preizkušenem Koroščekovem slogu. Kljub nadvse očitnim simptomom in razlogom za demisijo se je izgovoril na svoje zdravstveno stanje in kralju vdano izrazil brezpogojno zvestobo. Izjava tako nazorno prikazuje skrajni pragmatizem Koroščkove politike, in jo zato na tem mestu navajamo v celoti: »Vaše Veličanstvo! Dovoljujem si predložiti Vašemu Veličanstvu ostavko kot minister za šume in rudnike. Zdravniki mi svetujejo, naj svojo bolezen, ki je v poslednjem času krenila na slabše, zdravim v popolnem miru in na daljšem oddihu. Zato mi vest ne dovoljuje, da bi med tem obdržal posle, ki jih ne bi utegnil opravljati tako, kakor velevajo državni interesi. Vaše Veličanstvo prosim, da tudi v tem trenutku sprejme izraze moje popolne zvestobe in brezmejne privrženosti ter iskreno zahvalo za dosedanje zaupanje kakor tudi zagotovilo moje pripravljenosti, da se bom vselej odzval Vašemu visokemu vabilu v službo za kralja in domovino. Smatram za svojo dolžnost, da tudi pri tej priliki izjavim, da hočem tudi v bodoče in povsod v slogi z ostalimi rodoljubi, zvest izraženim nač-

⁹² Ahčin, *Spomini*, str. 71.

⁹³ Ahčin, *Spomini*, str. 74. Ahčin v svojih spominih omenja veliko zanimivost, ki pa je zaradi njene »edinstvenosti« kljub pregledu številnih virov za ta čas nisem mogel potrditi, a hkrati tudi ne povsem ovreči. Med njegovim obiskom v Beogradu (in nato še pozneje na Hvaru) naj bi mu Korošček dejal, kako kralj že takrat ni bil zadovoljen z Živkovičem. Na njegovem mestu je domnevno želel videti Koroščka, vendar mu ni »povsem zaupal«. Ob neki priliki naj bi ga konkretno vprašal za mnenje o Živkoviću. Po Koroščekovem izmuzljivem odgovoru je pristavil, da Živković sicer ni pameten, »ali on mi je popolnoma vdan. On je ves moj. Toda ti nisi popolnoma in čisto moj!« Kralj naj bi dejal, da hoče človeka, ki mu bo »v vseh stvareh slepo in brezpogojno sledil«. Takšen pa Korošček ni bil. Po že omenjenem demisijskem obisku v Niški Banji naj bi šef nekdanje SLS še »nekoliko« upal, da ga kralj ne bo odpustil, vendar se to ni zgodilo. – Ahčin, *Spomini*, str. 73–74.

lom Vašega Veličanstva in deklaracijam kraljevske vlade, delati za jugoslovansko nacijsko in državno misel, da bi s tem Vaše Veličanstvo in ves kraljevski dom mogla mirno gledati v svojo bodočnost. Vašemu Veličanstvu vdani in zvesti dr. Anton Korošec, l. r.«⁹⁴

Načelnik nekdanje SLS si s tako premišljeno odstopno izjavo seveda ni povsem zaprl vrat, ki so vodila na najvišje politične pozicije v državi. Nenazadnje je jasno poudaril svojo pripravljenost na ponovno sodelovanje s kraljem in (neiskreno) soglašal s četrtojulijsko deklaracijo vlade. Če je »politično nezrelo« tajno vodstvo stranke na vsak način hotelo v opozicijo, je on sam »politično zrelo« za vsak primer pustil še nekaj manevrskega prostora.⁹⁵ Na eni strani se to jasno zrcali v njegovi odstopni izjavi, na drugi pa tudi v dejstvu, da njegov ministerski naslednik ni bil pristaš slovenskega liberalnega političnega tabora, temveč nekdanje SLS.

Izjemno taktno izpeljan Koroščev odstop je Aleksander razumevajoče sprejel, saj je svojega ministra ob slovesu odlikoval z visokim državnim odlikovanjem, redom Karađorđeve zvezde II. stopnje. Koroščeva odstopna izjava pa je nadvse pozitivno odmevala tudi v liberalnem tisku. *Jutro* je njeno vsebino označilo kot »dobro pretehtano in iz globokega prepričanja izvirajočo resnico«, poudarilo pomen besed o »slogi z ostalimi rodoljubi« in mu zaželelo skorajšnjega ozdravljenja.⁹⁶ Zviti Korošec je tako odšel v opozicijo z javno podobo zvestega pristaša šestojanuarskega režima.

*

Isti dan, ko je Korošec odstopil, 28. septembra 1930, je kralj na predlog predsednika ministrskega sveta za novega ministra za gozdove in rude imenoval dotedanjega bana Dravske banovine Dušana Serneca.⁹⁷ S tem je bila nedvomno ohranjena določena politična kontinuiteta,⁹⁸ čeprav velja poudariti, da je Koroščeva politična veljava nekajkrat presejala Sernečev renome. Nekdanji ban je bil sicer funkcionar bivše SLS, vendar gotovo manj eksponiran kot številni njegovi strankarski

⁹⁴ *Slovenec*, 30. 9. 1930, *Minister dr. Anton Korošec odstopil*. V *Slovincu* objavljeno odstopno izjavo Antona Korošca je po agenciji Avala izdal Centralni presburo.

⁹⁵ Po besedah zemunskega odvetnika Milana Kostića je kralj Korošca prosil, naj o razlogih za svojo demisijo ne govori javno. Korošec se je s tem strinjal in zato »pristal« na zgoraj naveden tekst izjave. – AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1930, beležka o pogovoru s Kostićem dne 19. 10. 1930.

⁹⁶ *Jutro*, 30. 9. 1930, *Ob odstopu g. dr. Korošca*.

⁹⁷ *Slovenec*, 30. 9. 1930, *Novi minister ban ing. Serbec*.

⁹⁸ Prim. Stojkov, *Opozicija*, str. 84.

kolegi, zlasti Korošec. Medtem ko je slednji posebljal slovenski katoliški politični tabor, česa podobnega za Serneca ni mogoče trditi.

Takoj po svojem imenovanju je bil Sernec precej skop z izjavami za javnost. Potrdil je svojo pripravljenost uresničevati načela vladne deklaracije in dodal, da ga bo vodilo delo.⁹⁹ Za njegovo ministროvanje je bila značilna predvsem strokovno-gospodarska dejavnost, ki je vsled naraščajoče gospodarske krize zaznamovala naslednje seje Živkovićeve vlade.¹⁰⁰ Veliki politični načrti iz poletja 1930 so tedaj začasno utonili v pozabo.

Toda leto pozneje, julija 1931, je bila ideja nove vsedržavne politične organizacije znova oživljena. Na 32. zasedanju vlade, 18. julija, je namreč premier Živković dejal, da je kralj odločil, »da se pristopi k raziskovanju tistih predhodnih pogojev, ki bi omogočili prehod k rednemu stanju«. ¹⁰¹ V praksi je to pomenilo nadaljevanje dela iz prejšnjega poletja, dela, ki ga je po Živkovićeve besedah tedaj prekinil sam Aleksander. Vsi ministri, tudi Sernec, so s tem soglašali in se dogovorili, da bo prvi korak k zamišljenemu cilju »raziskava terena«. V slabem mesecu, najpozneje do 10.–15. avgusta, bi vsak član kabineta sondiral del države in tako priskrbel informacije o realnih možnostih vzpostavitve nove politične organizacije. Predsednik vlade je ob tem svoje ministre opomnil, da naj svojo nalogo v začetku opravijo kar se da tajno. Upošteva je okoliščine ustanavljanja organizacije in še zlasti »tajnostno klavzulo« lahko sklepamo, da sta se vsem zvencečim časopisnim besedam navkljub tako Živković kot Aleksander zavedala dejanskega stanja v državi. Po dveh letih in pol čiste diktature sta utemeljeno domnevala, da je nezadovoljstvo v državi, podkrepjeno z razraščajočo se gospodarsko krizo, vse večje. Načrtovane politične premike je bilo zato seveda treba najprej zaupno preveriti in ugotoviti, ali ne bi ti utegnili povzročiti še večjega odpora do režima.

Po poteku dogovorjenega roka, 17. avgusta popoldne, so se člani Živkovićevega kabineta sešli in svojemu predsedniku posredovali zbrane podatke. O razmerah v Dravski banovini je seveda poročal Dušan Sernec. V ospredje težav je postavil težaven ekonomski položaj, ki naj bi slovenskega kmeta vodil k politični levici. Po njegovem mne-

⁹⁹ *Slovenec*, 30. 9. 1930, *Minister ing. D. Sernec v Belgradu*.

¹⁰⁰ *Zapiski*, od 26. zasedanja 1930 do 31. zasedanja 1931, str. 209–322. Zaradi tesnejšega sodelovanja gospodarskih resorjev je bila 19. junija 1931 izvedena tudi rekonstrukcija vlade. Dušan Sernec je tedaj postal minister za gradnje. – *Zapiski*, 28. zasedanje z dne 19. 6. 1931, str. 319–320.

¹⁰¹ *Zapiski*, 32. zasedanje z dne 18. julija 1931, str. 322.

nju je bil zato v tistem trenutku še zadnji čas, da bi Korošec, če bi seveda vstopil v novo organizacijo, za seboj zbral večino Slovencev. V nasprotnem primeru, če bi se Korošec odločil za opozicijo, pa bi bila nova organizacija v Dravski banovini »v zelo slabi manjšini«. ¹⁰² Sernečevo poročilo je tako v bistvu predstavljalo nekakšno ponudbo nekdanje SLS za možno sodelovanje.

Kralj Aleksander je prvega slovenskega politika nato dejansko znovič povabil v vlado. Toda hkrati z vabilom mu je postavil nespregledljiv pogoj, povezan z velikimi državnimi načrti dvora. Aleksandrovi predvideni politični premiki namreč niso obsegali zgolj vzpostavitev nove politične organizacije, temveč tudi delno demokratizacijo države – oktroiranje nove ustave in izvedbo volitev. In prav na novo ustavo bi moral Korošec brezpogojno pristati, da bi lahko znova sedel na ministrski stolček. Po že opisanem dogajanju je nekdanja SLS pogoj in s tem vabilo v režim odklonila. Nadaljnji dogodki so bili zgolj posledica odločitve Zbora zaupnikov stranke. Dan pred razglasitvijo nove ustave je Serneec demisijoniral, v vlado pa sta pričakovano vstopila druga predstavnika Dravske banovine iz drugega političnega tabora – Albert Kramer in Ivan Pucelj. ¹⁰³

Septembra 1931 je nekdanja SLS dokončno prestopila v tabor opozicije proti obstoječemu režimu. Za bivšo stranko nadvse pomemben prelom na državni ravni pa ni sovpadal s političnimi spremembami na njenem domačem terenu v Dravski banovini. Tam je do zasuka prišlo že devet mesecev prej, kmalu po Sernečevem odhodu s položaja bana. Četrtega decembra 1930

Drago Marušič, ki je nasledil Dušana Serneca na mestu bana Dravske banovine, je vodil opozicijski Slovenski ljudski stranki izrazito nenaklonjeno politiko.
(Spominski zbornik Slovenije, 1939)

¹⁰² *Zapiski*, 34. zasedanje z dne 17. 8. 1931, str. 325–326.

¹⁰³ *Slovenec*, 3. 9. 1931, *Rekonstrukcija vlade*. Kramer, tedaj jugoslovanski poslanik v Pragi, je postal gradbeni minister, Pucelj pa minister brez portfelja.

je bil namreč za novega bana postavljen dr. Drago Marušič, eden vodilnih funkcionarjev nekdanje SKS.¹⁰⁴

V času med decembrom 1930 in septembrom 1931 je v Dravski banovini tako obstajala situacija, ki je na videz vzorno konkretizirala namere Aleksandrovega manifesta: en politični pol je sodeloval v vladi, drugi pa upravljal z banovino. Strankarske razlike so pod močno šestojanuarsko idejo na prvi pogled izginile. Toda stvarnost je seveda bila drugačna. Globoko zakoreninjene stranke so v tem *statusu quo* najbrž čakale na razjasnitev razmer. Ko je septembra 1931 do njih le prišlo, so brž pokazale svoj pravi, nepomirljivi značaj. Liberalci so tedaj obvladovali tako državni kot banovinski nivo in slednje s pridom izkoristili v lastne namene. Za nekdanjo SLS so se začeli težki časi naporne opozicijske države.

¹⁰⁴ *Slovenec*, 5. 12. 1930, *Novi ban dravske banovine*. O Marušiču gl. kratko oznako v: *Slovenec*, 6. 12. 1930, *Novi ban dr. Drago Marušič*. V času po odhodu Serneca in pred nastopom Marušiča je posle bana opravljal banov pomočnik Otmar Pirkmajer. – *Slovenec*, 1. 10. 1930, *Minister inž. Sernec v Ljubljani*.

ČAS OPOZICIJE

Obnova ustavnega življenja

Poleti 1930 so notranjepolitične razmere v državi postajale vse bolj zaskrbljujoče – nezadovoljstvo s čisto diktaturo je v povezavi z gospodarsko krizo raslo in sililo režim k iskanju novih rešitev. Vzporedno z napetimi razmerami v Jugoslaviji pa se je zapletala tudi situacija na mednarodnem gospodarskem in političnem polju. Spomladi 1931 se je poglobila nemška gospodarska kriza, junija je kolapsiral za jugovzhodno Evropo izjemno pomemben bančni zavod Creditanstalt in Nemčija je povrh vsega v interesu lastne eksistence nujno zahtevala moratorij na odplačilo svojih vojnih reparacij. Jugoslovanski zunanji minister Vojislav Marinković je bil povsem potr. Že tako šibkemu državnemu proračunu je grozila dodatna izguba kar 891 milijonov dinarjev iz naslova reparacij.¹ Na finančni konferenci v Londonu julija 1931 je zato ostro protestiral in francoskega finančnega ministra opozoril na očitno dejstvo: »Rešujete Nemčijo, potem pa boste morali tudi nas.«²

V primeru izgube reparacij bi Jugoslavija nujno potrebovala posojilo, vendar pot do njega zaradi njenega notranjepolitičnega položaja ni bila lahka. Rešitev iz krize, ki jo je ponudil francoski poslanik, je tako bila: povratek k ustavnosti. Upošteva vse opisane okoliščine Aleksander ni imel veliko izbire. Drugega septembra 1931 zvečer je svojim najožjim sodelavcem predstavil novo ustavo in jo naslednji dan v manifestu svečano objavil.³

¹ Jugoslavija je iz naslova reparacij prejela 79,3 milijonov mark ali 1062 milijonov dinarjev, letne anuitete za njene dolgove, ki bi prav tako padle pod moratorij, pa so znašale 170,8 milijonov dinarjev. Čista izguba je tako znašala 891,2 milijonov dinarjev. – Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski »satelit«)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, (dalje: Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*), str. 204.

² Prav tam.

³ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata II*, JAZU, Zagreb 1961, (dalje: Čulinović, *Jugoslavija*), str. 31; Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 205.

Medtem ko je bil časovni trenutek proklamacije ustave dejanska posledica francoskega pritiska, je bila sama ideja transformacije šestojanuarskega režima aktualna dalj časa. Nenazadnje je sam kralj v izjavah in intervjujih večkrat dejal, da je režim diktature zgolj prehodnega značaja. Tako so že od konca leta 1929 krožile vesti o političnih reformah, v njihovi senci pa so nastajale različice nove ustave. Po trditvah Voje Marinkovića naj bi bile priprave za vzpostavitev ustavnega stanja končane že aprila 1931, a prav takrat je v Španiji padla diktatura kralja Alfonsa XIII. Aleksander naj bi zato odložil objavo ustave, saj bi v tedanjem političnem kontekstu lahko ustvaril vtis, da daje ustavo pod vtisom španskih dogodkov in v strahu pred usodo tamkajšnjega kralja. Hkrati pa so bila aprila 1931 v zaključni fazi tudi pogajanja o novem jugoslovanskem stabilizacijskem posojilu, ki bi jih javnost prav tako lahko povezala z obnovo ustavnega življenja.⁴ Dogodkom bi lahko hitro pripisali ustaljeni scenarij: Tujina nam ne da denarja, če prej ne postavimo države na ustavni temelj. Kralj je tako vse od aprila čakal na pravi trenutek, a je na koncu dočakal prav take okoliščine, ki se jim je ves čas želel izogniti.

V svojem manifestu je »srečen in ponosen«, ker je ves »dragi narod od prvega trenutka razumel /njegove/ podvige in z enodušnim javnim odobravanjem močno podprl izvedbo /njegovih/ sklepov,« izrazil prepričanje, »da doslej doseženi sadovi dela, zdrave politike, nacionalne zavesti in narodnega izkustva dopuščajo, da se pristopi k ustvaritvi in definitivni organizaciji onih ustanov in one državne ureditve, ki bo najbolje ustrežala narodnim potrebam in državnim interesom«. Zato je sklenil postaviti dotedanje delo na »širšo osnovo neposrednega narodnega sodelovanja« in »dal« ustavo Kraljevine Jugoslavije.⁵

Zunanjepolitični učinek je bil dosežen – poslanik Francije je še isti mesec obljubil posojilo v znesku 300 milijonov frankov in preferencial za 15.000 vagonov jugoslovanske pšenice.⁶

*

Čeprav je 3. septembra 1931 že opozicijski *Slovenec* zapisal, da je »kralj izdal ustavo na demokratičnih načelih«, je bila njena vsebina po tedaj uveljavljenih ustavnih normah v starejših evropskih demokracijah

⁴ Stojkov, *Opozicija*, str. 111–113.

⁵ *Službeni list (SL) Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 53/1931, *Proglas Njegovega Veličanstva kralja Aleksandra I. narodu*; *Slovenec*, 3. 9. 1931 (posebna izdaja), *Manifest kralja Aleksandra I.*

⁶ Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 205.

v precejšnji meri nedemokratična. Še bolj izrazito nedemokratično pa je bilo dejstvo, da je ni sprejelo parlamentarno telo, temveč jo je izdal sam vladar. Podobno je počel tudi njegov stari vojni nasprotnik, premiruli cesar Franc Jožef. Marca 1849 je razpustil kromeriški parlament, ki naj bi »delal ustavo po teoriji«, in razglasil svojo kontrarevolucionarno oktroirano ustavo, leta 1861 pa je s posebnim patentom razglasil t. i. februarско ustavo, s katero je obnovil parlamentarizem v stari Avstriji. Pri tem se zdi posebej zanimivo, da je jugoslovanska politika ob najrazličnejših priložnostih prikazovala staro Avstrijo kot nedemokratično »ječo narodov«, Jugoslavijo pa kot njeno popolno nasprotje.⁷

V prvem razdelku nove ustave s 120 člani je bilo določeno, da je država dedna in ustavna monarhija. Za službeni jezik države je bil razglašen t. i. srbsko-hrvatsko-slovenski jezik. Še najbolj demokratičen je bil drugi razdelek, ki je vseboval spodoben katalog osnovnih državljanjskih pravic in dolžnosti. Tako je bila zagotovljena enakost pred zakonom, osebna svoboda, pravica do obrambe pred sodiščem, prepovedana retroaktivna raba zakonov. Prav tako je bilo prepovedano pregnati državljan iz enega mesta v državi v drugo ali ga v kakem drugem kraju internirati, »razen v slučajih, ki jih zakon posebej predvideva«. Vendar pa kljub temu ni bilo dovoljeno nikogar pregnati iz domovinske občine brez sodne rabsodbe. Prav omenjeni člen ustave je v nadaljnjem političnem življenju naletel na trdovratno preizkušnjo. Ustava je jamčila tudi nedotakljivost stanovanja, tajnost pisem, svobodo vere in vesti ter pravico izražanja misli in združevanja. Toda člen o svobodi združevanja in zborovanja je že vseboval pomemben dodatek – združenja niso smela sloneti na verskih, plemenskih ali regionalnih osnovah, če je šlo za strankarsko-politične ali telesnovzgojne namene. Monopola nastajajoče vsedržavne politične organizacije in Sokola sta bila s tem ohranjena.

V razdelku, ki je govoril o državni oblasti, je bilo načelo demokratičnosti dokončno poraženo. Člena 26 in 27 sta namreč jasno določala, da vršita zakonodajno oblast kralj in narodno predstavništvo »skupno«, upravno (izvršno) oblast pa zgolj kralj prek odgovornih ministrov.⁸ Peti razdelek je položaj kralja določal natančneje – postavljaj

⁷ Janez Cvirn – Jure Gašparič, »Neizbežnost« razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled, *Studia Historica Slovenica* 5 (2005) 1/3, str. 443–456.

⁸ Pri tem velja poudariti, da je kraljevo vlogo na enak način opredeljevala že vidovdanska ustava. Podrobneje o kraljevih pristojnostih v tedanji ustavi gl. v: Slobodan Jovanović, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1924, str. 332–356.

ga je za »zaščitnika narodnega edinstva in državne enote«, »čuvarja« njunih interesov, osebo, ki »potrjuje in proglašča zakone«, postavlja državne uradnike, daje vojaške čine, rede in odlikovanja ter poveljuje vojaškim silam. Kralj je tudi skliceval novonastalo dvodomno Narodno predstavništvo na zasedanje in imel pravico razpustiti spodnji dom – Narodno skupščino – ter razpisati nove volitve. Njegova oseba je bila nedotakljiva, ni ga bilo mogoče klicati na odgovornost in ni mogel biti tožen. Nadvse pomenljiv je bil tudi 116. člen ustave, saj je kralju dajal pravico, da v izrednih razmerah ukrepa neodvisno od ustave in zakonov, svoja dejanja pa zgolj naknadno predloži Narodnemu predstavništvu v soglasje.

Zakonodajno oblast je kralj izvajal skupaj z dvodomnim Narodnim predstavništvom – s Senatom in Narodno skupščino. Medtem ko je bila skupščina v celoti voljeno telo, kjer so imeli poslanci, izbrani na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice, štiriletni mandat, je bil Senat tako voljen kot imenovan. Del senatorjev s šestletno funkcijsko dobo je namreč bil izvoljen, enako število pa je lahko imenoval kralj. Aktivno volilno pravico za volitve v Narodno skupščino je imel vsak državljan, star 21 let, pasivno pa le starejši od 30 let (za Senat starejši od 40 let). Pri tem pa aktivni vojaki in častniki, kot tudi aktivni državni, policijski, finančni in gozdarski uradniki ter uradniki agrarne reforme niso smeli kandidirati. Zakonski predlog je bil po dikciji nove ustave sprejet tedaj, ko sta ga potrdila oba dela Narodnega predstavništva. Senat in Narodna skupščina sta imela tudi pravico sprejemanja državnega proračuna, ki pa je vsebovala pomembno omejitvev. V primeru suspenza Narodnega predstavništva je lahko kralj podaljšal veljavnost starega proračuna za eno leto. Poslanci in senatorji so še imeli pravico do interpelacije na ministre, pravico do ministrske obtožbe (po sodni poti) in spodobno urejeno poslansko imuniteto.

Na vrhu upravne piramide v državi je po ustavi stal ministrski svet, ki ga je imenoval in razreševal kralj,⁹ na nižji stopnji pa se je uprava v kraljevini izvajala po banovinah, srezih in občinah. Banovina je bila po novem opredeljena kot »upravna in samoupravna edinica«, na čelu katere je bil predstavnik vrhovne oblasti – ban. Toda ob njem ni bilo več predvidenega imenovanega banskega sveta, temveč na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice voljeni banovinski svet

⁹ Prim.: Čulinović, *Jugoslavija*, str. 35.

s štiriletno periodo. Novi organ naj bi imel tudi uredbodajne pristojnosti in po tradiciji deželnih zborov in oblastnih skupščin svoj lastni izvršni organ – banovinski odbor.¹⁰

Ustavna ureditev sodne veje oblasti se je še najbolj odmaknila od nedemokratskega principa. Določala je stalnost sodnikov, njihovo imuniteto in prepoved premestitve brez njihovega predhodnega pristanka. Toda zgledne določbe so tedaj ostale zgolj na papirju. V prehodnih določbah je bilo zapisano, da se ne uporabijo pet let od dneva uveljavitve ustave.¹¹

Aleksandrova ustava s svojimi določbami tako ni pomenila »negacije, temveč nasprotno – afirmacijo absolutizma«. Z unitaristično mislijo prežet dokument, ki je, kljub elementom decentralizacije, utemeljeval centralistično ureditev države, je ustvarjal zgolj »fikcijo« o delitvi oblasti na zakonodajno, sodno in izvršno. Ključno vlogo pri vseh je namreč ohranjal monarh. Narodno predstavništvo je bilo v svoji avtonomiji omejeno, njegova temeljna pravica – pravica sprejemanja proračuna, pa okrnjena. Ustava tudi ni predvidevala nujnosti večinske parlamentarne podpore vladi in vladne politične odgovornosti obeh zakonodajalcema, tako Narodnemu predstavništvu kot kralju. Obstajal je sicer institut ministrske obtožbe, ki pa je vpeljal le sodno odgovornost ministrov, politične pa ne. Tretjega septembra 1931 je torej država le navidezno zakorakala na novo pot, dejansko pa je še zmerom ostajala centralizirana absolutna monarhija, a po novem okrepljena s »pseudoparlamentarizmom«.¹²

*

Vodilni krogi starih (prepovedanih) političnih strank so se na novo politično stvarnost odzvali nadvse heterogeno; kljub temu da jih je

¹⁰ Ob tem pa moramo nujno dodati, da nobena vlada v tridesetih letih ni sprejela izvršilne zakonodaje o banovinskih samoupravah. – Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*, ZIFF, Ljubljana 2006, (dalje: Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*), str. 321.

¹¹ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 53/1931, *Ustava kraljevine Jugoslavije, Slovenec*, 3. 9. 1931 (posebna izdaja), *Besedilo nove ustave*.

¹² Ferdo Čulinović, *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb 1963, str. 194–201. Gl. tudi: isti, *Državno pravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*. Druga knjiga (Srbija – Crna Gora – Makedonija – Jugoslavija 1918.–1945.), Školska knjiga, Zagreb 1954, (dalje: Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*), str. 293–300; Perovšek, *Trideseta leta*, str. 20 in isti, *Oktroirana ustava*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 323–327.

družilo opozicijsko stališče proti režimu diktature, skupnega nastopa niso zmogli. Zdi se celo, da jih je proklamacija ustave prizadela veliko bolj kot uvedba diktature januarja 1929. V napovedih političnih sprememb, ki so vneto krožile po beograjski čaršiji, so namreč videli skorajšnji povrtek k dobremu staremu strankarskemu parlamentarizmu. Upanja na tovrstne spremembe so se zlasti okrepila poleti 1931, ko je Aleksander začel kazati »interes za neposredne stike z nekaterimi šefi starih političnih strank«. ¹³ Toda pri tem ga ni vodila misel po obnovi predšestojanuarskega stanja. Nasprotno. Njegov načrt je bil povsem enak receptu, po katerem je sestavljal že prvo Živkovićevo vlado: v trenutku razglasitve ustave je želel imeti ob sebi najvplivnejše politične osebnosti v državi. S tem bi povrtek k »ustavnosti«, tako doma kot v tujini, nedvomno dosegel bistveno boljši učinek. Pri realizaciji načrta se je osredotočil na dva ključna politika – na šefa bivše Pašićeve NRS, najmočnejše srbske stranke, Aco Stanojevića, in na vodjo nekdanje SLS, Antona Korošca, ki je bil v kritičnih razmerah tako vedno pripravljen na sodelovanje s kraljem. ¹⁴

S Stanojevićem naj bi se Aleksander večkrat sestal in mu sredi leta 1931 tudi predstavil pripravljene spremembe. Toda predlagana omejena ustavnost in sodelovanje z vladno garnituro generala Živkovića zanj niso prišli v poštev. Kralju je predlagal povsem drugačno rešitev – oblikovanje nevtralne prehodne vlade z nalogo priprave volitev v ustavodajno skupščino. Koroščevo stališče je bilo bolj razumevajoče. ¹⁵ Po že opisanih dogodkih si je kraljevega vabila morda celo želel in se mu prek Serneca tudi ponudil, a je potem, ko je Aleksandra zavrnil Stanojević, 31. avgusta sklical shod zaupnikov in stranko popeljal v opozicijo. Stališče, ki ga je zagovarjal na shodu, tako ni imelo povsem iskrenega ozadja, ampak spet jasen politični račun: sodelovanje z NRS v vladi bi imelo smisel in bi povečalo specifično težo nekdanje SLS, samostojen vstop pa bi prinesel podoben učinek kot leta 1929.

¹³ Stojkov, *Opozicija*, str. 118.

¹⁴ Prav tam, str. 117–118.

¹⁵ Prav tam, str. 118–119.

Volitve v Narodno skupščino 8. novembra 1931

»To depešo po izvršitvi sežgite
in je ne vpisujte.«¹⁶

Takoj po obnovi »ustavnega« življenja je začela vlada s pospešenim tempom pripravljati novo volilno zakonodajo, s čimer je poslala jasn znak, da se z razpisom volitev ne bo omahovalo. Sedmega septembra je bil razglašen *Zakon o volilnih imenikih*,¹⁷ 12. septembra *Zakon o volitvah narodnih poslancev za narodno skupščino*,¹⁸ 19. septembra pa še s političnim življenjem tesno povezan *Zakon o društvih, zborih in sestankih*.¹⁹ Medtem ko je prvi tehnično dopolnjeval in opredeljeval ustavno določeno volilno pravico, je drugi demokratični institut volitev v precejšnji meri poteptal.

Zakon o volitvah narodnih poslancev je v uvodnem delu najprej določal število mandatov narodnih poslancev, ki je bilo sorazmerno s številom prebivalstva posamezne banovine. V Dravski banovini se je tako volilo 25 poslancev, v vsej državi pa 305. Vendar pa to število še ni bilo dokončno, saj je bil za poslanca izvoljen tudi vsak nosilec državne kandidatne liste, ki je prejela več kot 50.000 glasov. Nadaljnje določbe, ki so natančneje opredeljevale samo sestavo očitno favoriziranih državnih kandidatnih list, pa so že jasno pokazale pravo namero in željo režima: vzpostavitev takega volilnega sistema, ki bi kar najbolj omejil kandidacijsko zmožnost starih in prepovedanih »plemenskih« strank. Zakon je določal, da je vsaka kandidatna lista enotna za vso državo, nanjo pa se nato vežejo posamezni poslanski kandidati. Politični veljak, ki je želel nastopiti kot njen nosilec, je za vložitev tako moral zbrati podpise 60 predlagateljev iz prav vsakega upravnega sreza, sedeža banovine in iz upravnega področja mesta Beograd. Po uspešni prebroditvi te težave so se na njegovo ime lahko začeli vezati drugi kandidati in posledično oblikovali državno kandidatno listo. Toda pri tem je takoj nastopila nova težava. Po dikciji zakona je namreč

¹⁶ Depeša sreskim načelnikom pred volitvami leta 1931. – Arhiv Srbije i Crne gore (ASCG) 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona, nedatiran dokument.

¹⁷ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 54/1931, *Zakon o volilnih imenikih*; *Slovenec*, 8. 9. 1931, *Zakon o volilnih imenikih*.

¹⁸ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 55/1931, *Zakon o volitvah narodnih poslancev za narodno skupščino*; *Slovenec*, 12. 9. 1931, *Volilni zakon razglašen*.

¹⁹ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 60/1931, *Zakon o društvih, shodih in posvetih*; *Slovenec*, 20. 9. 1931, *Zakon o društvih, zborih in sestankih*.

morala imeti vsaka lista najmanj enega kandidata v vsakem srezu, oz. dva ali tri na sedežih banovin in v Beogradu, vsakega od njih pa je moralo predlagati vsaj 200 predlagateljev. Politična skupina, ki se je odločila kandidirati, je tako že pred samimi volitvami morala računati z velikim številom glasov²⁰ v vsej državi, vse od Dravske pa do Vardarske banovine. Upošteva je dejstvo, da je na samih volitvah za vsako listo moralo glasovati vsaj toliko volilcev, kolikor je bilo potrebnih predlagateljev, lahko vidimo, da je vsaka politična skupina, ki je sploh uspela sestaviti kandidatno listo, s svojim nosilcem že avtomatsko vstopila v skupščino.

Nadvse omejevalna določila o sestavi kandidatnih list je še dodatno zaostрила določba o samem glasovalnem postopku. Ta namreč ni predvidevala tajnosti volitev. Predsednik volilnega odbora je vsakemu volilcu pokazal vse liste in ga vprašal, za katero glasuje. Volilec je nato moral javno in na glas imenovati nosilca liste, ki jo voli, in njenega sreskega kandidata. V razmerah diktature je bil to seveda dodaten udarec potencialnim opozicijskim kandidatom.

Krona vseh volilnih restrikcij pa je bil zakonski člen, ki je opisoval postopek ugotavljanja volilnega izida. Glavni volilni odbor je najprej seštel vse glasove posamezne liste in ugotovil, katera je prejela večino. Tej je nato avtomatsko pripisal kar dve tretjini vseh poslanskih mandatov in jih porazdelil na posamezne banovine (Dravski banovini 16). Ostalo tretjino je po d'Hondtovem sistemu razdelil med preostale liste, pri tem da je pri delitvi upošteval tudi najmočnejšo listo, če je morebiti prejela absolutno večino glasov. Zakon je tako očitno favoriziral tisto listo, ki bi na volitvah v vsej državi osvojila večino.

Tako zasnovan sistem razdelitve poslanskih mandatov je seveda načrtno spregledoval vso zgodovinsko, narodnostno in kulturno raznolikost prve Jugoslavije, vendar je hkrati treba poudariti, da je v teoriji volilnih sistemov še zmerom sodil med proporcionalne sisteme. Zanje pa je značilno, da zagotavljajo posamični politični skupini večjo podporo v volilnem telesu in bolj proporcionalni učinek delitve man-

²⁰ V Kraljevini Jugoslaviji je bilo tedaj 368 srezov. Za vložitev kandidatne liste pa je bilo v prav vsakem potrebnih 200 podpisov za konkretnega sreskega kandidata in 60 podpisov za nosilca liste. Pri tem se poraja vprašanje, ali je lahko bil podpisnik kandidatne liste nosilca tudi predlagatelj posameznega kandidata. Po mnenju Ferda Čulinovića to ni bilo mogoče, saj je bilo po njegovem za kandidaturu potrebnih 95.680 podpisov (368 srezov \times (200 podpisov + 60 podpisov) = 95.680 podpisov). Toda sam zakon po drugi strani tega nikjer eksplicitno ne prepoveduje. Če torej domnevamo, da je lahko bil podpisnik liste nosilca hkrati tudi predlagatelj sreskega kandidata, je bilo za vložitev kandidatne liste potrebnih »le« 73.600 podpisov (368 srezov \times 200 podpisov = 73.600 podpisov). – Čulinović, *Jugoslavija*, str. 40.

datov v državi kot večinski volilni sistem. Aleksandrov sistem se je v določbi o dvotretjinski dodelitvi mandatov najmočnejši listi sicer spogledoval z večinskim, a mednje le ni sodil. Lista, ki je na volitvah v vsej državi prejela relativno večino, je osvojila »le« dve tretjini mandatov, ostale so razdelili po načelu največjega povprečja tj. s pomočjo d'Hondtovega količnika. Ta pa znano zagotavlja veliko stopnjo sorazmernosti pri delitvi mandatov. Sistem relativne večine, po katerem so denimo volili angleški volilci, je bil veliko manj sorazmeren. Tam je kandidat z osvojen relativno večino (seveda v posamični volilni enoti) dobil celoten mandat, pa čeprav ga je teoretično podpiralo le 10 odstotkov volilnega telesa. V takem sistemu razumljivo ni bilo prostora za številne stranke oz. strančice in zdi se, da je podobno podobo države utegnil imeti v mislih tudi jugoslovanski kralj: dve močni vsedržavni stranki, ki bi jima ob strani stali manjši parlamentarni korektorji z minimalnim številom sedežev v »proporcionalni« tretjini parlamenta.²¹

Skoraj hkrati z volilnima zakonoma je bil izdan tudi *Zakon o društvih, shodih in posvetih*, s čimer je bil postavljen temelj za ponovno vzpostavitev strankarsko-političnega življenja. Toda podobno kot zgoraj opisana zakona je tudi ta – v skladu s šestojanuarskim manifestom – omejeval stare politične stranke in njihove nekdanje organizacije. Tako je prepovedoval ustanovitev društva, ki bi bilo »po svojem imenu, svoji nalogi ali ureditvi nasprotno državnemu ali družabnemu redu ali javni morali ali če je kot društvo za telesno vzgojo postavljeno na versko plemensko ali pokrajinsko osnovo.«²² V členu 16 je sicer dovoljeval ustanovitev političnih strank, vendar tudi te niso smele imeti verskega, plemenskega ali pokrajinskega značaja, obenem pa niso smele nasprotovati »narodnemu edinstvu, celovitosti države ali državnemu ali družabnemu redu.«²³ Zasnovane so morale biti vsedržavne, saj je zakon predpisoval obvezen strankarski odbor z najmanj 60 člani v vsakem srezu države. Morebitni ustanovitelji stranke so tako že pred njeno ustanovitvijo potrebovali vsaj 22.080 zanesljivih članov iz vse države. Zakonodajalcu je bilo ob tem bržkone jasno, da tega pogoja nobena od starih strank, ki bi se želela v predrugačeni obliki legalizirati, ne more izpolniti.

²¹ O teoriji volilnih sistemov v ožjem pomenu, tj. o razdelitvi mandatov, gl. Franc Grad, *Volitve in volilni sistem*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 2004, str. 53–73.

²² § 4 *Zakona o društvih, shodih in posvetih*, SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 60/1931.

²³ § 12 *Zakona o društvih, shodih in posvetih*, SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 60/1931.

Prvi poustavni zakonodajni val je državo očitno demokratiziral zgolj na površinski ravni. S formalno možnostjo ustanavljanja političnih strank in volilnima zakonoma je bila postavljena le lepa fasada, za katero je še naprej tičal režimski absolutizem.

*

Novi volilni zakon je pri nekdanjih strankah razumljivo naletel na različne odmeve. Še sveži Aleksandrovi partnerji, slovenski liberalci, so v skladu s svojo unitaristično politično mislijo in vladnim poslanstvom pozdravili »koristni vpliv teh novih načel našega parlamentarizma«. Po pisanju njihovega *Jutra* je bila z državnimi kandidatnimi listami in obveznostjo kandidiranja v vseh srezih »pred vsem onemogočena vsaka zloraba volitev, ki gotovo spadajo med najvažnejša in najsvetejša opravila svobodnega državljana, po raznih avanturistih ali ozkosrčnih in kratkovidnih skupinah«. »/V/ svoji nedavni politični kroniki smo imeli celo vrsto takih primerov politične nezrelosti.« V novem režimu pa bodo v skupščino »prišli samo veliki bloki, ki bodo sposobni prevzeti resnično odgovornost za svojo politiko in ki bodo prej ali slej tudi temelj novih jugoslovenskih političnih strank.«²⁴ *Jutrovo* poudarjanje »svetosti« volilne udeležbe in omenjanje raznih »ozkosrčnih skupin« [tj. skupin s »plemenskimi«, verskim ali pokrajinskim obeležjem, op. J. G.] najbrž ni bilo naključno. Že pred razpisom samih volitev je nakazovalo smer prihodnjega političnega razvoja.

Pisanje v podobnem tonu se je potem, ko je Aleksander 23. septembra razpisal volitve,²⁵ še stopnjevalo in ni pojenjalo vse do volilne nedelje 8. novembra 1931. Sklicevanje na »zgodovinski« pomen novih volitev se je mešalo z unitarističnim tolmačenjem njihove narave. Pri njih naj namreč ne bi šlo »za to ali ono stranko, ne za ta ali oni demagoški 'šlager'«. »Šlo bo za to, da hočemo veliko in močno Jugoslavijo, da hočemo stvarnega in neumornega dela v dobrobit celokupnosti in s tem tudi v dobrobit vsakega posameznika.«²⁶ Razmišljanje liberalnega časnika se je povsem ujemalo s stališči kraljeve vlade, kjer sta nenazadnje sedela predstavnika slovenskih liberalcev. Dober mesec pred volitvami, 27. septembra, so Aleksandrovi ministri uradne poglede tudi objavili v posebnem volilnem proglasu. Tako so zadovoljni ugotovili, da je »narod /.../, razbremenjen problema, ki je tako dolgo in tako usodno

²⁴ *Jutro*, 17. 9. 1931, *Državne kandidatne liste*.

²⁵ *Slovenec*, 24. 9. 1931, *Volitve 8. novembra*.

²⁶ *Jutro*, 25. 9. 1931, *Volitve*.

rušil njegove sile in ki so ga drugi narodi že davno rešili z edino mogočo strnitvijo vseh sil v veliko nacionalno celoto«. V novih razmerah naj bi prek svojega Narodnega predstavništva končno lahko udeležil velik in obsežen gospodarski in socialni program ter uresničil svojo »odločno željo, naj se preneha s starimi potmi in metodami.« Na tako začrtani podlagi so člani vlade naslovili apel na vse državljane, »da aktivno pomagajo pri končni ureditvi naših razmer«. ²⁷

Kljub temu da je vladni proglas na precej mestih zvenel kot »demagoški šlager«, ga je slovenski liberalni politični tabor navdušeno pozdravil. Še več. Volitve je brez zadržkov celo označil kot »nekak plebiscit«²⁸ in volilce posvaril, da volitve »niso samo pravica, temveč dolžnost, kakor obsega tudi bistvo prave demokracije v enaki meri pravice in dolžnosti. Pri narodu, ki se te resnice ne zaveda in ki misli, da mu iz demokracije izvirajo le pravice, noče pa uvideti, da mora prevzeti tudi velike dolžnosti, pri takem narodu se mora demokracija prej ali slej spremeniti v oligarhijo demagogov ali ozkosrčnih fanatikov, najnevarnejšo vseh vladavin.«²⁹ Novembrske volitve je po njihovem pomenu celo primerjal z »veliko dobo« majniške deklaracije in prevrata iz obdobja 1917–1918.³⁰

Jutrovo pisanje je slovenskemu volilnemu telesu seveda poslalo jasen znak: slovenski liberalci se bodo v okviru vsedržavne liste udeležili volitev in pričakujejo, da jih bo – kot slovenske nosilce osrednje državne politične usmeritve – podprlo kar največ volilcev. Mesec pred volitvami so tudi že vedeli, da razdrobljena jugoslovanska opozicija vključno z nekdanjo SLS ne bo zmogla postaviti skupne kandidatne liste. Tako so lahko pričakovali, da bodo pravzaprav edini, ki bodo iskali podporo slovenskih volilcev. Oba ministra iz njihovih vrst, Kramer in Pucelj, sta tako stališče nedvoumno poudarila na volilnem sestanku na Ptuju. Pucelj je tiste, ki ne bi šli volit, ostro opozoril, da bodo zagrešili »veliki zločin proti svoji lastni državi«, Kramer pa je dodal, kako bo treba nove poslance izvoliti z »res impozantnim številom glasov«. ³¹

*

Opozicijska vodstva so se v prenovljeni politični formi države znašla v nezavidljivem položaju. Že takoj po razglasitvi ustave jim je

²⁷ *Slovenec*, 27. 9. 1931, *Volilni proglas članov kraljevske vlade*.

²⁸ *Jutro*, 29. 9. 1931, *Volilni proglas članov kraljevske vlade*.

²⁹ *Jutro*, 30. 9. 1931, *Aktivno sodelovanje*.

³⁰ *Jutro*, 7. 10. 1931, *Drugačna volilna borba*.

³¹ *Jutro*, 12. 10. 1931, *Slovenci in volitve*.

bilo jasno, da se morajo v najkrajšem času opredeliti o skorajšnjih volitvah. Ali se jih udeležiti ali ne? Idejo postavitve velike opozicijske kandidatne liste, ki je sicer bila nekaj časa v igri, pa so kmalu opustili. Prvaki prepovedanih strank so namreč ocenili, da bi bil poskus postavitve opozicijske liste gotovo oviran s strani režima in hkrati dajal vtis, kot da opozicija sprejema novo ustavo, volilni zakon ter zakon o družtvih. Odločili so se za volilno abstinenco, h kateri so povabili tudi svoje pristaše.

Sklep in obenem poziv k neudeležbi na volitvah so oblikovali v posebni deklaraciji, naslovljeni *Našim prijateljem*. Njeno besedilo naj bi po prvotnem scenariju podpisali vodje vseh prepovedanih strank, a se je pri Mačku in Pribičeviću zataknilo. Šefa nekdanje KDK z njeno vsebino namreč nista soglašala. Maček in nekdanja HSS sta sprva celo zagovarjala kandidaturo na volitvah, ko pa je že bilo jasno, da do nje ne bo prišlo, sta z deklaracijo načelno soglašala. S potrebo po deklaraciji in abstinenci je – za razliko od Mačka – če od vsega začetka soglašal tudi Pribičević, vendar sta na koncu svoj podpis oba odklonila. Po njunem mnenju naj besedilo ne bi bilo dovolj ostro. Pod deklaracijo, objavljeno 27. septembra 1931, so tako bila imena Ace Stanojevića, Jovana Jovanovića, Ljube Davidovića, Mehmeda Spahe in Antona Korošca.³²

Vodstvo nekdanje SLS se je svoji novi – opozicijski – vlogi očitno nadvse hitro prilagodilo. V manj kot mesecu po izstopu Serneca iz vlade je že zavzeto sodelovalo pri aktivnostih jugoslovanske opozicije. Pri tem seveda ne gre pozabiti, da ga je k temu silil tudi nadvse hiter poustavni politični razvoj; le dobra dva meseca po razglasitvi ustave so že bile volitve. Koroščev podpis pod volilno deklaracijo lahko v tem kontekstu razumemo kot prvo manifestacijo še sveže opozicijske misli nekdanje SLS.³³ Prav zato jo navajamo v celoti v jeziku izvirnika:

Posle 6. januara 1929 g. ukinute su sve političke slobode. Zabranjene su političke stranke, njihove arhive zapečaćene su, a imovina sekvestrirana. Ni posle davanja Ustava od 3. septembra ovo stanje stvari nije promenjeno. Ostali su u ovom pogledu na snazi

³² Stojkov, *Opozicija*, str. 120–123.

³³ Kljub odločitvi nekdanje SLS za volilno abstinenco pa se je na seznamu sreskih kandidatov našlo kar nekaj njenih pristašev. Slovenski liberalci so jih našli 18. – *Jutro*, 7. 11. 1931, *Triumf narodne sloge*, 25. 10. 1931, *Volilna abstinenca*. Notranja trdnost katoliškega političnega pola se je po šestem januarju 1929 očitno začela krhati. Toda število in politična veljava kandidatov iz njegovih vrst obenem tudi pričata, da položaj bivše SLS v Dravski banovini le ni bil ogrožen.

zakoni i naredbe iz režima od 6. januara. Zatim su objavljeni izborni zakon i zakon o udruženjima, zborovima i dogovorima. Svojim duhom i svima svojim odredbama, ti zakon do očevidnosti pokazuju, da se pod njihovim važenjem, na izborima narodnih predstavnika ne mogu iskazati prave želje i pravo raspoloženje naroda. Posledica je toga, da u Narodnom Predstavništvu neće biti zastupljena volja naroda.

Ovakvim radom sprečava se suradnja najširih narodnih slojeva i zdrav naslon na sve narodne snage, koje bi bile u stanju, da se sa uspehom bore sa danas tako teškim pitanjima privrednim, socijalnim i finansijskim.

Prema tome onemogućeno nam je, da učestvujemo u predstojećim izborima za Narodno Predstavništvo, o čemu izveštavamo svoje prijatelje.³⁴

Odločitev nekdanje SLS za volilno abstinenco je seveda vzbudila številne odmeve v liberalnem taboru. Zdi se, da so bili liberalci prav zadovoljni, ker se jim ni bilo treba odkrito meriti z močnim nasprotnikom. Toda brez dvoma so se tudi zavedali, da bo volilni boj kljub vsemu potekal. Le izid bo drugače izmerljiv. O uspehu ene ali druge strani niso odločali osvojeni odstotki glasov, temveč odstotek, ki je pomenil volilno udeležbo. Potem ko je bilo 13. oktobra, po izteku roka za vložitev kandidatnih list, jasno, da se bo za podporo volilcev potegovala le ena lista z nosilcem Petrom Živkovičem, so bili njeni kandidati že avtomatično izvoljeni v novo Narodno skupščino. Za posamičen mandat se je sicer lahko potegovalo več kandidatov, tako da vsakomur mandat ni bil zagotovljen vnaprej, vendar so tisti, ki so postali poslanci, v vsakem primeru prihajali z Živkovičeve liste. V Dravske banovini je to seveda pomenilo, da so bili v glavnem iz liberalnih vrst. Sam uspeh volitev zanje torej ni bil vprašljiv, vprašljiva je bila le podpora v slovenskem volilnem telesu, tradicionalno naklonjenem katoliški stranki.

V skladu z gornjo ugotovitvijo se je liberalni tisk v tednih pred volitvami osredotočil zlasti na kritiko volilne abstinence. Opozicijo so razglasili za »skupino nezadovoljnežev«, ki se ni mogla sporazumeti o skupnem programu,³⁵ s čimer je pokazala »svojo absolutno nesposobnost za

³⁴ ASCG 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona, fasc. 31/151, rokopis deklaracije Našim prijateljima.

³⁵ *Jutro*, 17. 10. 1931, *Vložena je samo ena državna kandidatna lista.*

vodstvo državne in narodne politike«,³⁶ njene pozive k abstinenci pa je minister Pucelj označil kot »narodno izdajstvo«. ³⁷ Kdor bo ostal 8. novembra doma, bo, po pisanju *Jutra*, glasoval za »svojo in vseh nesrečo.«³⁸ in sledil političnemu konceptu, ki se ga »radujejo Paveliči, Perčeci in drugi narodni izdajalci.«³⁹

Ost predvolilnih napadov je zadela tudi prvaka nekdanje SLS, Korošca. Eden prvih, ki je okrcal njega in vodstvo bivše stranke, pa ni bil kak visok funkcionar slovenskih liberalcev, temveč župnik pri Sv. Jakobu v Ljubljani, Janko Barle, poslanski kandidat na novembrskih volitvah. V svojem volilnem govoru se je retorično vprašal, kaj bo k njegovi kandidaturi dejal Anton Korošec. »Ej, dragi prijatelji, g. Korošec nima prostih rok. V svojem srcu najbrž tudi on odobrava ali pa vsaj razume moj korak, delati pa mora proti svojemu boljšemu prepričanju, ker stoji pod diktatom par oseb svoje okolice. Sicer pa je v času, ko gre za življenjske interese države in celega naroda, vprašanje oseb postranskega pomena. Osebe so bile in bodo izginile v zgodovini, ki bo sodila njihovo delo. Država pa mora in bo preživela vse osebe, tudi gospode Korošca, Mačka in Davidovića.«⁴⁰ Še veliko ostrejši in bolj neposreden kot slovenski župnik je bil prosvetni minister Boža Maksimović. V svojem predvolilnem govoru v Beogradu je volilce opozoril na »neko čudno in nemogočo pojavo, /.../ na to, da je med temi, ki tvorijo /.../ opozicijo in razširjajo navedene govorice [govorice, da nova ustava ni dovolj svobodoumna, op. J. G.], tudi g. dr. Korošec (klici 'Dol z njim! Dovčerajšnji minister ...!'), ki je, ne da bi pretiraval, med glavnimi krivci strašne in nesrečne atmosfere pred šestim januarjem in ki je bil do včeraj član istega šestojanuarskega režima, katerega danes obtožuje in obsoja (klici: Sramota!). Tak primer političnega beganja, da ne rečem politične nemorale, (odobravanje) vam kaže, kako se utegne zgoditi, da tudi ostala družba, ki je z njim, lepega dne obrne obleko na sebi ter vam prepusti vse posledice, ako bi se pregrešili v resnem in težkem trenutku proti svoji državljanski dolžnosti. Ta primer vam kaže, da se morate zavedati svoje državljanske dolžnosti in da se udeležite glasovanja dne osmega novembra. (Hočemo, hočemo! Živel Maksimović!)«⁴¹

³⁶ *Jutro*, 17. 10. 1931, *Samo ena lista*.

³⁷ *Jutro*, 20. 10. 1931, *Slovenski kmet bo šel volit!*

³⁸ *Jutro*, 24. 10. 1931, *Gospodarska kriza in volitve*.

³⁹ Ante Pavelič in Gustav Perčec sta bila prvaka protidržavne ustaške organizacije. *Jutro*, 1. 11. 1931, *O vrednosti volilne abstinence*. Prim. še podobno pisanje 5. 11. 1931, *O politični morali in doslednosti* in 6. 11. 1931, *Naš kmetovalec in volitve*.

⁴⁰ *Jutro*, 22. 10. 1931, *Župnik Janko Barle o pomenu volitev*.

⁴¹ *Jutro*, 3. 11. 1931, *Volilnega boja zadnja nedelja*.

Skrb, ki je v zvezi z volilno udeležbo prevevala vlado (in slovenske liberalce), je bila povsem utemeljena. Prebivalstvo v državi namreč ni bilo naklonjeno »kozmetičnim popravkom« šestojanuarske diktature in je pod vtisom vse težjega gospodarskega položaja v veliki meri zavračalo udeležbo na volitvah. O tem nesporno priča dejstvo, da je imel predsednik vlade Živković težave že zgolj z vložitvijo lastne kandidature. Kot prvi funkcionar režima je moral v zbiranje potrebnih podpisov vpreči ves državni upravni aparat. Tako je vsem sreskim načelnikom poslal depešo s pomenljivo vsebino – ukazal jim je, naj za nosilca vsedržavne liste predlagajo predsednika vlade in zanj zberejo vsaj 80 podpisov volilnih upravičencev. Kratko navodilo je zaključil z jasnimi besedami: »To depešo po izvršitvi sežgite in je ne vpisujte.«⁴²

*

Pomoč, ki jo je Živković zahteval pri vložitvi kandidature, je bila zgolj začetek razvejane in sistematične zlorabe tako upravnega aparata kot vseh drugih vzvodov oblasti z jasnim ciljem – zagotoviti čim višjo volilno udeležbo.⁴³ V Dravski banovini naj bi tako ban Marušič in podban Pirkmajer »terorizirala podrejeno uradništvo« in »pritiskala na župane«.⁴⁴ V obmejnih krajih naj bi celo grozila ljudem, da jih bo vlada v primeru neudeležbe na volitvah »prepustila Italiji«. Županom sta zagrozila, da bodo odstavljene, če ne bodo »jamčili« za zadostno volilno udeležbo. Vzporedno z njima so volilni teren pripravljali tudi sreski načelniki. Laški načelnik naj bi tako v okrožnici zahteval, da gredo vsi duhovniki volit, saj da je »oblast od Boga«. Po tem načelu naj bi bili tudi dolžni siliti svoje farane na volišča.⁴⁵

V volilni boj je režim vključil še železniško ravnateljstvo, ki je uslužbencem grozilo z izgubo službe, sodno oblast, policijo in uprave podjetij, zlasti tistih, ki so bila odvisna od državnih naročil.⁴⁶ Tovrstna nezakonita »verbalna agitacija« pa naj ne bi bila edino sredstvo režimske priprave na volitve. Pri prepričevanju ljudi naj bi uporabljali tudi bolj brutalne metode. Seznam domnevnih nasilnih dejanj v zadnjih tednih pred tedanjimi volitvami, ki ga je sestavila bivša SLS, je precej obsežen

⁴² ASCG 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona, fasc. 31/151, nedatiran dokument.

⁴³ O volilnih pritiskih režima v širšem državnem okviru gl.: Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, ISI, Beograd 2006, (dalje: Dobrivojević, *Državna represija*), str. 69–78.

⁴⁴ Nekdanja SLS je v drugi polovici tridesetih let izdala posebno brošuro *Zločini govore*, kjer je popisala domnevne nepravilnosti ob novembrskih volitvah leta 1931.

⁴⁵ *Zločini govore*, str. 13.

⁴⁶ Prav tam, str. 13–15.

in navaja številne konkretne primere. Tako naj bi kranjski orožniški stotnik Kovinčič aretiral znanega pristaša nekdanje SLS, Antona Umnika, mu »preklesel vse na svetu« in ga klofotal, uradniku Bizjaku pa naj bi dejal: »Vi ste izdajalec, protidržaven hujskač, klerikalec! Zakaj ne greste v Vatikan! Dr. Korošec je največji izdajalec in vucibatina. Če bi ga dobil, bi zvezal vas in njega skupaj in vaju sunil v Savo, da bi se zadušila!«⁴⁷ S podobnim komentarjem je svoje delo pospremil tudi orožniški poveljnik iz Starega trga pri Rakeku. Tamkajšnjemu županu, pristašu bivše SLS, naj bi dejal: »Nalog imam od oblasti, da vas pripeljemo v Logatec, četudi bi vas morali zvezati kakor prašiča. Smo že koga drugega, pa bomo tudi vas.«⁴⁸ Zdi se, da je bilo bistvo predvolilne propagande režima v Dravski banovini ustrahovanje volilcev in posredovanje sporočila, ki ga je v svojem letaku zapisala nekdanja liberalna organizacija Orjuna: »Kdor ne pride na volišče, tega obiščemo po volitvah gotovo mi.«⁴⁹

V nadvse celovit, sistematičen in nenazadnje nasilen pristop k volitvam se je teden pred glasovanjem vključil tudi starosta slovenskih liberalcev, Ivan Hribar. V obširnem radijskem govoru je poudaril pomen volitev in zvito pokomentiral Koroščev poziv k abstineni. Zanj je bila to »potvora« imena »spoštovanega političnega voditelja«, saj po Hribarjevem mnenju Korošec česa podobnega ni bil zmožen. Poslušalcem je dejal, naj le gredo na volišče in naj ne nasedajo tistim, ki ponarejajo podpis prvaka nekdanje SLS.⁵⁰

Medtem ko je liberalni tabor zavzeto in na vse načine pozival volilce Dravske banovine k čim bolj množični udeležbi na volitvah, nekdanja SLS ni sedela križem rok in potihoma upala, da bo opozicijska deklaracija dovolj za šibek obisk volilnih lokalov. Prek zanesljive mreže svojih zaupnikov je organizirala učinkovito protivolilno kampanjo. Ker se vsled cenzure ni mogla opreti na lastno časopisje, se je posvetila predvsem izdajanju in širjenju letakov. V enem od njih, ki so ga orožniki odkrili v dravograjskem srezu, je volilce prepričevala, da kandidatov ni postavilo ljudstvo, temveč Živković. Svarila je, da na volitvah ne bo prišla do izraza volja ljudstva in je zato »svobodoljubne Slovence« pozvala, naj 8. novembra ostanejo doma. Naj »mirno in samozavestno« čakajo, »da napoči dan, ko se vrne politična svoboda«. »Vse grožnje in obljube, kakor tudi vse neresnične vesti, ki se trosijo okoli o meni [o Korošču, ki je podpisal letak, op. J. G.] in drugih voditeljih, nas ne

⁴⁷ Prav tam, str. 16–17.

⁴⁸ Prav tam, str. 18.

⁴⁹ Prav tam, str. 11.

⁵⁰ *Jutro*, 1. 11. 1931, *Volitve so dolžnost!*

Slovenci!

Dne 8. novembra ne gremo voliti!

Dr. Maček in Svetozar Pribičević sta s proglasom od 15. oktobra pozvala vse svobodoljubne Hrvate, da se volitev ne udeleže. In Hrvatje držijo s svojimi voditelji!

Voditelji srbskih strank (Aca Stanojević za radikale, Ljuba Davidović za demokrate, Jovan Jovanović za zemljoradnike) so sklenili že takoj isti dan, ko je izšel volivni zakon, da njihovi pristaši, ki štejejo večino srbskega naroda, ne gredo voliti!

Muslimani pod vodstvom dr. Spaha ne gredo voliti!

Mi Slovenci torej tudi ne gremo voliti!

Pri sedanjih volitvah kandidatov ni postavilo ljudstvo, ampak general Živković. Na volivce se vrši strahšen pritisk od strani vlade. Niti pri volitvah, niti v parlamentu ne bo prišla do izraza svobodna volja naroda. Poslanci ne bodo odgovorni ljudstvu, temveč vladi.

Slovenci, Hrvati in Srbi, 8. novembra ne gremo voliti! Mi hočemo svobodo v Jugoslaviji in zato svobodne volitve! Mi hočemo take poslance, ki si jih bomo sami postavili!

Mirno in samozavestno bomo čakali, da napoči dan, ko se vrne politična svoboda. Vse grožnje in obljube, kakor tudi vse neresnične vesti, ki se trosijo okoli o meni in drugih voditeljih, nas ne morejo omajati.

Noben zaveden Slovenec 8. novembra ne bo šel na volišče! Vsi svobodoljubni Slovenci bomo ostali doma!

Dr. Anton Korošec

*gd 31 Slov 250,000

Zaradi omejitev politične svobode, ki so vključevale tudi cenzuro, je vodstvo prepovedane Slovenske ljudske stranke ob skupščinskih volitvah leta 1931 s pomočjo letakov pozivalo ljudi k volilni abstinenici. (Zbirka drobnih tiskov Univerzitetne knjižnice Maribor)

morejo omajati.«⁵¹ Predvolilna dejavnost nekdanje SLS pa ni ostala omejena zgolj na razširjanje abstinenčnega stališča; v svojih prizadevanjih se je nekdanja stranka oprijela tudi umazanih političnih trikov. Tako so njeni pristaši ponaredili okrožnico glavnega volilnega odbora v Ljubljani in vanjo dopisali svoje interpolacije. S tem so očitno nadvse učinkovito vnašali v javnost zmedo in vzbujali ogorčenje nad režimom. Liberalni tisk je namreč nemudoma reagiral in pompozno ter z velikimi črkami opozarjal volilce, naj »ne nasedajo lažem«. Okrožnico je razglasil za »grdo in brezvestno potvorbo«.⁵² Vzporedno s tiskovno akcijo so se hkrati lotili tudi bolj neposrednega »prepričevanja«. Dolžnikom posamezne rajfajznovke so grozili, da bodo morali v primeru volilne udeležbe svoja posojila vrniti.⁵³ V času gospodarske krize je bil to gotovo močan »argument«, ki obenem veliko pove o tedanjem političnem ozračju. Volilec je bil uklešččen med dve skrajnosti, režimsko in opozicijsko, pri čemer sta mu obe grozili in ga ustrahovali.⁵⁴ Odločitev za ali proti abstinenци tako ni bila odvisna zgolj od političnega prepričanja vsakega posameznika, temveč veliko bolj od aktualnih razmer in mikrokline v njegovem kraju. Vroče in nepomirljive politične razmere sta še posebej občutila brata France in Jakob Podlesnik iz Šentjanža na Dolenjskem. Tamkajšnji agitatorji za abstinenco so pred volitvami pozivali volilce z letaki, na katerih je bila narisana sekira. Brata Podlesnik grožnje očitno nista vzela resno in sta 8. novembra oddala svoj glas. Toda še isti večer ju je pričakal neznan moški in ju napadel s – sekiro. Jakoba je udaril s topo stranjo, Franceta pa z ostro. Jakob je preživel, France pa je za posledicami poškodbe umrl.⁵⁵

*

Volilna nedelja 8. novembra 1931 je bila oblačna, a je po pisanju *Jutra* v Ljubljani kljub vsemu razodevala »veličino pravega narodnega praznika«. Liberalni (vladni) tabor je slavil »triumf narodne in državne

⁵¹ Marjan Kos, *Volitve v narodno skupščino 8. novembra 1931 v srezu Dravograd. Politična nasprotja v jugoslovanski državi 1918–1931*, v: Koroški zbornik 1 (ur. M. Košan), Zgodovinsko društvo za Koroško, Ravne na Koroškem – Slovenj Gradec 1995, str. 77.

⁵² *Jutro*, 7. 11. 1931, *Pozor pred falzifikati!*; 8. 11. 1931, *Ne nasedajte lažem!* Vsebine vrivkov *Jutra* v svojem opozorilu volilcem ni navedlo.

⁵³ Banska uprava je 7. novembra sicer razglasila, da je sklicala zastopnike vseh denarnih zavodov in združnih zvez v Dravski banovini. Njihovi predstavniki so na sestanku zagotovili, da tovrstnega pritiska na volilce ne bodo izvajali. Toda ob tem se velja vprašati, kakšen učinek je na volilce dejansko imel razglas banske uprave, objavljen na dan volitev. – *Jutro*, 8. 11. 1931, *Ne dajte se strahovati!*

⁵⁴ Ko je poslanec Ivan Urek marca 1932 govoril o terorju nekdanje SLS, je dejal, da je v posamezni krajih »vladala prava španska inkvizicija«. – *Jutro*, 2. 3. 1932, *Živahen dan v parlamentu*.

⁵⁵ *Jutro*, 26. 11. 1931, *S sekiro nad volilce*.

misli«, saj je volilna udeležba v Dravski banovini dosegla 52 %, v Ljubljani pa celo 82 %. Zanje je bila volilna bitka »dobojevana«. ⁵⁶ Še več, bila je tudi računsko dokazljiva. *Jutrov* komentator je namreč izpeljal naslednjo formulo: na skupščinskih volitvah leta 1927 je tedaj najmočnejša stranka SLS prejela skupno 106.000 glasov, leta 1931 pa je za vladno listo glasovalo 150.000 volilcev. Garnitura novih poslancev iz Dravske banovine se je torej lahko ponašala z do tedaj daleč najvišjo podporo v volilnem telesu. Sama volilna udeležba, ki je sicer komaj preseгла 50 %, pa je tudi bila zadovoljiva, sploh upošteva dejstvo, da je na skupščinskih volitvah leta 1927 znašala le malo več – 64 %. ⁵⁷

Toda matematično pravilna izpeljava *Jutra* je imela nekaj pomembnih pomanjkljivosti. Njen avtor predvsem ni upošteval, da se je leta 1931 za glasove volilcev potegovala le ena lista, za katero je dejansko agitiral ves državni upravni aparat. Volitve so poleg tega bile javne, kar je ob zastraševalni metodi režima gotovo pripomoglo k večji volilni udeležbi. O pravilnosti zadnje teze lahko sklepamo že na podlagi volilne udeležbe v Ljubljani, ki je dosegla rekordno visok odstotek. Res je sicer, da je slovenska prestolnica vselej slovela kot trdnjava liberalizma, toda podpora liberalcem na zadnjih dveh skupščinskih volitvah niti približno ni dosegla podobne višine. ⁵⁸ Zdi se, da je leta 1931 ljubljanske volilce na volišča gnala (materialna) odvisnost od režima. Velik delež njenega prebivalstva je namreč delal v mestni ali banski upravi, v podjetjih slovenskih liberalcev ali pa v podjetjih, odvisnih od banovinskih naročil. Polovična volilna udeležba v Dravski banovini tako ne pomeni rekordne podpore režimu, temveč prej njegovo šibko in neprepričljivo zmago. Nenazadnje je novembra 1931 na volišča prišlo najmanj ljudi v zadnjem desetletju. ⁵⁹

⁵⁶ *Jutro*, 9. 11. 1931 (ponedeljska izdaja), *Triumf narodne in državne misli: Ljubljana v zmagoslavju jugoslovenstva*; 10. 11. 1931, *Dravska banovina*.

⁵⁷ *Jutro*, 10. 11. 1931, *Stoptdeset tisoč!*

⁵⁸ Na volitvah leta 1925 je v Ljubljani celo zmagal Korošec, na volitvah leta 1927 pa zgolj za las izgubil. Tedaj je namreč Kramer prejel 4.604 glasove, Korošec pa 4.581 glasov. – Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 311 in 364.

⁵⁹ Volilna udeležba v Sloveniji je na skupščinskih volitvah leta 1920, 1923 in 1925 zmerom preseгла 70 %, le leta 1927 je znašala 65,5 % (in ne 64 %, kot je zapisalo *Jutro*). – Melita Pivec, *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: *Slovinci v desetletju 1918–1928*. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, ur. J. Mal, Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 372. Tudi v primerjavi z drugimi banovinami je bila leta 1931 abstinenca v Dravski banovini visoka. Višja je bila le v Primorski banovini, kjer je na volišča prišlo 34,4 % volilcev. V Beogradu z Zemunom in Pančevim je bila udeležba 61 %, v Moravski banovini 79,7 %, v Zetski banovini 78,7 %, v Drinski banovini 75,8 %, v Vardarski banovini 71,3 %, v Donavski banovini 71,1 %, v Vrbaški banovini 69,4 % in v Savski banovini 54,8 %. – *Jutro*, 10. 11. 1931, *Skoro dva in pol milijona*.

Volilna udeležba in izvoljeni poslanci po srezih na skupščinskih volitvah 8. novembra 1931. Podatki povzeti po: *Jutro*, 10. 11. 1931, *Poslanci Dravske banovine; Dravska banovina*.

SREZ	VOLILNA UDELEŽBA v %	IZVOLJENI KANDIDAT
Brežice	57,40	Ivan Urek
Celje	44,6	Ivan Prekoršek
Črnomelj – Metlika	52, 38	Danijel Makar
Dol. Lendava	64,60	Anton Hajdinjak
Gornji Grad	56,04	Rasto Pustoslemšek
Kamnik	43,31	Anton Cerar
Kočevje	67	Ivan Pucelj
Konjice	26,46	Karol Gajšek
Kranj	50	Janko Barle
Krško	46,95	Alojzij Drmelj
Laško	60,34	Alojzij Pavlič
Litija	43,06	Milan Mravlje
Logatec	52	Stane Rape
Ljubljana – mesto	82	Albert Kramer
Ljubljana – okolica	55,04	Albin Koman
Ljutomer	46,53	Jakob Zemljič
Maribor – desni breg	56	Anton Krejči
Maribor – levi breg	54	Ljudevit Pivko
Murska Sobota	76	Josip Benko
Novo mesto	47,72	Anton Klinc
Ptuj	39	Lovro Petovar
Radovljica	70,07	Ivan Mohorič
Slovenj Gradec	29,10	Bogumil Vošnjak
Šmarje	27,43	Vekoslav Spindler
Prevalje	32,43	Franc Pahernik

Režim je, ne glede na relativen uspeh opozicije, slavil zmago »jugoslovenstva«, pa četudi je bilo v Sevnici treba zanjo plačati 700 litrov vina in 50 litrov pelinkovca. Takšno količino naj bi namreč kot podkupnino na dan volitev iztočil tamkajšnji kandidat, župan in gostilničar Ernest Krulej, ki pa sam kljub temu ni bil izvoljen. Zmago je odnesel drug

»jugosloven«. ⁶⁰ Nezanemarljiva višina volilne abstinence je po 8. novembru postala nepomembna, tisti, ki niso prišli na volišča, pa so postali predmet posmeha. Primerjali so jih z družbo štirih mož iz stare šale – gluhega, slepega, kruljavega in moža brez roke. Prvi je rekel, kako je slišal, da bo vojna, drugi je pripomnil, da bomo videli, kaj bo, tretji je dejal, da bomo šli in mož brez roke, da se bomo udarili. ⁶¹ Režim je seveda hotel na ta način opoziciji odvzeti vrednost njenega uspeha, njena dejanja pa »v težkih časih« razglasiti za politično neresna in nerealna. ⁶²

Na tem mestu se zdi še posebej zanimivo, da se je kritičnim pogledom na abstenenčno politiko nekdanje SLS pridružil tudi nekdanji visoki funkcionar stranke in kranjski deželni glavar Franjo Šuklje. Ostareli politik je 29. decembra napisal uvodnik v ugledno *Prager Presse*, kjer je grajal »nerazveseljivi prizor« v Sloveniji. »Dominantna stranka /se je izključila iz političnega življenja in/ sliči turistu, ki je pri težavni planinski turi zašel«. Njenemu vodstvu je zato svetoval, naj najde »brv«, ki jo bo približala kroni, vladi pa, da mu ta »vsekako težaven korak olajša«. ⁶³ Nasvet je očitno temeljil na dobrem poznavanju zgodovine politične taktike SLS, stvarnost pogleda pa je potrdil tudi nadaljnji politični razvoj v državi.

*

Z odločitvijo za volilno abstinenco se je nekdanja SLS nedvoumno zasidrila v opozicijskem taboru. Postala je nasprotnica Aleksandrovega režima. Manj kot mesec dni po volitvah jo je zato že doletela prva kazen. Njeni pomembni organizaciji, ljubljansko in mariborsko Kmetško zvezo, ki ju je po razglasitvi diktature uspela elegantno izločiti iz svojega formalnega okrilja, je ban Marušič razpustil. V uradni obrazložitvi je zapisal, da sta »prekoračili svoj delokrog«. Povod za to je gotova bila Koroščeva abstenenčna politika, domnevamo pa lahko, da tudi vzrok, saj je bil v uspešno protivolilno propagando verjetno vprežen tudi organizacijski aparat obeh zvez. ⁶⁴

⁶⁰ *Zločini govore*, str. 23.

⁶¹ *Jutro*, 9. 11. 1931 (ponedeljska izdaja), *Ljubljana v zmagoslavju jugoslovenstva*.

⁶² Mariborski *Večernik* je celo zapisal, da se je »osramočen in poražen« Korošec odločil odpotovati iz Slovenije in do nadaljnjega živeti v Švici, kar pa je *Slovenec* hitro zanikal. – *Slovenec*, 11. 11. 1931, »Dr. Korošec odpotoval preko meje.«

⁶³ *Jutro*, 3. 1. 1932, *V zagati*. *Jutrov* članek v glavnem povzema Šukljetovo pisanje, glavne misli pa navaja dobesedno.

⁶⁴ Anka Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*, Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1994, (dalje: Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*), str. 38; ista, *Kmečko stanovsko gibanje v okviru SLS v zadnjem desetletju stare Jugoslavije*, Revija 2000, št. 46/47 (1989), str. 219.

Učinek volitev je bil tako precej neobičajen. Rezultati niso pokazali realne politične slike države in podpore, ki jo je uživala posamezna politična opcija. Obiskovanje volilnih lokalov je takrat postalo zgolj sredstvo za detektiranje političnih nasprotnikov. Tisti, ki so se izrazili proti volitvam, so postali nasprotniki državne ideje. Pomen volitev leta 1931 v jugoslovanskem političnem življenju zato še najbolj nazorno ilustrira droben poziv iz beograjske *Politike*. Volilci nekega hercegovskega volilnega okraja so pred naslednjimi skupščinskimi volitvami, leta 1935, svojega poslanca pozvali, »da jim javi, ali še živi, sicer bodo mislili, da je že umrl. Odkar so ga pred štirimi izvolili za poslanca, ga niso več videli. Sedaj pa bi radi zopet oddali zanj svoje glasove, zato ga pozivajo, naj se zopet kaj oglasi pri njih.«⁶⁵

Utrjevanje režima

Po »uspešno« izvedenih skupščinskih volitvah novembra 1931 in nato še volitvah v Senat 3. januarja 1932 je bilo novo Narodno predstavništvo izbrano. Osemnajstega januarja 1932 so tako vsi njegovi člani, poslanci in senatorji, svečano vkorakali v skupščinsko stavbo v Beogradu na prvo otvoritveno sejo. Skrbno pripravljena »zgodovinska seja« je v režiji režima seveda dajala vtis »ene največjih nacionalno-političnih manifestacij«. Na galerijah dvorane je bil prisoten domala ves diplomatski zbor, v poslanskih in senatorskih klopeh pa se je trlo svečanih črnih oblek, narodnih noš, rdečih fesov in odlikovanj. Med dekoriranci naj bi posebej izstopal tudi dr. Ljudevit Pivko,⁶⁶ »ki se je lahko postavil ramo ob rami z nekaterimi Srbijanci«. »Novo parlamentarno dobo« je s prestolnim govorom otvoril kralj Aleksander osebno, s čimer ji je gotovo dal poseben poudarek. V svojem nastopu sicer ni povedal ničesar novega, le vnovič je zatrdil, da sta nacionalno edinstvo in državna celota »izven vsake diskusije«, jugoslovanska misel pa večna, saj naj bi v »etničnih elementih jugoslovenskega edinstva« preživela že polnih 12 stoletij (sic!).⁶⁷

⁶⁵ Zgodbo je povzel in komentiral pronicljivi tednik Miška Kranjca, *Ljudska pravica*. – *Ljudska pravica*, 22. 2. 1935, *Volitve*.

⁶⁶ Mariborski liberalni politik Pivko si je večino odlikovanj dobesedno priboril v času prve svetovne vojne, ko je nastopil proti Avstro-Ogrski. Med drugim je v Italiji oblikoval poseben jugoslovanski bataljon, ki se je bojeval na antantni strani.

⁶⁷ *Jutro*, 19. 1. 1932, *Otvoritev nove parlamentarne dobe s prestolnim govorom Nj. Vel. kralja*.

Ko so sveže izvoljeni poslanci in senatorji januarja 1932 prvič sedli v svoje klopi, te niso bile več v stari skupščinski zgradbi v Beogradu, kjer je leta 1928 Puniša Račić streljal na hrvaške poslance. Narodni skupščini so leta 1931 dodelili prostore na Vračarju in med tem zaključevali gradnjo nove skupščinske zgradbe, ki je bila naposled končana v drugi polovici tridesetih let minulega stoletja in nato odtlej pa vse do danes gostila poslance različnih državnih tvorb s tega prostora. Na fotografiji je nova skupščina med gradnjo. (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, 1927)

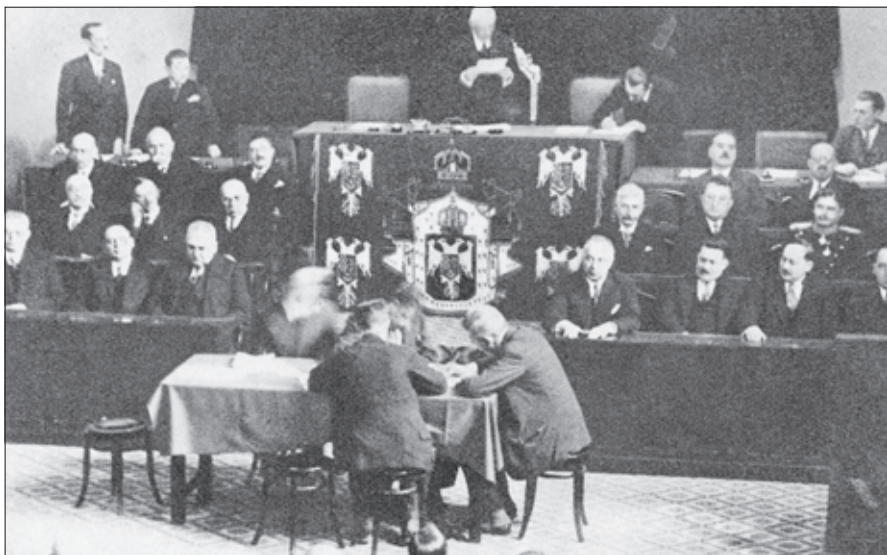
Vsi zbrani poslanci, izvoljeni na edini državni listi Petra Živkovića, so s praktičnim uresničevanjem Aleksandrovih idej začeli že pred samo otvoritveno sejo. Pod vtisom nove ustave, nove zakonodaje o strankah in v skladu z dediščino znane četrtjulijske deklaracije vlade so decembra 1931 ustanovili enoten poslanski klub in se hkrati konstituirali kot pripravljalni odbor za organizacijo nove politične stranke. Poimenovali so jo Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija (JRKD).⁶⁸ Za »novo politično grupacijo« se je 6. aprila 1932 javno opredelila še vlada⁶⁹ in 5. maja 1932 je s statutom in programom tudi formalno »stopila pred narod«. ⁷⁰

⁶⁸ *Jutro*, 18. 12. 1931, *Na delo za novo usodržavno stranko!*

⁶⁹ *Slovenec*, 7. 4. 1932, *Deklaracija nove vlade*.

⁷⁰ *Jutro*, 5. 5. 1932, *Prebivalstvu Jugoslavije!*

Politične spremembe, ki so se začele z razglasitvijo ustave, so očitno dobivale vse večje razsežnosti. Po izvedbi volitev in konstituiranju Narodnega predstavništva je bila ustanovljena še nova, a že dolgo načrtovana politična stranka. Njen namen je jasno zrcalilo njeno ime – bila je zamišljena kot velika krovna politična organizacija, v kateri bi skupno platformo našli tako radikalni kot kmečki in demokratski politiki. Ponujala je možnost političnega delovanja, in zato resno ogrozila pozicije starih političnih strank.

Prvo sejo novoizvoljene skupščine po vrnitvi k ustavnosti je vodil starostni predsednik Vjekoslav Spinčić. Ob njem sedi vsa vlada, v drugi vrsti sedita Albert Kramer in Ivan Pucelj (drugi in peti z leve). (Ilustrirani Slovenec, 1931)

V začetku leta 1932 se je tako zdelo, da Aleksander dejansko »normalizira« politične razmere v državi. Vse hujše gospodarske razmere in val študentskih demonstracij, ki je prav tedaj preplaval Jugoslavijo, mu drugih možnosti tudi nista dopuščala. Nasprotno. Domača in tuja javnost sta želeli več, želeli sta resničen konec diktature in odstop osvraženega Živkovića. V sklop svojih »reform« je zato kralj vključil še eno potezo, na videz najbolj radikalno in najbolj spektakularno. Četrtega aprila 1932 je odstavil svojega prvega ministra, utelešenje svojega osebnega režima, generala Petra Živkovića. Novi premier je postal zmernejši Voja Marinković, šestojanuarski minister za zunanje zadeve.⁷¹

⁷¹ Stojkov, *Opozicija*, str. 135–136.

Menjava na fotelju predsednika vlade je hitro naletela na živahne komentarje. Tako tuji kot domači režimski mediji so v tem videli še en korak k postopni normalizaciji političnih razmer in pozdravili odhod vojaka. Tudi *Jutro* je v svoji hvalnici generalu zapisalo, da je »izredna misija g. Živkovića zaključena, njegova naloga izvršena«. ⁷² Kraljeva menjava predsednika vlade je bila s stališča politične taktike očitno nadvse uspešna. Ustvarila je prav tak vtis, kakršnega si je dvor želel. ⁷³

Toda bistvo diktature se z Aleksandrovimi »reformami« ni spremenilo. Marušičev režim v Dravski banovini je po zatrjevanju nekdanje SLS dosledno izvajal opoziciji neprijazno politiko. Tako naj bi odpuščal, premeščal in predčasno upokojeval državne in banovinske uradnike katoliškega političnega tabora, enako pa naj bi ravnal tudi z učitelji. Mladi ljudje naj ne bi mogli dobiti službe, »ako niso bili rojaki ali vsaj strankarski pristaši banovi«. V Sloveniji naj bi se poleg tega še krepilo »najogabnejše ovađuštvo«. ⁷⁴ Tudi razmere v drugih delih države so bile podobne. Po oceni demokratskega prvaka Ljube Davidovića je bila odpravljena neodvisnost sodišč, državna administracija pa je podlegla samovolji in korupciji. Ljudi so zapirali brez predhodnega sodnega postopka in jih izganjali v druge dele države. Vprašanje osnovnih človekovih pravic se je tedaj ponovno odprlo. Povrhu vsega je bil še gospodarski položaj izjemno težek. Brezposelnost je bila visoka, kreditni promet ustavljen. In v takih razmerah je

Voja Marinković, šestojanuarski minister za zunanje zadeve, je po odstavitvi vse bolj osovražčenega Petra Živkovića aprila 1932 postal novi premier.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

⁷² *Jutro*, 6. 4. 1932, Peter Živković.

⁷³ Stojkov, *Opozicija*, str. 136.

⁷⁴ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Anton Korošec, A. Š. 4, letak *Banovanje Marušičevo*.

bilo vso breme upravljanja z državo zaupano izključno ozkemu krogu ljudi in eni nastajajoči politični stranki. Drugi državljani niso smeli predlagati rešitev, saj režim ni poznal svobode govora.⁷⁵

»Odgovor« nekdanje SLS ali ofenziva zelenih kravat

Potem ko se je bivša SLS z volilno abstinenco odkrito profilirala kot opozicija režimu, se je nanjo vsul plaz kritik in napadov. Ostre obsodbe, ki jih je bila deležna med volilnim bojem, niso pojenjale niti pozneje, v času »normalizacije«. Največkrat jih je bilo slišati iz novoizvoljenega predstavniškega telesa – Narodne skupščine. Prvega marca je tako poslanec Ivan Urek v svojem govoru opisoval tudi politične razmere v Dravski banovini in na podlagi upravičenih kritik nekdanje SLS napovedal obračun. »Obširno je orisal teror, ki ga je izvajala znana bivša politična stranka, ki je samo s terorjem in s pomočjo cerkve imela do sedaj večino. So kraji, kjer vlada prava španska inkvizicija. Govornik je navedel primer svoje lastne žene, ki jo je župnik v spovednici silil, da z odrekanjem zakonskih dolžnosti prisili svojega moža, da odpove 'Slovenski Narod', 'Jutro', 'Domovino' in druge napredne publikacije.« V nadaljevanju je pojasnjeval, kako sedijo na odgovornih mestih v Dravski banovini »še danes ljudje, ki so znani kot priganjači te stranke. Pri banski upravi v Ljubljani in pri raznih drugih državnih uradih zavzemajo celo mesta šefov oddelkov. Te ljudi, ko so rovarili iz gole strankarske zagrizenosti proti vsemu, kar je jugoslovanskega, je treba čimprej zamenjati. To ni čin maščevanja, marveč čin pravičnosti.«⁷⁶ In Urekov »čin pravičnosti« je ban Marušič seveda izvrševal z vso vnemo.⁷⁷

Politično vzdušje v Beogradu in v Dravski banovini nekdanji SLS očitno ni bilo naklonjeno. Nekdanja stranka je bila potisnjena v defenzivo in odrinjena na rob političnega življenja. V takem položaju je morala nujno odgovoriti in pokazati svojo nezmanjšano moč. Marca

⁷⁵ ASCG 84, Zbirka Hinko Krizman, fasc. 2, pismo Lj. Davidovića H. Krizmanu z dne 4. 3. 1932.

⁷⁶ *Slovenec*, 5. 3. 1932, *Iz poslanskih govorov*.

⁷⁷ Ob tem dopišimo, da je v duhu Urekovega opozorila ravnala tudi Koroščeva vlada v letu 1928. Po besedah bivšega ministra Miloja Jovanovića je Korošec takoj zatem, ko je prevzel vladno krmilo, odstavil številne uradnike in namestil pristaše svoje stranke. – *Jutro*, 17. 3. 1932, *Proračunska razprava v Senatu*.

1932 je zato Korošec ukrepal. Beograjskemu časniku *Politika* je napisal posebno pismo, v katerem je obsodil način izvedbe volitev, politične razmere po njih pa razglasil za »nenarodni« in »lažni parlamentarizem«. A ker *Politika* kritičnega pisma ni smela objaviti, ga je lahko razširil le ilegalno.⁷⁸ Predvideni učinek s tem gotovo ni bil dosežen.

*

Veliko bolj uspešna kot Koroščevo pismo je bila za nekdanjo SLS politična taktika na domačem terenu v Dravski banovini, kjer je bivša stranka ubrala drugačno pot. Odmaknila se je od neučinkovite kritike režima in mu nezadovoljstvo raje odkrito pokazala. Maja 1932 je organizirala odmevno politično akcijo, ki je pritegnila kar največ njenih pristašev.

Priprave nanjo so se začele že spomladi. Sedemnajstega aprila je bilo namreč v listu *Slovenec* objavljeno pompozno oznanilo. Skupina podpisnikov, visokih predstavnikov nekdanje SLS, je Slovence obveščala, da bo 12. maja tistega leta »naš voditelj dr. Anton Korošec obhajal svojo šestdesetletnico«. Častitljivi jubilej karizmatičnega vodje najmočnejše slovenske politične stranke, kateremu so pripisovali »neminljive« zasluge na prosvetnem, združno-gospodarskem in političnem polju, je po njihovem mnenju zahteval »oddolžitev« »voditelju«. Zato so se odločili povabiti »svoje prijatelje po vsej Sloveniji, da takoj ustanove odbore za proslavo Koroščeve šestdesetletnice, ki naj se vrši povsodi v mesecu maju«.⁷⁹ Nadvse nedolžno vabilo k počastitvi rojstnega dne spoštovanega slovenskega politika, »izvršitelja jugoslovanskega testamenta«,⁸⁰ je tako imelo na videz jasno ozadje in preprost namen – ljudsko proslavo. A le na videz. Ozadje predvidenega slavlja je bilo seveda veliko globlje.

Še deset let pred tem, leta 1922, si je Korošec ob svoji petdesetletnici »odločno in nedvoumno prepovedal vsako javno počastitev«,⁸¹ Tudi sicer naj bi vedno odklanjal proslave svoje osebnosti, kar so njegovi zvesti privrženci vselej vljudno spoštovali. Čemu so torej

⁷⁸ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU), Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1932 (I–VIII), faksimile Koroščevega pisma uredništvu *Politike* z dne 4. 3. 1932; Stojkov, *Opozicija*, str. 157.

⁷⁹ *Slovenec*, 17. 4. 1932, *Slovenci!* Oznanilo so podpisali člani osrednjega odbora za Koroščevo proslavo: Marko Natlačen, Anton Sušnik, Fran Kulovec, Ivan Vesenjāk, Jože Gostinčar, Fran Gabrovšek, Ivan Ahčin, Anton Ogrizek in Franc Vatovec.

⁸⁰ Tako ga je v posvetilu v svoji knjigi *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, Celje 1918, označil Milko Brezigar.

⁸¹ PAM, Anton Korošec, A. Š. 1, Navodilo za proslavo 60-letnice dr. Antona Korošca.

spomladi leta 1932 ravnali drugače, v očitnem nasprotju s staro željo svojega »voditelja«? V mariborskem pripravljalnem odboru so odkrito povedali, da je imelo tedaj »katoliško slovensko ljudstvo prav posebne razloge, da izrazi svoje mišljenje in hotenje«. ⁸² In ti razlogi niso bili toliko povezani s Koroščevo osebo, kolikor z aktualnimi političnimi razmerami. Obletnica načelnika prepovedane SLS je za nekdanjo stran-ko namreč predstavljala izjemno priložnost. V trdih opozicijskih časih je ponujala dober povod za enkratno politično manifestacijo, za strnitev lastnih vrst ter za prikaz še zmerom jedrnate in stabilne politične moči slovenskega katoliškega političnega tabora.

*

Za pripravo proslave Koroščeve šestdesetletnice je bil oblikovan poseben, že prej imenovan Glavni pripravljalni odbor v Ljubljani, ob njem pa še številni pripravljalni odbori po vsej Sloveniji. Člani glavnega odbora, vsi po vrsti visoki funkcionarji nekdanje SLS, so v želji po kar najboljši organizaciji in zakonski ustreznosti manifestacij izdali posebno navodilo za proslavo. V njem so že takoj v začetku poudarili namen in potrebo ustanovitve pripravljalnih odborov. Zaradi restriktivne šestojanuarske zakonodaje je namreč obstajala resnična nevarnost, da bi katoliška prosvetna in izobraževalna društva, ki bi organizirala proslave, »prišla v nasprotje z društvenim zakonom«. ⁸³ V taki situaciji je bilo seveda elegantneje formirati ad hoc odbore, jim zaupati pripravo slavja in jih nato razpustiti.

Konkreten program Koroščeve proslave je skladno z besedilom navodila obsegal več delov. Že štiri dni pred njegovim rojstnim dnem, osmega maja ob osmih zvečer, je bila predvidena prireditev v ljubljanskem hotelu Union. Poleg številnih glasbenih točk, recitala in jugoslovanskega kola je bil na sporedu tudi slavnostni govor pisatelja Frana Saleškega Finžgarja. Po osmomajski uvodni slovesnosti naj bi na predvečer Koroščevega praznika prižgali kresove na gričih širom Slovenije, za tem, na binkoštno nedeljo ali pozneje, pa so bile na sporedu manjše proslave po vseh slovenskih krajih. ⁸⁴ Nedvomno nadvse ambiciozen, temeljit in široko zasnovan program.

⁸² ASCG 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, fasc. 22/50, Prepis letaka.

⁸³ PAM, Anton Korošec, A. Š. 1, Navodilo za proslavo 60-letnice dr. Antona Korošca.

⁸⁴ Prav tam. Program proslave v Unionu je bil objavljen tudi v *Slovencu: Slovenec*, 1. 5. 1932, *Proslava 60-letnice dr. A. Korošca*.

Številni pripravljalni odbori so se konec aprila 1932 tako oprijeli potrebnega organizacijskega dela. Mariborski odbor je 28. aprila na »spoštovane prijatelje in sodelavce« naslovil poseben letak, v katerem je pozval k načrtovani manifestaciji in jo obenem zelo politično argumentiral. V letaku je namreč pisalo, da naj svet vidi »kaj smo in kaj hočemo in kako je dr. Korošec naš pravi zastopnik in tolmač naših stremeljenj in naših nazorov«. Zato je bilo potrebno, da ob njegovi šestdesetletnici »po vseh naših krajih brez izjeme odmeva enotna volja!«⁸⁵

Na prav tako vnet način so se dela lotili tudi Koroščevi pristaši iz Domžal. Petindvajsetega aprila so misijonar Jože Godina, sin domžalskega trgovca Jožko Senica ml. in študent prava France Lazar obvozili celotno domžalsko »agitacijsko« cono, ki je segala vse do Izlak. Ustavljali so se zlasti pri prosvetnih društvih,⁸⁶ jih pozivali, naj sodelujejo pri proslavah, pošljejo kar največ udeležencev na osrednjo slovesnost v ljubljanski Union in 11. maja zvečer poskrbijo, da bodo na vseh vidnih mestih zagoreli kresovi.⁸⁷ Med vožnjo skozi Kandrše, na ozki gozdni cesti, ki pelje iz Izlak proti Moravčam, pa se je nekemu izmed njih nenadoma porodila zanimiva ideja: »Prav bi bilo, če bi imeli vsi udeleženci Koroščeve proslave kak znak.« Najprej so razmišljali o posebnih iglah na prsih, o trobarvnih bucikah, modnih robčkih v zgornjem žepu suknjiča, a se je domžalska trojica na koncu zedinila za kravato. Pri tem je morala še izbrati ustrezno barvo. Spet so padali različni predlogi – od rdeče, modre, trobarvne, dokler ni Senica omenil, da je bila tedaj modna zelena. Odločili so se zanjo. Trgovec Senica je še isti dan pri svojem grosistu v Ljubljani naročil prav vse kravate zelene barve in kmalu začel z množično prodajo.⁸⁸

Deset dni pozneje, 5. maja, je domžalski pripravljalni odbor pod predsedstvom mizarskega mojstra Ivana Vrečarja sklical širšo sejo odbora v Društvenem domu v Grobljah. Številni zbrani privrženci nekdanje SLS (baje je bilo okoli 200 oseb) so govorili o načrtovanih

⁸⁵ ASCG 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, fasc. 22/50, prepis letaka.

⁸⁶ Pripravljalni odbor Koroščeve proslave se je v veliki meri organizacijsko oprl na prosvetna društva. Politično najbolj dejavna med njimi (in posledično režimu najmanj prijazna) je kamniški sreski načelnik Vovšek posebej izpostavil v svojem poročilu Kraljevski banski upravi iz marca 1933. Kot izrazito protirežimska in aktivna ob Koroščevih proslavah je navedel društva Nevlje, Kamnik, Vodice, Mengeš, Sv. Trojica, Homec, Dob, Sela in Vrhopolje. – Arhiv Slovenije (AS) 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, fasc. 26501–28800, spis št. 27994 kamniškega sreskega načelnika z dne 22. 3. 1933 Kraljevski banski upravi Dravske banovine v Ljubljani.

⁸⁷ Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 26. 1. 1940, št. 3.

⁸⁸ Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 9. 2. 1940, št. 4.

proslavah: o udeležbi na osmomajski v Ljubljani, o kresovanju 11. maja in o posebni domžalski proslavi. Slednja naj bi bila na binkoštno nedeljo, 15. maja, začela pa naj bi se ob deseti uri z veliko mašo na prostem v kapeli ob cerkvi na gričku Goričica. Tej bi nato sledil shod, ki bi »pokazal popolno solidarnost ljudstva z voditeljem slovenskega naroda dr. Korošcem in manifestacijski spreved po Domžalah«. ⁸⁹ Udeležence sestanka pa seveda niso pozabili opozoriti na dogovorjeni znak – zeleno kravato. Podjetni trgovec Senica naj bi jih nekaj celo prinesel s seboj na sejo in jih nemudoma prodal. Kravata se je očitno prijala. Senici je posel cvetel in tako je sčasoma prodal prav vse zelene kravate, ki jih je imel njegov grosist na voljo. Domžalski organizatorji so tedaj naleteli na težavo. Nespretno so spregledali nezadostno stanje zalog zelenih kravat in njihova akcija je bila ogrožena. Kot rešilna bilka se je pojavila obrtnica Cilka Zajc iz Grobelj – odboru je predlagala strojno pletenje kravat na veliko. Pri tem velja poudariti, da je niso vodili zgolj politični vzgibi, ampak najbrž tudi premišljena podjetniška logika. Pletenje kravat se je namreč sprevrglo v cvetoč posel. Proizvajala jih je v treh izmenah in dobavljala po vsej Sloveniji. Poslovno tveganje res ni bilo majhno – oblast v Dravski banovini je v zelenih kravatah hitro spoznala protirežimsko manifestacijo in jih prepovedala, Cilki Zajc pa zaplenila vso zeleno blago. Toda reklama, ki ji je bila s tem ustvarjena, je odtehtala nastalo poslovno škodo. ⁹⁰

*

Z zelenimi kravatami ⁹¹ opravljeni pristaši nekdanje SLS so se 8. maja odpravili na osrednjo proslavo šestdesetletnice Antona Korošca v Ljubljano. Tista nedelja po pisanju časnika *Slovenec* ni bila navadna nedelja. »Bil je to svetel, čudovito svetel praznik. Praznik našega najvišjega spoštovanja in naše najgloblje hvaležnosti!« ⁹² Privrženci in simpatizerji dr. Korošca (pa tudi drugi visoki gosti) so dejansko v velikem številu počastili njegov praznik in napolnili prostorno unionsko dvorano. Na častnih mestih so poleg njegovih političnih sodelavcev – Jožeta

⁸⁹ Franc Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 2. knjiga, Groblje 1939, (dalje: Bernik, *Zgodovina fare Domžale*), str. 143.

⁹⁰ Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 9. 2. 1940, št. 4; 23. 2. 1949, št. 5; 8. 3. 1940, št. 6.

⁹¹ Zelena kravata se je kot politični simbol uveljavila v širšem slovenskem prostoru prav po osmomajski proslavi v Ljubljani. – Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 22. 3. 1940, št. 7.

⁹² *Slovenec*, 10. 5. 1932, *Praznik slovenske hvaležnosti in zvestobe*.

Gostinčarja, Frana Kulovca, Andreja Gosarja, Antona Sušnika, Dušana Serneca, Marka Natlačena, Ivan Ahčina in Janka Brejca sedeli tudi predstavniki hrvaškega združnega in katoliškega gibanja na čelu z Jankom Šimrakom, predstavniki slovenske univerze – rektor Alfred Šerko in profesorji Rado Kušej, France Veber, Franc Ksaver Lukman, Lambert Ehrlich (in drugi) ter zastopniki slovenskega gospodarstva – predsednik industrijske zbornice Dragotin Hribar in generalni tajnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo Fran Windischer.

Glavna točka proslave je bil nastop pisatelja Frana Saleškega Finžgarja, ki je prebral svoj vzneseni in dolgi govor, poln slavo-
 spevov voditelju.⁹³ Prisotna

množica je tedaj gotovo gorela v navdušenju, še bolj pa jo je podžgal kratek nastop slavljenca. Zbrane je opozoril, da se niso sestali zato, da bi slavili njega, temveč da bi spoznali naslednje: »Ohranili smo pogum in vztrajnost, nismo pa imeli klečeplaztva in ne malodušnosti. Tako gledam, tako mislim o današnji slavnosti, da je današnji dan dokaz, da še nismo skopneli. Narod kljubuje viharjem! Zmaga bo naša!«⁹⁴

Kakšne viharje in kakšno zmago je imel pri tem v mislih načelnik prepovedane SLS? Morda je šlo zgolj za klasično politično retoriko, za željo še bolj razgibati vesele goste, a vsiljuje se misel, da so bile Koroščeve besede izrečene v kontekstu političnega trenutka. Nenazadnje je sam povedal, da se niso sestali zato, da bi počastili njegov jubilej. Proslave ob njegovem rojstnem dnevu so bile predvsem politični dogodek in opozorilo vladajočemu režimu, da bivša SLS, ki po lastnem prepričanju pooseblja slovenski narod, »kljubuje viharjem«.

Fran Saleški Finžgar, znani pisatelj in urednik pri Mohorjevi družbi, je bil slavnostni govornik na politični slovesnosti ob Koroščevi šestdesetletnici. (Ilustrirani Slovenec, 1928)

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Prav tam.

Polna unionska dvorana v Ljubljani ob proslavi šestdesetletnice Antona Korošca. Slavljeneč sedi na posebnem naslanjaču v sredini. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Taktiko nekdanje SLS so slovenski liberalci brez težav spregledali. Po unionski proslavi so v *Jutru* nedvoumno zapisali, kako so že priprave nanjo pokazale, da jo želijo Koroščevi pristaši »zlorabiti izključno v politične svrhe, zlorabiti za politično demonstracijo«. ⁹⁵ Dogajanje na sami proslavi je tako sodbo le še potrdilo. Navdušena katoliška mladina je namreč Korošca ovila s tedaj prepovedano slovensko trobojnico in ga na ramenih ponesla v dvorano. ⁹⁶ Že zgolj na podlagi tega lahko sklepamo, da je bila proslava izrazito protirežimska, pro-centralistična in protiunitaristična manifestacija, ki je po uradnem zaključku kulminirala v razposajenem vzklikanju ljudi.

V času prepovedi »plemenskih« strank, v času strogega režima bana Marušiča, tovrstno dogajanje seveda ni moglo ostati brez posledic.

⁹⁵ *Jutro*, 12. 5. 1932, *Ob šestdesetletnici dr. Antona Korošca*.

⁹⁶ Antona Korošca je takrat v slovensko zastavo ovil predsednik razpuščene Slovenske dijaške zveze, krščansko-socialistični študent prava Marijan Breclj, ki je pozneje postal (med drugim) član glavnega štaba Slovenije, član izvršnega odbora OF in maja 1945 podpredsednik ajdovske vlade. – Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*, samozaložba, Celovec 1988, (dalje: Žebot, *Neminljiva Slovenija*), str. 49; Janko Pleterski, *Politika naroda v krizi družbe, države in idej*, v: *Slovenska trideseta leta*, ur. P. Vodopivec, J. Mahnič, Slovenska matica, Ljubljana 1997, (dalje: Pleterski, *Politika naroda*), str. 49.

Anton Korošec se je po koncu unionske slovesnosti odpravil domov (zgornja fotografija), pospremljen z vzkliki množice, ki je bila zbrana pred unionsko dvorano (spodnja fotografija).

(Ilustrirani Slovenec, 1932)

Pristaše bivše SLS so ob navdušenem odhodu iz dvorane tako pričakali ljubljanski stražniki in jim na policijsko vljuden način začeli dopovedovati, da so si tisti večer v Ljubljani dovolili preveč. Z gumijevkami v rokah so »razganjali« množico in jo potiskali bodisi proti sodišču bodisi v drugo smer, proti frančiškanski cerkvi. Pri tem so »tolkli vsevprek po ljudeh«, če pa se je kdo slučajno skušal ubraniti in je udaril stražnika, so ga povrhu še ovadili zaradi nasilnega oviranja državnega uslužbenca pri izvrševanju službenega posla.⁹⁷ Slednje je doletelo ljubljanske študente Franca Casarja, Antona Pukšiča in Frana Bajca. Pukšiču je obtožnica celo očitala, da se je udeležil Koroščevih demonstracij »očividno z namenom, da se bo pretepal«. Politični obračun režima s somišljeniki nekdanje SLS se je očitno pomaknil z ulice v sodno dvorano. Zagovor vseh treh obtoženih je prevzel osebno odvetnik Marko Natlačen, vodja osrednjega pripravljalnega odbora za pripravo Koroščeve šestdesetletnice. V predstavitvi svojih argumentov je bil uspešnejši od državnega tožilca, saj je sodišče v dveh primerih odločilo, da sta študenta sicer kriva, ker sta udarila stražnika, vendar se ju oprostí vsake kazni. Po mnenju sodišča sta bila k dejanju izzvana s »protizakonom in nepravilnim poslovanjem policijskega stražnika«. V tretjem primeru pa je sodišče obtoženca v celoti oprostilo in mu tako verjelo, da sploh ni udaril stražnika.⁹⁸ Neodvisnost jugoslovanskega sodstva je poleti 1932 še prestala preizkušnjo.

Uradno poročilo jugoslovanske agencije Avala o Koroščevi proslavi je povedno in strnjeno povzelo dogajanje tistega večera. V osrednjem delu je pisalo, da so nekateri »hoteli izkoristiti to priliko za demonstracije proti režimu in obstoječemu redu s tem, da so razobesili v lokalu, kjer se je vršilo zborovanje, plemenske slovenske zastave in vzklikali: 'Doli vlada!' – 'Živelá samostojna Slovenija!' – 'Živel dr. Korošec!' Ob last je razpršila demonstrante in pri tem aretirala 11 oseb.«⁹⁹

Zdi se, da razobešanje slovenske zastave in energično vzklikanje ob zapuščanju unionske dvorane ni bilo soglasno načrtovano. Nasprotno. Sklepamo lahko, da je bilo s stališča pripravljalnega odbora celo kontraproduktivno. Pred proslavami je slednji Kraljevski banski upravi v Dravski banovini namreč odločno zatrdil, da »na kake politične demonstracije ne misli in jih bo ljudem tudi odsvetoval, ker mu je na

⁹⁷ *Slovenec*, 9. 7. 1932, *Oprostilna razsodba dež. sodišča*.

⁹⁸ *Slovenec*, 2. 7. 1932, *Izpred deželnega sodišča*; 9. 7. 1932, *Oprostilna razsodba dež. sodišča*; 23. 7. 1932, še ena oprostilna razsodba.

⁹⁹ *Slovenec*, 10. 5. 1932, *Uradno poročilo o Koroščevi proslavi v Ljubljani*.

tem, da se morejo v redu izvršiti proslave tudi drugod po deželi.¹⁰⁰ Pojem »politične demonstracije«, zapisan v tem kontekstu, moramo seveda brati kot »nezakonito demonstriranje z rabo plemenskih simbolov in s protirežimskimi vzkliki«, torej kot opis dogajanja, ki se je dejansko zgodilo, kajti sam koncept Koroščevih proslav je bil nedvomno zasnovan kot široka in dovoljena politična demonstracija. Upoštevaje temeljite priprave nanjo in potencialni politični učinek lahko tako domnevamo, da pripravljalni odbor dejansko ni želel preveč vznemirjati že s prvo proslavo in s tem tvegati prepovedi nadaljnjih slovesnosti. S slovensko zastavo je morda res zavestno popustil zahtevam krščansko-socialistične mladine,¹⁰¹ toda dogajanja po koncu proslave in konflikta z (nasilnim) stražništvom ni želel.

Dogodke osmega maja zvečer je Marušičev režim dejansko takoj izkoristil. Zaveza, ki jo je dal osrednji pripravljalni odbor, je namreč bila pretrgana – proslava je izzvenela kot protirežimska demonstracija. Ban Marušič je tako lahko z mirno vestjo vse »nadaljnje tozadevne prireditve« prepovedal.¹⁰² Le dan po ljubljanski proslavi je v očitno koordinirani akciji režima ukrepalo tudi državno tožilstvo. Njegova mariborska enota je ugotovila, da se iz že omenjenega letaka pripravljalnega odbora iz Maribora o pripravah na Koroščeve proslave »vidi, da se hoče pozivati na manifestacije, ki so namerjene proti državnemu in narodnemu edinstvu, izziva se torej razpoloženje na plemensko razdvojenost«. Letake je zato prepovedalo in odredilo zaplembo.¹⁰³ Desetega maja zjutraj, po objavi prepovedi, je bilo videti, kot da bi pripravljalni odbori po vsej Sloveniji delali zaman.

*

Novica o prepovedi nadaljnjih proslav pa v Domžalah ni sprožila prevelikega razburjenja. Tamkajšnji odbor se je preprosto odločil, da bo necerkveni del sporeda črtal in v nedeljo, 15. maja, priredil le načrtovano mašo na prostem. Predvideno prižiganje kresov v četrtek, 11. maja, zvečer, pa tako ni imelo značilnosti prireditve. Režim s temi potezami kljub vsemu ni bil zadovoljen. Kamniški sreski načelnik Vovšek je tisto sredo popoldne vznemirjen po telefonu kar dvakrat klical člana pripravljalnega odbora, Jožeta Godino, in napovedoval

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Pleterski, *Politika naroda*, str. 49.

¹⁰² *Slovenec*, 10. 5. 1932, *Uradno poročilo o Koroščevi proslavi v Ljubljani*.

¹⁰³ ASCG 14, Ministarstvo unutrašnjih poslov Kraljevine Jugoslavije, fasc. 22/50, Odločba Državnega tožilstva v Mariboru z dne 9. maja 1932.

prepoved večernih dogodkov, saj naj bi izvedel, da bodo v Domžalah potekale demonstracije. Ko mu je Godina zatrdil, da demonstracij ne bo, da bodo zgolj goreli kresovi in da bodo razsvetljena okna domžalskih domov, je pomirjen obljubil, da »ne bo dal nobenih posebnih navodil orožništvu«. Enajstega maja zvečer res ni prišlo do nobenega večjega incidenta. Luči in kresovi so mirno goreli, vse od visokega Krvavca do Sv. Planine nad Zagorjem.¹⁰⁴

Če je bilo sredino kresovanje in zbiranje maloštevilnih navdušencev ob kresovih za režim še sprejemljivo, pa nedeljska množična maša na prostem ni bila. Domžalsko orožništvo je zato večkrat posredovalo pri župniku in zahtevalo, naj mašo odpove, toda v cerkvenih zadevah je bilo gospodu Francetu Berniku »težko priti do živega«. Vmešavanja politične oblasti v povsem cerkvene zadeve ni dovolil. Maša ni bila odpovedana.

Ozračje pred nedeljsko slovesnostjo se je vse bolj bližalo vrelišču. Prodaja zelenih kravat je beležila rekorde, telefon med kamniškim sreskim načelstvom in domžalskimi orožniki je neprestano zvonil. V soboto, dan pred mašo, so vznemirjeni domžalski orožniki celo dočakali okrepitev. Pridružila se jim je četa orožnikov iz Ljubljane, poveljstvo nad celotnim kontingentom pa je prevzel poveljnik ljubljanske čete, stotnik Mešterović. Naslednji dan so začele njegove enote v zgodnjih jutranjih urah ukrepati. Na vseh dohodih v Domžale so postavile zapore – v Trzinu, Mengšu, Preserjah, Dragomlju in na obeh mostovih čez Kamniško Bistrico, na Viru ter v Ihanu. Njihov namen je bil seveda jasen: številne množice, ki se so tisti dan namenile v Domžale, so želeli zavrniti in s tem preprečiti morebitne demonstracije. Toda orožniške straže niso bile pretirano uspešne. Ljudje so se jim bodisi spretno izmaknili bodisi navedli kak drug kraj, kamor naj bi bili namenjeni. Pri tem so morali biti toliko pazljivi, da so si sneli zelene kravate,¹⁰⁵ saj so bile te za stražnike zadostno opozorilo. Ob desetih dopoldan, ko se je začela maša, je tako bila kljub močnim stražam okrog grička Goričica zbrana množica 3000 ljudi.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 5. 4. 1940, št. 8.

¹⁰⁵ Pri tem poudarimo, da zelenih kravat niso nosili le moški, temveč tudi ženske. Kamniški sreski načelnik Vovšek je v že citiranem poročilu o prosvetnih društvih namreč poudaril, da so člani društva Vrhpolje »nosili kot znak orijentacije proti režimu zelene kravate, med temi celo večina ženskih članov«. AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, fasc. 26501–28800, spis št. 27994 kamniškega sreskega načelnika z dne 22. 3. 1933 Kraljevski banski upravi Dravske banovine v Ljubljani.

¹⁰⁶ Številka 3000 je zapisana v uradnem sodnem opisu dogodkov. – Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 5. 4. 1940, št. 8; 19. 4. 1940, št. 9; 16. 5. 1940, št. 11; Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, str. 144–145.

Govor župnika Bernika je bil predvsem cerkvene narave in ni posegal na politično področje. Misijonar in glavni *agens movens* domžalskih dogodkov, Jože Godina, je kratko zapisal: »Cela služba božja se je izvršila v najlepšem redu.« Ob koncu je še »zasvirala« domžalska godba in ljudje so začeli počasi odhajati domov. Ko se je že zdelo, da se bo slavnostna maša mirno iztekla, pa se je dogajanje naenkrat začelo zapletati in se z bliskovito naglico razvilo v politično motiviran »cirkus«. Do ljudi je namreč prikorakala četa orožnikov stotnika Mešterovića in jih začela pozivati, naj se razidejo, saj je vsako zbiranje prepovedano. In »med tem se zasliši iz množice vzklik 'Živijo dr. Korošec!' Temu vzkliku so sledili še drugi in cela množica je močno vzklikala našemu voditelju. Kapetan Mešterović ukaže nasaditi bajonete in razporedi orožnike od vrha griča doli v dolino v raztegnjeno vrsto.« Uradno sodno poročilo navaja, da se je poleg vzklikov Korošču slišalo tudi parole: »Dol z diktaturo«, »Živijo slovenski narod« in »Živijo svoboda«. Orožništvo je zato seveda ukrepalo. V teku se je zapodilo proti množici in jo začelo razganjati. Dejavnost orožnikov je, razumljivo, sprožila odziv zbranih. Mladeniči so se začeli upirati in metati kamenje, nekaj jih je bilo tudi aretiranih.¹⁰⁷ Razburjeni Mešterović je zato stopil do Godine in drugih organizatorjev ter zagrozil, da bo uporabil orožje. »Stvar je postala nevarna!« Tedaj je Godina s tovariši spregovoril ljudem – po njegovih lastnih besedah na svojo pobudo, po besedilu sodnega opisa dogodkov pa na pobudo Mešterovića – in ti so se le pomirili. Ko jim je vodja stražnikov še obljubil, da bo izpustil aretirane mladeniče, so se naposled začeli polagoma razhajati.¹⁰⁸ Binkoštno nedeljo v Domžalah, 15. maja 1932, je tako zaznamovalo merjenje moči med režimskim in protirežimskim političnim taborom.

Razburljivo dogajanje pa seveda ni ostalo omejeno zgolj na Domžale. Še isti popoldan so »zelenе kravate« demonstrirale tudi v bližnjem

¹⁰⁷ Na tem mestu omenimo zanimiv incident, ki na lokalni ravni nazorno ilustrira liberalno-klerikalna nasprotja. Neki mladenič, ki je padel v roke orožniku, se mu je uspel izmuzniti in je zbežal preko travnika. Med tekom pa je predenj skočil »sin znanega domžalskega sodavičarja«, član Sokola, in ga zadržal do prihoda orožnika. Tako ravnanje sokolskega sodavičarja naj bi sprožilo splošno zgražanje ljudi in uvedbo takojšnjih »gospodarskih sankcij«. Od tistega dne naprej so možje, ko so stopali v gostilne, najprej vprašali gostilničarja, čigavo sodavico toči. Če je omenil ime sokolskega sodavičarja, so se obrnili in komentirali: »Tam, kjer se prodaja sodavica Domžalčana X, mi ne pijemo.« Misijonar Godina piše, da je pozneje izvedel, kako je »imela ta agitacija usodne gospodarske posledice za imenovanega podjetnika.« – Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 2. 5. 1940, št. 10.

¹⁰⁸ Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 2. 5. 1940, št. 10; 16. 5. 1940, št. 11; 30. 5. 1940, št. 12; Isti, *V znamenju zelene kravate*, Na mejah, 1. 11. 1938, št. 21; 6. 11. 1938, št. 22.

Mengšu, dan pozneje pa v Komendi.¹⁰⁹ Scenarij je bil povsod podoben. Kljub prepovedi so se zbrale množice ljudi in pod slovensko zastavo vzklikale »Živijo svoboda«, »Živijo Korošec«, »Živijo slovenska zastava«. Pri tem so stražniki v uradnem poročilu za Mengeš začudeno ugotavljali, da so tamkajšnji ljudje veljali za povsem mirne in ubogljive ter na tej podlagi sklepali, da so jih očitno morali »kolovodje nahujskati«. Najbolj uspešni naj bi bili pri ženskah, ki so bile »posebno nahujskane« in so se obnašale »kot divje, prave Amazonke«.¹¹⁰

Val demonstracij se je nadaljeval tudi v naslednjih dneh. V nedeljo, 22. maja, je bil organiziran prepovedan shod pri Sv. Trojici, še teden pozneje pa proslava ob tridesetletnici prosvetnega društva (in seveda ob šestdesetletnici Antona Korošca) na Čemšeniku nad Zagorjem. Medtem ko je prvi, pri Sv. Trojici, še potekal po ustaljenem scenariju z vzkliki »Dol z vlado, dol z Marinkovičem, dol z banom, Korošca pa gor!«, je bila na Čemšeniku zaradi orožniške prepovedi proslava odpovedana. Ljudje so se tisti dan »zgolj« odpravili na nedeljski izlet v zelenih kravatah.¹¹¹

*

Nemirni majski dnevi leta 1932 so v režimskih funkcionarjih upravičeno vzbujali skrb. Široko zasnovane demonstracije seveda niso bile nedolžno početje, pa čeprav so bile kdaj videti le kot izlet na sveži zrak v zelenih kravatah. Ostro učinkovanje oblasti je zato razumljivo, četudi je tedaj doseglo panične razsežnosti. Tako je kamniški sreski načelnik Vovšek v tistih dneh poslal orožništvu dopis o neverjetnem odkritju: »Tukajšnji organ je zaupno doznal, da dr Koroščevi pristaši v okolici Kranja, Šenčurja in bližine, katerim je bilo prepovedano nositi zelene kravate in druge take znake, se sedaj medsebojno spoznavajo, da nosijo srajce, ovratnik na znotraj spodvihan. Dajem vam to na znanje z naročilom, da pojavu posvetite svojo pažnjo in mi prilikom priloženega osebnega referata o tem poročate.«¹¹²

¹⁰⁹ V poročilu o stanju javne varnosti meseca maja 1932 na območju kamniškega stražniškega voda je situacija ocenjena kot »narušena, što se je dana 16. maja t. l. u 15 časa u Komendi održala nedozvoljena proslava 60 letnica Dr. Korošca, gde je došlo do demonstracije protiv kralja, režima i državnog uredjenja«. – AS 129, Sresko načelstvo Kamnik, fasc. 1 (leto 1932), Pregled o stanju javne bezbednosti na teritoriju Kamničkog žandarmeriskog voda za mesec maj 1932. god.

¹¹⁰ Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 14. 6. 1940, št. 13; 12. 7. 1940, št. 15.

¹¹¹ Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 26. 7. 1940, št. 16; 9. 8. 1940, št. 17; 23. 8. 1940, št. 18.

¹¹² Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 26. 7. 1940, št. 16.

Odgovor režima ali šenčurski dogodki

Odgovor režima¹¹³ na politične demonstracije nekdanje SLS ni ostal omejen zgolj na prepovedi in orožniške posege. Privrženci vladajoče stranke so se lotili tudi bolj dejavnega pristopa – začeli so prirejati protidemonstracije, politične shode, na katerih so hoteli opozorili, da niso povsem brez podpore v volilnem telesu. Vse poletje in jesen 1932 so se kot po tekočem traku odvijale manifestacije režima – na Primškovem, v Šenčurju, Preddvoru, Hrastju, na Jesenicah, v Prekmurju, Ljubljani, Mariboru in drugod.¹¹⁴ Akcija režima je zajela praktično vso Dravsko banovino.

Vsakokratni govorniki vladajoče stranke so na shodih ostro obračunavali z bivšo SLS, z njenimi politiki in še zlasti s Koroščem.¹¹⁵ Očitali so jim, da hočejo razkosati Jugoslavijo in »ustvariti malo slovensko republičico pod protektoratom samega Mussolinija«,¹¹⁶ jih razglašali za »neprijatelje«¹¹⁷ in politične lažnivce. Po besedah Kramerja so morali Slovenci 12 let poslušati »avtonomistične fraze gotove gospode, ki je, kadar se je posadila na ministrske stolčke, bila najbolj centralistična, kar smo jih doživeli.«¹¹⁸

Toda politična akcija slovenskega dela JRKD ni povsod potekala povsem po načrtih. V majskih dneh, po prepovedi nadaljnjih manifestacij ob Koroščevem jubileju, naj bi namreč med pristaši nekdanje SLS z Gorenjske »kar sama od sebe počila parola«: »Na njih shode pojdemo, pa tam govorimo.«¹¹⁹ Shodi JRKD so bili tedaj seveda edina legalna tribuna, ki je ponujala možnost za nastop. In ideja o njihovem

¹¹³ Politične demonstracije nekdanje SLS v Dravski banovini niso bile osamljen primer v državi. Pod vtisom zmernejše politike Voje Marinkovića se je tudi drugod razmahnilo politično življenje. Ker so vladajoči krogi v tem razumljivo videli nevarnost zase in za šestojanuarske temelje, je moral premier Marinković odstopiti. Zamenjal ga je trši Milan Srškić, pristaš t. i. bristolske skupine poslancev JRKD (po beograjskem hotelu Bristol, kjer se je sestajala), odločno zveste šestojanuarskim principom. Personalna sestava vlade je sicer ostala nespremenjena, le Kramerja, ki je postal eden ključnih operativcev JRKD (in minister brez listnice), je zamenjal Ivan Mohorič. – Stojkov, *Opozicija*, str. 139, 142–143.

¹¹⁴ Matija Škerbec, *Šenčurski dogodki*, Tiskovno društvo v Kranju, Kranj 1937, (dalje: Škerbec, *Šenčurski dogodki*), str. 16–17.

¹¹⁵ Prim.: *Jutro*, 18. 7. 1932, *Velik govor ministra Mohoriča na Jesenicah*; 2. 8. 1932, *Zopet dva veličastna shoda na Notranjskem*; 6. 9. 1932, *Minister Kramer v Prekmurju*; 12. 9. 1932 (ponedeljska izdaja), *Slovenska Ljubljana jugoslovenska*, 25. 10. 1932, *Šenčur si je dal krasno zadoščenje*; 8. 11. 1932, *Ministra Kramer in Pucelj o političnem položaju*.

¹¹⁶ *Jutro*, 18. 7. 1932, *Velik govor ministra Mohoriča na Jesenicah*.

¹¹⁷ *Jutro*, 2. 8. 1932, *Zopet dva veličastna shoda na Notranjskem*.

¹¹⁸ *Jutro*, 12. 9. 1932 (ponedeljska izdaja), *Slovenska Ljubljana jugoslovenska*.

¹¹⁹ Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 16–17.

»prevzemu« in spreobrnjenju v shod opozicije je zato morala biti kar najbolj resno in široko organizirana. Nekdanja SLS je znova razpela mrežo zaupnikov in pripravila nadaljevanje manifestacij ob rojstnem dnevu svojega vodje.

Živahno politično dogajanje v tistih dneh, ki se je začelo z unionsko proslavo, je doživelo vrhunec 22. maja v Šenčurju. Poslanec in župnik Janko Barle je na dvorišču tamkajšnje gostilne Gašperlin pripravil shod, kamor so se povabili tudi pristaši opozicije. Že znano vzklikanje Korošču in poudarjanje parole »Dol, režim« pa se tedaj ni končalo le s pririvanjem z orožniki, temveč je kulminiralo v pravo bitko. Nezadovoljna množica ljudi je obkolila poslanca Barleta z orožniki vred in le malo naj bi manjkalo, da ni prišlo do pokola s številnimi žrtvami na obeh straneh. Množico je po lastnih besedah pomiril pristaš nekdanje SLS župnik Matija Škerbec in odpeljal Barleta na varno.¹²⁰

Le nekaj dni pozneje, 25. maja, je Janko Barle odložil svoj poslanski mandat. Razlogov za svojo odločitev sam sicer ni pojasnil, vendar je bilo *Jutru* »itak jasno, za kaj gre«. Njegov odstop naj ne bi bil prostovoljen, temveč izsiljen »od njegovih cerkvenih predpostavljanih«. Vse od Barletove kandidature naprej naj bi ga ljudje v »strankarski strasti« blatili, žalili in hkrati napovedovali, da bo moral bodisi zapustiti svojo župnijo bodisi poslanski stolček. V zadnjih dneh pa je pritisk nanj očitno prišel s »prave strani« in v »pravi obliki«, tako da se je uklonil. In »organizatorji pretepaških 'zelenih kadrov'« so po pisanju *Jutra* slavili svojo »žalostno zmago«.¹²¹

Žalostna ali ne, za bivšo SLS je to nedvomno bila nova zmaga v Dravski banovini, nov dokaz njenega vpliva in moči. Politični shod izvoljenega poslanca Narodne skupščine je nasilno razbila in ga povrh še prisilila k odstopu. Po uspešno opravljeni nalogi si je nato pilatovsko umila roke. Očitek *Jutra* o nedopustnih cerkvenih pritiskih je katoliški *Slovenec* »enostavno in preprosto« zavrnil s pojasnilom, da je takšno pač stališče cerkve, ki je popolnoma enako stališču države. Tudi država od svojih uradnikov zahteva, da pred svojo poslansko kandidaturo odstopijo iz državne službe.¹²² Čeprav slovenski del JRKD s takšnim odgovorom ni bil zadovoljen in je zatrjeval, da pozna tovrsten predpis le ljubljanska škofija,¹²³ je bila drobna politična bitka za nekdanjo SLS dobljena.

¹²⁰ Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 25–35.

¹²¹ *Jutro*, 26. 5. 1932, *Gosp. župnik Janko Barle odložil poslanski mandat*.

¹²² *Slovenec*, 28. 5. 1932, *G. Barle in 'Jutro'*.

¹²³ *Jutro*, 29. 5. 1932, *K odstopu župnika Barleta*.

Čez dobra dva meseca je režim zgodbo aktualiziral tudi v Narodni skupščini. V verifikacijski debati o sprejetju Barletovega odstopa je nadvse dejavni poslanec Stanko Rape obtožil »sovražnike« »nacionalnega« župnika, da so njegovo cerkev zasipavali z letaki, »v katerih so ga nazivali odpadnika katoliške Cerkve, izdajalca slovenskega naroda in njegove samostojnosti, janičarja itd.«. Toda on je po Rapetovih besedah kljub vsemu požrtvovalno vztrajal, pri čemer ga ni prestrašili niti »nesrečni dogodek« v Šenčurju. Na koncu je odločila cerkvena oblast in uporabila sredstva, ki jih ni »nikdar uporabljala proti duhovnikom«. ¹²⁴ Kljub temu da je bila epizoda Barle z glasovanjem v skupščini in z Rapetovim ekspozicijem praktično zaključena, jo je naslednji dan še zadnjič pogrel poslanec Alojzij Pavlič. Njegov intermezzo se zdi posebej zanimiv zlasti zato, ker se je vsebinsko povsem razlikoval od prejšnjih razprav. Pavlič je namreč govoril kot poslanec opozicije, kot apologet cerkvenih oblasti v aferi Barle. S svojimi besedami je razvnel skupščinsko dvorano in požel obilo medklicev. Med vsesplošnim hrupom so mu klicali, zakaj ni cerkvena oblast podobno ravnala tudi v primeru Korošca, kdo je vzklikal »Živela slovenska republika!« in razobešal italijanske zastave. Bosanski poslanec Gjokić je iz svoje torbe celo potegnil križ, ga nameril proti Pavliču in hudomušno dejal: »Evo ti papin orden!« ¹²⁵ Ob prebiranju poročil o dogajanju v skupščini lahko tako domnevamo, da je slovenska opozicija z gospodom Pavličem v predstavniški dom vtihotapila svojega človeka. Ali je bil res pristaš bivše SLS ali le cerkvi zvest slovenski župnik? Zdi se, da ne eno ne drugo. Človek, ki je na eni skupščinski seji vložil 12 interpelacij in za katerega je poslanec Ivan Urek večkrat dejal, »da mu bo glavo 'staušal'«, ¹²⁶ je bil baje neuravnotežen. Minister socialne politike in narodnega zdravja ga je v pismu ministru dvora, Milanu Antiću, označil kot človeka, ki napada levo in desno ter na svojih shodih deli moko in kruh. Ljudje so se mu pri tem le posmehovali in »daril« niso želeli prejeti. Nekoč je organiziral romanje na Kum in tam spekel celega vola, leta 1932 pa je pripravil lastno socialno podporno akcijo. Minister sociale je poudaril,

¹²⁴ *Slovenec*, 10. 8. 1932, *G. Rape o g. Barletu*. Kot zanimivost omenimo, da se skupščinski poročili *Slovenca* in *Jutra* razlikujeta. *Slovenec* tako prenaša tudi dele Rapetovega govora, kjer slednji govori o vzklikih »Živela republika!«, »Dol s kraljem!« in »Dol Jugoslavija!« ter poudarja, da jih cerkvena oblast tolerira, česar v *Jutru* ni moč prebrati. – *Jutro*, 10. 8. 1932, *Važen dan v parlamentu*.

¹²⁵ *Jutro*, 11. 8. 1932, *Izredno živahna seja nar. skupščine*.

¹²⁶ *Slovenec*, 17. 12. 1932, *Interpelacije*.

da so ga pri tem celo podprli, vendar je vse skupaj propadlo. Njegove akcije je na tej podlagi razglasil za nerazumne, njega pa za neuravnoteženega človeka.¹²⁷

*

V tako pregreth političnih razmerah, kjer se je formalno neobstoječa opozicija v Dravski banovini »preveč« odkrito spopadla z unitaristično-centralističnim režimom, je slednji moral pokazati svojo končno premoč. Konec maja 1932 so začeli »policijski avtomobili pobirati ljudi in jih voziti v Ljubljano«. ¹²⁸ »Šenčurski« tovariši so naslednje mesece tako preživeli v ljubljanskem in beograjskem preiskovalnem zaporu. Zlasti v zadnjem kot spoštovanja vredni jetniki, saj je v Srbiji še zmerom prevladovalo prepričanje, da »uživajo največji ugled taki, ki so v politični borbi koga ubili in nato pobegnili v šumo med hajduke, ali pa, če so bili vsaj zaprti radi politike«. ¹²⁹ »Katolički popi« iz Slovenije so bili seveda zaprti zaradi politike. Po dolgih sedmih mesecih preiskave se je februarja 1933 proti njim začel politično motiviran šenčurski proces.¹³⁰

Januarja 1933, ko se je preiskava že bližala koncu, je v korist aretirancev posredoval tudi »krivec« vsega dogajanja, dr. Anton Korošec. Maršalu dvora Kraljevine Jugoslavije je poslal vljudno pismo, v katerem je pojasnil ozadje spornih dogodkov ob svoji šestdesetletnici. Pri tem je poudaril, da je želela skupina ljudi v Domžalah, Mengšu in Komendi le manifestirati, a ker so oblastni organi »proti tem nedolžnim manifestacijam nastopili neverjetno predrzno, surovo in brutalno, so se manifestacije sprevrgle v demonstracije«. Toda ne v demonstracije proti kralju in državi, temveč le proti brutalnosti stražništva. Za demonstracije proti državi naj bi bili aretiranci »po svoji mentaliteti nesposobni«. Kdo pa je torej vzklikal proti državi? Po Koroščevem mnenju je šlo bodisi za krivo pričanje bodisi so bili na delu njegovi dežurni krivci in sovražniki – komunisti.¹³¹ Kljub intervenciji nekdanjega predsednika vlade pa se šenčurski proces ni iztekel v prid

¹²⁷ ASCG 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije, fasc. 11/22, pismo ministra socialne politike in narodnega zdravja ministru dvora, Milanu Antiću z dne 5. 10. 1933.

¹²⁸ Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 68.

¹²⁹ Prav tam, str. 80.

¹³⁰ Jože Godina je bil že prej izpuščen iz preiskovalnega zapora in se pozneje tudi ni znašel na zatožni klopi. – Jože Godina, *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, 6. 9. 1940, št. 19.

¹³¹ ASCG 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije, fasc. 195/274, pismo Antona Korošca maršalu Dvora Kraljevine Jugoslavije.

obtožencev. Večina kazni je bila visokih, najvišja kar eno leto strogega zaporu.¹³²

Vidnejši akterji protirežimskih demonstracij na Slovenskem leta 1932 (z leve Matija Škerbec, Janez Brodar in Anton Umnik) so se naposled znašli v beograjskem preiskovalnem zaporu. (Matija Škerbec, *Šenčurski dogodki*, 1937)

Majske »proslave« so s tem nedvomno prejele svojevrsten pečat režima. Politični nasprotniki so odšli za rešetke. Ob tem sicer velja dodati, da kazni niso prestajali v navadnem zaporu, temveč v posebnem oddelku kazenskega zavoda v Sremski Mitrovici, v t. i. *custodii honesti*. Imeli so status političnega zapornika, kar pomeni, da so lahko nosili svojo obleko, naročali časopise in drugo literaturo, se svobodno sprehajali iz ene jetniške sobe v drugo, uživali v urejenem vrtu in tam celo igrali nogomet. Hrano so za 300 dinarjev mesečno naročali v bližnjem gostišču Jelen. Tudi obiskovanje in dopisovanje je bilo vsaj v začetnem obdobju precej svobodno. Omejitve so izvajali ohlapno, Škerbecu so celo dovolili, da je v zapor pripeljal svoj pisalni stroj iz Kranja. Vodja levega krila zemljoradnikov, Dragoljub Jovanović, ki je bil prav tedaj zaprt v *custodii*, je pozneje v spominih zapisal, da se »čarobni napravi« kranjskega župnika ni mogel upreti: »Pisal sem letake in jih razmnoževal.«¹³³ Razmere v *custodii* so bile torej gotovo

¹³² Janez Brodar je bil obsojen na poldrugo leto strogega zaporu, Anton Umnik na en mesec, Ivan Štrcin na denarno kazen 900 dinarjev, Jernej Vomberger in Franc Grilc na eno leto, Vinko Kos na devet mesecev, Josip Loboda in Tomaž Ogrin na osem mesecev, Peter Cerar na šest mesecev, Alojzij Ilija in Matija Škerbec na eno leto in Franc Gregorin na šest mesecev. – Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 199. Podrobneje o poteku šenčurskega procesa gl.: *Slovenec* od 21. 2. 1933 do 8. 3. 1933.

¹³³ Dobrivojević, *Državna represija*, str. 252–255; Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 205–242.

prijazne in kar najmanj zaporniške, vendar je vprašanje, v kolikšni meri – če sploh – relativizirajo obstoj kazni in represivnih ukrepov proti šestojanuarski opoziciji.

*

Dogodki leta 1932 v Dravski banovini so znova opazneje vznemirili vladajoče strukture. Nekdanja SLS je z ofenzivo zelenih kravat učinkovito opozorila nase, na svoj obstoj, moč in vpliv med prebivalstvom.¹³⁴ Citirani plaz očitkov iz liberalnega *Jutra*, ki jo je zasul 12. maja, je bil tako izraz zavedanja njene moči. O teži dogodkov nenazadnje priča dejstvo, da naj bi Beograd resno razmišljal o zamenjavi bana Marušiča s politikom »ostrejših rok«, kot tudi velike kadrovske spremembe v mariborski, celjski in ljubljanski policiji ter stražništvu.¹³⁵ V naslednjih letih so se podobni pripetljaji, kjer sta se bolj ali manj odkrito spopadla osrednja nasprotujoča si tabora v Sloveniji, še večkrat ponovili. Bivša SLS je pri tem vedno opozorila na svoj vpliv, vsedržavna stranka pa je hkrati pokazala, da kljub svoji šibkosti in zmerom večjim nesoglasjem znotraj lastnih vrst obvladuje »svojo« banovino.

Zaostritev odnosov v katoliškem političnem taboru

Kljub nadvse strnjenemu in učinkovitemu političnemu nastopu nazven pa je nekdanjo SLS navznoter počasi in postopoma razjedalo vse več nesoglasij. Po odhodu v opozicijo sicer ni bilo opaziti večjih sporov znotraj njenega vodstva, tudi politična taktika je bila nedvomno zasnovana tako, da je zadostila tako željam avtonomistično stremelih politikov kot hotenju večine pristašev in zaupnikov na terenu. Za trdnost katoliškega političnega tabora veliko bolj skrb zbujujoča vprašanja so se porajala izven ožjega kroga vodstva bivše SLS. Pri tem dejstvo, da so kulminirala prav v opozicijskem letu 1932, seveda ni pripomoglo k njihovi mirni razrešitvi.

¹³⁴ Ob tem omenimo, da se je velike manifestacije leta 1932 spominjala tudi povojna politična emigracija trideset let pozneje. Čeprav so se onstran Atlantika v glavnem posvečali obletnicam Koroščeve smrti, so leta 1962 slavili tudi obletnico Koroščeve šestdesetletnice. – Boris Mlakar, *Pogledi in spomini na Korošca med povojno slovensko politično emigracijo*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 117.

¹³⁵ *Informacije*, št. 5, junij 1932, *Seljački nemiri*.

Razhajanja v katoliškem gibanju so trajala že dalj časa, njihova vsebina pa se je dotikala predvsem idejnih oz. idejno-političnih vprašanj. Posebno mesto je v tem pogledu zavzemalo t. i. križarsko gibanje, poimenovano po revijah *Križ na gori* in *Križ*. Združevalo je mlajše katoliške izobražence, ki so se po letu 1930 vse bolj očitno odmikali od vodstva prepovedane SLS. V svojih kritičnih pogledih na aktualna socialno-gospodarska vprašanja in na nekdanjo SLS so se zblíževali z njenim prvim notranjim sovražnikom, z uveljavljajočimi se krščanskimi socialisti.¹³⁶

Vodstvo Jugoslovanske strokovne zveze. Na sredini sedi Josip Gostinčar, desno ob njem je predsednik zveze Srečko Žumer. (Ilustrirani Slovenec, 1931)

Jedro spora s krščanskimi socialisti, v glavnem zbranimi v organizaciji Jugoslovanska strokovna zveza,¹³⁷ je bilo v njihovih marksističnih pogledih na socialno-politična vprašanja. V verskih in moralnih

¹³⁶ Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, (dalje: Prunk, *Pot krščanskih socialistov*), str. 80–86; Anka Vidovič - Miklavčič, *Razhajanja v katoliškem gibanju*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, (dalje: Vidovič - Miklavčič, *Razhajanja*, SNZ 1), str. 336–337.

¹³⁷ Pri tem velja izpostaviti tudi Krekovo mladino, ki je s svojimi radikalnimi socialno-gospodarskimi pogledi predstavljala »udarno silo krščanskih socialistov«. – Vidovič - Miklavčič, *Razhajanja*, SNZ 1, str. 337.

vprašanih so sicer pristajali na katoliška načela, v političnih pa so v ospredje postavili teorijo razrednega boja. Nasprotja so se posebej zaostriła po objavi papeške okrožnice *Quadragesimo anno* 15. maja 1931. Z njo je tedanji papež štirideset let po encikliki *Rerum novarum* postavil nove smernice družbenega nauka cerkve. V času širše gospodarske in družbene krize se je zavzel za korporativno stanovsko idejo. Krščanski socialisti dokumenta razumljivo niso mogli vzeti za svojega, čeprav je vodstvo nekdanje SLS od njih zahtevalo prav to. Priznavali so ga zgolj v versko-moralnih načelih, v socialno-političnih pa ne. Avtoriteta vrha bivše SLS je v negotovih opozicijskih časih tako bila ogrožena.¹³⁸

V prizadevanjih za prevlado v političnih in ideoloških izhodiščih katoliškega gibanja Koroščevi somišljeniki niso bili pripravljene na politične odpustke, ki so jih bili vajeni in pripravljene nuditi pri vsakokratnem dogovarjanju in sodelovanju z beograjskimi političnimi krogi. Prevlada na domačem terenu tako v odnosu do zunanjih kot do notranjih političnih nasprotnikov zanje ni mogla biti predmet debate. Pri tem so bili enako nepomirljivi do slovenskih liberalcev in do krščanskih socialistov. Če so slednjim ob pripravi Koroščevega jubileja s slovensko zastavo zavestno popuščali, jih je pri tem vodila potreba političnega trenutka, potreba po čim širši politični manifestaciji. Le nekaj tednov pozneje, 5. junija 1932, so se namreč lotili podreditve Jugoslovanske strokovne zveze.

Na občnem zboru JSZ je vodstvo nekdanje SLS napadlo vodstvo krščanskosocialistične organizacije. Očitalo mu je, da je »premalo skrbelo za izrazito katoliško smer krščanskosocialističnega delavskega gibanja« in zahtevalo obsodbo njihovega časopisa *Delavska pravica*. Ob volitvah novega načelstva je predlagalo svojo kandidatno listo, na čelo katere je postavilo visokega funkcionarja prepovedane SLS, Miho Kreka. Glasovanje na občnem zboru je nato nazorno pokazalo razmere in razmerja znotraj katoliškega gibanja. Krekova lista je bila povsem poražena, na čelu JSZ je ostal dotedanji predsednik – krščanski socialist Srečko Žumer.¹³⁹

Dogajanje sredi leta 1932 je tako še enkrat pomembno vplivalo na profilacijo nekdanje SLS. Poleg tega, da se je navzven afirmirala

¹³⁸ Prav tam, str. 337–338; Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 106–110.

¹³⁹ Vidovič - Miklavčič, *Razhajanja*, SNZ 1, str. 338; Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 110; Miroslav Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisation in Slowenien 1918–1941*, Österreichische Osthefte 35 (1993) 3, (dalje: Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisation*), str. 456–457.

kot ostra, nasilna in vplivna opozicija neizprosnemu vladnemu režimu, se je znotraj lastnega političnega gibanja dokončno razšla s krščanskimi socialisti. Razkol sicer ni odločujoče zmanjšal njenega vpliva na terenu, je pa opozoril na smer idejnega razvoja bivše SLS. Ideološka osnova nekdanje stranke je pristala v naročju trde in reakcionarne katoliške desnice. Ta se je v svojih pogledih na družbo tedaj sicer razlikovala od fašizma, a se mu hkrati tudi približevala.¹⁴⁰ Že leta 1930 je *Slovenec* v uvodniku objavil, da je korporacijski sistem v Italiji kljub nekaterim slabostim »vsekakor vpoštevanja vreden in ima svoje pozitivne strani«. *Slovenec* je bil pri tem najbolj navdušen nad dejstvom, »da se po tem korporacijskem sistemu čuti najbolj prizadetega marksizem«.¹⁴¹

Iskanje dogovora z dvorom

Dogodki, ki so se v državi zvrstili po septembru 1931, so za jugoslovanske opozicijske prvake pomenili veliko razočaranje. Posebej nesprejemljiva je bila zanje izvedba volitev, ki jih je tudi spodbudila k novi skupni akciji. Volilni zakon, same volitve in volilni izid so v posebni deklaraciji obsodili ter dokument nato ilegalno razpečevali po državi. Pri tem se zdi pomenljivo, da se – najverjetneje na pobudo previdnega Korošca – pod besedilo niso podpisali. V tedanjih aktualnopolitičnih razmerah se niso želeli dodatno zameriti dvoru, saj so še zmerom upali na možnost dogovora s kraljem in na posledični vzpon na oblast.¹⁴²

Na prelomu let 1931–1932 je bil najdejavniji opozicijski politik, ki je iskal predhodni »programski« dogovor med predstavniki starih strank, Anton Korošec. Na eni strani si je prizadeval poenotiti stališča t. i. beograjskega opozicijskega centra – nekdanjih radikalov, demokratov, zemljoradničke stranke ter JMO in SLS, na drugi strani pa je poskušal vzpostaviti čim tesnejše stike z Zagrebom, z vodstvom nekdanje KDK. Med politiki beograjskega centra je namreč prevladovalo

¹⁴⁰ Anka Vidovič - Miklavčič, *Utrjevanje političnega katolicizma in Katoliška akcija*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 365.

¹⁴¹ *Slovenec*, 3. 5. 1930, *Korporacijski sistem*. O pogledih SLS na fašizem gl. tudi: Jurij Perovšek, *Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama (1918–1941)*, Zgodovinski časopis 51 (1997), št. 4, (dalje: Perovšek, *Slovensko meščanstvo*), str. 545–546.

¹⁴² Dokument so sestavili predstavniki vodstev nekdanjih radikalov, demokratov, zemljoradnikov, JMO in SLS. – Stojkov, *Opozicija*, str. 188–189.

prepričanje, da kakršnakoli rešitev jugoslovanskega gordijskega vozla ne bo mogoča brez vsaj načelnega sporazuma s Hrvati. Pri tem velja poudariti, da so morebitni prevzem oblasti v prvi vrsti načrtovali sami, vendar nikakor brez soglasja Zagreba.

Konec leta 1931 in v začetku leta 1932 so tako izdelali več programskih načrtov, ki bi naj služili kot ogrodje prihodnjega sporazuma. V enem od njih, najbrž izpod peresa Korošca, so predvideli vlado nekdanjih strank beograjskega opozicijskega centra in takojšnjo ukinitev septembrske ustave. Vlada petorke bi nato izvedla volitve v Narodno skupščino, ki bi sprejela novo ustavo. Upravno-politična podoba države bi odtelej izgledala bistveno drugače. Sestavljalo bi jo šest enot – Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Vojvodina, Srbija in Črna gora.¹⁴³

V kontekstu kovanja načrtov se je med beograjskimi opozicijskimi prvaki rodila ideja, da bi o svojih stališčih obvestili kralja, človeka, ki je držal v rokah vse ključne politične niti v državi. Besedilo memorandumu Aleksandru naj bi prav tako napisal Korošec. V kratkem dokumentu je poudaril, kako je mogoče trditi, da je diktatura povsem »pognila«. Gospodarska situacija je bila katastrofalna, politično življenje pa okovano v »verige absolutizma«. Edina rešitev iz nastalega položaja, ki bi koristila tako narodu kot državi, je zato bila vrnitev popolne svobode. Če do nje ne bi prišlo, pa je Korošec v imenu opozicije vso odgovornost »pred zgodovino« položil na kraljevo »dušo«. ¹⁴⁴ Toda usoda memorandumu je bila enaka usodi političnih načrtov. Do njihovega udejanjenja ni prišlo.¹⁴⁵ Koroščeva prizadevanja očitno niso obrodila konkretnih političnih sadov, so pa znova pokazala profil prvaka nekdanje SLS. V iskanju dogovora opozicije, v približevanju kralju in v načrtovanju ponovnega vzpona na oblast je ustvaril vtis, ki ga je nemški poslanik v svojem poročilu Berlinu na kratko strnil v besedah, da Korošec »pripada opoziciji samo na pol srca /.../ in da bi zelo rad poskušal zgraditi neki most do kralja«. ¹⁴⁶

Aleksandrova pripravljenost na sodelovanje z opozicijo, ki jo je v tistem času večkrat pokazal, pa seveda ni temeljila v resnični želji po spremembi političnih silnic šestojanuarskega režima. Iskanje zvez s

¹⁴³ Stojkov, *Opozicija*, str. 189–190.

¹⁴⁴ ASCG 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona, fasc. 31/151, memorandum z naslovom *Vaše Veličanstvo!*

¹⁴⁵ Stojkov, *Opozicija*, str. 191–192.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 192.

prvaki opozicije ni bilo nič drugega kot nov politični manever, taktika, s katero je poskušal oslabiti položaj starih strank, njihova vodstva pa po možnosti pritegniti v vlado. Kot dober poznavalec jugoslovanske politike je k temu pristopal selektivno. Zavedal se je, da je možnost sodelovanja z bivšo HSS in z Mačkom minimalna, sodelovanje s srbskimi radikali Ace Stanojevića pa je bilo že bolj verjetno. Ti so bili – v zameno za drobne koncesije – po kraljevem mnenju pripravljene na sprejetje »novega kurza«. V primeru uspešnega Aleksandrovega dogovora z radikali in posledičnem razpadu že tako rahlega opozicijskega bloka pa bi se Stanojeviću najverjetneje pridružil še kdo. Po kraljevem prepričanju v prvi vrsti Anton Korošec in nekdanja SLS.

Aleksandrova posvetovanja z opozicijo o možnem sodelovanju se tako niso dotikala temeljev režima, temveč so se predvsem osredotočila na oblikovanje vlade. Opozicija je pri tem zahtevala odstranitev neprikljubljenih šestojanuarskih politikov na čelu z Živkovićem in novega predsednika vlade. Po Stanojevićevem predlogu bi to bil Anton Korošec. Prvaku bivše SLS se je na videz nasmihal že drugi mandat na čelu vlade, vendar takih pogojev kralj seveda ni želel izpolniti. Opozicija bi morala sprejeti sobivanje z obstoječo oblastno garnituro in pristati na septembrsko ustavo. Scenarij, ki bi bil zanjo vse preveč tvegan. Utegnila bi napraviti ves politični kapital in se zlahka kompromitirati. Pogajanja o vstopu opozicijske petorke¹⁴⁷ v vlado tako niso uspela.¹⁴⁸

Kljub neuspelim dogovorom iz prvih mesecev leta 1932 so vodje beograjskega opozicijskega centra še naprej tesno sodelovali in zlasti razpravljali o prihodnji ureditvi države. Tudi nova etapa v pogajanjih s kraljem se je začela že kmalu. Po umiku generala Živkovića je Aleksander poskušal znova razširiti politično platformo režima. Tudi tedaj je v prvi vrsti računal na Stanojevićeve radikale in Koroščevo SLS, in tudi tedaj se pogovori niso izšli. Njihova natančna vsebina sicer ni znana, zdi pa se, da sta prvaka zavrnila morebitne kompromise v prepričanju, da je Aleksander s postavitvijo Marinkovića na čelo vlade očitno v škripcih in kako bo zato vsak trenutek napočil njihov čas,

¹⁴⁷ V zvezi s pogajanjem opozicije o vstopu v vlado ni mogoče povsem trdno ugotoviti, če je bilo res govora o sodelovanju celotnega opozicijskega bloka s kraljem. Povsem verjetno je, da je šlo zgolj za kombinacijo nekdanji radikali – nekdanja JMO – nekdanja SLS, torej za politično združbo, ki je v naslednjih letih dejansko uspela sestaviti relativno stabilno skupno politično platformo. – Stojkov, *Opozicija*, str. 196.

¹⁴⁸ Stojkov, *Opozicija*, str. 192, 195–197.

čas opozicije, edine alternative, ki je vladarju še preostala.¹⁴⁹ Vest o možni spremembi vlade je prek hrvaškega politika Juraja Šuteja dospela tudi do enega prvakov hrvaške opozicije, do nekdanjega predsednika Jugoslovanskega odbora, Anteja Trumbića. O vsej opozicijsko-dvorski akciji je zapisal kratko, a prodorno misel: »Korošec se osvobaja Kramerjeve skupine in postane gospodar v Sloveniji na veliko veselje klerikalnega izraela /.../. Z eno besedo se še enkrat konstatira, da je vsa ta 'opozicija' pripravljena kadar koli lizati roko svojega krotitelja, če lahko na ta način pride na oblast!«¹⁵⁰

Živahno beograjsko politično dogajanje, ki je vključevalo tiho dogovarjanje z dvorom, pa se tudi aprila ni končalo.¹⁵¹ Nadaljevalo se je še jeseni 1932 z novo pobudo nekdanje demokratske stranke – z *Načrtom sporazuma združenih političnih skupin* (beograjske petorke in bivše KDK).¹⁵² Med politiki, ki so se ob tem predlogu aktivneje angažirali, znova zasledimo Antona Korošca. V Kupincu je obiskal Mačka in »potipal«¹⁵³ teren. Toda ambiciozni načrt Ljube Davidovića o tesnejšem sodelovanju z Zagrebom ni dočakal sklepa. Politično življenje in razmerja v državi je 7. novembra korenito spremenila odmevna resolucija vodstva nekdanje KDK, imenovana zagrebške punktacije.¹⁵⁴

Punktacije

Medtem ko so v beograjskem opozicijskem centru vse od novembrskih volitev leta 1931 potekale intenzivne politične aktivnosti, je vodstvo nekdanje HSS ostajalo pasivno. Mačkov krog ni bil naklonjen morebitnim povezavam s preostalo opozicijo. Zadržano stališče naj-

¹⁴⁹ Prav tam, str. 201–202. Oba politična voditelja bi s sodelovanjem z režimom tudi pretrgala vezi z Zagrebom, česar najbrž nista želela. Po pogovorih s kraljem sta hrvaški opoziciji takoj demantirala vesti, da utegneta paktirati z režimom. – *Informacije*, št. 2, april 1932, *Sitnice*.

¹⁵⁰ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1932 (I–VIII), beležka o pogovoru s Šutejem dne 2. 4. 1932.

¹⁵¹ Intenzivno dogajanje znotraj opozicije je opazil tudi Sršić in se v skladu s svojo »policijsko«¹⁵² politiko odločil ukrepati. Tako je maja 1932 izdal zaupen ukaz, s katerim je odredil »najstrožje, ampak hkrati tudi kar najbolj diskretno opazovati delo znanih opozicijskih prvakov, še posebej ob odhodu iz stalnega kraja bivanja«. – *Informacije*, št. 5, junij 1932, »Prosti malodušni».

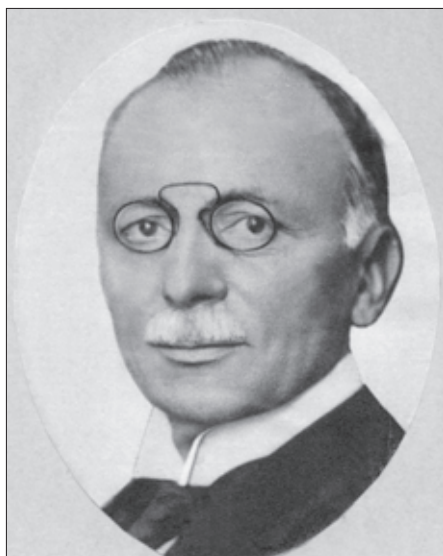
¹⁵² ASCG 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona, fasc. 31/151, načrt, datiran s 3. septembrom 1932.

¹⁵³ AHAZU, Arhiv. Dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke, beležka z dne 4. 9. 1932; beležka z dne 28. 10. 1932.

¹⁵⁴ Stojkov, *Opozicija*, str. 205–208.

močnejše hrvaške politične sile pa ni bilo razumevajoče sprejeto pri njeni koalicijski partnerici, pri bivši SDS. Nasprotno, v njenih vrstah je vzpodbujalo vedno večje nezadovoljstvo. Samostojni demokrati so se namreč zavzemali za aktivnejšo protirežimsko dejavnost in za sodelovanje z beograjsko opozicijo. Stališča znotraj nekdanje KDK so se v prvi polovici leta 1932 tako očitno razhajala.¹⁵⁵

Prvi korak k ponovnemu zblizanju je junija 1932 storila bivša SDS. Njeno vodstvo se je načelno opredelilo za federalizem, s čimer je postavilo temelj za podrobno uskladitev političnih pogledov nekdanje KDK. Med 5. in 7. novembrom 1932 je nato prišlo do sestanka izvršnega odbora prepovedane KDK, na katerem so njegovi člani želeli urediti medsebojne odnose in opredeliti skupne poglede na tedanje aktualne politične razmere. Po drugem dnevu sestankovanja je Maček na samem prosil nekdanjega zunanjega ministra Trumbića, da bi izrečena stališča oblikoval v resolucijo. Trumbić je do naslednjega dne besedilo, formulirano v obliki točk, sestavil in izvršni odbor ga je sprejel. Nastal je dokument, ki se ga je prijelo ime zagrebške punktacije. V svojem bistvu je podajal

Hrvaški opozicijski politik Ante Trumbić je v tridesetih letih vodil natančne beležke o političnih pogovorih s svojimi sodelavci. Na lističe si je zapisoval besede sogovornikov in jih tudi večkrat komentiral, med bolj pikirimi in ciničnimi pripombami pa so bile tiste o Antonu Korošču. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

politični, socialni in državnopravni program nekdanje KDK in je bil namenjen *pro foro interno* članom koalicije, kot osnova za njihovo nadaljnje politično delovanje. Njegove objave avtorji najbrž niso imeli v mislih.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja* (1. knjiga), Liber, Zagreb 1974, (dalje: Boban, *Maček i politika HSS*), str. 87; Stojkov, *Opozicija*, str. 209–210.

¹⁵⁶ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 87–89, 94; Stojkov, *Opozicija*, str. 210–214.

Toda v naslednji dneh se je zgodilo prav to. Punktacije so se najprej pojavile na straneh tujih časnikov, nato pa tudi doma. Njihova vsebina je imela širok odmev, še najbolj zahteva, izražena v četrti točki, da se je treba vrniti v leto 1918 kot na izhodiščno točko. Šele na tej osnovi bi bilo nato mogoče pristopiti k novemu urejanju državne skupnosti.¹⁵⁷ Režimski tisk se je na taka stališča seveda nemudoma odzval. *Jutro* je v zagrebških točkah videlo nespretno skrito »čisto veleizdajalsko tendenco«, odklanjanje države, kralja in monarhije ter poskus revizije »zgodovinskega dejstva od 1. decembra 1918, ki je bilo ustvarjeno z neskončnimi žrtvami celokupnega naroda, z mučeniško smrtjo stotisočev njegovih sinov in z enotno voljo vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Resolucijo je vrh vsega razglasilo za zaključno politično dejanje dolgotrajnega procesa, v katerem so vodje jugoslovanske opozicije iskali dogovor in možnost sodelovanja. Ker so se njihovi poskusi ponesrečili, se je Maček vrnil v svoj »intransigentni koticček«, »nade, ki jih je g. Korošec kot glavni posrednik med srbijanskimi opozicionalci ter hrvatskimi in slovenskimi separatisti [nekdanjo HSS in nekdanjo SLS, op. J. G.] vzbujal zlasti tudi pri svojih pristaših v Sloveniji«, pa so »žalostno propadle«.¹⁵⁸

Vladko Maček je s svojo prepovedano Hrvaško kmečko stranko vztrajal v ostri opoziciji šestojanuarskemu režimu. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

¹⁵⁷ Podrobneje o vsebini zagrebških punktacij gl.: Boban, *Maček i politika HSS*, str. 89–94, 97 in Stojkov, *Opozicija*, str. 211–216.

¹⁵⁸ *Jutro*, 25. 11. 1932, *Kam jadrajo?*

Slovenski liberalci so bili očitno dobro seznanjeni z beograjskimi političnimi prizadevanji in z vlogo Antona Korošca. Dejstvo, da je načelnik nekdanje SLS igral prvo violino v sicer neuigranem opozicijskem orkestru, jih je najbrž precej vznemirjalo. V zagrebških punktacijah so tako lahko zadovoljno prepoznali neuspeh opozicijskih pogovorov in še bolj zadovoljno neuspeh Koroščevih prizadevanj. Zdi se, da je bila z vidika slovenskih liberalcev vsako samostojno delovanje kake jugoslovanske politične skupine zaželen pojav, saj je na videz manjšala možnosti za oblikovanje močnega opozicijskega bloka, s pomočjo katerega bi se lahko nekdanja SLS spet zavihtela na oblast. Čisto na koncu komentarja je *Jutro* še vprašalo Korošca, ali se strinja z Mačkovo resolucijo, s to »pogubno, v svojem efektu veleizdajalsko politiko«. ¹⁵⁹

*

Čeprav od starega in preizkušenega političnega mačka, kakršen je bil Korošec, ne bi pričakovali jasnega odgovora na *Jutrovo* vprašanje, se je dober mesec pozneje zgodilo prav to. Politični vrh nekdanje SLS je pod vtisom zagrebških punktacij 31. decembra 1932 oblikoval svoja stališča o ključnih političnih vprašanjih tistega časa, svoje točke, ki jih je nato razširil med ljudstvo. Pri tem je pomembno poudariti, da so bile t. i. Koroščeve punktacije, poimenovane tudi ljubljanske punktacije ali slovenska deklaracija, z vidika vsejugoslovanske politične optike le še ena resolucija v vrsti. Na Mačkove punktacije so do tedaj namreč že reagirale tri opozicijske politične skupine. Najprej je svoje punktacije objavila bivša srbska Republikanska stranka Ljube Stojanovića in Jaše Prodanovića, nato pa tudi vojvodinske skupine (t. i. novosadska resolucija) in nekdanji zemljiaradniki. ¹⁶⁰

Geneza nastanka ljubljanskih punktacij je tako na videz povsem jasna – je zgolj odgovor Korošca in njegovih somišljenikov na verižno reakcijo, ki jo je sprožil Zagreb. Takšni podobi pritrjuje tudi član ožjega vodstva nekdanje SLS Ivan Ahčin, saj v svojih spominih piše, da so »sredi opozicijskega gibanja /.../ le Slovenci še molčali«. Neprimeren molk je nato osebno prekinil vodja Anton Korošec. Po Ahčinu je okrog božiča 1932 sklical sestanek vodstva in poudaril, »da moramo spričo

¹⁵⁹ Prav tam.

¹⁶⁰ Po objavi Koroščevih punktacij so se s svojimi stališči odzvali še nekdanja JMO, nekdanji demokrati in nekdanji radikali. V celoti gledano je torej na prelomu let 1932–1933 svoja videnja predstavila vsa politično relevantna jugoslovanska meščanska opozicija. – Podrobneje o tem gl.: Stojkov, *Opozicija*, str. 218–234.

tega, da so Hrvatje in Srbi zavzeli svoje politično stališče napraviti isto tudi Slovenci in sicer kot Slovenci«. Francu Kremžarju in Ivanu Ahčinu naj bi naročil, da sestavita koncept politične izjave, hkrati pa naj bi o tem razmišljal tudi sam. Na naslednjo sejo vodstva sta delegirana člana prinesla svoja predloga, a sta se Korošču zdela »predolga«. Svojim somišljenikom je nato predstavil še svoj koncept, lastnoročno napisan na lističu. Ahčin trdi, da je besedilo vse presenetilo »po svoji jasni opredeljenosti in zgoščenosti«. Na silvestrovo 1932 so ga vsi člani štirinajsterice svečano podpisali, dan pozneje, 1. januarja 1933, pa še sam Korošec.¹⁶¹ Hrambo originala naj bi prevzel Franc Gabrovšek, Ahčina so zadolžili za prevod v francoščino in za seznanitev tujih diplomatov in časnikarjev z njeno vsebino, Natlačena pa za obveščanje dopisnikov beograjskih in zagrebških listov. Prebivalstvo Dravske banovine so obvestili z letaki s pomočjo svoje tajne mreže zaupnikov.¹⁶²

Urednik časnika Slovenec Ivan Ahčin je bil nazorsko oster komentator in velik privrženec Antona Korošca. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

¹⁶¹ Po Ahčinovih besedah je Korošec takoj potem, ko je članom vodstva izročil resolucijo, odpotoval v zagrebški sanatorij Srebrenjak. »Čeden prepis« besedila je zato podpisal šele naslednji dan, ko mu ga je prinesel Marko Natlačen. – Bojan Godeša – Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999, (dalje: Ahčin, *Spomini*), str. 84, 86.

¹⁶² Prav tam. Ahčinovi zgodbi, po kateri je besedilo punktacij predložil Korošec, pritrjuje tudi član vodstva nekdanje SLS Jože Košiček. – France Filipič, *Dr. Anton Korošec in marksisti*, Prispевki za novejšjo zgodovino 31 (1991), št. 1, op. 37 na str. 92.

Kljub Ahčinovem prepričanju pa pobuda in avtorstvo punktacij le nista tako jasna. Nasprotno. Po prebiranju njegovega pisanja se zdita še bolj zavita v meglo. Ahčin tako nikjer ne omenja, da se je kmalu po obelodanjenju punktacij v Sloveniji pojavila njihova nova, dopolnjena različica. Prvotni tekst se je glasil takole:

1. Slovenski narod je danes razdeljen in razkosan na štiri države, na Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Njegova osnovna zahteva je, da se zedini v eno samo politično zajednico, ker se mu more le na ta način ohraniti eksistenca in zagotoviti splošni napredek.
 2. Glavnemu delu slovenskega naroda, ki živi v Jugoslaviji, je postavljena naloga, da na tem idealu neprestano dela do končne ustvaritve.
 3. Iz teh razlogov si mora slovenski narod v jugoslovanski državi priboriti tak samostojen položaj, ki bo neprestano služil kot privlačna sila za vse ostale dele naroda, živeče v drugih državah. V to svrho nam je potrebno: a) nacionalna individualnost, ime, zastava, etnična skupnost, finančna samostojnost, politična in kulturna svoboda; b) radikalno socialno zakonodavstvo, ki mora osigurati življenjske interese in harmonično razvijanje vseh potrebnih in produktivnih poklicev, posebno kmečkega in delavskega razreda.
 4. Za doseg tega cilja je potrebno, da si mi Slovenci, Hrvati in Srbi zgradimo po svobodnem sporazumu in to na demokratski bazi državo ravnopravnih edinic: eno teh edinic naj tvori Slovenija.
 5. Tako sestavljeno državo zahtevata tudi Kmečko-demokratska koalicija in radikalna stranka, odnosno je ne izključujeta.
- Mi Slovenci se pridružujemo tem sklepom in želimo, da sodelujejo za doseg teh ciljev vse stranke in vse struje, tako doma, kakor tudi v celi državi.

Ljubljana, 31. decembra 1932.¹⁶³

Takoj po prvih odzivih na vsebino punktacij pa je, kakor smo že omenili, zaokročila še druga, dopolnjena verzija. Prvi točki je bil dopisan stavek, da se Slovenci v Jugoslaviji počutijo kot v svoji državi in svobodni, četrti točki pa dodano stališče, da je zastavljeni cilj mogoče doseči le v skupnosti s Srbi, Hrvati in Slovenci v enotni in močni Jugoslaviji.¹⁶⁴ Katera različica je torej pristna, katera Koroščeva?

¹⁶³ *Jutro*, 11. 1. 1933, *Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi*.

¹⁶⁴ Stojkov, *Opozicija*, str. 222.

Besedilo punktacij je brez dvoma, z dopolnitvami ali brez, izjemno pomemben programski dokument nekdanje SLS. Pri tem seveda ni mogoče spregledati dejstva, da ga je oblikovala še vedno najmočnejša slovenska politična organizacija z visoko podporo v volilnem telesu. Punktacije tako na strnjen način dejansko podajajo temeljne in daljnosežne slovenske nacionalne in državnopravne zahteve. Bistvo slednjih je konkretno izraženo v tretji točki – široka avtonomija, ki bi vključevala tudi finančno samostojnost.¹⁶⁵ Toda medtem ko tretja točka nedvomno izstopa po svoji jasnosti in nedvoumnosti, česa podobnega za prvo nikakor ne moremo trditi. Njena formulacija je bila politično sila okorna, saj je dopuščala možnost različnih interpretacij. Med drugim tudi težnjo po odcepitvi od Jugoslavije, ki so jo s pridom izrabili slovenski liberalci. V prvi točki namreč ni nikjer eksplicitno navedeno, v katero državno skupnost se naj razkosani Slovenci združijo, Jugoslavija je bila teoretično le ena od možnosti. Zdi se, da je bilo »jugoslovansko« dopolnilo¹⁶⁶ prvotnemu tekstu tako nujen popravek politične napake.¹⁶⁷ Ob tem se seveda lahko vprašamo, kako je mogel politik Koroščevega formata napisati kaj takega.

Upošteva je politično zelo nerodno formulacijo prve točke prve različice punktacij, ki se očitno ne ujema z Ahčinovo oceno njihove »jasne opredeljenosti«, in upošteva je dejstvo, da je Korošec vedno puščal politično »priprta vrata«,¹⁶⁸ lahko domnevamo, da punktacije niso bile napisane na njegovo pobudo in da on ni bil njihov avtor. Od človeka njegovega kova bi prej pričakovali politično »mehkejši« tekst. Nenazadnje si je skozi vse leto 1932 prizadeval poenotiti stališča beograjskega opozicijskega centra in iskal dogovor s KDK. Če verjamemo sodbi nemškega poslanika, je na vsak način želel zgraditi most do kralja. V taki misli ga je najbrž utrjevala tudi opozicijska izkušnja z domačega terena. Politični pritisk in represalije ob majskih političnih dogodkih so opoziciji jasno pokazali, kako težki časi so. Vztrajanje v taki drži bi bilo lahko za prepovedano stranko kontraproduktivno. Po drugi strani pa je začeta veriga resolucij, ki jih je vzpodbudila nekdanja KDK, tudi opozorila na

¹⁶⁵ Prim. oceno punktacij Jurija Perovška: Perovšek, *Trideseta leta*, str. 22.

¹⁶⁶ Sence dvoma o avtentičnosti dopolnila je želela razbliniti beograjska *Politika*, ki je Korošca osebno prosila za pojasnilo, vendar se ni odzval. – *Jutro*, 19. 1. 1933, *Zgovorni molk dr. Korošca*.

¹⁶⁷ Ob tem je treba opozoriti, da je nedvomno šlo za napako. Prepovedana SLS je namreč videla slovensko prihodnost v okviru Jugoslavije. Če je bila slovenska politika pred letom 1918 do konca zvesta stari Avstriji, je bila pozneje prvi jugoslovanski državi. Resnih političnih kalkulacij, ki bi presegle njen okvir, skorajda ni bilo.

¹⁶⁸ Kot denimo pri oblikovanju omenjene resolucije o volitvah 1931.

življenjsko moč nekdanjih strank, na živo jugoslovansko opozicijo, na alternativo obstoječemu režimu. Korošec kot najboljši in pravzaprav edini dober poznavalec vsedržavnega političnega življenja iz vrst nekdanje SLS je tako lahko ocenil, da bi bilo preprosto koristno stopiti ob bok drugim opozicionalcem. Pri tem pa se poraja vprašanje kako? Z lastno resolucijo ali kako drugače – bolj enotno in bolj previdno.

Korošec se je seveda opredelil za drugo možnost. Po zagrebških punktacijah je namreč sodeloval pri poskusu oblikovanja skupne deklaracije beograjskega opozicijskega centra, s katero bi se odzvali na dejanje Zagreba.¹⁶⁹ Pri tem je še posebej pomenljivo, da je na pogovorih vztrajal do konca decembra 1932, vse do odhoda v Ljubljano. Punktacije nekdanje SLS so zato pomenile neprijetno presenečenje za ostale vodje opozicijskega centra, saj take možnosti Korošec nikoli ni omenjal.¹⁷⁰ Tako se zdi, da je njihov nastanek prej posledica pobude pristašev nekdanje SLS iz Dravske banovine kot pa Korošca. Po besedah tajnika celjske ljudske posojilnice, Ivana Kocmurja, in Koroščevega osebnega tajnika, dr. Koščaka, so mu punktacije »podtaknili« njegovi štajerski somišljeniki Anton Ogrizek, Alojzij Mihelčič, Ivan Vesenjaka¹⁷¹ in Josip Hohnjec,¹⁷² Korošec sam pa je radikalom pojasnil, da jih je podpisal zaradi pritiska štirinajsterice.¹⁷³

Podrobno ozadje punktacij je tako še vedno nejasno,¹⁷⁴ prav tako njihova morebitna neposredna povezanost z Zagrebom. Indicev, ki bi

¹⁶⁹ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1932 (IX–XII), nedatirana beležka. Trumbić je o beograjskih pogovorih zapisal naslednje: »Najprej me obveščajo, da opozicijski blok v Beogradu zdaj zaseda. Da sta tam tudi Spaho, oz. ne Spaho osebno, ampak Šefkija Behmen, in Anton Korošec. Da bodo oni sprejeli sklep, s katerim bodo odgovorili na našo zagrebško resolucijo. Toda popravljajo se, da to ne bo polemika, nato pa se še bolj izmikajo, saj pravijo, da to niti odgovor ne bo, temveč preciziranje stališča, ki ga zagovarja beograjski blok in kamor oni, kot naravno stvar, prištevajo tudi stranki Spaha in Korošca.«

¹⁷⁰ Stojkov, *Opozicija*, str. 222.

¹⁷¹ Vesenjaka je naknadno, v začetku februarja 1933, sicer odklonil »vsako zvezo« s punktacijami, a je pri tem najbrž šlo za nov politični manevar in umirjanje strasti. Enako je namreč ravnal tudi Korošec. – *Jutro*, 7. 2. 1933, *Tudi pristaši bivše SLS odločno zavračajo punktaško politiko*; *Slovenec*, 14. 3. 1933, *Pred državno sodišče*.

¹⁷² Janko Prunk, *Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji*, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, ur. B. Grafenauer, SAZU, Ljubljana 1995, (dalje: Prunk, *Slovenske predstave o avtonomiji*), str. 138.

¹⁷³ Stojkov, *Opozicija*, str. 222.

¹⁷⁴ Ivan Ribar podaja v svojih *Političnih zapiskih* še eno interpretacijo nastanka punktacij, ki pa je ne podkrepi z argumenti. Po njegovih besedah so bile ljubljanske punktacije dogovorjene s kraljem in naj bi v prvi vrsti služile politični rehabilitaciji Korošca med svojimi volilci. Iz relacije Aleksander – Korošec nato izpelje tudi odgovor na vprašanje, čemu se je pojavila še druga, milejša različica punktacij. Nastala naj bi zato, da bi režim lažje upravičil relativno mehko postopanje z vodstvom nekdanje SLS. Skratka, šlo bi naj za navadno dvorsko-klerikalno zaroto. – Ivan Ribar, *Politiški zapisi III*, Prosveta, Beograd 1951, str. 16–18.

nakazovali globljo povezanost med nekdanjima HSS in SLS, ni,¹⁷⁵ nasprotno, Korošec kot ključni akter strankarske politike je bil tesneje povezan z Beogradom in prek njega s Sarajevom. Gotovo je le, da je bil nad vsebino zagrebške resolucije navdušen. Ko mu jo je član vodstva bivše KDK Vilder na martinovo 1932 prvič pokazal, je celo dejal, da jo bo njegova stranka sprejela, strinjanje z njeno vsebino pa je ponovil tudi osebno Mačku.¹⁷⁶ Nedvomno veliko bližji hrvaškim krogom je bil Fran Kulovec, a je njegova vloga pri punktacijah zaenkrat povsem neznana.¹⁷⁷

*

Ljubljanske punktacije so, razumljivo, povsem razburkale politične vode v Dravski banovini. Liberalci so prvič po odhodu nekdanje SLS v opozicijo dobili v roke konkreten in oprijemljiv material svoje nasprotnice – njena politična stališča. Do tedaj so njenim pristašem lahko zgolj na splošno očitali neudeležbo pri državnih poslih in nasprotovanje državnih ideji, od januarja 1933 naprej pa so po svojem prepričanju imeli trden dokaz. Kljub temu pa vsebina punktacij ni odmevala takoj. Zaradi cenzure njeno besedilo ni smelo biti objavljeno, tako da se je širila z letaki in z objavami v tujem časopisju. Ob tem se zdi pomenljivo, da je *Slovenec* kljub cenzuri znal pokazati stališča nekdanje SLS. Tretjega januarja 1933 je tako na prvi strani objavil članek o zborovanju dveh slovaških političnih strank – Hlinkove slovaške ljudske stranke in Razusove Narodne stranke. Obe sta v zadnjih dneh decembra v Turčianskem Sv. Martinu sprejeli politični program, ki je zahteval avtonomijo za Slovake in dosledno spoštovanje t. i. pittsburskega dogovora.¹⁷⁸ Slovaški politični voditelji so v svojih govorih vztrajali, da so Slovaki samostojen

¹⁷⁵ Punktacijam in njihovi genezi se je najbolj temeljito posvečal Janko Prunk. Gl.: Prunk, *Slovenske predstave o avtonomiji*, str. 137–139; isti, *Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji*, Prispevki za novejšo zgodovino 31 (1991), št. 1, zlasti str. 37–38, isti, *Anton Korošec v opoziciji 1930–1934*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 88.

¹⁷⁶ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke, beležka o sestanku pri Vladku Mačku 4. 12. 1932, kjer so bili še Večeslav Vilder, Milan Kostić, Josip Predavec, Mile Budak in Ante Trumbić; beležka z dne 13. 11. 1932.

¹⁷⁷ Trumbić je zapisal, da je on »za sa Hrvatima« in da je v vsakem primeru veliko boljši od Korošca. – AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, beležka o pogovoru z Boko (najverjetneje Josipom Smodlako) dne 21. 10. 1933.

¹⁷⁸ Dokument, ki so ga 31. maja 1918 v ZDA s predsednikom češkoslovaškega narodnega sveta, T. G. Masarykom podpisali predstavniki Slovaške lige v Ameriki in češkega narodnega združenja, je predvideval povojno vzpostavitev skupne države Čehov in Slovakov. Slovakom je jamčil avtonomen položaj v državi z lastno skupščino, sodstvom, administracijo in slovaščino kot uradnim jezikom, nekakšno asimetrično avtonomijo. Toda njegova vsebina se ni izpolnila. Češkoslovaška republika je podobno kot prva Jugoslavija postala unitaristična država, utemeljena na ideologiji t. i. češkoslovakizma. – Dušan Škvarna, *Pittsburská dohoda*, v: Lexikón slovenských dejín, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997, str. 270.

narod, ki zahteva zase zakonodajno skupščino in svojo vlado. Skupnemu češkoslovaškemu parlamentu bi pridržali le obravnavo skupnih financ, vojske in zunanje politike.¹⁷⁹ Državnopravni program naroda s podobno usodo in položajem v večnacionalni skupnosti, kot so ga imeli Slovenci, se najbrž ni naključno znašel na naslovnici *Slovenca*.

Slovenčevo prikrito izraženo stališče do punktacij pa seveda ni imelo analogije v vrstah liberalcev. Njihov odziv je bil buren, oster in obsojajoč.¹⁸⁰ Do vsebine ljubljanskih punktacij so se najprej opredelili na občnem zboru županske zveze, ki je prav v tistih dneh, 7. januarja, potekal v Ljubljani. Obravnave deklaracije nekdanje SLS sicer ni bilo na dnevnem redu zborovanja občinskih funkcionarjev JRKD, beseda o njej je stekla, potem ko je dr. Pušenjak iz Slovenske Bistrice opozoril na »neko poročilo v tržaškem 'Piccolu' od 3. t. m.« o resoluciji Koroščeve politične skupine. Njegov nastop je brž sprožil poplavo podobnih ugotovitev. Številni župani so povedali, da so tovrstne zapise prebrali tudi v drugih tujih časnikih in na tajnih razglasih s podpisom dr. Korošča. »Pokazalo se je, da gre za 'Ljubljanske punktacije' po vzoru zagrebške resolucije,« kar je med zborovalci sprožilo »vihar ogorčenja«. Resolucijo so hitro označili za »separatistični« dokument. Osiveli senator Ivan Hribar je nekdanjo SLS celo uvrstil med »največje škodljivce našega slovenskega naroda« in med »ogroževalce svetovnega miru«. Župani so svoje sodbe na koncu strnili v obsojajočo resolucijo in jo soglasno sprejeli.¹⁸¹

Propagandno-mnenjsko ofenzivo, ki se je začela 7. januarja, je režimski tisk v naslednjih dneh neutrudno nadaljeval. *Jutro* se je tako spraševalo, kdo vse je sodeloval pri njihovi izdelavi in kdo vse se »identificira z zahtevami, ki bi že s samim poskusom svoje izvedbe spravile v nevarnost narodni obstoj Slovencev«. ¹⁸² Resolucijo je razglasilo za najnovejšo »metamorfozo« Antona Korošča, za »novo spremembo dlake ob stari miselnosti«. ¹⁸³ Njenemu domnevnemu »noremu« ¹⁸⁴ avtorju je posebej očitalo neprimernost in škodljivost primerjave usode Slovencev v Jugoslaviji z usodo tistih iz sosednjih držav. »Pomisлити je treba samo, kakšen škodoželjni aplavz bo izzval Mussolini v Rimu, Schumy v Celovcu ali Gömbös v Pešti,

¹⁷⁹ *Slovenec*, 3. 1. 1933, *Slovaki zahtevajo avtonomijo*.

¹⁸⁰ O tem gl.: Jurij Perovšek, *Slovenski liberalci in narodno vprašanje v letih 1931–1933*, Prispevki za novejšo zgodovino 46 (2006), št. 1 (*Kresalov zbornik*), str. 269–272.

¹⁸¹ *Jutro*, 8. 1. 1933, *Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja*. Resolucija županske zveze med drugim pravi, da so konstitutivni jugoslovanski narodi 1. decembra 1918 »definitivno in za vsikdar rešili vprašanje naše državne skupnosti«. Kakršnakoli razprava o tem zanje ni bila sprejemljiva.

¹⁸² *Jutro*, 10. 1. 1933, *Separatistične punktacije*.

¹⁸³ *Jutro*, 12. 1. 1933, *Punktaši in njihovi predlogi*.

¹⁸⁴ *Jutro*, 15. 1. 1933, *Dr. Anton Korošec*.

ako bo pri kaki priliki, ko bo govora o narodnih manjšinah, lahko citiral Koroščevo punktacijo, pa bo rekel: Glejte, saj ti ljudje sami priznavajo, da se Slovincem pri nas godi enako kakor v Jugoslaviji.«¹⁸⁵

Podobne sodbe so zapisovali tudi drugi jugoslovanski časniki,¹⁸⁶ pri čemer pa velja poudariti, da so jih nekateri med njimi opremili z resnično poglobljenimi komentarji. Tako je beograjsko *Vreme* objavilo analizo poslanca Mihajla Živančevića, v kateri je podrobno razdelal vsebino punktacij. Največ prostora je seveda namenil obravnavi prve točke in ugotovil, da »iz logike g. dr. Korošča izhaja, kako je bilo za Slovence še najbolje pod Avstro-Ogrsko, ker tedaj niso bili 'razdeljeni' in 'razkosani' na več držav«. V nadaljevanju je še izrazil začudenje, da je prav Korošec, ki se je »solidariziral z vsemi ukrepi tega režima, pa tudi z objavo vlade z dne 4. julija 1930, v kateri se poudarja, da je narodno in državno edinstvo osnova celokupne narodne in državne politike«, podpisal sporne punktacije. Po Živančevićevem mnenju je s tem izbrisal »vse latentne simpatije in vse latentne nade, ki so se pri marsikomu vezale na njegovo osebo.«¹⁸⁷

Punktacije so poleg domačega tiska hoteli simbolično očrniti tudi tedanji režimski politiki in seveda stranka JRKD.¹⁸⁸ V svoji formulaciji se je pri tem posebej odlikoval senator Vladimir Ravnihar, ki je v njih videl »pismo otrok sv. Miklavžu« in »z bujno fantazijo podprte želje«, zlorabljene v ozko strankarske namene.¹⁸⁹ Morda še bolj izviren pa je bil poslanec Stane Rape. Svoja ostra stališča o nekdanji SLS je namreč strnil v svareči biblijski citat: »Izrezi, kar je bolnega na telesu, da ti ne otruje še ostalega zdravega dela.«¹⁹⁰

Medtem ko je bil odmev na punktacije v domovini enoznačno odklonilen, so se tuji časniki odzvali različno, odvisno pač od zunanje- in tudi notranjepolitičnega stališča, ki so ga zastopali.¹⁹¹ Tako je denimo slovaški liberalni list *Slovenský denník* njihovo vsebino odločno ob-

¹⁸⁵ *Jutro*, 13. 1. 1933, *Slovinci tostran in onstran mej*.

¹⁸⁶ *Jutro*, 11. 1. 1933, *Nihče se ne sme igrati z življenskimi narodnimi interesi*; 12. 1. 1933, *Porazen odmev separatističnih punktacij*.

¹⁸⁷ *Vreme*, 11. 1. 1933, *Punktacije g. dr. Korošča*. Del članka iz srbskega lista je povzelo tudi *Jutro*, 12. 1. 1933, *Porazen odmev separatističnih punktacij*.

¹⁸⁸ JRKD je pripravila protestne shode in hkrati poskrbela za to, da so punktacije obsodile številne nepolitične organizacije iz Dravske banovine. Tako je bil 13. januarja 1933 oblikovan posebni narodni odbor, ki je pod vodstvom senatorja dr. Gustava Gregorina sestavil adresu kralju. K njenemu podpisu je nato povabil prav vse slovenske organizacije in ustanove. – *Jutro*, 26. 1. 1933, *Slovinci svojemu kralju*.

¹⁸⁹ *Jutro*, 16. 1. 1933, *Slovinci svojemu kralju*.

¹⁹⁰ *Jutro*, 20. 1. 1933, *Ljubljana je sodila in obsodila*.

¹⁹¹ *Jutro*, 20. 1. 1933, *Odmev punktacij v inozemstvu*.

sodil in Korošču pripisal zavzemanje za »razbitje sedanje Jugoslavije«, avtonomistično-katoliški časnik *Slovák* pa je v njih nasprotno videl »samoumevne zahteve zavednega in za svoje življenje zaskrbljenega naroda«. Omenjeni list se je svojemu bralstvu celo pohvalil, da ima izvirnik deklaracije, ki ga je v slovaškem prevodu tudi objavil.¹⁹²

Skoraj hkrati z ljubljanskimi punktacijami pa je režim JRKD v Dravski banovini prizadela še ena »ofenziva«. V nedeljo, 8. januarja 1933, so v vseh slovenskih cerkvah prebrali pastirsko pismo katoliškega episkopata, sestavljeno 17. novembra 1932 na škofovski konferenci v Zagrebu. V njem so škofje napadli »protiversko« in »protikatoliško« tendenco Sokola Kraljevine Jugoslavije, poudarili, da ta izvira že iz idejnih temeljev sokolskega ustanovitelja Miroslava Tyrša in organizaciji očitali »pogubno« delovanje za »moralno vzgojo naroda«. Pismo je v krogih režima in Sokolov naletelo na ogorčenje, razumljeno je bilo kot žalitev in nezakonito »nedopustno početje«. Nenazadnje je bil Sokol vsedržavna in zakonita vzgojna ustanova, utemeljena kmalu po šestem januarju 1929. Napad nanj je med slovenskimi liberalci zato še toliko bolj porajal vprašanja o morebitni »zvezi z drugimi dogodki« in še zlasti o tem, da čas, ko je bilo pismo javno prebrano, ni bil le »čuden slučaj«. ¹⁹³ Tozadevna ugibanja je zagrebški nadškof Anton Bauer v naslednjih dneh zavrnil. V svojem pojasnilu je neprepričljivo poudaril, da škofje ob sestavljanju spomenice sploh niso vedeli za punktacije, saj to kronološko ni bilo mogoče. (Vprašamo se lahko, če res ni bilo mogoče, da jim deset dni po zagrebških punktacijah njihova vsebina ne bi bila znana.). Do njene pozne objave 8. januarja pa naj bi prišlo zato, ker je on sam imel »upanje in nove obljube, da se bo sokolsko vprašanje kmalu uredilo«. ¹⁹⁴ Slučajen ali ne, dogodek je v vsakem primeru prilil novega olja na ogenj in dodatno razburkal politične razmere v državi.

*

Vodstvo prepovedane SLS je z odmevno deklaracijo očitno močno zaznamovalo slovenski in jugoslovanski politični prostor. To nenazadnje potrjuje tudi dejstvo, da je še dolgo odmevala in da je zagrebške punktacije niso zasenčile. Vsak režimski organ, ki je dal kaj nase in na nacionalno idejo, jo je preprosto moral obsoditi. Tako je tudi banski svet na otvoritveni seji svojega rednega letnega zasedanja 15.

¹⁹² Tone Kregar, *Slovensko-slovaški kulturni stiki (1918–1941)*, magistrsko delo, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Celje 2003, str. 154–156.

¹⁹³ *Jutro*, 10. 1. 1933, *Separatistične punktacije*; 12. 1. 1933, *Pastirski list o Sokolstvu*.

¹⁹⁴ *Slovenec*, 29. 1. 1933, *Odgovor nadškofa dr. Bauerja*.

februarja 1933 »odločno zavrnil separatizem«, vsebovan v »nekakšnih punktacijah«. Na Tavčarjev predlog so njegovi člani podpisali vdanostno adresno kralju Aleksandru, ki jo je pripravil Gregorinov odbor. Pri tem je še posebej pomenljivo, da tega niso storili kot člani političnega telesa, temveč kot svetniki »strogo gospodarske ustanove« – banskega sveta.¹⁹⁵ Banu Marušiču se je dejanje kljub temu zdelo povsem umestno, saj naj bi bilo izraz »volje celokupnega naroda brez ozira na pripadlost kaki politični stranki, pa magari k vsedržavni«, pa tudi banovega prepričanja, »da se mora vsaka stranka, ki bi se pojavila na slovenskih tleh, stati na tem stališču, če hoče dobro slovenskemu narodu in Jugoslaviji in če ima na srcu brigo za obstoj in napredek slovenskega naroda«.¹⁹⁶

Politična razprava v banskem svetu, ki je bila formalno sicer prepovedana, se je nadaljevala še na naslednjih sejah. Znova jo je odprl Franjo Lipold z opozorili, da je »edino v Jugoslaviji zajamčen narodni obstoj Slovencev«. Razprave o tem vprašanju je odločno odklanjal in poudaril, da se je s prvodecembrskim aktom leta 1918 »definitivno rešilo vprašanje državne skupnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov v kraljevini Jugoslaviji pod vladavino dinastije Karadjordjevičev«. »Punktašem« je očital demagoško izrabljanje gospodarske krize in neupravičeno kritiko režima. Proti »nekaki delitvi naše Jugoslavije« se je izrazil še Franjo Roš in dodal, da mora ostati »neokrnjena /kot/ naš ujedinjeni jugoslovanski narod«.¹⁹⁷ S takimi stališči sta soglašala tudi ban Marušič in njegov pomočnik Pirkmajer. Marušič je ob tem sicer priznal, da bi prešli »prek kompetenc banskega sveta, če bi se hoteli mogoče bolj razgledati v vprašanja zadnjih dogodkov, ki so se dogodili specijelno v Dravski banovini«, a je k razpravi kljub temu pristavil še svoje besede. Aktualno politično dogajanje, povezano s punktacijami in pastirskim listom, je, podobno kot govorniki pred njim, ostro obsodil. Sam je v punktacijah celo videl »direktno nevarnost« za obstoj države, saj lahko »pride do vojne«.¹⁹⁸

Obsodbam ljubljanskih punktacij in politike nekdanje SLS nasploh so se pridružili tudi številni člani beograjskega Narodnega predstav-

¹⁹⁵ *Jutro*, 16. 2. 1933, *Predstavnštvo Slovenije odločno zavrača separatizem*.

¹⁹⁶ AS 77, Banski svet, fasc. 4, Stenografski zapisnik 1. seje III. zasedanja dne 15. 2. 1933.

¹⁹⁷ AS 77, Banski svet, fasc. 4, Stenografski in uradni zapisnik 2. seje III. zasedanja 23. 2. 1933.

¹⁹⁸ AS 77, Banski svet, fasc. 4, Stenografski in uradni zapisnik 3. seje III. zasedanja 24. in 25. 2. 1933. Gl. tudi: Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*, str. 158.

ništva.¹⁹⁹ Skupščinski poslanec Albin Koman je tako v proračunski razpravi marca 1933 podrobno analiziral politično taktiko Korošca in njegovih tovarišev ter prišel do nekaterih »standardnih« skleпов. Ko je bil Korošec v vladi, naj bi bili vera in cerkev izven nevarnosti. »Kakor hitro pa je izgubil klerikalizem politično oblast, že je z vseh strani pretila nevarnost slovenskemu jeziku, kulturi, veri in cerkvi vse dotlej, dokler se klerikalizem spet ne dokoplje do oblasti. Katoliško cerkev so politiki bivše SLS ponižali do vloge politične dekle. Vera jim je bila le sredstvo za doseg politične oblasti.«²⁰⁰ Še prodornejši in prepričljivejši pa je bil v svoji analizi klerikalizma senator Jovo Banjanin. Po njegovih besedah naj bi bil klerikalizem posebej nevaren zato, ker ga »vodi tuja sila izven naše države« – Vatikan. Med njim in fašizmom pa vlada »popolno soglasje«. Tako se sploh ne zdi neverjetno, da je t. i. sokolsko pismo sugeriral sam Mussolini.²⁰¹

*

Režimsko videnje tedanje politične situacije je očitno zahtevalo takojšnje ukrepanje. Težava, s katero so se njegovi funkcionarji pri tem soočili, pa je bila seveda jasna. Politični nasprotnik v Dravski banovini je bil formalno neorganiziran, ni obstajal. Njegove voditelje je sicer bilo mogoče zlahka prepoznati, njegovo organizacijsko strukturo in mrežo pa že več ne. Udarec proti nekdanji SLS je bilo zato potrebno osredotočiti na tiste cilje, ki so bili vidni in prepoznavni. Poleg vodstva sta to bili še njeni dovoljeni organizaciji, prosvetni zvezi v Ljubljani in Mariboru s svojimi številnimi društvi. Ban Marušič je tako 17. februarja 1933 z odlokom obe prosvetni zvezi z vsemi društvi vred razpustil, saj naj bi »prekoračila svoj statutarni delokrog ter se kot nepolitična društva udeleževala politično in strankarsko politično ter se v mnogoštevilnih slučajih pregrešila tudi zoper pravni red v državi.«²⁰² Banova uradna razlaga je, upošteva je dogajanja ob proslavah Koroščevega jubileja, gotovo imela stvarno podlago, zato se poraja vprašanje, zakaj do razpustitve ni prišlo že prej. Nenazadnje je senator Fran

¹⁹⁹ V začetku leta 1933 člani Narodnega predstavništva niso več enoglasno zastopali stališč režima. Skupina hrvaških poslancev in senatorjev je februarja tistega leta oblikovala svoj poslanski klub – t. i. Narodni klub – in hkrati sprejela deklaracijo, v kateri je obsodila šestojanuarsko politiko. – *Slovenec*, 18. 2. 1933, *Razni zakonski predlogi*; 17. 3. 1933, *Govor dr. Srskića*. Več o deklaraciji Narodnega kluba gl. v: Stojkov, *Opozicija*, str. 236–237.

²⁰⁰ *Jutro*, 16. 3. 1933, *Obračun s klerikalizmom*; *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*, redovan saziv za 1932/1933 godinu, 39. red. sastanak, 14. 3. 1933, str. 150–151.

²⁰¹ *Jutro*, 29. 3. 1933, *Obračun s punktaštvom in klerikalizmom*.

²⁰² *Slovenec*, 24. 2. 1933, *Dekret o razpustitvi Prosvetne zveze v Mariboru in Ljubljani*.

Novak po ukinitvi organizacije dejal, da ni bila »nič /.../ drugega, kakor centrala in nadaljevanje politične stranke, katere čustva ne odgovarjajo sedanji politični ureditvi«. ²⁰³ Zdi se, da dvor ni želel še dodatno zaostrovati odnosov z nekdanjo SLS, saj si je od Koroščevega beograjskega delovanja najbrž obetal politične koristi. Po objavi punktacij pa je očitno dozorelo spoznanje, da na bivšo SLS ni mogoče računati in da je treba primerno kaznovati.

Konfinacija

Ko je 16. marca 1933 predsednik vlade Srškić v Narodni skupščini dejal, da s punktaši »ni nobenega pogajanja /in da je/ politika zdravic, prijateljskih razgovorov, medpartijskih aranžmanov in sporazumov z zadnjo namero, da se medsebojno ogoljufamo /.../, za vedno propadla«, ²⁰⁴ je najbrž podal uradno stališče vlade, ki pa ni bilo povsem iskreno. Sam se je namreč še v začetku januarja 1933 v Rogaški Slatini sestal z Antonom Korošcem in ga poskušal pridobiti za sodelovanje. Pri tem je posebej zanimivo, da je bil pobudnik takratnega srečanja predsednik vlade in ne Korošec. Kot eden ključnih ljudi režima se je kljub svojim odločnim obsodbam ljubljanskih punktacij še kako zavedal, da lahko njihova vsebina – bolj kot vsebina zagrebških punktacij – nadvse škoduje političnemu ugledu Jugoslavije v tujini. S sprejemom Antona Korošca v vlado bi bila nastala situacija nedvomno rešena, po možnosti v zadovoljstvo obeh strani. Toda pogovori niso bili uspešni. ²⁰⁵ Korošec je vabilo zavrnil in skupaj s somišljeniki začel plačevati politični davek režimu.

Šestindvajsetega januarja 1933 so policijski agenti na podlagi odločb banske uprave ²⁰⁶ najprej aretirali Koroščeve ožje sodelavce – Marka Natlačena, Antona Ogrizka ²⁰⁷ in Frana Kulovca – ter jih odvedli v konfinacijo, dva dni pozneje pa tudi njega samega. Tedaj se je iz zagrebškega sanatorija že vrnil v Ljubljano in prebival v Marijanišču. Osemindvajsetega januarja proti večeru so ga ljubljanski policisti v naglici

²⁰³ *Jutro*, 31. 3. 1933, *Potreba pospešene izvedbe državne decentralizacije*.

²⁰⁴ *Jutro*, 17. 3. 1933, *Ministrski predsednik dr. Srškić o aktualnih političnih zadevah*. Prim. navdušeni komentar *Jutra*, 18. 3. 1933, *Govor predsednika vlade*.

²⁰⁵ Stojkov, *Opozicija*, str. 223.

²⁰⁶ PAM, Anton Korošec, A. Š. 4, dokument Državnega sveta Kraljevine Jugoslavije, št. 28781/33, z dne 7. oktobra 1933, o razveljavitvi razveljavitvene sodbe za dr. Antona Korošca.

²⁰⁷ ASCG 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona, fasc. 52/239, Sodba celjskega Upravnega sodišča z dne 25. 9. 1933.

odvedli na vlak in ga za dve leti odpeljali iz Dravske banovine. Najprej so ga konfinirali v sanatoriju Sv. Dorđe v Vrnjački banji,²⁰⁸ kjer pa ni dolgo ostal. Iz njemu baje neznanih razlogov so ga kmalu preselili v bosansko Tuzlo, od tam pa iz zdravstvenih razlogov junija 1933 na Hvar, v hotel Palace. Ob tem omenimo, da status konfiniranca²⁰⁹ ni bil enak statusu zapornika na prestajanju kazni. Korošču je sicer svoboda nedvomno bila odvzeta, razmere, v katerih je bival, pa so bile vse prej kot »zaporniške«. Z izjemo Tuzle je povsod lahko občeval z ljudmi, imel kar najbolj »razrahljane« odnose s svojimi nadzornimi agenti, hodil na sprehode, užival primerno hrano in hotelsko oskrbo.²¹⁰

Konfinacija članov vodstva in samega vodje prepovedane SLS je, razumljivo, naletela na številne reakcije v vrstah opozicije – tako na najnižji ravni v Dravski banovini kot tudi med voditelji opozicijskega centra v Beogradu. Slednji so kljub vse večjim notranjim nesoglasjem oblikovali skupni protest proti ravnanje vlade s političnimi nasprotniki. S tem so na eni strani dokazali, da še niso prekinili medsebojnega sodelovanja, po drugi pa so se sočasno solidarizirali s punktaši »v borbi proti režimu«.²¹¹

Do najbolj žgočega odziva na konfinacijo Korošca in tovarišev pa je seveda prišlo v vrstah nekdanje SLS v Sloveniji. Dovoljeni katoliški tisk o tem sicer ni smel pisati, zato pa je bila poplava ilegalnih letakov toliko večja. *Jutro* je številne tajne okrožnice, ki so krožile po banovini, razglasilo kar za »novo vrsto literature«.²¹² V eni od njih, razširjeni v nočeh na 5. in na 8. marec 1933 v okolici Maribora, so formalno anonimni avtorji obveščali Slovence, da se je zgodila »strašna krivica iz politične strasti in zaslepljenosti«. »Našega voditelja« in njegove sodelavce so »oropali osebne svobode in iztrgali iz Slovenije«. »Največja sramota« pri tem je bila, da so to povzročili »ljudje slovenske

²⁰⁸ Gl.: Dobrivojević, *Državna represija*, str. 235.

²⁰⁹ Proti Korošču je Državno sodišče za zaščito države sicer vodilo preiskavo (*Jutro*, 14. 3. 1933, *Kazenska preiskava proti punktašem*), do kazenskega procesa pa ni prišlo. Prvak nekdanje HSS, Maček, je bil kaznovan bistveno strožje. Sodišče za zaščito države ga je 29. 4. 1933 obsodilo na tri leta zapora v Sremski Mitrovici. O procesu proti Mačku gl. knjižico: *Sudjenje Dr. Vlatka Mačka*, Štamparija Grafika, Zagreb, s. a.

²¹⁰ Ahčin, *Spomini*, str. 87–88, 91–93; Dobrivojević, *Državna represija*, str. 235.

²¹¹ ASCG 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona, fasc. 31/151, Protest udružene opozicije; Stojkov, *Opozicija*, str. 229. V protestnem pismu so srbski politiki obsodili tako aretacijo Korošca kot tudi Mačka in Spahe. Poleg njih je konfinacije obsodila tudi skupina poslancev beogradske skupščine, zbranih okrog Nikole Nikića in Ivana Lončarevića. Februarja 1933 je v »konfinacijski« interpelaciji na notranjega ministra zapisala, da je v »tej nesrečni deželi« raven državljsanske svobode nižja kot je bila v Avstro-Ogrski. – Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, redovan saziv za 1932/1933 godinu, Prilozi, str. 41–42.

²¹² *Jutro*, 12. 3. 1933, *Seme in sad*.

krvi /.../, Kajni /in/ Judeži«. Kramer, Pucelj, Mravlje, Pustoslemšek, Pestotnik, Marušič, Pirkmajer in njihovi »pomagači«. Toda to kljub vsemu ni bil razlog za sklonjene glave. Avtorji so na koncu namreč pribili: »/ Zmaga /bo/ naša« in »/N/ismo osamljeni«. ²¹³ V letaku, izdanem dva meseca pozneje ob godu Antona Korošca, so bili še ostrejši. Ljudi so pozivali na prisego Korošču, katoliški skupnosti in programu SLS. Kramerju in Puclju ter njunim »pritlikavim trabantom v parlamentu« so zagrozili z izgonom z »naše slovenske zemlje«, kot sokrivi zločinov pa so prepoznali tudi režimske gostilničarje, trgovce in obrtnike. Zoper njih so celo zahtevali bojkot in upoštevanje starega gesla iz časa nacionalnih bojev: svoji k svojim. Poleg udarca nasprotniku so hkrati zahtevali še solidarnost z voditelji – odpoved kajenju, pač v skladu z načelom: »Z našimi voditelji trpimo tudi mi!« ²¹⁴

V liberalnih politikih Albertu Kramerju (levo) in Ivanu Puclju (desno) so pristaši nekdanje Slovenske ljudske stranke videli utelešenje unitaristično-centralističnega režima diktature. (Spominski zbornik Slovenije, 1939)

Upoštevač neprekinjeno kampanjo tajnih okrožnic lahko trdimo, da je organizacijska infrastruktura nekdanje SLS kljub aretaciji dela vodstva in ukinitvi prosvetnih zvez še naprej delovala nadvse učinkovito. Ban Marušič je bil brez moči, s svojimi policijskimi prijemi je prej spodbujal nasprotno – sovražno razpoloženje do režima.

²¹³ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, sodno overjen prepis letaka Slovenci!

²¹⁴ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, letak Slovenskemu narodu!

KORAKI K VRNITVI NA OBLAST

Občinske volitve v Dravski banovini 15. oktobra 1933

*Največji politični falzifikat in škandal
v naši politični zgodovini sploh.*¹

Ivan Ahčin, urednik časnika *Slovenec*

*Porušena bajka.*²

Ivan Pucelj, minister v kraljevi vladi

Poletje leta 1933 je bilo v jugoslovanskem delu Slovenije tako kot politično življenje. Dolgo in vroče. Nekdanja alfa in omega slovenskega političnega življenja – SLS – je bila potisnjena v katakombe. Svoja politična stališča in svojo moč je lahko izražala le posredno, pri čemer je največkrat uporabljala cerkveni podij. Tako je ravnala že ob proslavljanju Koroščevega jubileja v Domžalah, kot tudi 30. julija 1933, ko je izkoristila biserno mašo upokojenega nadškofa Jegliča in s pomočjo cerkevne slovesnosti uprizorila »politično manifestacijo prvega reda«.³ Njena politična nasprotnica – JRKD – pa se je ob vedno močnejših notranjih nesoglasjih navzven še določneje profilirala in ostala zvesta svojim idejnoprogramskim temeljem. Na kongresu v Beogradu 20. julija se je preimenovala v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS).⁴ Notranjepolitične napetosti v državi so tako sicer naraščale in se pregrevale, a hkrati so ostajale globoko v objemu diktature. Sprememb navzven ni bilo slutiti, politični čas je bil vroč in dolg.

¹ Bojan Godeša – Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999, (dalje: Ahčin, *Spomini*), str. 204.

² *Jutro*, 16. 10. 1933, »Porušena bajka«.

³ Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 406–407.

⁴ *Jutro*, 21. 7. 1933, *Konstituiranje Jugoslovenske nacionalne stranke*, 23. 7. 1933, *Po kongresu JNS*.

Dogajanje v poznem poletju 1933 pa je vzbudilo občutek, da se le obeta dogodek, ki je pozneje pretresel politično prizorišče takratnega časa. Četrtega septembra 1933 se je na prvi seji svojega prvega izrednega zasedanja sestal banški svet Dravske banovine. To zasedanje je bilo sicer posebej pomembno predvsem zato, ker je banški svet kot zgolj banov posvetovalni organ prvič posegel na uredbodajno področje. Na podlagi 51. člena novo sprejetega *Zakona o občinah* je imel nalogo sprejeti podrobno uredbo o sestavi kandidatnih list, o sestavi in o poslovanju volilnih odborov ter o glasovalnem postopku pri predvidenih volitvah občinskih odborov v Dravski banovini.⁵ Pričakovati je bilo torej moogoče skorajšnje občinske volitve.

*

Pred vpogledom v razburljivo volilno dogajanje se najprej pomudimo pri položaju in pristojnostih občin v času Aleksandrove diktature. Izvoljene občinske uprave v Dravski banovini so bile po šestojanuarskem aktu razpuščene. Na njihovo mesto so bile imenovane nove, ki pa so jih v glavnem sestavljali isti ljudje. Svoje posle so nato v okviru svojih starih pristojnosti opravljale naprej. Vse do leta 1931 ni prihajalo do večjih sprememb v njihovi personalni sestavi, nato pa se je sprožil pravi plaz zamenjav. Med skupščinskimi volitvami leta 1931 in volitvami v Senat leta 1932 je ban občinske funkcionarje po vrsti razreševal in na izpraznjena mesta imenoval pristaše režima. Tako je bilo pred volitvami Senata leta 1932 od 1056 občin v Dravski banovini več kot 1000 v rokah privržencev tedaj še sveže JRKD.⁶

Precejšnje število občin v Dravski banovini je predstavljalo svojstven in poseben problem, ki je zlasti prišel do izraza po sprejetju novega krovnega *Zakona o občinah* pomladi 1933 (veljati je začel 13. junija).⁷ Naloge samoupravnega in občuepravnega delokroga, ki naj bi jih izvrševale občine, so namreč od teh zahtevale ustrezno velikost

⁵ Miroslav Stiplovšek, *Prizadevanje banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933*, Zgodovinski časopis 55 (2001), št. 2, (dalje: Stiplovšek, *Banški svet Dravske banovine leta 1933*), str. 247; isti, *Razširitev delovanja banskega sveta Dravske banovine na uredbodajno področje leta 1933 in njegova stališča do občinskih volitev*, Časopis za zgodovino in narodopisje 75/40 (2004), št. 2–3, (dalje: Stiplovšek, *Razširitev delovanja banskega sveta*), str. 444–445.

⁶ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Anton Korošec, A. Š. 1, Zašto je potreban amandman o ponovnoj komasaciji opština; prim.: Jože Žontar, *Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941*, v: Vilfanov zbornik, ur. V. Rajšp – E. Bruckmüller, Založba ZRC, Ljubljana 1999, (dalje: Žontar, *Občine v Sloveniji*), str. 604.

⁷ Iz novega občinskega zakona so bila izvzeta mesta s posebnim statutom (Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj), ki so dobila »svoj« zakon o mestnih občinah julija 1934.

in finančno krepkost. Skladno s tem stališčem je zakon omejil število prebivalstva občine na najmanj 3000, a hkrati dopustil možne izjeme. Ker je kar 71 % občin v Dravski banovini štelo manj kot 1000 prebivalcev, je sledila množična in zelo občutljiva komasacija.⁸ Slovo od starih tradicionalnih občin je bilo marsikje težko, nezadovoljstvo prebivalstva veliko. Ko je 12. septembra 1933 končno izšla *Uredba o spojitvi občin* »po načelih in potrebah sedanje dobe«⁹ in zmanjšala število občin na 364,¹⁰ je režimski list *Jutro* opravičujoče razlagal:

Da je bila korenita sprememba v ustroju naših občin potrebna, tega pač ne more nihče zanikati. Vprašanje komasacije in z njo okrepitev naših občin je bilo na dnevnem redu že ves čas po prevratu. Vse države, ki hočejo po demokratičnih načelih ljudstvo res pritegniti k sodelovanju pri javnih poslih in mu velik del teh poslov prepustiti v samoupravo, skrbe z vsemi močmi za to, da se okrepijo in razvijejo občine kot osnovne samoupravne in upravne jedinice. /.../ Stara Avstrija ni hotela in ni pustila, da bi dobilo ljudstvo pravico in moč, samo odločati o svoji usodi. /.../ Zato z Dunaja ne le niso podpirali akcij za povečanje občin, temveč so jih naravnost sabotirali. /.../ Jugoslavija, naša narodna država, pa ni nekaj kar bi bilo izven ali celo proti narodu.

Članek se konča s pomenljivo ugotovitvijo: »Kljub temu je mogoče, da se bodo iz raznih krajev pojavile upravičene pritožbe /.../. Kjer se bodo nedostatki pojavili, bo treba takoj po volitvah ukreniti vse, da se odstranijo.«¹¹ Oblast JNS si seveda ni želela nezadovoljnih volilcev, še zlasti pred predstoječimi volitvami ne, in je zato skušala pomirjati prebivalstvo na dva načina: tenkočutno vprašanje sedežev novih občin je preložila na čas po volitvah ter poudarjala, da je po občinskem zakonu mogoče še tri leta popravljati morebitne napake pri komasaciji.¹² Pri tem velja dodati, da ljudsko nezadovoljstvo ni koreninilo zgolj v starih tradicijah in ranljivem lokalpatriotizmu, temveč tudi in predvsem v dejstvu, da pri komasaciji niso bili zmeraj upoštevani

⁸ Problematiko komasacije je načel že program dela beogradskega ministrskega sveta, sprejet 11. decembra 1930, ki je ministru za notranje zadeve poveril pripravo novega občinskega zakona in izvedbo pregrupacije občin. – Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 604–609.

⁹ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine leta 1933*, str. 247.

¹⁰ Število občin v Dravski banovini se je pogosto spreminjalo. Po prvi *Uredbi o spojitvi občin* se je njihovo število zmanjšalo s 1063 na 364. Po nadaljnjih spremembah se je nato ustalilo pri številu 377. – Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine leta 1933*, str. 247; Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 612.

¹¹ *Jutro*, 13. 9. 1933, *Komasacija občin*.

¹² Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 612.

argumenti, ki jih je predvidel zakon – gravitacija krajev v prihodnji občini, ekonomska in socialna struktura prebivalstva, prometne zveze, želje prebivalstva. Prav tako so se ustvarjale občine z manj kot 3000 prebivalci. Ključni argument pri spajanju občin je namreč bil en sam – strankarskopolični interes JNS.¹³ Z ustanavljanjem novih občin so se posledično ustanavljali tudi novi volilni okraji za občinske volitve in s preračunljivo volilno geometrijo je seveda bilo mogoče ustvariti režimu prijaznejšo Dravsko banovino. Volilni boj se je očitno začel še pred uradnim razpisom volitev.

Novi *Zakon o občinah* je poleg razvpite določbe o najmanj 3000 prebivalcih prinesel tudi novosti, povezane s sestavo občinskih odborov¹⁴ kot osrednjih organov občine. Slednji naj bi bili po novem voljeni na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice, in sicer za dobo treh let. Možnost voliti in biti voljen so torej dobili vsi, tudi morebitni nasprotniki režima JNS. Da pa ti le ne bi »zavzeli« preveč občin, je zakon predvidel nekaj varovalk – zapovedal je javno glasovanje in oster državni nadzor nad delovanjem občine. Tako je imel ban pravico razrešiti ves občinski odbor in ga nadomestiti z gerentstvom, če je sodil, da prvi svojih poslov ne vrši v redu.

Delokrog občine je še naprej obsegal samoupravne in državne posle. V samoupravni okvir je zakon prišteval skrb za gospodarski napredek občine (predvsem pospeševanje kmetijstva, turizma, zadružništva), skrb za njen kulturni (graditev šol, ustanavljanje knjižnic, prirejanje tečajev) in socialni napredek (skrb za uboge, podpiranje brezposelnih, gradnja stanovanj), skrb za javno zdravje (ustanavljanje zdravstvenih zavodov, gradnja kopališč, vodovodov, kanalizacije) in promet (gradnja in vzdrževanje cest) ter gospodarjenje z občinskim premoženjem. Naloge državne oziroma občeupravne narave pa so obsegale skrb za krajevno policijo, vodenje najrazličnejših evidenc ter sodelovanje občine z državo pri izvedbi volitev in pri vojaških, zdravstvenih, gospodarskih, davčnih, sodnih, prosvetnih in železniških zadevah.¹⁵ Pristojnosti

¹³ PAM, Anton Korošec, A. Š. 1, Zašto je potreban amandman o ponovnoj komasaciji opština; prim.: Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 613–614.

¹⁴ Novi zakon je ohranil vse tri organe občine, ki jih je ta imela do tedaj – občinski odbor, sestavljen iz 18 do 36 voljenih članov, ter občinsko upravo in predsednika občine kot izvršilna organa.

¹⁵ *Službeni list (SL) Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 35/1933, *Zakon o občinah z dne 14. marca 1933*; A. Šraj, *Novi zakon o občinah (nadaljevanje)*, v: *Samouprava*, 1 (1933), št. 9, str. 164–167; Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 609–610; prim. tudi: F. R., *Novi občinski zakon*, v: *Samouprava*, 1 (1933), št. 1, str. 9–11; A. Šraj, *Novi zakon o občinah (nadaljevanje)*, v: *Samouprava*, 1 (1933), št. 8, str. 149–152.

občin so posledično bile, predvsem skozi prizmo samoupravnega delokroga, relativno široke, vendar hkrati docela lokalno-gospodarsko obarvane. Na prvi pogled se tako lahko zdi, da predsedovanje občinam ni bilo izrazito politična funkcija, če ne bi pristojnosti županov poleg omenjenega obsegale tudi pravice voliti predstavnike Senata. Majhna, toda bistvena podrobnost! Volilci občinskih odborov so bili obenem posredni volilci beograjskega Senata, kar je dajalo občinskim volitvam kot pretežno lokalnemu dogodku globlji pomen.¹⁶

*

Potem ko je država končno dobila novi in enotni občinski zakon (do tedaj so ločeno veljali stari predjugoslovanski predpisi) ter temeljito zaorala po polju komasacije, je nastopil čas za volitve novih občinskih uprav. In da bi te res bile ustrezno pripravljene, je moral banski svet skladno z zakonom poprej sprejeti natančne odredbe o kandidaturah in volilnem postopku. Ko so se banski svetniki iz Dravske banovine tozadevno sestali na izrednem zasedanju septembra 1933, so najprej prisluhnili banu dr. Marušiču, ki je poudaril pomen občinskih volitev ter oznanil, »da bodo volitve glede na delokrog občin 'v splošnem gospodarskega in ne toliko političnega značaja ...', ne sme pa se jim povsem odreči takšnega pomena«. V nadaljevanju je daljnovidno opozoril volilce: »/P/ričakovanja 'izvestnih krogov' (v Sloveniji zlasti katoliškega tabora), da bodo volilni izidi pomenili spremembo takšne usmeritve državne politike [mišljena je politika na izhodiščih šestega januarja 1929, op. J. G.] in vrnitev k prejšnjim razmeram, so 'a priori izključena'.«¹⁷

Po uvodnem Marušičevem govoru pa so se stvari v razpravni dvorani začele zapletati. Na predlog Ivana Tavčarja, predsednika kluba banskih svetnikov, so sejo za nekaj opoldanskih ur prekinili. Glasovalni stroj JNS se je umaknil na posvetovanje, na katerem je kmalu prišel do soglasnega sklepa, da se naj volitve in posledično sprejem obravnavane volilne uredbe odložijo. Iz argumentacije stališča veje očitna bojazen svetnikov, da bi se v bližnji prihodnosti izvedene volitve ob morebitni udeležbi opozicije iztekle negotovo. Možje, ki so

¹⁶ »Senatsko« volilno pravico so imeli narodni poslanci, vsi banski svetniki ter vsi predsedniki občin posamezne banovine. – Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, str. 291–292.

¹⁷ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine leta 1933*, str. 247; isti, *Razširitev delovanja banskega sveta*, str. 447.

sedeli v banskem svetu, so seveda poznali razmere na terenu in zato je z režimskega vidika njihov predlog povsem razumljiv. Vsekakor je bolj nejasen odgovor bana Marušiča. Ta je svetnike opozoril na sklep sestanka ministrov, senatorjev in narodnih poslancev iz Dravske banovine s predsednikom vlade dr. Srškićem v Rogaški Slatini, da je treba takoj končati s komasacijo in izvesti volitve. Člani banskega sveta so tako bili neformalno prisiljeni od svojega predloga odstopiti.¹⁸ Njihove občutke ob dogajanju je nazorno povzel dr. Franjo Roš, ki je dejal: »Mi vsi brez izjeme smo prišli na to izredno zasedanje banskega sveta z naročilom naših somišljenikov, da povemo gospodu banu, naj ne forsira občinski volitev. /.../ Domov bomo šli s sporočilom, da se občinske volitve morajo izvršiti do 15. oktobra. Prinesli bomo s seboj samo drago breme, vsa odgovornost se bo zvalila na nas, toda jaz tukaj izjavljam, da mi to odgovornost dedicerano odklanjamo in jo prepuščamo onim, ki so v Rogaški Slatini šli preko nas.«¹⁹

In čemu so »oni« v Rogaški Slatini šli prek banskih svetnikov? Razloge lahko iščemo na zunanjepolitičnem polju. V zapleteni diplomatski stvarnosti tistega časa, ki jo je še dodatno zapletel vzpon Hitlerja v Nemčiji, je bila zlasti v očeh tradicionalne jugoslovanske zaveznice Francije pomembna notranjepolitična (pa tudi siceršnja) stabilnost Aleksandrove države. Konfinacije jugoslovanskih opozicijskih voditeljev v začetku leta 1933 k temu seveda niso pripomogle. Osupnile so francosko vlado, poleg nje pa se je vznemiril tudi britanski Foreign Office. Francoski zunanji minister Joseph Paul-Boncour je tako 17. marca opozoril Beograd, da je treba izvesti decentralizacijo države. A jugoslovanska oblast je kmalu zatem prilila še dodatnega olja na ogenj in obsodila vodjo hrvaške opozicije Vladka Mačka. Poleti 1933 se je politična situacija v državi sicer umirila, vendar še vedno dajala negotov vtis.²⁰ Režim je moral nujno vsaj navzven pokazati demokratični obraz. In občinske volitve, ki bi jih izvedli v vsej državi, so bili več kot primerne za to.

Banski svetniki so se očitno uklonili »višjim državnim interesom« in naposled sprejeli predlagano volilno uredbo. Še prej sta v postopku

¹⁸ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine leta 1933*, str. 248.

¹⁹ Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 616. S takim stališčem se nista strinjala Rudolf Golouh in Albin Prepeluh, ki sta se zavzemala za čimprejšnje volitve. Pri tem je zanimivo, da sta se tudi onadva sklicevala na želje ljudstva. – Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine leta 1933*, str. 248–249; *Jutro*, 5. 9. 1933, *Banovinska uredba o izvedbi občinskih volitev*.

²⁰ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski »satelit«)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, (dalje: Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*), str. 242.

njenega sprejemanja dva svetnika, Josip Režek in Fran Lipold, skušala kar najbolj omejiti kandidacijske možnosti opozicije. S svojima predlogoma sta želela rešiti to, kar bi se še rešiti dalo, in kljub vsemu zagotoviti »jugoslovansko orijentirane« ljudi v občinskih upravah. Režek je predvidel predhodni pisni pristanek kandidatov, da bodo »čuvali državno in narodno edinstvo«, Lipold pa je celo predlagal prepoved kandidiranja tistim posameznikom, ki so v zadnji funkcijski dobi bodisi odložili mandat bodisi bili razreženi dolžnosti občinskih funkcionarjev.²¹ In med slednjimi je seveda bilo mogoče naštetih številne pristaše nekdanje SLS. Oba »režimu prijazna« predloga pa je moral banski svet odkloniti. Ban Marušič je namreč svetnike opozoril, da po besedah notranjega ministra Voje Lazića ni mogoče pristati »na nobene utesnitve volilnih pravic, posebno pa ne na take, ki bi izgledale kot policijske ali žandarske. Zato tudi banovinski svet ne more v tem oziru ničesar ukreniti.«²²

Banski svetniki so predlagano uredbo tako lahko zgolj malenkostno spremenili. V dokončno sprejeti inačici je ta predpisovala, da se morajo občinske volitve vršiti na podlagi kandidatnih list. Vsaka izmed list je morala vsebovati toliko imen kandidatov, kolikor je bilo občinskih odbornikov v dotični občini. Posamično listo so morali predlagati volilni upravičenci iz občine, potrdilo pa jo je sodišče. Na dan volitev so nato volilci volili za posamično listo. Za nemoten potek volitev je na vsakem volišču skrbel volilni odbor, ki ga je postavil predsednik občine (župan). S to določbo je že bila dana prva možnost volilnih manipulacij, saj je bila tedaj večina županov v Dravski banovini iz vrst režimske JNS. Določen nadzor nad delom volilnih odborov je sicer bil omogočen z določbo, da imajo predstavniki kandidatnih list pravico prisostvovati delu volilnega odbora. Samo glasovanje je po diktaciji uredbe trajalo neprekinjeno od 7. do 18. ure, za krajši čas se je lahko prekinilo le, če je prišlo do nereda. Člani volilnega odbora med glasovanjem niso smeli vplivati na volilce. Sam glasovalni postopek je konkretno potekal tako, da je posamezen volilec stopil v sobo, kjer je potekalo glasovanje (stopilo jih je lahko največ pet naenkrat), se glasno predstavil in nato imenoval listo, ki ji je namenil svoj glas. Po končanem glasovanju je najprej sledilo štetje glasov, nato pa po svoje zanimiva delitev mandatov. Uredba je namreč določala,

²¹ Arhiv Slovenije (AS) 77, Banski svet, fasc. 6, Stenografski zapisnik 1. seje IV. izrednega zasedanja dne 4. 9. 1933.

²² Prav tam. Gl. tudi: Stiplovšek, *Razširitev delovanja banskega sveta*, str. 450.

da dobi tista lista, ki je prejela največje število glasov, dve tretjini odborniških mest. V primeru, da sta dve najmočnejši listi dobili enako število glasov, so morali volitve prihodnjo nedeljo ponoviti. Ostanek občinskih mandatov so razdelili po d'Hondtovem sistemu. Število glasov drugih list (in tudi najmočnejše liste, če je prejela absolutno večino glasov!) so po vrsti delili z naravnimi števili od ena naprej. Dobljene količnike z vseh list so potem razvrstili po vrsti od največjega do najmanjšega in jim od prvega proti zadnjemu pripisovali odborniška mesta, dokler pač niso bila zapolnjena.²³

S sprejetjem volilne uredbe je bil izpolnjen še zadnji formalni pogoj za izvedbo občinskih volitev. Ban nato z razpisom ni odlašal. Še isti dan, ko je v *Službenem listu* izšla uredba o volilnem postopku, je objavil razglas, v katerem je odredil »za vse občine Dravske banovine, razen za mestne občine Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj, volitve občinskih odborov na nedeljo, 15. oktobra 1933«.²⁴

V demokratičnih ureditvah bi si takšen dogodek, kot so volitve občinskih odborov, seveda prislужil ustrezno manj pozornosti kot denimo skupščinske volitve, v diktaturi kralja Aleksandra pa je bilo drugače. Občinske volitve v Dravski banovini oktobra 1933 izstopajo iz sivega volilnega povprečja šestojanuarskega režima, saj so se jih navkljub dejstvu, da so bile izvedene pod okriljem diktature, udeležili pristaši nekdanje SLS. Slika slovenskega političnega prostora se je tako tudi po 6. januarju izrisovala na terenu.

*

V volilni boj jeseni 1933 sta se podala dva neenaka politična tabora – režimska JNS na eni in pristaši nekdanje SLS na drugi strani; močna vladna vsedržavna stranka na eni in formalno neobstoječa opozicijska SLS na drugi strani. Ta je sicer še zmerom imela svoj časnik *Slovenec*, ki pa je bil pod močno oblastno cenzuro. V občilih tistega časa posledično ne najdemo sledov ostrih besednih spopadov med obema taboroma, ki smo jih vajeni iz razgibanih dvajsetih let (med liberalci in katoliki), temveč zgolj sledi ostrih besednih napadov organa JNS *Jutro*.²⁵ Pristašem opozicije je jutranjo kavo ali žganje prvič za-

²³ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 73/1933, *Uredba o sestavi kandidatnih list, o sestavi in o poslovanju volilnih odborov in o glasovalnem postopku pri volitvah občinskih odborov v Dravski banovini*.

²⁴ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 73/1933, *Razglas*.

²⁵ Poleg *Slovenca* o politiki in občinskih volitvah ni smel pisati tudi katoliški list *Domo-ljub*. – PAM, Anton Korošec, A. Š. 1, Občinske volitve v Dravski banovini.

grenil *Jutrov* uvodnik v nedeljo, 17. septembra. Ker tedaj kandidatne liste še niso bile znane, je uvodničar takole analiziral in napovedoval politične razmere: »V vrstah protivnikov jugoslovanske misli se sedaj ob občinskih volitvah opaža velika razdvojenost v mišljenju. Eni so za nadaljevanje abstinenčne politike in so v tem vsaj ostali zvesti sami sebi. Drugi intransigentni punktaši pa fantazirajo o tem, kako bi bilo potrebno pod raznimi lažnimi zastavami nastopiti pri občinskih volitvah ter z zlorabo sedanjih težkih gospodarskih in socialnih razmer prirediti demonstracijo proti režimu.« V nadaljevanju je zažugal opozicijskim voditeljem: »Sedaj pred volitvami porablajo in razširjajo punktaški režiserji vse drugačne argumente. Svojim nekdanjim pristašem pravijo, da bi jim uspeh pri občinskih volitvah omogočil povratak na državno oblast in da bodo z občinami v svojih rokah mogli zopet obnoviti svoj nekdanji vpliv doma in v Beogradu. To je seveda nepoštena prevara in grda spekulacija na naivnost ljudi. Ni sredstva, ki bi omogočilo obnovo nekdanjega partizanskega režima in hudo se bodo opekli oni, ki bi pri tej blazni spekulaciji pomagali.«²⁶

Zadnja dva tedna pred volitvami so podobni napadi na opozicijo skorajda vsakodnevno polnili *Jutrove* strani. Neprestana ponavljanja, kako so naperi »odstavljenih generalov in korporalov« (voditeljev nekdanje SLS) brezupni, so rezultirala v jasnem sporočilu volilcem in opoziciji: »Ni povratka v staro versko in plemensko razdvojenost!«²⁷ Poleg ofenzivne negativne kampanje pa lahko v predvolilni taktiki JNS opazimo tudi pozitivne prijeme. Vodstvo stranke je namreč ob razpisu volitev izdalo poseben razglas, v katerem je svojim organizacijam med drugim pojasnjevalo, da lahko ob pripravi kandidatnih list pritegnejo k sodelovanju tudi posameznike – nečlane JNS. Na videz velikodušna in demokratična poteza edine v državi organizirane stranke, ki pa je vsebovala drobno omejitve. Tisti posamezniki, s katerimi bi se JNS dogovorila za kompromisni nastop, bi morali priznavati načela nacionalne in državne politike »narodnega edinstva.«²⁸ Pristaš opozicije, ki bi pod takimi pogoji pristal na kandidaturu, seveda ne bi več spadal med opozicijo. Režimski listi bi zgolj nadel bolj demokratično fasado. Privrženci nekdanje SLS razumljivo niso želeli sodelovati pri gradnji volilne Potemkinove vasi in so »ponudbo« zavrnil. Odziv nacionalnega tabora na to

²⁶ *Jutro*, 17. 9. 1933, *Občinske volitve*.

²⁷ *Jutro*, 1. 10. 1933, *Volilna bitka*; 29. 9. 1933, *Brezupni naperi punktašev pri občinskih volitvah*; 30. 9. 1933, *Občinske volitve in politika*.

²⁸ *Jutro*, 17. 9. 1933, *Na delo za volitve!*

nikakor ni bil vljuden. *Jutro* je jezno napisalo, da naj bi se dogovori za skupen sporazumni nastop na volitvah povsod ugodno odvijali; še več, dogovor v več kot polovici občin bi naj bil že dosežen. »Toda vmes so udarili nesrečni punktaški voditelji, ki ne morejo živeti brez sovraštva in brez hujskanja, in so oboje zopet zanesli med ljudi.«²⁹

Nekdanja SLS se je posledično odločila za postavitve samostojnih ne-strankarskih kandidatnih list.³⁰ Nastop na volitvah pa seveda nikakor ni bil logistično in organizacijsko preprosto opravilo, še zlasti ne, če se ga je lotila formalno neobstoječa organizacija – nekdanja politična stranka. Težki nalogi je lahko bila kos le zato, ker je podtalno še zmerom obstajala. Mreža strankinih zaupnikov, razpredena po vsej banovini, je tvorila zanesljivo tajno organizacijo, ki se je ponovno (kot leta 1931, ko je ob skupščinskih volitvah pozivala k neudeležbi na volitvah) oprijela političnega delovanja.³¹ Tako stanje pa ni moglo ostati prikrito njenim političnim nasprotnikom iz vrst JNS, ki so ga hitro skušali izkoristiti v svoj prid. V javnem razmišljanju enajst dni pred volitvami so postregli z zanimivim etapnim sklepanjem: po uvedbi Aleksandrove diktature so bile vse stranke razpuščene; tudi SLS. Nova ustava in nov društveni zakon sta nato ponovno omogočila ustanovitev strank, a se je do tedaj na tem temelju organizirala le JNS. Iz tega je logično sledilo, da se privrženci nekdanje SLS niso mogli udejestvovati pod okriljem svoje politične stranke, saj ta preprosto ni obstajala. Formalno! Dejansko pa je bilo več kot očitno, »da bivša SLS, vsaj kar se tiče njenega vodstva, še danes deluje in to s polno paro. Edino ime, firmo še skrivajo, vse drugo, kar tvori funkcijo stranke, je videti še danes. Pred vsem ima dobro organizirano centralo, iz katere gre sistematična in enotna politična akcija po smotreno razporejenem agitatorskem aparatu do zadnje gorske vasi. Ves tisk, ves način politične akcije je enoten ter dokazuje pri sedanjih občinskih volitvah, da imamo po vseh predelih Slovenije opravka s protizakonito politično stranko, ki po svojih eksponentih v večini občin sestavlja in vlaga izrazito strankarsko-politične kandidatske liste.«³² Do ključnega sklepa ni bilo

²⁹ *Jutro*, 3. 10. 1933, *Odpor proti punktaškemu terorju*.

³⁰ Zviti pristaši nekdanje SLS pa so se tudi prilagajali dani politični situaciji v posamični občini in po potrebi nastopali kot kompromisna lista ali celo lista JNS. Tako naj bi v občini Velenje pod pretvezo kompromisa sestavili izključno svojo listo, v občini Rečica ob Savinji pa naj bi se nosilec opozicijske liste, Franc Rakun, vpisal v JNS, s čimer si je zagotovil udobno krinko za nastop na volitvah. – Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Upravno sodišče Celje, A. Š. 17, 18, zadevi A 437/33 in A 401/33.

³¹ Ahčin, *Spomini*, str. 80. Ahčin v svojem delu napačno navaja, da je tajna organizacija nekdanje SLS tudi ob občinskih volitvah leta 1933 propagirala volilno abstinenco.

³² *Jutro*, 4. 10. 1933, *Punktaške liste so protizakonite*.

več daleč. Iz povedanega je namreč nujno sledilo – če je protizakonita mati (stranka), so protizakonite tudi njene liste.³³ Opisan zanimiv poskus nacionalnega tabora pa na njihovo žalost ni žel uspeha, saj so bile kandidature nekdanjih SLS-evcev s formalnega vidika korektno vložene. Če bi jih na podlagi takega sklepanja zavrnil, bi s tem odvzeli pridih demokratičnosti samim volitvam, s čimer bi najverjetneje izgubile svoj smisel. In to ne le v očeh opozicije, temveč tudi in predvsem pri ključnih akterjih v Beogradu.

Napadi na punktaštvo, klerikalizem, pa tudi duhovščino niso pojenjali vse do 16. oktobra. Režimski propagandni stroj je nepretrgoma brnel in poudarjal, da gre opoziciji tudi tokrat za iste cilje, kot jih je objavila v svojih punktacijah, da sta njeni najučinkovitejši »agitacijski torišči« spovednica in prižnica ter ji vrh vsega še očital protinarodni in protislovenski značaj.³⁴ Zlasti »politikujoča duhovščina« je bila marsikdaj deležna upravičenih kritik *Jutra*. Toda običajna razmišljanja nacionalnega tabora o primernosti sožitja Cerkve in politike so pred volitvami postajala vse ostrejša, dokler niso 8. oktobra dosegla višek v svarečem opozorilu: »Kakor morda še pri nobenih volitvah, je videti pri sedanjih, kakšen mir in kakšna sloga bi bila med našim ljudstvom, ako ga ne bi pomagala hujskati politikujoča duhovščina. /.../ Nikomur ne hodi pri nas na misel, da bi v političnih in upravnih metodah posnemal klerikalnega diktatorja Dollfussa. Za to tudi ni niti najmanjše potrebe. Pogrešno pa je pričakovati, da bo rovarje in teroriste morda kdo še božal. Vsakdo ni rojen pod tako srečno zvezdo, da bi se za kazen lahko prijetno sprehajal v kakem udobnem letovišču.«³⁵

Udarno volilno kampanjo JNS, po 9. oktobru še dodatno okrepljeno z izidi volitev v Savski banovini,³⁶ pa je vmes prekinil droben pripetljaj.

³³ Prav tam.

³⁴ *Jutro*, 5. 10. 1933, *Na potu državne politike ni povratka!*; 6. 10. 1933, *Odgovorite s krepkim odporom!*; 6. 10. 1933, *Zloraba slovenskega imena*.

³⁵ *Jutro*, 8. 10. 1933, *Naša duhovščina in politika*. S prispodobno o letovišču je bila mišljena usoda načelnika nekdanje SLS, Antona Korošca.

³⁶ Občinske volitve v Primorski, Drinski, Savski in Donavski banovini so bile že 8. oktobra 1933. V Savski banovini, ki je bila s slovenskega vidika najzanimivejša, je opozicija pod vodstvom dr. Vladka Mačka ponovno razglasila volilno abstinenco. Volilna udeležba je nato znašala 54,6%, kar je bilo dovolj za bombastičen naslov v *Jutru*: »Katastrofalen poraz punktaške politike«. – *Jutro*, 10. 10. 1933, *Katastrofalen poraz punktaške politike*; 10. 10. 1933, *Črn dan za punktaše*; 9. 10. 1933, *Nov polom hrvatskih punktašev*.

Kot obrobno zanimivost omenimo, da se je prav na dan volitev v Savski banovini s potovanja okrog Balkanskega polotoka v domovino vrnil kralj Aleksander. Z vojno ladjo Dubrovnik je priplul v Boko Kotorsko in tam ponovno stopil na jugoslovanska tla. Natančno leto in dan pozneje je prav tako stopil s krova Dubrovnika, a tedaj zadnjič. Stopil je na francoska tla, kjer ga je čakal atentator Vlada Georgijev. – *Jutro*, 9. 10. 1933, *Povratek Nj. Vel. kralja*.

Marko Natlačén je sodil v najožje vodstvo Slovenske ljudske stranke. Po njeni vrnitvi na oblast leta 1935 je postal ban Dravske banovine. (Spominski zbornik Slovenije, 1939)

nijo ter prevzela oblast.³⁸ Režim je moral na nastali položaj, razumljivo, hitro ukrepati. Banska uprava v Ljubljani je tako proti razsodbam Upravnega sodišča v Celju vložila pritožbo na Državni svet, tj. na vrhovno upravno sodišče, ki je o vroči zadevi odločilo že tri dni po vložitvi pritožbe, 7. oktobra 1933. Sodbe Upravnega sodišča v Celju je razveljavilo. Člani Državnega sveta so v obrazložitvi svojega sklepa zavrnili ključno stališče celjskega Upravnega sodišča, na katerem so slonele prvostopenjske razveljavitve – dejstvo, da Kraljevska banska uprava Dravske banovine kot upravna oblast ni bila pristojna izreči kazni. Poleg tega so še dodali, da Upravno sodišče tudi ne bi smelo ocenjevati okoliščin, ki so upravno oblast privedle do sprejetja obravnavanih ukrepov.³⁹

Nacionalni tabor je lahko slavil svoj mali triumf. Opozicija je bila na videz obglavljena, njeni voditelji so bili daleč od doma. Petnajstega oktobra ji bo zgolj treba zadati poslednji udarec, njene programe

Tisti, ki se je po *Jutrovem* mnenju »prijetno sprehajal v udobnem letovišču«, si je – podobno cinično rečeno – želel domov. Na odločbe banske uprave Dravske banovine o konfinaciji so se namreč Korošec in tovariši pozneje pritožili pri Upravnem sodišču v Celju. To je nato septembra 1933 odločbe razveljavilo kot nezakonite in s tem omogočilo vrnitev prvakov nekdanje SLS.³⁷ Manj kot mesec pred volitvami! Opozicijska propaganda je zanjo veselo vest seveda brž izkoristila in hitela pripovedovati, kako se bosta Korošec in Natlačén 16. oktobra vrnila v Slove-

³⁷ *Jutro*, 10. 10. 1933, *Razveljavljena sodba upravnega sodišča v Celju*.

³⁸ *Jutro*, 12. 10. 1933, *Porabite zadnje dni!*

³⁹ PAM, Anton Korošec, A. Š. 4, dokument Državnega sveta Kraljevine Jugoslavije, št. 28781/33, z dne 7. oktobra 1933, o razveljavitvi razveljavitvene sodbe za dr. Antona Korošca. Razveljavitvena sodba celjskega Upravnega sodišča za Korošca se v Zgodovinskem arhivu Celje, ki hrani gradivo sodišča, žal ni ohranila. Gl. tudi: *Jutro*, 10. 10. 1933, *Razveljavljena sodba upravnega sodišča v Celju*, in Arhiv Srbije i Crne gore (ASCG) 80, Zbirka Jovana Jovanovića – Pižona, fasc. 52/239, faksimile sodbe celjskega Upravnega sodišča št. A-157/933-8 z dne 25. 9. 1933, s katero se razveljavlja upravni akt o konfinaciji Ogrizka.

pa nato shraniti v »muzej političnih kuriozitet, kjer jih bodo naši potomci občudovali kot plodove državniške sposobnosti punktaških generalov iz leta 1933«. ⁴⁰

Medtem ko so v slovenskem delu JNS čakali na 15. oktober, se v Beogradu niso obirali. Na muhi ministra pravde, Maksimovića, so se namreč znašli celjski upravni sodniki, ki so si po njegovem mnenju dovolili preveč. Za kazen je vse tri sodnike, predsednika sodišča dr. Ivana Vrtačnika ter sodnika dr. Henrika Stesko in dr. Ivana Likarja, upokojil. Za novega predsednika je imenoval dotedanjega predsednika Upravnega sodišča v Sarajevu, dr. Ferda Prenja, za sodnika pa tamkajšnjega sodnika dr. Antona Kržišnika. ⁴¹ O tem nezaslišanem ukrepu je celo senator in pristaš JNS dr. Vladimir Ravnihar menil, da »gotovo ni bil umesten, saj posega neposredno v judikaturu in omejuje primerno pravico sodnikovo, da sodi naslanjaje se na zakon po svojem svobodnem prepričanju«. ⁴² Upravno sodišče pa s »primerom Korošec in tovariši« ni zadnjič poseglo v občinske volitve. Po volitvah se je namreč znašlo pred še težjo in dolgotrajnejšo nalogo ...

*

Tiste lepe jesenske nedelje v Dravski banovini, 15. oktobra 1933, so posamezni možje že pred šesto uro zjutraj hiteli po trgih in vaseh. Kot člani volilnih odborov so morali po posebej predpisanem postopku do sedme ure pripraviti vse potrebno za začetek glasovanja, saj je končno nastopil težko pričakovani dan volitev. ⁴³ Za 369 občin se je spopadlo kar 699 list, od tega, poleg nekaj kompromisnih list in list socialistov, 404 liste JNS in 243 opozicijskih list. ⁴⁴ Ker se nekdanja SLS očitno sploh ni spopadla za vse občine, lahko sklepamo, da je imela njena tajna organizacija težave pri postavljanju kandidatur. Po poročanju *Jutra* so pred volitvami že postavljeni kandidati na njenih listah celo preklicevali svoje kandidature, češ da so jim bile vsiljene in pridobljene z grožnjami. Nekateri kandidati naj bi bili tudi zapeljani,

⁴⁰ *Jutro*, 11. 10. 1933, *Zgodovinska naloga Slovencev*.

⁴¹ *Jutro*, 10. 10. 1933, *Spremembe pri upravnem sodišču*.

⁴² Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*, ur. J. Cvirn – V. Melik – D. Nečak, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka *Historia*, Ljubljana 1997, (dalje: Ravnihar, *Mojega življenja pot*), str. 208.

⁴³ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 73/1933, *Uredba o sestavi kandidatnih list, o sestavi in o poslovanju volilnih odborov in o glasovalnem postopku pri volitvah občinskih odborov v Dravski banovini*.

⁴⁴ *Jutro*, 17. 10. 1933, *300 občin v nacionalnih rokah*.

saj naj ne bi vedeli, kakšne cilje ima opozicija.⁴⁵ Morda je kakega ne-sojenega kandidata k preklicu prepričal radijski govor ministra Puclja, v katerem je poudaril, »da so tudi v Italiji in Nemčiji nekaj časa vabili ljudi v nov režim, potem so pa rekli zapik. Kdor se mu ni pridružil, je prostovoljno ostal zunaj in zavedati se mora vseh posledic, ki ga bodo doletele.«⁴⁶

Dan po naporni nedelji, 16. oktobra, se je na naslovnici *Jutra* šopiril naslov: »Katastrofalen poraz punktaške politike.« Prvi volilni izidi so namreč pokazali, da je JNS kljub vsem naporom opozicije osvojila več kot tri četrtine občin. Minister Pucelj se je ob tem zgolj nasmehnil in dejal: »Porušena bajka«, minister Kramer pa je komentiral, da so punktaši v svojih letakih postavili parolo, da naj bi pri tokratnih volitvah šlo za plebiscit. Nacionalni tabor je parolo pač sprejel, rezultat pa je na dlani: »Jugoslavija je danes dobila veliko bitko.«⁴⁷

Podroben pregled izida volitev kaže, da se je volitev udeležilo 188.017 od 274.282 volilnih upravičencev, kar znaša 68,6 %. Za liste JNS je po uradnih podatkih glasovalo 125.663 volilcev (66,8 %), za kompromisne liste 12.024 volilcev (6,4 %), za socialiste 2.037 (1,1 %) in za liste opozicije 48.239 volilcev (25,7 %). Na podlagi že opisane sistema delitve mandatov je JNS osvojila 296 občin, socialisti 2, kandidati kompromisa 16 in opozicija 54 občin. V eni občini so bile volitve razveljavljene in so jih morali ponoviti.⁴⁸ Nekdanja SLS je tako osvojila zavirljivo in, upošteva je njene uspehe v dvajsetih letih, hkrati skromno četrtino glasov, ki pa je spet pomenila večino le v slabi sedmini občin. Mnenje ministra Puclja je bilo tozadevno dovolj zgovorno: »Do 15. oktobra so mogli dr. Koroščevi punktaši vsaj do neke mere s svojo abstinenco varati nepoučeno javnost, da imajo v narodu še vedno močno zaslombo, pri občinskih volitvah pa so se Koroščevi punktaši odločili, da otvorijo najostrejšo borbo i potom cerkve i potom spovednice, poslužujoč se pri tem tudi vseh cerkvenih organizacij. /.../ Vsa njihova teroristična sredstva niso nič pomagala. Nič jih ni

⁴⁵ *Jutro*, 13. 10. 1933, *Preklicane candidature na punktaških listah*; 14. 10. 1933, *Preklicane candidature na punktaških listah*.

⁴⁶ *Jutro*, 14. 10. 1933, *Odločna beseda*.

⁴⁷ *Jutro*, 16. 10. 1933, *Katastrofalen poraz punktaške politike*, »Porušena bajka«; *Zahvala ministra dr. Kramerja*.

⁴⁸ *Jutro*, 17. 10. 1933, *300 občin v nacionalnih rokah*. Urednik *Jutra* je objavljene podrobne volilne izide v svojem poročilu popravil, saj se je namreč pokazalo, da so bile tri domnevno kompromisne liste dejansko liste JNS. Predstavljenih odstotkov popravek bistveno ne spremeni. Podrobni izidi po občinah so objavljeni v: *Jutro*, 17. 10. 1933, *Podrobni rezultati občinskih volitev*. Gl. tudi tabelo.

moglo rešiti pred porazom. /.../ V dravski banovini, pa tudi izven nje, je obstajalo napačno prepričanje odnosno bajka, da je politični vpliv dr. Korošca na volilce tako močan in za vse večne čase siguren, da ga ne bo nihče nikoli mogel izpodriniti. 15. oktober ni samo porušil te bajke, marveč je to mnenje s koreninami vred pogazil.⁴⁹ Nekdanja SLS je nedvomno doživela hud udarec.

Po uradnih podatkih je opozicijska SLS na občinskih volitvah 15. oktobra 1933 osvojila 54 občin. V pričujoči tabeli so navedeni izidi združeni po posameznih srezih.⁵⁰ Treba pa je poudariti, da gre za uradne izide, ki ne ustrezajo nujno dejanskemu političnemu stanju. Tako lahko za občine Rečica, Želimlje in Zadreta z gotovostjo trdimo, da so po 15. oktobru dobile opozicijsko vodstvo, čeprav uradni izdidi volilni uspeh pripisujejo JNS.⁵¹ V omenjenih občinah so namreč pristaši nekdanje SLS nastopili na volitvah kot lista JNS, s čimer so si zagotovili enakopravnejši status v času volilnega boja. Dejanski izid oktobrskih volitev tako kljub objavljeni tabeli ostaja prikrit.

SREZ	JNS	OPOZICIJA	KOMP. LISTE	SOCIALISTI
Brežice (16)*	5488/15**	1015/1	235/0	0/0
Celje (21)	6249/21	2949/0	388/0	417/0
Črnomelj (7)	1991/6	1043/1	0/0	0/0
Dol. Lendava (12)	3578/12	0/0	3275/0	0/0
Dravograd (11)	2930/5	364/1	1517/4	569/1
Gornji Grad (10)	2167/6	743/3	296/1	0/0
Kamnik (18)	4373/11	3027/6	714/1	0/0
Kočevje (14)	5808/12	2164/2	0/0	0/0
Konjice (7)	1843/6	583/1	780/0	0/0
Kranj (15)	4335/12	2542/3	398/0	0/0
Škofja Loka (9)	2396/7	2269/2	0/0	0/0
Krško (19)	5916/14	2827/3	875/2	0/0
Laško (8)	3513/4	3415/3	237/1	0/0
Litija (14)	4019/8	2492/3	1292/3	301/0
Ljubljana (24)	9048/21	3860/3	1809/0	0/0

⁴⁹ *Jutro*, 19. 10. 1933, *Minister Pucelj o polomu klerikalne politike*.

⁵⁰ Tabela temelji na podatkih iz *Jutra*, 17. 10. 1933, *300 občin v nacionalnih rokah*.

⁵¹ ZAC, fond Upravno sodišče Celje, A. Š. 17, 18, 19, zadeve A 401/33, A 483/33 in A 493/33.

SREZ	JNS	OPOZICIJA	KOMP. LISTE	SOCIALISTI
Ljutomer (14)	5169/13	2149/1	0/0	0/0
Logatec (12)	3579/10	1610/2	0/0	0/0
Maribor – desni breg (14)	7350/12	1393/2	523/0	0/0
Maribor – levi breg (18)	6259/17	1474/1	332/0	0/0
Metlika (4)	1476/4	587/0	0/0	0/0
Murska Sobota (19)	10027/18	0/0	427/1	0/0
Novo mesto (16)	5439/14	2343/2	316/0	0/0
Ptuj (28)	7993/21	3334/4	1056/3	0/0
Radovljica (15)	4937/11	2287/3	281/0	599/1
Slovenj Gradec (9)	1936/4	2537/5	0/0	151/0
Šmarje (14)	4569/12	1286/2	548/0	0/0
SKUPAJ (368)	125663/296	48293/54	12024/16	2037/2

* Št. občin v srezu

** Št. osvojenih glasov/občin

*

Dva dni po volitvah v Dravski banovini je v beograjski Narodni skupščini nastopil poslanec »lojalne opozicije«⁵² Ivan Lončarević, za njim pa še vrsta njegovih kolegov. V svojih govorih so se lotili nedavnih volitev v Savski banovini ter pri tem ostro kritizirali ravnanje oblasti. Zgodile naj bi se številne nezakonitosti, izvajal naj bi se pritisk na volilce. Notranji minister, Žika Lazić, je očitke ob viharnem pritrjevanju poslancev JNS sicer silovito zavrnil, a senca dvoma nad korektnostjo volitev je vendarle ostala.

Tihi dvom se je nato v nadaljevanju seje razgrnil tudi nad Dravsko banovino. Poslanec Svetislav Hodžera je namreč vložil interpelacijo na notranjega ministra, v kateri je obtoževal komandirja orožniške postaje v Moravčah protizakonitega postopanja. Četudi je sama skupščina njegova izvajanja ostro zavrnila in mu je »moral predsednik naposled odvzeti besedo«,⁵³ se zdi, da nekdanja SLS svoje tradicionalno

⁵² Gre za poslance Jugoslovanskega narodnega kluba, ki so pod vodstvom dr. Svetislava Hodžere 1. maja 1933 ustanovili Jugoslovansko narodno stranko (oblast jo je priznala 14. februarja 1934). T. i. Hodžerova stranka je bila zagovornica šestojanuarske deklaracije, hkrati pa je predstavljala opozicijo JNS, saj ji je očitala nedoslednost pri izvajanju smernic Aleksandrove deklaracije. – Anka Vidovič - Miklavčič, *Jugoslovanska narodna stranka v Dravski banovini*, v: Zgodovina v šoli 7 (1999), št. 1, str. 25.

⁵³ *Jutro*, 19. 10. 1933, *Poražena opozicija se tolaži z interpelacijami...*

močne podpore v Sloveniji le ni izgubila na poštenih volitvah. Nekaj je pri vsej stvari smrdelo.

Slika, ki sta jo pred volitvami in po njih vestno risala režimska dnevnikar *Jutro* in *Slovenski narod*, je imela tudi svojo temno stran, svojo »opozicijsko resnico«, podrobno opisano v posebnem poročilu nekdanje SLS.⁵⁴ Minuciozno sestavljen dokument vodstva nekdanje stranke, ohranjen v Pokrajinskem arhivu Maribor, pikantno in šokantno prikazuje čisto drugačno podobo volitev. Z nadrobnim podajanjem primerov političnega terorja, neskončne nezakonitosti in številnih nepravilnosti sname masko režimu JNS v Dravski banovini. Dokument nedvomno vzdrži preverbo verodostojnosti, saj njegovi vsebini pritrjujejo tudi dokumenti iz fonda Milana Stojadinovića in fonda Dvora Kraljevine Jugoslavije, ohranjeni v Arhivu Srbije in Črne gore.⁵⁵

Na podlagi poročila lahko sklepamo, da so bile vse nepravilnosti vnaprej načrtovane in sistematične narave.⁵⁶ Oblast je za svoje početje izkoristila domala vse instrumente in možnosti, ki jih je tedaj imela na voljo. Tako naj bi v volilno dogajanje dejavno in na nedopusten način posegli sreski načelniki, orožniki, državni uradi, ban in celo zasebni podjetniki. Režim je poleg tega zadnji dan pred volitvami poskušal diskreditirati opozicijo in si omogočiti alibi za njeno preganjanje tudi s tem, da je med ljudi razširil ponarejen letak, ki ga je pripisal nekdanji SLS. Proti zlovešči vsebini: »Volilci sedaj je čas, da se odtrgamo od brezvestnih Srbov! Volimo povsod liste SLS, katerih vodja je naš dr. Korošec! Živio republika! Predsedstvo SLS«⁵⁷ je nekdanja stranka takrat uspela še pravočasno in dovolj učinkovito protestirati.

⁵⁴ PAM, Anton Korošec, A. Š. 1, spis *Občinske volitve v Dravski banovini*; Gl. tudi: PAM, Anton Korošec, A. Š. 3, spis *Opštinski izbori u Dravskoj banovini*.

⁵⁵ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 8/45, *Stvarna istina o opštinskim izborima u Dravskoj banovini, Opštinski izbori u Dravskoj banovini 15. oktobra 1933; Nezapamčeni teror upravnih organa, žandarmerije i narodnih poslanika u Dravskoj banovini*. Tedaj vplivni član nekdanje radikalne stranke, Milan Stojadinović, je prosil slovenskega radikala Milana Koruna, naj mu posreduje kar najbolj stvarno sliko o volitvah. Ohranjeni dokumenti so trije, tako da se zdi, da je imel poleg Koruna še kakšnega informatorja. Vsebinsko in strukturno sta dve poročili v veliki meri podobni tistemu, ki je ohranjeno v Pokrajinskem arhivu Maribor. Domnevamo lahko, da je informacije dobival tudi neposredno od vodstva nekdanje SLS. O nepravilnostih pri volitvah pa je bil prav tako obveščen kralj Aleksander. – ASCG 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije, fasc. 12/23, dopis o volitvah.

⁵⁶ V zvezi z volilnimi nepravilnostmi v Dravski banovini je poslanec Ivan Lončarević novembra 1933 vložil interpelacijo na notranjega ministra, ki vsebinsko v glavnem sledi navedbam iz omenjenega poročila. – Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, II. redovan saziv za 1933/1934 godinu, 14. red. sastanak, 20. 2. 1934, str. 314–317.

⁵⁷ PAM, Anton Korošec, A. Š. 1, spis *Občinske volitve v Dravski banovini*, A.

Zgolj s protesti pa ni mogla preprečiti domnevno spornega postopanja sreskih načelnikov ob sestavljanju kandidatnih list. Kakor hitro naj bi ti izvedeli, da se je kje pripravljala kaka ne-JNS kandidatna lista, so to poskušali na najrazličnejše načine preprečiti. Poročilo tozadevno opisuje 18 spornih intervencij. Med sreskimi načelniki naj bi se posebej »odlikoval« nekdanji Maistrov sodelavec, dr. Ivan Senekovič, načelnik sreza Maribor – levi breg, ki je baje silno rad izkoriščal določbo zakona o društvih, po kateri je bilo treba vse sestanke in zbiranja predhodno prijaviti. Pod to točko zakona je načelnik uvrstil tudi zbiranje ljudi z namenom podpisovanja kandidatne liste. Ko so se tako 17. in 23. septembra 1933 v Benediktu v Slovenskih goricah sešli podpisniki tamkajšnje liste, je peterico kaznoval z zaporom in denarno kaznijo. Poleg omenjenega pa naj bi dr. Senekovič obvladal tudi bolj zvite – spreobnitvene prijeme. Tretjega oktobra je v Sv. Lenu v Slovenskih goricah pozval k sebi nosilca tamkajšnje opozicijske liste Alojza Balaškoviča ter dva kandidata, Ferda Anžela in Ludvika Poljanca. Tudi njim je, podobno kot kandidatom v Benediktu, očital, da so imeli neprijavljen sestanek. Toda to pot ni posegel po drastičnih kaznih, temveč je domnevno izjavil sledeče: »Stvar radi katere sem vas zaslišal, – je likvidirana pod pogojem, da podpišete Vi, kakor tudi vsi kandidati in namestniki 'izjavo'.« Besedilo odrešujoče izjave se je glasilo: »Izjava. Mi podpisani s tem prostovoljno prijavljamo naš pristop v JNS in priznavamo s tem njen program vsedržavnega edinstva Kraljevine Jugoslavije. Sv. Anton v Slov. goricah dne....oktobra 1933.«⁵⁸

Sporno ravnanje sreskih načelnikov je seveda imelo svoj očiten vzrok, ki ga je kaplanu Martinu Stariču prostodušno priznal podnačelnik novomeškega sreza Krajšek. Tudi Staričeva zgodba sodi v tedanjo predvolilno »klasiko«. Ker je zbiral podpise za opozicijsko listo, so orožniki pri njem najprej opravili neuspešno hišno preiskavo, nato pa so ga aretirali in odpeljali v Novo mesto, kjer ga je Krajšek kaznoval z globo 300 dinarjev. Na Staričev ugovor, »da je po zakonu dovoljeno pobirati podpise za liste je rekel podnačelnik, da je bila namera vlade, da se postavijo samo liste JNS. Ker pa so punktaši začeli sestavljati svoje liste, je to treba preprečiti.«⁵⁹

Opisani posegi sreskih načelnikov pa seveda ne bi bili mogoči brez ustrezne obveščevalne podpore, brez podatkov o tem, kje naj posredujejo. Režimski scenarij predvolilne borbe je zaupal to pomembno

⁵⁸ Prav tam, B/a/3.

⁵⁹ Prav tam, B/a/5–6.

nalogo privržencem JNS. Banovinsko tajništvo JNS je tako izdalo posebno okrožnico, v kateri je pozvalo svoje pristaše: »1. naj vsakega nasprotnega agitatorja takoj prijavijo sreskemu nač. odnosno žandarmem; 2. naj pripravijo seznam vseh domačih nasprotnih agitatorjev – občanov in naj ga takoj pošljejo na tajništvo, da izvrši potrebne ukrepe zoper te agitatorje; 3. če kje opazijo, da se zbirajo ljudje v privatnih hišah ali javnih lokalih, naj takoj opozorijo orožnike. Zlasti naj pazijo na se stanke po gostilnah, ker bodo takim gostilničarjem odvzete koncesije.« Komentar opozicije na ta poziv je dovolj zgovoren: »To je čisto naveden poziv na denunciacije.«⁶⁰ Domnevamo lahko, da je bil učinkovit, saj je opozicijskemu poročilu priložen poimenski seznam številnih spornih kaznovanj, aretacij in konfinacij.

Svoj delež k volilni zgodbi sta prispevali tudi železniška in poštna direkcija. Prva naj bi železniškemu uslužbencem prepovedala kandidacijo na listah, ki ne bi bile uradne liste JNS, povrhu pa od njih še zahtevala, naj podpišejo izjavo, da bodo volili državno stranko. V nasprotnem primeru jim je grozila z odpustom. Svoji grožnji naj bi tudi dodala za demokratične volitve nezaslišano zahtevo: uslužbenci so po volitvah »morali prinesiti potrdilo od volilne komisije, da so res glasovali za JNS«.⁶¹ Podobno naj bi ravnala poštna direkcija.

Režimu v težkih časih gospodarske krize tudi ni bilo težko v svoj voz vpreči zasebnih podjetnikov. V poročilu je predstavljen primer Alfreda Lauricha, lastnika tovarne usnja v Konjicah, ki je bil 5. oktobra poklican k banu Marušiču v Ljubljano. Ta naj bi od njega zahteval, da mora kot vojaški dobavitelj s svojimi delavci vred glasovati za listo JNS.

V vročem predvolilnem obdobju prav tako ni ostalo neopaženo, da naj bi orožništvo pogosteje kot sicer uporabljalo »surovo silo«. Izmed popisanih primerov zlasti izstopa peripetija zreškega organista in tajnika hranilnice, Alojzija Križnika. Petega oktobra opoldne ga je obiskala orožniška patrulja iz Konjic. Najprej je pri njem izvedla hišno preiskavo, nato pa ga je odpeljala na orožniško postajo v Konjice, kjer ga je sprejel orožnik Marko Padežanin, ki gotovo ni slovel po svoji nežnosti. »Brez vsakega nadaljnega zasliševanja ga [Alojza Križnika] je udaril s pestjo po obrazu ter ga sunil z roko dvakrat v prsa in v hrbet ter ga med pretepom psoval: 'ti papeževa kurba, rimska svinja, ti prasica itd. Tudi arhidiakon in tvoj župnik bosta isto dobila, kakor ti

⁶⁰ Prav tam, B/b/6.

⁶¹ Prav tam, B/c/9.

sedaj.' Nato je patrolja Križnika odvedla na sresko načelstvo, kjer je bil povrh še kaznovan z globo 500 dinarjev. Vse to je pripravljen Križnik pod prisego potrditi.⁶²

Podobni primeri političnega terorja, o katerih so poročali iz vse banovine, so se vrstili vse do 15. oktobra, ko so se na volilni dan naposled končali in hkrati doživeli svoj nečastni višek. Nasilje in nezakonitost sta se tisto nedeljo preselila pred volilne lokale in celo v njih. Ta, poslednja faza »volilnega boja« JNS, naj bi bila del skrbno premišljenega načrta vladne stranke, v katerem naj bi ta že vnaprej določila, koliko občin v posameznem srezu lahko osvoji opozicija. Če izid volitev v kaki občini kljub vsem predvolilnim naporom JNS ne bi bil skladen z načrtom, bi ga s pomočjo volilnih odborov preprosto potvorili. Na tej točki pa je načrtu nacionalnega tabora stala nasproti še zadnja, a največja težava – predstavniki opozicijskih kandidatnih list, ki so na podlagi volilne uredbe banskega sveta smeli prisostvovati poteku volitev na prav vsakem volišču. Tem je bilo torej treba onemogočiti delo ali pa jih kar odstraniti z volišča. V opozicijskem poročilu najdemo številne domnevne primere o tovrstnem početju, ki se navadno zaključijo z volilnim izidom v prid JNS. V ponazoritev praktične izvedbe volilne taktike JNS navedimo primer iz občine Limbuš pri Mariboru. Tamkajšnje volišče se je v spremstvu narodnega poslanca Antona Krejčija pripeljal »kontrolirat« sreski načelnik Milan Makar. Po pregledu volilne dokumentacije je zgrožen ugotovil, da je do tedaj kandidatna lista opozicijskega kandidata Avgusta Jaunika prejela 69 glasov več kot lista kandidata JNS Godca. V navalu jeze je začel vpiti na člane volilnega odbora: »Zakaj niste nič delali«, nato pa izjavil, »da bodo vsi železničarji odpuščeni, ki so volili listo Jaunik«. Sporno dogajanje na volišču je malo pred 18. uro dobilo šokantne razsežnosti, ki so na koncu celo botrovale takojšnji razveljavitvi volitev. V volilni lokal je namreč vdrla »druhal kakih 30 mladih ljudi« in povsem nemoteno pobrala volilne spise. Mladeniči so zatem prav tako brez težav zapustili volišče, saj so bili v varstvu sokolov, ki so »delali špallir«. Kandidat JNS Godec je vse skupaj mirno opazoval, »njegova žena pa je med tem pripravila 10–12 litrov vina, ki ga je poslala s kozarci vred v volilni lokal in je povabila, kakor je rekla, pridne sokole, da se pokrepčajo po trudapolnem delu.«⁶³

*

⁶² Prav tam, B/f/11.

⁶³ Prav tam, B/h/16–17; *Jutro*, 17. 10. 1933, *Podrobni rezultati občinskih volitev*.

Z vidika opozicije je dobil volilni izid čisto drugačne dimenzije. Sedmina občin, kolikor jih je osvojila nekdanja SLS, predstavlja dokaj ugoden uspeh, s katerim pa bivša stranka, upošteva »korektnost« volitev, ni mogla biti zadovoljna. Z izidom volitev pa prav tako ni mogla biti zadovoljna JNS; sedmina opozicijskih občin je bila zanjo odločno preveč. Boj se je torej moral nadaljevati. Novo prizorišče spopada med JNS in nekdanjo SLS je postala sodna dvorana.

Po zaključenih volitvah sta tako oba nezadovoljna tabora zasula Upravno sodišče za Dravsko banovino v Celju s skupno kar 143 pritožbami, vloženimi v zvezi z domnevnimi nepravilnostmi, ki naj bi se zgodile 15. oktobra. Sodišče jih je po vrsti obravnavalo vse do pomladi 1934. Pri tem je ugodilo skupno petindvajsetim pritožbam in tako razveljavilo izid volitev v 25 občinah. Od teh, pozitivno rešenih pritožb je bilo 23 takih, kjer se je pritožila opozicija, le v dveh primerih pa je sodišče verjelo argumentom JNS.⁶⁴ In to kljub dejstvu, da je minister pravde oktobra 1933 zamenjal sodnike celjskega Upravnega sodišča s »primernejšimi«. S tem je nekdanja SLS prepričljivo dokazala, da oktobrske volitve niso potekale povsem korektno.⁶⁵

Ob nedvomnem uspehu opozicije pred upravnim sodiščem pa ni mogoče prezreti, da je z dvema pritožbama uspela tudi JNS, kar na črno-belo sliko volitev, ki sta jo vsak po svoje risala režimski tisk in nekdanja SLS v svojem poročilu, meče senco. Očitno tudi prepovedana SLS ni pristopila k volitvam povsem korektno. V ponazoritev njene volilnega postopanja navedimo dogodke iz Polšnika, kjer je sodišče volitve razveljavilo. Tamkajšnji volilni lokal je na podžiganje predstavnika opozicijske kandidatne liste, Franca Majcna, in župnika Jerneja Koviča ves čas oblegala večja skupina volilcev, ki je s hrupom, vpitjem in psovkami komentirala ravnanje volilnega odbora. Volilci so med drugim zahtevali, naj volilni odbor, v nasprotju z zakonom, poleg Majcna imenuje še »namestnika predstavnika kandidatne liste«. To novo funkcijo naj bi prevzel Anton Košir, v nasprotnem primeru pa bi prišlo do še večjih neredov. Volilni odbor je v strahu zahtevi ugodil in v nadaljevanju na volišču toleriral dva predstavnika ene liste, ki sta se neposredno vmešavala v delo volilnega odbora. Sodišče je celo

⁶⁴ *Slovenec*, 14. 3. 1934, *Občinske volitve in upravno sodišče*. Gl. tudi tabelo.

⁶⁵ V zvezi s številom pozitivno rešenih pritožb poudarimo, da je lahko bila po 50. členu *Zakona o občinah* razlog za razveljavitev volitev samo nepravilnost pri uradnem volilnem postopku. Tako nepravilnosti in celo kazniva dejanja, storjena med volilnim bojem in agitacijo, niso bili zadosten razlog za razveljavitev. – ZAC, Upravno sodišče Celje, A. Š. 17, zadeva A 433/33.

presodilo, da je volilno poslovanje »takorekoč prešlo v roke omenjenih dveh oseb, kar je vsekakor vplivalo na opredeljevanje volilcev«. Svoj oster nastop na volišču pa so pristaši SLS še dodatno začinili z grozljivim pismom, ki so ga na dan volitev ob šestih zjutraj poslali članu volilnega odbora, Josipu Aničiču. Zaključne vrstice teksta z naslovom »Polšenski Masolini« šolskega upravitelja Aničiča gotovo niso pustile ravnodušnega, saj so ga posvarile: »Da boste vzeli na znanje, da v Polšniku ni več mesta za vas in da vaše življenje ni več varno v vaši koži pa bi sploh ne hotel biti. To vam dam pa zato na znanje da boste vedeli da pravica še živi in se hoče tudi nad vami maščevati zakaj še tudi na Polšniku bodo v kratkem času delovali peklenski stroji in letele bombe in takrat bo vas konec to pa vse zahteva in bo izvršila Črna roka.«⁶⁶

Upravno sodišče za Dravsko banovino v Celju je od jeseni 1933 do pomladi 1934 obravnavalo 143 pritožb, vloženih v zvezi z nepravilnostmi pri občinskih volitvah 15. oktobra 1933. Sodišče jih je iz formalnih razlogov zavrnilo 16, iz vsebinskih pa 102. Petindvajsetim pritožbam je ugodilo in tako razveljavilo izid volitev v 25 občinah.⁶⁷ V Zgodovinskem arhivu Celje, ki hrani material sodišča, je ohranjenih 118 spisov, ki zadevajo problematiko volitev leta 1933.⁶⁸ Zadeve, o katerih je sodišče odločalo, so po abecednem redu občin razvrščene v naslednji tabeli. Seznamu je dodan sklep sodišča in politična skupina, ki ji je pripadal pritožnik (formalno se je na volilni potek v neki občini pritožila fizična oseba, ki je morala biti vpisana v volilni imenik te občine). Rezultati oktobrskih volitev so pripisani po poročanju *Slovenca*.⁶⁹

OBČINA	ZMAGOVALEC VOLITEV	PRITOŽNIK	SKLEP UPRAVNEGA SODIŠČA V CELJU	ŠTEVILKA ZADEVE
Artiče	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	488/33
Bodinci	JNS	Opozicija	Pritožba umaknjena	528/33
Bogojina	Kompromisna lista	JNS	Pritožba se zavrne	435/33
Borovnica	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	460/33
Breznica	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	447/33
Cerklje pri Kranju	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	498/33
Cerkvenjak	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	434/33
Cezanjevci	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	414/33

⁶⁶ ZAC, Upravno sodišče Celje, A. Š. 17, zadeva A 422/33.

⁶⁷ *Slovenec*, 14. 3. 1934, *Občinske volitve in upravno sodišče*.

⁶⁸ ZAC, Upravno sodišče Celje, A. Š. 16–20; gl. tudi: A. Š. 1, Indeks A in F spisov 1933.

⁶⁹ *Slovenec*, 17. 10 1933, *Občinski volilni izidi*; 18. 10. 1933, *Izid občinskih volitev*.

KORAKI K VRNITVI NA OBLAST

OBCINA	ZMAGOVALEC VOLITEV	PRITOŽNIK	SKLEP UPRAVNEGA SODIŠČA V CELJU	ŠTEVILKA ZADEVE
Črenšovci	Kompromisna lista	JNS	Pritožba se zavrne	525/33
Črešnjevc	Opozicijska lista	Opozicija	Pritožba umaknjena	412/33
Črnomelj – okolica	Opozicijska lista	Opozicija	Pritožba se zavrne	458/33
Dornava	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	416/33
Dovje – Mojstrana	JNS	JNS	Pritožba vložena po preteku roka	547/33
Dragatuš	JNS	Opozicija	Pritožba ni pravilno kolkovana	478/33
Fara	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	491/33
Gomilsko	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugoti	457/33
Gorišnica	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	464/33
Gornji Grad – okolica	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	496/33
Gornji Slaveči	JNS	JNS	Pritožba ni pravilno kolkovana	402/33, 403/33, 533/33
Gradac – Podzemelj	Opozicijska lista	Opozicija	Pritožba se zavrne	471/33
Griže	JNS	Opozicija	Pritožba ni pravilno kolkovana	527/33
Hoče	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugoti	Spis ni ohranjen
Hrastnik – Dol	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	409/33
Hum	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	482/33
Jakobski Dol	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	497/33
Jesenice	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	540/33
Ježica	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	477/33
Jurklošter	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	484/33
Jurovski Dol	Opozicija	JNS	Pritožbi se ugoti	Spis ni ohranjen
Kamnik – okolica	Opozicijska lista	JNS	Pritožba ni pravilno kolkovana	500/33
Kamniška Bistrica	Kompromisna lista	JNS	Pritožba se zavrne	499/33
Kog	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	419/33
Komenda	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	421/33
Konjice – okolica	JNS	Opozicija	Pritožba ni pravilno kolkovana	548/33
Košaki	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	433/33
Koračice	Opozicijska lista	JNS	Pritožba ni pravilno kolkovana	539/33
Kovor	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	537/33
Kozje	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	453/33
Kranj	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	467/33

SLS POD KRALJEVO DIKTATURO

OBČINA	ZMAGOVALEC VOLITEV	PRITOŽNIK	SKLEP UPRAVNEGA SODIŠČA V CELJU	ŠTEVILKA ZADEVE
Križevci	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	413/33
Krka	JNS	JNS	Pritožba se zavrne	538/33
Krško	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	427/33
Krško – okolica	JNS	Opozicija	Pritožba ni pravilno kolkovana	526/33
Lesce	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	446/33
Ljubno	Kompromisna lista	JNS	Pritožba se zavrne	495/33
Ljutomer – okolica	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	411/33
Lukovica	Kompromisna lista	JNS	Pritožba se zavrne	490/33
Mačkovci	JNS	JNS	Pritožba se zavrne	418/33
Majšperg	JNS	JNS	Pritožba se zavrne	406/33
Mengeš	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	451/33
Metlika – okolica	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	522/33
Moravče	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	544/33
Motnik	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	462/33
Moziče – okolica	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	404/33
Naklo	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	440/33
Oplotnica	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	432/33
Ormož	JNS	JNS	Pritožba se zavrne	423/33
Oselica	JNS	Opozicija	Pritožba vložena po preteku roka	536/33
Osluščevci	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	417/33
Pesnica	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	429/33
Podčetrtek	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	428/33
Polskava	JNS	JNS	Pritožba se zavrne	436/33
Polšnik	Opozicijska lista	JNS	Pritožbi se ugotovi	422/33
Predoslje	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	407/33
Presejce	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	470/33
Ptujska Gora	Kompromisna lista	JNS	Pritožba ni pravilno kolkovana	542/33
Rače pri Mariboru	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	466/33
Radeče	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	485/33
Rajhenburg	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	465/33
Rečica ob Savinji	JNS	prava JNS	Pritožba se zavrne	401/33, 492/33
Ribnica – okolica	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	476/33
Rogaška Slatina	JNS	Opozicija	Pritožbi se ugotovi	431/33

KORAKI K VRNITVI NA OBLAST

OBČINA	ZMAGOVALEC VOLITEV	PRITOŽNIK	SKLEP UPRAVNEGA SODIŠČA V CELJU	ŠTEVILKA ZADEVE
Rovte	Opzijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	524/33
Selca	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	441/33
Senarska	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	473/33
Sevnica ob Savi	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	487/33
Slatina – Radenci	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	468/33
Slovenja vas	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	424/33
Smlednik	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	439/33
Sorica	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	443/33
Sromlje	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	420/33
Sv. Ana	JNS	JNS	Pritožba se zavrne	534/33
Sv. Jošt	Opzijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	454/33
Sv. Jurij ob Ščavnici	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	472/33
Sv. Jurij pri Celju	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	531/33
Sv. Križ pri Kostanjevici	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	469/33
Sv. Križ pri Litiji	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	530/33
Sv. Urban	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	481/33
Ščavnica	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	430/33
Šenčur	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	444/33
Škofja vas	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	452/33
Šmarje pri Jelšah	Opzijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	529/33
Šmartno ob Paki	Opzijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	474/33
Šmartno pri Litiji	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	415/33
Šmartno v Rožni dolini	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	438/33
Šoštanj	JNS	Opzicija	Pritožba ni pravilno kolkovana	396/33, 397/33
Št. Jernej	Opzijska lista	JNS	Pritožbi se zavrneta	489/33, 532/33
Št. Jurij pri Grosuplju	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	449/33
Trata	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	Spis ni ohranjen
Trbovlje	Opzijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	450/33
Vače	JNS	Opzicija	Pritožba se zavrne	456/33
Velenje	Opzijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	437/33
Veržej	JNS	Opzicija	Pritožbi se ugoti	410/33

OBČINA	ZMAGOVALEC VOLITEV	PRITOŽNIK	SKLEP UPRAVNEGA SODIŠČA V CELJU	ŠTEVILKA ZADEVE
Videm	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	448/33
Videm – Dobropolje	Opozicijska lista	JNS	Pritožba se zavrne	480/33
Višnja Gora	Kompromisna lista	JNS	Pritožba se zavrne	463/33, 520/33, 535/33
Vitanje	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	459/33
Vodice	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	461/33
Vransko – okolica	Opozicijska lista	Opozicija	Pritožbi se ugodi	455/33
Zadreta	JNS	prava JNS	Pritožba se zavrne	493/33
Zagorje	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	445/33
Zagradec	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	479/33
Zgornja Šiška	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	494/33
Zidani most	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	486/33
Zminec	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	442/33
Želimlje	JNS	prava JNS	Pritožba se zavrne	483/33
Žuženberk	JNS	Opozicija	Pritožba se zavrne	475/33

*

Sodna razveljavitev volitev v petindvajsetih občinah je skupaj z zaključkom komasacije marca 1934, in spremembami občinskih oze melj, napovedala volilno dogajanje tudi v letu 1934. Tedaj so nove občinske uprave volili v 67 občinah, od tega v dvajsetih zaradi razveljavitvenih sklepov upravnega sodišča.⁷⁰ Opozicija in nacionalni tabor sta se tako vnovič podala v boj za glasove. Toda gorečnosti in ost rine, ki sta elektrili ozračje jeseni 1933, spomladi 1934 ni bilo več. Nekdanja SLS je sicer tudi na ponovne volitve osredotočila »vse svoje sile«, a jo je *Jutro* le zadovoljno podučilo: »Ako bi sedaj pri vseh teh volitvah zmagali opozicionalci, bi to na končnem rezultatu prav nič ne spremenilo. Še vedno bi bile štiri petine slovenskih občin v nacionalnih rokah.«⁷¹

Končni rezultat se res ni bistveno spremenil. Na ponovnih volitvah 3. junija 1934 je v osemnajstih od dvajsetih občin zmagala JNS in tako samo še potrdila svoj uspeh iz leta 1933. Pri tem je bila na sim-

⁷⁰ *Jutro*, 18. 3. 1934, *Zaključna komasacija slovenskih občin*; Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 617.

⁷¹ *Jutro*, 24. 3. 1934, *Ponovne občinske volitve*.

bolni ravni zanjo najslajša zmaga v občini Sv. Jurij ob Ščavnici, rojstni občini Antona Korošca. Tam so se po poročanju *Jutra* nekdanji člani SLS s posebno vnemo lotili popravila »sramote«. »Tudi mnogo vina se je stočilo za 'Koroščevo zmago',« a je bilo vse zaman.⁷² JNS je povsod, razen v dveh gorenjskih občinah, triumfirala. Bivša SLS je v ponovnem volilnem boju osvojila le občini Šenčur in Smlednik.

Nedokončana komasacija občin, posledične ozemeljske spremembe občinskih teritorijev in razveljavitev volitev v 25 občinah so napovedali volilno dogajanje tudi v letu 1934. Tedaj so bile izvedene volitve v 67 občinah, od tega v dvajsetih zaradi odločitev Upravnega sodišča.⁷³ V pričujoči tabeli je po abecednem vrstnem redu naštetih vseh 25 občin, kjer je sodišče volitve razveljavilo. V treh občinah (Gomilsko, Šmartno v Rožni dolini, Vrnsko – okolica), te sploh niso bile razpisane, v Jurovskem Dolu in občini Rogaška Slatina – okolica pa ni podatkov o njihovem poteku. Pri občinah Pesnica in Preserje je kot formalni razlog za ponovne volitve navedena poznejša sprememba občinskega ozemlja in ne sklep Upravnega sodišča.⁷⁴ Izidi volitev so pripisani po poročanju *Jutra*.⁷⁵

OBČINA	PONOVNE VOLITVE	VZROK PONOVIITVE	SLUŽBENI LIST	ZMAGOVALEC
Cerkvenjak	22. marec 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 140/14 1934	JNS
Cezanjevci	25. maj 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 433/34 1934	JNS
Gomilsko	Volitev ni bilo			
Hoče	10. junij 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 450/37 1934	JNS
Jurovski Dol	29. maj 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 438/35 1934	Ni podatka o poteku
Križevci	23. maj 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 433/34 1934	JNS
Metlika – okolica	13. maj 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 399/33 1934	JNS
Motnik	18. marec 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 95/9 1934	JNS
Pesnica	14. junij 1934	Sprem. občin. ozem.	Sl. l. 452/37 1934	JNS
Polšnik	15. april 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 155/16 1934	JNS

⁷² *Jutra*, 29. 5. 1934, *Druga nacionalna zmaga v Koroščevi rojstni vasi*.

⁷³ Žontar, *Občine v Sloveniji*, str. 617.

⁷⁴ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, leto 1934. Gl. zgoraj navedene zvezke in strani.

⁷⁵ *Jutra*, 23. 3. 1934, *Zaslužena blamaža*; 24. 3. 1934, *Ponovne občinske volitve*; 27. 3. 1934, *Zopet tri volitve, zopet tri zmage!*; 10. 4. 1934, *Nova zmaga pri občinskih volitvah*; 16. 4. 1934, *Trikratna zmaga JNS v litjskem srezu*; 14. 5. 1934, *Nov uspeh JNS*; 24. 5. 1934, *Nove občinske volitve, nove zmage*; 29. 5. 1934, *Druga nacionalna zmaga v Koroščevi rojstni vasi*; 31. 5. 1934, *Potrjene volitve v Šmartnem pri Litiji*; 4. 6. 1934, *Dve klerikalni zmagi na šenčurskem terenu*; 13. 6. 1934, *Sijajna zmaga JNS v mariborski okolici*; 16. 6. 1934, *Ponovne volitve v Pesnici*; 9. 7. 1934, *Novi uspehi JNS pri občinskih volitvah*.

OBČINA	PONOVNE VOLITVE	VZROK PONOVIITVE	SLUŽBENI LIST	ZMAGOVALEC
Preserje	8. julij 1934	Sprem. občin. ozem.	Sl. l. 459/38 1934	JNS
Rogaška Slatina – okolica	1. julij 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 400/33 1934	Ni podatka o poteku
Slovenja vas	25. marec 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 140/14 1934	JNS
Smlednik	3. junij 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 400/33 1934	Opozicija
Sromlje	25. marec 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 144/15 1934	JNS
Sv. Jurij ob Ščavnici	26. maj 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 433/34 1934	JNS
Sv. Križ pri Kostanjevici	8. april 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 179/19 1934	JNS
Sv. Križ pri Litiji	15. april 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 155/16 1934	JNS
Ščavnica	23. marec 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 140/14 1934	JNS
Šenčur	3. junij 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 400/33 1934	Opozicija
Šmartno pri Litiji	15. april 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 155/16 1934	JNS
Šmartno v Rožni dolini	Volitev ni bilo			
Trata	25. marec 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 155-156/16 1934	JNS
Veržej	21. maj 1934	Sklep Uprav. sod.	Sl. l. 433/34 1934	JNS
Vransko – okolica	Volitev ni bilo			

»Žalostni sadovi«, ki so se po mnenju *Jutra* rodili na Gorenjskem, pa so imeli sila zanimivo ozadje. Volilni uspeh opozicije v omenjenih dveh občinah je bil namreč dosežen s pomočjo nestransarske organizacije Boj, znotraj katere so se združevali nekdanji vojaki, rezervni častniki in vojni invalidi različne politične provenience.⁷⁶ Četudi se je ta organizacija zavzemala za avtoritativni režim in integralno jugoslovanstvo, je v šestojanuarskih razmerah predstavljala nekakšno opozicijo ali vsaj politično konkurenco JNS, in je tako v prenekaterem srezu Dravske banovine služila kot zatočišče pristašem nekdanje SLS, ki so še zmerom bili brez svoje stranke.⁷⁷

Ko so se nekateri člani vodstva Boja januarja 1935 zavzeli za združitev s profašističnim gibanjem Zbor srbskega politika Dimitrija Ljotića,⁷⁸ so znotraj organizacije zanetili silen nemir. Del članstva se se-

⁷⁶ *Jutro*, 4. 6. 1934, *Dve klerikalni zmagi na šenčurskem terenu*.

⁷⁷ Predsednik krajevne organizacije Bojevnikov v Rajhenburgu je 22. januarja 1935 v pismu Antonu Korošču zatrdil, da tvorijo članstvo Boja »po večini možje iz bivše S.L.S.«. Namero, da bi društvo postalo okvir delovanja pristašev nekdanje SLS, so med drugim opazili sreski načelniki v Zagorju, Logatcu, Kranju, kot tudi rezervni oficirji v Konjicah. – PAM, Anton Korošec, A. Š. 5; AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, spisi 13287, 5212/3, 3818 in resolucija rezervnih oficirjev z dne 17. 4. 1934 (fasc. 9001–10500).

⁷⁸ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, okrožnica Osrednjega izvršnega odbora Boja z dne 4. 1. 1935.

veda ni strinjal s tezo, da je treba »pretrgati 'popkovino, s katero so priraščeni na prejšnjo stranko«. V prizadevanjih podpredsednika Staneta Vidmarja so videli nevaren poskus: »potom bojevnikov razbiti politični krog slovenskih ljudi, ki so se zbirali in se še zbirajo okrog dr. Korošca.«⁷⁹ Vloga Boja v strukturi nekdanje SLS tako nedvomno ni bila zanemarljiva, pomen organizacije pa je prav zato brez težav prepoznal tudi slovenski del JNS. Do spopada s Stanetom Vidmarjem je prišlo že februarja 1934 na 5. seji V. zasedanja banskega sveta. Na Vidmarjevo ostro kritiko vladne gospodarske politike je repliciral visoki funkcionar slovenskega dela JNS, Franjo Lipold, in ga jasno opozoril, da ni mogoče politizirati »na isti način, kot v polpretekli dobi«. Vsaka kritika mora biti namreč »pozitivna«. Po Lipoldovem govoru se je k besedi znova prijavil Vidmar, a ga je ban v skladu s svojimi pristojnostmi zavrnil. S tem dejanjem je tedaj uspel preprečiti »nadaljnjo zaostritev politične razprave«.⁸⁰

Delovanje Boja, »zbirališča« pristašev nekdanje SLS, je nato maja 1934 obsodil Albert Kramer. Po njegovih besedah je »široke kroge narodno zavednih Slovencev /.../ s posebnim ogorčenjem /navdajalo dejstvo,/ da so se v mnogih krajih protirežimski punktaški elementi polastili bojevniške akcije, da pod to krinko skušajo formirati svoje že razbite vrste, ko svoje stare stranke obnoviti ne morejo«.⁸¹ Podobne obsodbe so v naslednjem mesecu nato redno polnile strani *Jutra*. Ugotovitve, da pod bojevniško zastavo »maršira klerikalizem«,⁸² so se mešale z razmišljanji, kako »vse to ni samo – mimogrede«.⁸³ Po pisanju liberalnega tiska naj bi na bojevniškem shodu v Brežicah tudi odmevala znana gesla: »Dol z režimom!«, »Živio Korošec!« in podobna.⁸⁴ Kljub navedenemu pa JNS proti Boju ni ukrepala; v maju in v začetku junija se je zadovoljila z medijsko ofenzivo. Organizacija ji namreč še ni povzročila dejanske škode.

Po ponovnih občinskih volitvah na Gorenjskem, ko je nekdanja SLS v okviru Boja dosegla prve izmerljive rezultate, pa vodstvo slovenskega dela JNS takšnega stanja ni moglo več dopuščati. Že dan po volitvah, 4. junija 1934, je banovinski odbor JNS Dravske banovine sprejel obsojajočo resolucijo, ki jo je 16. junija potrdilo tudi predsedstvo

⁷⁹ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, Delegatom »Boja«.

⁸⁰ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*, str. 215–216.

⁸¹ *Jutro*, 8. 5. 1934, *Minister dr. Kramer o aktualnih javnih vprašanjih*.

⁸² *Jutro*, 9. 5. 1934, *Občni zbor vzorne politične organizacije*.

⁸³ *Jutro*, 2. 6. 1934, *Z bojevniškega shoda v Konjicah*.

⁸⁴ *Jutro*, 13. 5. 1934, *Politika gnilih jajc*.

JNS.⁸⁵ V uradnem komunikeju so tedaj pojasnili, da so »povodom raznih akcij na terenu, ki pod nepolitičnim in izvenstrankarskim imenom dejansko razvijajo politično delovanje /,sprejeli sklep,/ da člani JNS ne morejo v nobenem pogledu sodelovati niti na kaki politični akciji izven okvira JNS, niti ne morejo biti člani organizacij, ki izvajajo take akcije«. ⁸⁶ JNS je Boju dokončno obrnila hrbet.

*

Ob zaključku obravnave občinskih volitev si lahko zastavimo vprašanje, čemu je nekdanja SLS sploh nastopila na volitvah, saj je nena zadnje novembra 1931 ob pomembnejših skupščinskih volitvah uspešno propagirala abstinenco.⁸⁷ Politične razmere v državi izpred slabih dveh let se namreč niso spremenile na bolje. Strankini voditelji so bili v konfinaciji, širše demokratizacije političnega življenja pa v kratkem še ni bilo pričakovati. Možen vzgib za udeležbo na volitvah lahko iščemo v dejstvu, da so predsedniki občin volili člane Senata, kamor si je gotovo želela tudi nekdanja SLS,⁸⁸ in v naporni ter dolgotrajni opozicijski drži, ki bi ob nadaljevanju utegnila pomeniti samouničenje. Pri tehtanju dejanskih političnih posledic udeležbe nekdanje stranke na volitvah pa zanjo prevladajo negativna dejstva. Kljub vsem naporom ni uspela osvojiti dovolj občin, da bi lahko izvolila svoje senatorje; z dobrim dosežkom na volitvah pa je hkrati onemogočila volitve v ustavno predvideni banovinski svet Dravske banovine, kjer bi lahko njihni predstavniki izražali svoja stališča. Režim se je po občinskih volitvah preprosto ustrašil uspeha nekdanje SLS in je zato volitve banovinskega sveta »odložil«. ⁸⁹

Hrvaški politik Ante Trumbić je po volitvah zapisal, da bi se naj vodilni krog nekdanje SLS zaradi nastopa na volitvah pokesal, saj je

⁸⁵ *Nova doba*, 18. 6. 1934, *Predsedstvo JNS je obsodilo takozvano bojvniško akcijo*.

⁸⁶ *Jutro*, 17. 6. 1934, *Uničujoča obsodba bojvništva*.

⁸⁷ Pri tem opozorimo na pomembno dejstvo, da se je najmočnejša hrvaška opozicijska stranka pred šestim januarjem, HSS dr. Vladka Mačka, tudi ob občinskih volitvah 1933 odločila za volilno abstinenco. Svoje pristaše iz Vrbaške banovine je v letaku pozvala, naj ne odidejo na volišča, saj: »Te volitve niso razpisane zaradi tega, da se ljudstvu zares da občinska samouprava; ampak zato, da se z navideznim glasovanjem vrže pesek v oči in dokaže, da ljudstvo sprejema to stanje in da zaupa v ta režim. S tem se želi preslepiti javno mnenje doma in v tujini in ustvariti vtis, kot da občine niso več pod imenovanimi komisariji, ampak so predane pod ljudsko upravo.« – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU), Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, *Naputak (izbornicima) povodom izbora raspisanih za seoske općine Vrbaške banovine 6. kolovoza (avgusta) 1933. godine*.

⁸⁸ Na volitvah Senata februarja 1935 je nekdanja SLS dejansko nastopila s svojo kandidatno listo, kar bomo natančneje obravnavali v nadaljevanju.

⁸⁹ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine leta 1933*, str. 250–251.

pri takem izidu s svojo udeležbo zgolj storil uslugo režimu. V pogovoru z Josipom Smodlako je »aktivno« politiko v tedanjih razmerah ostro obsodil. Ko mu je Smodlaka kljub vsemu ugovarjal in pripovedoval, kako se je srbska opozicija udeležila volitev »pod službeno firmo JNS« in da je očitno treba začeti z »akcijo«, si je zastavil razburjeno retorično vprašanje: »Kakšna je ta opozicija? Opozicija srbijanska! To je odgovor.« Smodlaka je nadaljeval, da pasivnost očitno »ni dobra« in da se je treba »organizirati«. Kralj namreč ne misli popuščati. Za aktivno skupno politiko so po njegovem mnenju bili vsi, tudi Korošec, ki naj bi mu dejal, »da on hoče s Hrvati, da on čaka, ampak se mu nič ne sporoča, da on čaka 'program'«. Nezaupljivi in pronicljivi Trumbić je ob tem zgolj pripisal cinični »A, ha!«. Korošec mu nikakor ni bil simpatičen politik.⁹⁰ Smodlaka je ob debati o aktivni in pasivni politiki še navrgel Trumbiću, da so se Slovenci (prepovedana SLS) udeležili občinskih volitev, na kar je Trumbić odgovoril: »Ja, ampak danes se tudi oni kesajo, ko niti predstavnikov list niso spustili v volilni lokal in ko so jim dali take rezultate, ki so jih oni iz Beograda hoteli. Sedaj si Slovenci grizejo prste, ker so z glasovanjem storili vladi uslugo. Ljudstvo je s tem, ko je glasovalo, pokazalo, da sprejema in ta zakon in to stanje. V ljudstvo so vnesli zmedo in zmešnjavo ter se preveč osramotili. Danes pravijo: Prav so imeli Hrvati. Če spet vidiš Korošca, mu povej, kaj so dokazali on in njegovi. Ko smo že 11. 6. sklenili, da ne gremo na volitve, saj s tem zakonom to ne gre, je on tako lepo sledil Hrvatom, da je šel na volitve in s tem desavuiral Hrvate.« Na koncu je še pribil, kako je »sama sreča, da je vlada pustila Kramerju onemogočiti klerikalce«, kajti v nasprotnem primeru – če bi vlada slučajno želela dokazati, da nima Kramer za seboj naroda, temveč Korošec, in se odločila »pripeljati klerikalce na oblast, kar bi ti kot lačni volkovi takoj sprejeli, bi to vneslo veliko zmedo v naš svet, saj bi lahko kdo mislil, da so to le bile volitve, ki so dale ljudstvu možnost, da pride do občinske uprave.«⁹¹

Zadnja Trumbićeva ugotovitev o »lačnih volkovih« in vtisu, ki so ga ustvarili, naposled namiguje še na eno možno razlago udeležbe nekdanje SLS na volitvah. Morda so njeni pristaši s Korošcem na čelu želeli prav to; pokazati stvarno in jasno željo sodelovati z režimom.

⁹⁰ Trumbić je tudi domneval, da je Smodlakino obiskovanje Korošca v konfinaciji dogovorjeno s pravkom nekdanje SDS, Vilderom.

⁹¹ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, beležka o pogovoru z Josipom Smodlako 30. 10. 1933.

Z volilno udeležbo so nenazadnje priznali temelje, na katerih je stal, mu ponudili roko, a hkrati dali vedeti, da so močan dejavnik z močno podporo v volilnem telesu.

Hvarski pogovori

Ko je oktobra 1933 eden prvakov nekdanje KDK, Josip Smodlaka, spraševal Trumbića, če bi bilo mogoče priti v stik z zaprtim Mačkom, je dobil oster odgovor: z vodjo nekdanje HSS že osem mesecev nihče ni spregovoril, saj je »hermetično zaprt«. V Beogradu naj bi bili mnenja, da se z njim ni mogoče pogovarjati in sklepati sporazuma.⁹² S hrvaškim »punktašem« so očitno opravili nadvse ostro, ostreje kot z ljubljanskim »punktašem« Koroščem. Razmere, v kakršnih je ta živel v konfinaciji, so bile bistveno drugačne. Dvor je bržkone menil, da se je z njim kljub punktacijam še mogoče pogovarjati.

Dejanska potreba po dialogu z opozicijskimi skupinami je takoj po poplavi njihovih resolucij, ki so odločno pokazale neuspeh kraljevega osebnega režima, spet postala nadvse aktualna. Kakršnikoli resnejši premiki seveda niso bili uresničljivi brez sodelovanja vsaj dela »pre-povedane« politike. Za sanacijo razmer v Jugoslaviji sta si tedaj še posebej prizadevali Velika Britanija in Francija. Po mnenju uradnega Londona je Srbija pripeljala Jugoslavijo na rob propada, morebiten razpad države pa bi privedel do resnih mednarodnih zapletov. Zato si je bilo treba prizadevati za ponovno demokratizacijo in uvedbo federativnega načela. Anonimni vir iz praškega zunanjega ministrstva je članu nekdanje HSS Juraju Krnjeviću celo zaupal, kako sta Velika Britanija in Francija dali Beogradu trimesečni ultimatum, da uvede demokratični sistem in federalizira državo.⁹³ Vzporedno z napetostjo v Jugoslaviji je rasel tudi zaplet na mednarodnopolitičnem področju. Po

⁹² AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, beležka o pogovoru s Smodlako dne 30. 10. 1933. Pozneje, konec februarja ali začetek marca 1934, je kralj preko Šubašića le vzpostavil stik z Mačkom. – Stojkov, *Opozicija*, str. 272; več o tem gl. v: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja* (1. knjiga), Liber, Zagreb 1974, (dalje: Boban, *Maček i politika HSS*), str. 121–131.

⁹³ V pismu Krnjeviću piše, kako »gre akcija v tej smeri, da se spremembe izvedejo tako, da se ohrani Aleksander. Država bi naj bila razdeljena na štiri federativne države, in sicer 1) Vojvodina, Srem, Srbija, Črna gora in Makedonija, 2) Bosna in Hercegovina (po vsej priliki z Južno Dalmacijo), 3) Hrvaška, Slavonija in Dalmacija (brez Južne Dalmacije). 4) Slovenija. Kakšne kompetence bi naj imele federativne države, nisem izvedel. Vse to bi izpeljal kralj.« – AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, političke bilješke iz godine 1933, prepis pisma Pepici (najverjetneje Krnjeviću) z dne 19. 1. 1933.

vzponu nacistov na oblast v Nemčiji in njihovih prizadevanjih po priključitvi Avstrije se je jugoslovanska nasprotnica Italija zblížala z Aleksandrovo zaveznico Francijo.⁹⁴ Združilo ju je nasprotovanje politiki Nemčije, kar nikakor ni ustrezalo jugoslovanskemu kralju. Aleksander se je namreč še zmerom bal restavracije Habsburžanov in močnega italijanskega vpliva v Avstriji. Njena priključitev Nemčiji bi bila zato zanj povsem elegantna in ugodna rešitev.⁹⁵ V Hitlerju je videl dobrodošlega protirimskega zaveznika, čigar vzpon in ukrepe, zlasti obračun z napredno opozicijo, je spremljal z velikimi simpatijami. Po besedah britanskega poslanika v Beogradu, sira Nevilea Hendersona, naj bi bil celo »navdušen hitlerjanec /in to/ ne glede na svoje češko-slovaške prijatelje«. ⁹⁶ V tako napetih razmerah in pod vtisom ohlajevanja odnosov s staro zaveznico Francijo je imel še en razlog več, da se posveti notranjepolitičnim razmeram v svoji državi in jih v interesu lastne, pa tudi evropske stabilnosti umiri.⁹⁷

*

Še preden je Aleksander začel s svojo akcijo, so s konkretnim političnim načrtom nastopili srbski radikali. Na pobudo Laze Markovića so stopili v stik z vodstvi nekdanjih SLS in JMO ter jima predstavili idejo o fuziji teh treh nekdanjih strank. Povezavo bi tudi uradno legalizirali, s tem priznali temelje šestojanuarskega režima in se udeležili državnih poslov. Velikopotezen načrt, ki pa je, razumljivo, naletel na ogorčenje pri drugih dveh strankah beograjskega opozicijskega bloka – zemljičarstvih in demokratih. Rahljanje vezi med njimi je še posebej prizadelo prvaka nekdanjih demokratov Davidovića. Aci Stanojeviću

⁹⁴ Vlade jugoslovanskih zaveznic, ki so si še januarja 1933 odločno prizadevale za uvedbo demokracije v Aleksandrovi državi, so pod vtisom zunanjepolitičnih premikov kmalu spremenile svoje stališče. Po vzponu Hitlerja na oblast je vprašanje demokracije izgubilo svoj pomen. Po trditvi Svetozarja Pribičevića, zaupani septembra 1933 Hinku Krizmanu, je osrednji problem postalo Podonavje z Avstrijo. – AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, beležka o pogovoru s Krizmanom 14. 9. 1933.

⁹⁵ Tovrstni razlogi so tudi botrovali temu, da je po neuspelem nacionalsocialističnem puču v Avstriji 25. julija 1934 Aleksander tamkajšnjim nacistom ponudil gostoljubje. Več o tem gl. v: Dušan Nećak, *Avstrijska legija II*, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1995.

⁹⁶ Dušan Biber, *Sir Nevile Henderson o politiki kralja Aleksandra do nacistične Nemčije*, Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja 20 (1980), str. 25. Po vzponu Hitlerja na oblast so se odnosi med ključnima zaveznicama male antante, Jugoslavijo in Češkoslovaško, dejansko začeli naglo ohlajati. Ob številnih razlogih tako zunanje kot notranjepolitične narave jih je še posebej načenjalo prav stališče do avstrijskega problema. – Ladislav Deak, *Čehoslovačko-jugoslovenski odnosi 1935–1939*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 10, Zagreb 1980, str. 124–127.

⁹⁷ Stojkov, *Opozicija*, str. 262–263.

je zato v začetku avgusta 1933 poslal pismo, v katerem mu je očital, da se je v zadnjem času izogibal daljšim in stvarnejšim pogovorom o političnem položaju in o potrebnih korakih. Svoje misli je bil tako prisiljen formulirati v pisni obliki. V daljši utemeljitvi in analizi je poudaril potrebo po novi politični skupnosti starih strank, ki bi sodelovale v prehodnem režimu – pripravile bi svobodne volitve in sestanek ustavodajne skupščine. V tej smeri je sam že deloval, vendar rezultatov ni bilo. Še več, ne le, da ni uspela akcijska združitev vseh starih strank, uspela ni niti vzpostavitev ožjega bloka – radikalov, zemljoradnikov in demokratov. Krivdo za to je pripisal prav Stanojeviću. Očitno razočaran je na koncu pisma pribil, da je bil zadnje dni obveščen še o nekih dogodkih. Vodja radikalov naj bi začel z oblikovanjem vlade, v katero bo popeljal tudi »naše zaveznike« Korošca in Spaho. »Obvestilo je iz tretje roke, a zaradi tega ni videti nič manj zanesljivo. Ponavljam, sodbo [o tej zadevi, op. J. G.] odlagam, ampak že zdaj poudarjam naslednje: ta vaša akcija je prišla ne samo brez predhodne diskusije o vprašanih, ki nas razdvajajo, ampak celo brez pojasnila o razhodu, pa tudi brez golega namigovanja, da greste po drugi poti. Po prejetem obvestilu gre zgolj za pripravo vlade, čeprav smo mi vedno govorili o načelni in osnovni spremembi režima. Če ne bi vedno imeli le takih pogovorov, ne bi jaz v njih niti en trenutek sodeloval. Vedno smo vsi ponavljali, da je prva predpostavka našega političnega sodelovanja to, da ne delamo drug drugemu za hrbtom – pravzaprav, tudi brez izrecnih izjav, je to predpostavka, brez katere jaz niti ne sedem v neko družbo.«⁹⁸ Radikali so s svojo akcijo tako dokončno pretrgali tanke vezi z preostalima članicama ožjega opozicijskega bloka. Po punktacijah nekdanjih SLS in JMO ter po soliranju radikalov sta sodelovanje nadaljevali zgolj še nekdanji demokratska in zemljoradniška stranka.

Zaradi različnih pogledov znotraj stranke so radikali idejo o trojni združitvi nato opustili in ministrstvu za notranje zadeve avgusta 1933 povsem samostojno prijavili novo stranko – Jugoslovansko narodno radikalno stranko. Njihov poskus, ki se zaradi prvotne izbire političnih partnerjev zdi posebej zanimiv, pa je kmalu končal odgovor ministra: prošnjo je zavrnil, saj je v novi stranki prepoznal staro NRS.⁹⁹

*

⁹⁸ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, pismo Davidovića Stanojeviću z dne 6. 8. 1933.

⁹⁹ Stojkov, *Opozicija*, str. 245–246; AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, prepis letaka *Povodom odbijanja prijave za osnivanje radikalne stranke*, g. Aca M. Stanojević sa drugovima, *uputio je g. ministru unutrašnjih dela sledeći protest*.

Prvak nekdanje srbske Demokratske stranke, Ljuba Davidović, (na sredini v družbi časnikarjev) je ves čas šestojanuarskega režima vztrajal v ostri in načelni opozicijski drži. (Ilustrirani Slovenec, 1928)

Neuspeh s prijavo stranke seveda ni omajal nadaljnega dela radikalov. Tako oni kot številni drugi opozicijski politiki so ob koncu leta 1933 in v začetku leta 1934 razvili živahno politično dejavnost, ustvarjali številne politične kombinacije in iskali dogovor s kraljem. Na drugi strani pa tudi sam Aleksander, kakor smo že omenili, ni zgolj pasivno stal ob strani in sprejemal predlogov. Pozno jeseni 1933 je začel z lastno politično akcijo.

Očiten neuspeh režima JNS je kralja navdal z mislijo, da je v interesu stabilizacije države nujno sodelovanje z opozicijo. Pritegnitev vsaj enega njenega dela je bila pravzaprav edina možnost, ki mu je še ostala, saj je do tedaj vse stavil le na eno vsedržavno stranko. V iskanju rešitve se je tako obrnil na človeka, ki mu je v stiski zmerom pomagal in ki je z udeležbo na občinskih volitvah pokazal pripravljenost na sodelovanje v političnem življenju. Obrnil se je na Antona Korošča.¹⁰⁰ S posredovanjem Engelberta Besednjaka je s svojim hvarskim konfinirancem začel konstruktiven politični dialog. V eni prvih izmenjav misli konec oktobra 1933 mu je Korošec najprej predstavil svoje poglede na razmere, nato pa takoj predlagal okvirni model rešitve notranjepolitične

¹⁰⁰ Aleksandrove stike s Koroščem omenja tudi Ahčin, *Spomini*, na str. 96.

krize. Po njegovem mnenju je tedaj ležalo »največje zlo« v politični pasivnosti dela prebivalstva, naklonjenega opoziciji, v tem, da je bil del ljudi »izvržen« iz javnega življenja. Tako stanje je pogumno razglasil za »zaskrbljujoče«, »škodljivo za državo«, a hkrati rešljivo. Rešitev je seveda videl v »aktiviranju« »neaktivnih«, kar bi bilo mogoče doseči na dva načina: bodisi z vstopom opozicije v JNS bodisi z ustanovitvijo nove stranke. Vodja nekdanje SLS je prvo možnost brez pomislekov zavrnil. V vsedrjavni stranki je videl zgolj »fikcijo«, združbo medsebojno sprtih predstavnikov starih strank. Veliko boljša se mu je zdela druga možnost – ustanovitev nove politične organizacije iz opozicijskih vrst, ki bi resnično koreninila »v masah«. Svojo misel je zvito podkrepil s tezo, da kralj nenazadnje potrebuje vsaj dve konkurenčni stranki, ki ju v odvisnosti od razporeditve med ljudstvom izmenjuje na oblasti. Več strank se mu je zdelo nepotrebnih, saj bi samo »motile«. ¹⁰¹

S tem je Korošec nedvomno »dvoril« kralju, saj se je gotovo predobro zavedal, kako je bil tedanji volilni sistem ustvarjen za prav tako podobo države – za dve močni stranki. Domnevamo lahko, da je v želji po ponovnem vzponu na oblast govoril to, kar je Aleksander želel slišati. Tudi ob podajanju možnih programskih smernic nove stranke je pazljivo navedel zgolj nesporne reči. Kot izhodiščno točko je brezpogojno priznal šestojanuarske ideje, se zavzel za nacionalno edinstvo in omejeno politično svobodo. Zahteve iz ljubljanskih punktacij je tako začasno v celoti porinil na stran. Približal se jim je le v tistem delu, kjer je opredeljeval nacionalno edinstvo. Po njegovem mnenju to ni pomenilo negacije tradicij treh narodov, saj je lahko »dober Srb, dober Hrvat in dober Slovenec /.../ istočasno tudi tako dober Jugoslovan«. Na koncu je še dodal, da bo organiziral stranko le v soglasju s kraljem. Zanimivo je, da so kralja poleg Koroščevega mnenja zanimali tudi nazor vodstva nekdanje SLS. Besednjak je dejal, da ima njen vodja še vedno zadostno avtoriteto, a hkrati priznal, da bi bilo dobro slišati še mnenje drugega konfiniranca, Frana Kulovca. ¹⁰² Njegova veljava je medtem očitno rasla.

Čeprav je bil Korošec med konfinacijo v rednih stikih s svojimi pristaši in sodelavci doma ter dajal »navodila /.../ za naše zadržanje v

¹⁰¹ Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*, Nova revija, Ljubljana 2002, Priloga – dokumenti, Arhiv Engelberta Besednjaka, (dalje: *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*), dok. št. 281, str. 578–587.

¹⁰² Prav tam.

Sloveniji«, ¹⁰³ je njegova odsotnost nedvomno pustila sledi. Tako mu je Besednjak celo svetoval, naj svoje sodelavce drži »strogo na uzdi, /če noče,/ da prizadenejo v svoji preproščini stranki nepopravljivo škodo«. Tedaj je še najbolj brezglavo ravnal Miha Krek, saj je pri notranjem ministru Voji Laziću posredoval v korist Natlačena in Ogrizka. Svojim tovarišem v Ljubljani je zadovoljno dejal, da je v svoji misiji uspel, oba bi morala zgolj podpisati izjavo lojalnosti in bila bi izpuščena. Šele ko mu je Besednjak očital, da bi izpustitev samo omenjenih dveh in ne vseh štirih pomenila za oba »naravnost politično smrt«, se je vdal. Po Besednjakovem nasvetu je nato takoj želel o vsem obvestiti Korošca, a je znova storil napako. Zadevo je nameraval pojasniti prek navadne pošte, ki so jo seveda prebiralali. Naposled se je le odločil, da bo šel osebno na Hvar. ¹⁰⁴

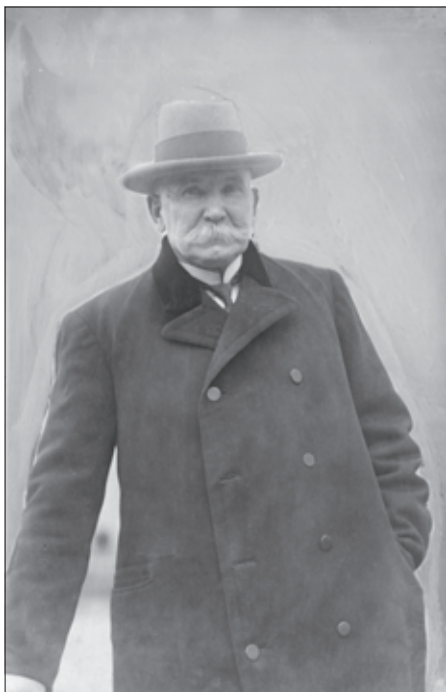
Zdi se, da so tovrstna »preproščina« Koroščevih tovarišev in njegov odmik od načel ljubljanskih punktacij povzročili, da je vodja nekdanje SLS snoval svoj načrt s kraljem v popolni tajnosti. Vanj je poleg kurirja Besednjaka vključil le še Andreja Gosarja in mu v začetku decembra 1933 zaupal izdelavo programskih načel nove stranke. Poleg omenjene trojice je bil vpleten tudi hrvaški politik Stanko Švrljuga, ključni človek Narodnega kluba, ki je bil podobno kot Besednjak zaupnik kralja Aleksandra. V decembru 1933 je bil prav Švrljuga najbolj dejaven igravec opozicijsko-kraljeve igre. Najprej je Gosarjeve smernice 21. decembra posredoval Aleksandru, nato pa 27. in 28. decembra še Korošču. ¹⁰⁵ Z njim je še razpravljajl o eni ključnih zadev nove stranke, o njeni sestavi. Na silvestrovo je na Bledu v Suvoboru skupaj z ženo znova obiskal kralja in mu zaupal vsebino »kadrovskega« pogovora s Koroščem. Politična kombinatorika tedaj tako ni več dopuščala številnih možnosti. O zaprtem Mačku in nekdanji HSS s Koroščem sploh nista govorila, prav tako ne o zemljiaradnikih, za Davidovića pa sta ocenila, da njegov vstop v stranko ni verjeten. Tako so kot možni partnerji ostali nekdanja SLS, nekdanja JMO, radikali in posamezni Hrvati. ¹⁰⁶ Upoštevajmo dejstvo, da

¹⁰³ Ahčin, *Spomini*, str. 100. Korošca sta poleti 1934 obiskala tudi mlada študenta Franc Casar in Ciril Žebot ter se z njim pogovarjala o »taktiki naše borbe na univerzi«. Vodja nekdanje SLS je ob tem spisal »nekaj širših programskih misli«, ki se jih je prijelo ime hvarske točke. Besedilo je idejnopolitične narave in v glavnem poudarja pomen verske obnove, Katoliške akcije ter »potenciranja« slovenske narodne zavesti. Obsoja kapitalizem kot tudi totalitarna fašizem in komunizem ter se izreka za korporativno družbo. – Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije, samozaložba*, Celovec 1988, str. 72–75.

¹⁰⁴ *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 281, str. 578–587.

¹⁰⁵ *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 572, str. 588.

¹⁰⁶ *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 954, str. 589–591.

Nikola Uzunović, prekaljeni jugoslovanski politik, je januarja 1934 postal predsednik vlade, sicer pa je v šestojanuarskem režimu prevzel vodenje vsedržavne stranke Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije, pozneje preimenovane v Jugoslovansko nacionalno stranko.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

je pri formiranju stranke sodeloval Švrljuga, je med slednjimi šlo za člane Narodnega kluba. V novo stranko bi se v skladu s tem načrtom tako zlile štiri politične skupine. Po besedah hvarskega sreskega načelnika je Švrljuga z Bleda že naslednji dan znova odpotoval na Hvar ter s Koroščem spet govoril o sestavi stranke in prihodnje vlade. Bajе mu je posredoval nasprotni predlog kralja, po katerem bi vlado sestavili Narodni klub, nekdanji SLS in JMO ter disidentski radikali – režimska skupina okrog Bože Maksimovića, Nikole Uzunovića in Dragutina Kojića. Korošec naj bi na predlog odgovoril negativno.¹⁰⁷ Povsem razumljivo se zdi, da ni želel sodelovati s predstavniki nepriljubljenega režima, veliko bolj zagonetno je dejstvo, da se je za tako opcijo opredelil kralj. Taka kombinacija namreč ne bi vodila k zastavljenemu cilju, k vzpostavitvi konkurenčne stranke. Domnevamo lahko, da

je Aleksander dejansko računal tudi z drugačno kombinacijo, in ne le s tisto, o kateri je sprva govoril s Koroščem.¹⁰⁸

Prav v tistem času so obenem znova postale aktualne govornice o krizi Srškićeve vlade. Nesoglasja o splošni politični orientaciji in fiasko režima JNS sta nepriljubljenega ministrskega predsednika prisilila k odstopu, kar je odprlo pot novim političnim kalkulacijam. Ena od njih je tako bila tudi zgoraj omenjena rešitev, ki pa ni doživela uresničitve.

¹⁰⁷ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru z dr. Reberskim dne 9. 1. 1934.

¹⁰⁸ Ko je dober mesec pozneje, 10. februarja 1934, v pogovoru z Besednjakom izvedel, da Korošec pošilja pismo osrednji radikalski avtoriteti, Stanojeviću, je celo odkrito pokazal svojo nejevoljo. – *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 954, str. 592–596.

Aleksander je na koncu znova in hkrati zadnjič stavil na »svojo« stranko, na JNS. Po besedah Hinka Krizmana je januarja 1934 mandat poveril njenemu predsedniku, Nikoli Uzunoviću,¹⁰⁹ da pokaže, kaj še stranka zmore.¹¹⁰ V kadrovski sestavi vlade sicer ni bilo večjih sprememb, v njej so ostali skoraj vsi Srškićevi ministri. Resor socialne politike in narodnega zdravja je še naprej vodil Pucelj, Kramer pa je bil minister brez portfelja.¹¹¹

*

Vzporedno z Aleksandrovim delovanjem so v začetku leta 1934 svojo akcijo sprožili tudi nekdanji radikali. Pri tem je še zlasti pomenljivo, da so razmišljali o podobni politični kombinaciji kot kralj – o zvezi nekdanjih SLS in JMO z radikali in parlamentarno opozicijo, združeno v Narodnem klubu. Kombinacija t. i. četvorke je namreč bila po njihovem mnenju iz več razlogov pozitivna rešitev. Njeno oblikovanje bi državo pognalo iz mrtvega teka in omogočilo odstranitev nepriljubljene JNS, poleg tega pa ustvarilo vtis, da ima skupina široko podporo v vseh delih države. S tem bi še hkrati razbili »prečansko idejno fronto«, ki je nastala z objavo punktacij, in nevarno obkrožili ter izolirali teren nekdanje KDK.¹¹²

Načrt četvorke in načrt kralja sta prešla v najbolj intenzivno obdobje februarja in marca 1934, ko so si pri Korošcu na Hvaru najvidnejši opozicijski politiki drug za drugim podajali kljuko. Tako so ga poleg njegovih sodelavcev obiskali Stanko Švrljuga in Petar Gjirlić v imenu Narodnega kluba, Mašo Behmen v imenu nekdanje JMO ter Kosta Miletić in Laza Marković¹¹³ kot predstavnika radikalskega Glavnega

¹⁰⁹ Uzunović, ki mu je čaršija pripisovala bolgarsko poreklo in ga zato klicala Uzun, je bil kot prekaljeni jugoslovanski borec uglednejši od svojega predhodnika, čeprav tudi njega niso obšle najrazličnejše govorice. Medtem ko je bil Srškić odkrito osovražen ženskar, ki naj bi v zadnjih treh letih precej obogatel, zapravljal in »lumpal«, je pri Uzunoviću ljudi najbolj vznemirjalo njegovo poslovanje z nepremičninami. V hišah in kmetijskih zemljiščih je namreč imel precejšnje premoženje, s katerim je v njegovem imenu upravljali finančnik Andra Petrović. Ker je bil Petrović za svoje delo tudi ustrezno nagrajen, je po prestolnici krožila šala, da naj tisti, ki želi udobno življenje, moli sledečo molitev: »Postavi me, Bože, za Andru Petrovića!« – AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno, lične bilješke 1932 (I–VIII), beležka o pogovoru s Šutejem dne 18. 7. 1932; Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970, (dalje: Stojadinović, *Ni rat ni pakt*), str. 272.

¹¹⁰ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 111, op. 226 na str. 147.

¹¹¹ *Jutro*, 28. 1. 1934, *Vlada Nikole Uzunovića*.

¹¹² Stojkov, *Opozicija*, str. 266–267.

¹¹³ Po Besednjakovih besedah naj Marković ne bi imel pooblastila govoriti v imenu radikalov, temveč le Miletić. – *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 575 (poročilo št. 1), str. 597.

odbora. Izhodišče pogovorov je bil na eni strani Koroščekov programski osnutek, na drugi pa stališče radikalov o nesmotrnosti ustanovitve nove stranke. Sami so se ogrevali za nekako koalicijo skupin četvorke.¹¹⁴ Ob tem dodajmo, da je celotno dogajanje ves čas budno spremljal kralj.

V takratnem živahnem političnem vrenju pozno pozimi 1934 je med relevantnimi političnimi skupinami nekdanja KDK ostajala izven aktualne kombinacije. K četvorki je ni nihče povabil, sama pa se tudi ni ponujala. Nasprotno, v uresničitvi načrta je videla nevarnost za »prečansko idejno fronto« in s tem za svoje položaje. Svoja prizadevanja je zato usmerila v njegovo onemogočenje. Vodstvo nekdanje KDK je na sestanku v začetku marca tako sklenilo, da bi bilo najbolje odvrniti Korošča od vstopa v kombinacijo. Zahtevno nalogo je zaupalo Bariši Smoljanu in ga poslalo na Hvar, kjer je vodji nekdanje SLS pojasnil, da bo oblikovanje četvorke v Zagrebu razumljeno kot »sovražno dejanje do Hrvatov«. Korošček mu je odgovoril, da se resnično snuje omenjena kombinacija, vendar jo mora predhodno še potrditi kralj in da najverjetneje nima možnosti za uspeh. Očitno je govoril le o akciji radikalov, svoje pogovore s kraljem pa je zamolčal. Po vrnitvi v Zagreb je Smoljan svoje vtise z obiska pri Korošču in Spahu, kjer je bil nekaj dni pozneje, strnil v razločen stavek: »Korošček in Spaho bi letela v vsako kombinacijo, če bi bila povabljena, saj sta sita opozicije.«¹¹⁵

Radikali so medtem vztrajno nadaljevali s pogovori o uresničitvi svojega načrta – o četvorki, ki bi sestavljala skupno koalicijo. Laza Marković je idejo koalicije tako širil tudi med Koroščekovimi pristaši v Ljubljani, kjer se je najverjetneje sestel s Sušnikom.¹¹⁶ Načrt so izpopolnili do začetka maja 1934, ko so ga predložili na »najvišje mesto«, kralju Aleksandru. V imenu radikalov je bil v avdienco sprejet Kosta Miletić. V svoji razlagi je med drugim dejal, da bo vlada četvorke temeljila na šestojanuarskih osnovah, z vstopom vanjo pa naj bi že soglašale vse imenovane skupine. Toda o vsem dobro obveščeni kralj mu je odvrnil, da po njegovih podatkih Korošček še ni dal pristanka, saj čaka na njegovo (Aleksandrovo) privolitev, po drugi strani pa je tudi poudaril, da bi ideja koalicije pomenila obnovo starih strank, česar seveda ne more sprejeti. S temi besedami je pokopal načrt radikalov.¹¹⁷

¹¹⁴ *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 954, str. 592–596; dok. št. 575 (poročilo št. 1), str. 597 in Stojkov, *Opozicija*, str. 267.

¹¹⁵ Stojkov, *Opozicija*, str. 268–269; Boban, *Maček i politika HSS*, str. 114–117.

¹¹⁶ *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 575 (poročilo št. 2), str. 598–607.

¹¹⁷ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 117.

Kraljeva zavrnitev radikalov je vsaj začasno pomenila tudi konec njegove kombinacije. Nenazadnje je bila skupina okrog radikalskega Glavnega odbora vseskozi tudi njen »sestavni« del. Čemu je torej Aleksander spremljal akcijo radikalov do konca, čeprav je vedel, da ni v skladu z njegovo, saj je nenazadnje res bila usmerjena v obnovo starih strank? Zdi se, da mu je delovanje radikalov ustrezalo, saj je lahko preko njih zlahka zbiral informacije in spremljal razpoloženje znotraj opozicije ter tako pripravljal lasten načrt, v katerega je pritegnil Korošca.¹¹⁸ Vodja nekdanje SLS je tako znova igral dvojno vlogo in Aleksandru pred Miletičevo avdienco tudi predlagal, naj pusti radikale, »da tolčejo z glavo v zid«. Po njegovem mnenju jih bo realnost kmalu prepričala, da njihov načrt ni izvedljiv in bodo zopet pripravljeni na novo etapo pogovorov.¹¹⁹

*

Naslednje poglavje politične kombinatorike je neposredno po zavrnitvi načrta radikalov (morda pa celo že prej) odprl kralj Aleksander. Tokrat ni začel pri Korošču, ki se je izkazal za neproblematični dejavnik, temveč pri jedru težav, pri radikalih. Predsedniku vlade Uzunoviću je zaupal nalogo, da prek nekdanjega finančnega ministra Milana Stojadinovića stopi v stik z opozicijskimi radikali in pripravi sporazum med obema skupinama nekoč največje srbske stranke – med pristaši Glavnega odbora in pristaši JNS. Tej zvezi bi se na kraljevo željo pozneje pridružila še nekdanja SLS, da bi režim dobil »širši, jugoslovanski karakter«. Že na prvem sestanku z Uzunovićem je Stojadinović predlagal, da bi bilo iz istih razlogov dobro vključiti tudi nekdanjo JMO, vendar Aleksander »ni hotel slišati« za Muslimane.¹²⁰ V novi politični igri sta se tako znašli obe skupini sprtih radikalov in Korošec.

Stojadinović se je takoj lotil uresničevanja svoje misije. Že maja 1934 je na »nevtralnem terenu« organiziral sestanek med Uzunovićem in Stanojevićem, kjer je po nalogu kralja tudi sam prisostvoval. V počasnem pogovoru, ki ga je še dodatno oteževala Stanojevićeva gluhost, je predsednik vlade pojasnil kraljevo željo o »širši, narodni podlagi« režima

¹¹⁸ Pri tem ni jasno, ali je kralj imel v mislih ustanovitev konkurenčne stranke ali zgolj priključitev četvorke režimski stranki JNS.

¹¹⁹ *Dokumenti iz arhiva Engelberta Besednjaka*, dok. št. 575 (poročilo št. 2), str. 598–607; Boban, *Maček i politika HSS*, str. 117–118.

¹²⁰ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 273; Boban, *Maček i politika HSS*, str. 118; Stojkov, *Opozicija*, str. 270.

s sodelovanjem političnih strank, konkretnije s sodelovanjem obeh skupin radikalov in nekdanje SLS. Vodja Glavnega odbora nekdanje NRS je razlago sprejel in v »načelu« z načrtom soglašal, a obenem poudaril, da je treba o tem povprašati tudi Korošca, on sam pa mora predhodno obvestiti Glavni odbor. Po pogovoru je Stojadinović »kratko in optimistično« poročal kralju. Aleksander je bil zadovoljen.¹²¹ Prva etapa je bila končana, neznanca v njegovi enačbi je bil le še Korošec.¹²²

Po odmevnih ljubljanskih punktacijah je bil Anton Korošec poslan v konfinacijo, ki jo je najprej preživel v Srbiji in Bosni, nato pa na Hvaru. Na razglednici hvarske luke iz leta 1937 lahko v ozadju na sredini vidimo hotel Palace, kjer je prebival. (Arhiv avtorja)

Nadaljnji pogovori o novi kombinaciji so kljub obetavnemu začetku v naslednjih mesecih obstali. Med radikali so se pojavila nesoglasja o proceduri ustanavljanja stranke, glavni pogajalec Stojadinović pa je bil tedaj v ZDA. Ko se je sredi julija 1934 vrnil, je ugotovil, da so stvari »na mrtvi točki«, potreba po udejanjenju načrta pa aktualnejša kot kdaj koli prej. V tistih dneh se je namreč kralj pripravljaj na potovanje v še zmeraj prijateljsko Francijo, kjer bi mu lahko zastavljali neprijetna vprašanja o konfinaciji opozicijskih politikov in siceršnjih

¹²¹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 274–275; Boban, *Maček i politika HSS*, str. 118.

¹²² V tej zvezi je bila najbrž tudi že omenjena Stojadinovićeva prošnja Korunu, naj mu posreduje obširno poročilo o občinskih volitvah v Dravski banovini. Radikale je gotovo zanimalo, kako visoko kotirajo njihovi prihodnji tesni partnerji med svojim volilnim telesom.

političnih razmerah v državi.¹²³ Stojadinović mu je zato predlagal elegantno rešitev: naj še pred začetkom poti izpusti Korošca na svobodo in se tako pokaže kot pravi demokrat.¹²⁴ Toda Aleksander o tem ni hotel slišati. Po Stojadinovičevem mnenju ni želel tvegati morebitnega negativnega odgovora vodje nekdanje SLS.¹²⁵ Izpustil bi ga šele, ko bi bil »absolutno gotov«, da bo sprejel vabilo v vlado.¹²⁶

Milan Stojadinović je tako moral sestiti na vlak, se prek Zagreba odpeljati v Split in od tam z ladjo na Hvar, na srečanje s Koroščem. Njuno snidenje je potekalo v prijateljskem in sproščenem, vendar delovnem vzdušju. Beograjski gost je prvaku nekdanje SLS takoj pojasnil pravi namen svojega obiska in dodal, »da je načrt mogoče realizirati samo v primeru, če se bo on nedvoumno izrazil za kralja in dinastijo, za enotno Jugoslavijo, kot tudi za oblikovanje koalicijske vlade, katere temelj bi tvorili radikali in Koroščeva stranka. Pozneje bi se delalo na tem, da se vladna baza razširi še na druge stranke, na prvem mestu na Jugoslovansko muslimansko organizacijo. Z drugimi besedami, Korošec se je moral odreči svojih 'punktacij' in sprejeti novo ustavo.«¹²⁷ Upošteva je Koroščevo politično aktivnost in njegove pogovore s kraljem v času konfinacije lahko trdimo, da Stojadinovičeve zahteve zanj niso predstavljale nobene težave. Obiskovalcu je tudi dejansko dejal, da se s predlogom v osnovi strinja, motil ga je zgolj eden, na videz nepomemben detalj – o načrtu se je moral izreči javno. Če se je na eni stran kralj bal, da bi lahko Korošec v primeru predčasne izpustitve zavrnil vabilo v vlado, je na drugi strani podobno razmišljal tudi vodja nekdanje SLS. Kralju bi dal bianko podpis, izjavo lojalnosti, on pa bi ga kljub vsemu lahko pustil v konfinaciji.¹²⁸

Po dolgih pogovorih sta se politika uspela dogovoriti za kompromis: Korošec bo napisal pismo kralju, ki ga bo Stojadinović nato izročil Uzunoviću, vendar samo v primeru, če bo ta jamčil, da bo Korošec izpuščen na prostost. Besedilo pisma naj bi še isti popoldan sestavil

¹²³ Prim. poglede francoskega poslanika v Beogradu, predstavljene v: Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 74.

¹²⁴ Kralj je o tem razmišljal že junija 1934, ko je Jugoslavijo obiskal francoski zunanji minister Barthou. Tedaj bi naj Švrljuga slišal, da je kralj rekel Francozu, kako bosta Korošec in Maček izpuščena in nato vstopila v vlado. – AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru z Bertićem dne 27. 6. 1934.

¹²⁵ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 275–276; Boban, *Maček i politika HSS*, str. 119–120.

¹²⁶ V primeru Koroščevega pozitivnega odgovora naj bi Stojadinović telegrafsko obvestil kralja med njegovo potjo v Francijo, tako da bi ta lahko vest takoj po prihodu sporočil novinarjem. – Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 276.

¹²⁷ Prav tam, str. 277.

¹²⁸ Prav tam.

Stojadinović. Po večerji, ko bi vodja nekdanje SLS moral le še podpisati dogovorjeni tekst, pa se je zapletlo. Kljub številnim čašam belega vina je podpis odlagal in odlagal. Končno je ob enih ponoči dejal, da želi stvar prespati, kajti »Die Nacht bringt Rat«. Naslednjega jutra, 8. oktobra 1934, se je naposled odločil. Dobro razpoložen in z nasmehom na licu se je ponovno srečal s Stojadinovićem in mu le predal podpisani dokument. Aleksandrov odposlanec je nemudoma pohitel na ladjo za Split, od tam pa v spalnem vagonu nazaj v Beograd.¹²⁹

V pismu, ki je postavilo temelj sodelovanju med nekdanjima NRS in SLS, je Korošec podal osnovna politična stališča nekdanje SLS. Tako je poudaril, da so on in njegovi »prijatelji /.../ vseskozi menili, da so štirje osnovni principi: enotnost države, enotnost naroda, monarhija in dinastija Karađorđevićev stvari, ki ne morejo biti predmet vsakodnevne politike ali kakih pogajanj med politikami.« »V osnovnih političnih vprašanih se moji prijatelji in jaz ne razlikujemo od tistih razumevanj, ki jih je bila preteklo leto objavila nekdanja Radikalna stranka, ko je zahtevala odobritev za svojo ponovno vzpostavitev.« V nadaljevanju je ugotovil, kako ni več mogoče pričakovati priznanja njegove stranke in se zato retorično vprašal: »/K/aj nam je storiti?« In kaj je bilo po Koroščevih besedah še mogoče storiti? Nič drugega kot to, kar je Aleksander od njih zahteval: »/P/ostaviti se na razpoloženje Nj. Vel. Kralju zaradi sodelovanja pri delu /.../. Jaz verjamem, da sem Kralju v preteklosti zvesto in pošteno služil, kar bomo moji prijatelji in jaz počeli tudi v prihodnje.« Ob koncu pisma je še jasno zapisal, da bi bilo njemu in njegovim prijateljem nadvse prijetno, »če bi se v skupnem poslu za dobro naroda in države razen z drugimi srečali tudi z g. Acom Stanojevićem in njegovimi prijatelji. Povezave, ki so bile nekoč ustvarjene med biv. Radik. stranko in biv. Sl. lj. stranko¹³⁰ bi lahko zdaj ojačali na drug način, kar bi nas, verjamem, pripeljalo do polne ureditve naših notranjih razmer.«¹³¹

Stojadinović je s Koroščevim »lojalnim« pismom prispel v prestolnico 9. oktobra zvečer, ravno v času, ko je odjeknila šokantna vest. Kralja Aleksandra Karađorđevića so v Franciji umorili.¹³²

¹²⁹ Prav tam, str. 277–278.

¹³⁰ Vezi med obema strankama iz preteklosti najbolje konkretizira blejski pakt iz leta 1927, poskus dogovarjanja pa nenazadnje tudi Markov protokol iz leta 1923.

¹³¹ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 11/77, pismo Korošca kralju, naslovljeno na predsednika vlade Uzunovića. Pismo je datirano 6. oktobra 1934, čeprav je bilo po Stojadinovićeve besedah napisano 7. oktobra, Korošec pa bi ga naj podpisal šele 8. oktobra zgodaj zjutraj.

¹³² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 278.

Atentat in njegove notranjepolitične posledice

Šestega oktobra 1934 ob 10.30 je jugoslovanski kralj na »ponosnem« torpednem rušilcu Dubrovnik odplul iz zaliva Boka proti Marseillu, na obisk zavezniške države. Po naporni plovbi v vihnem in težkem morju je na cilj prispel tri dni pozneje, 9. oktobra popoldne. Dubrovnik je tistega dne v spremstvu francoskega ladjevja in letalstva, ki je izkazovalo čast Aleksandru, zaplul v marsejsko luko in spustil sidro. Ob štirih se je kralj izkrcal in s francoskim motornim čolnom podal proti obali, na Quai des Belges,¹³³ kjer je v družbi zunanjega ministra Louisa Barthoua sedel v črno limuzino. Množica, zbrana na rivi, mu je klicala, on pa je z dvignjeno roko mahal v pozdrav. Voznik je počasi odpeljal in zavil na osrednjo mestno prometnico. Toda komaj je prevozil kakih sto metrov, je na stopničko avtomobila skočil neznanec, potegnil pištolo in izstrelil nekaj nabojev. Oba častna potnika, Aleksandra in Barthoua, je s svojimi strelji usmrtil.¹³⁴

Možnost tragičnega konca jugoslovanskega monarha tedaj ni bila povsem neverjetna in nepričakovana. Protidržavna in zločinska hrvaška ustaška organizacija z Antejem Pavelićem in Gustavom Perčecem na čelu je poleg tega, da je izvajala številne teroristične akcije po državi, že poskušala z atentatom nanj v Zagrebu decembra 1933, vendar ni bila uspešna.¹³⁵ Nadaljnji poskusi so tako bili le še vprašanje časa. Podatki jugoslovanske obveščevalne mreže, ki je budno spremljala njeno dejavnost, so možnost novega poskusa dejansko napovedali že sredi septembra 1934. Njen vodja, prekaljeni obveščevalec in poznejši minister za notranje zadeve in pravosodje v emigrantski londonski vladi, Vladeta Milićević, je nekaj ur pred atentatom, 9. oktobra zjutraj, celo izvedel podrobnosti o njegovem poteku. O tem je takoj poročal kralju na krov Dubrovnika, a je Aleksander zgolj dejal: »Sedaj je za to prepozno. Moramo se držati programa.«¹³⁶ Takšne končnice programa, do katere je nato res prišlo, najbrž ni imel v mislih.

Preiskava ozadja atentata je kljub številnim, a hkrati prikritim povezavam kazala v jasno smer. Neposredni organizatorji so bili Pavelićevi ustaši in njihova tesna sodelavka, makedonska teroristična organizacija

¹³³ *Slovenec*, 9. 11. 1934, *Pred tridesetimi dnevi ...* Poročilo o plovbi v Francijo je za *Slovenca* spisal mornar Rudolf Markovič.

¹³⁴ Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju*, Filip Višnjić, Beograd 2000, (dalje: Milićević, *Ubistvo kralja*), str. 64–65.

¹³⁵ Več o prvem poskusu gl. v: Milićević, *Ubistvo kralja*, str. 45–50.

¹³⁶ Prav tam, str. 11, 62–63.

VMRO Vanče Mihajlova, naročniki in botri pa najvišji politični krogi iz Budimpešte, Rima, Berlina, z Dunaja in morda celo iz Moskve ali Londona.¹³⁷ Obveščevalec Miličević, ki je kot pooblaščen predstavnik jugoslovanske vlade skupaj s francoskimi organi preiskoval zločin, je v svojih spominih zapisal, da so zbrani dokazi vodili do samega Mussolinija. Kljub številnim indicem in dokaznemu gradivu pa dogodek ni doživel epiloga. Že sojenje morilcem v Franciji je napovedalo, da bo pojasnjevanje okoliščin 9. oktobra pogojevano predvsem z mednarodno-političnimi dejavniki. Na procesu se »po nasvetu« francoske vlade tako ni pojavila kraljica Marija z dokazi proti dučuju, saj Pariz ni želel tvegati konflikta z Rimom.¹³⁸ Podobno klavrno se je za Jugoslavijo končala tudi obtožba proti italijanski in madžarski vladi pred Društvom narodov. Pod vtisom razmer v Podonavju in ob perečem problemu Avstrije je Francija svoji balkanski zaveznici znova »predlagala« opustitev tožbe proti Italiji. Celotna diplomatska akcija Jugoslavije se je 10. decembra 1934 tako končala le s sprejetjem resolucije Društva narodov, v kateri se med drugim obsoja terorizem, s pripravo atentata pa povezuje zgolj madžarske oblasti.¹³⁹

*

Aleksandrova smrt je seveda vplivala na politična razmerja in razmere v državi. Nosilec ključnih političnih idej in konceptov je naenkrat izgubil s političnega odra, za seboj pa pustil ranljivi idejni steber režima, stranko JNS. V notranjepolitičnem življenju je bilo tako pričakovati živahno in razburljivo dogajanje.

Prve odklone od togega Aleksandrovega režima je bilo mogoče opaziti že takoj potem, ko je vest o atentatu dosegla Jugoslavijo. Sreski načelnik s Hvara je tako dejal Korošču, da ga kljub konfinaciji ne bo oviral, če bo šel pričakat kraljevo truplo v Split in se nato odpravil na pogreb v Beograd.¹⁴⁰ Načelnik nekdanje SLS z odločitvijo ni odlašal, še zlasti zato, ker ga je tudi dogovor s Stojadinovićem utrjeval v misli, da so napočili drugačni časi. Sedel je na ladjo in odplul v Split. Preden je dokončno odšel z otoka, pa ni pozabil potegniti pragmatične poteze, ki ni bila nepomembna – kraljici Mariji in predsedniku vlade Uzunoviću

¹³⁷ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 74.

¹³⁸ Miličević, *Ubistvo kralja*, str. 16, 18.

¹³⁹ Stojkov, *Opozicija*, str. 275–276.

¹⁴⁰ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o sestanku z Jelašićem, Krizmanom in Vilderom dne 16. 10. 1934.

je brzojavno izrekel sožalje.¹⁴¹ V Split je prispel 14. oktobra 1934, prav na dan vplutja Dubrovnika. Med svečanim sprejemom posmrtnih ostankov Aleksandra I.¹⁴² je v turobni atmosferi prisotnim časnikarjem zaupal kratko misel: »Ko mrtvega kralja objokuje vsa Jugoslavija, je treba vse pozabiti! Treba je delati in živeti za Jugoslavijo!«¹⁴³ S temi besedami je nedvomno povsem konkretno potegnil črto pod kariero političnega konfiniranca in »punktaša« ter dal vedeti, da so njegove usluge, ki so nenazadnje »v interesu države«, spet na voljo.

Po atentatu je spremembe občutila tudi preostala trojica konfiniranih politikov iz vrst nekdanje SLS. Po besedah hrvaškega politika Juraja Šuteja so jih obvestili, da je Korošec poslal sožalni brzojavki, in jim, enako kot njemu, ponudili možnost udeležbe na pogrebni slovesnosti. Toda ponudbo je sprejel le Ogrizek, Kulovca in Natlačena pa v Beograd ni bilo.¹⁴⁴ Zdi se, da je zlasti Kulovec s tem iskal še dodatne simpatije pri nekdanji HSS. Z držo konfiniranega opozicionalca, ki želi tesno politično sodelovanje s Hrvati, je bil pri Šuteju tudi dejansko priljubljen. Poleg tega pa naj bi imel še »velik vpliv v stranki, predvsem pri mlajših«. Korošec je bil po oceni hrvaškega politika njegovo popolno nasprotje – nepriljubljen mož, ki bi šel »v vsako vlado, kar mu [Šuteju, op. J. G.] je potrdil tudi Mašo Behmen na povratku iz Beograda.«¹⁴⁵ Če se je torej Korošču in Ogrizku obdobje konfinacije *de facto* končalo z odhodom na pogreb v Beograd, se je njunima političnima tovarišema *de facto* in *de iure* le nekaj dni pozneje. Pristojne oblasti so namreč 21. oktobra 1934 izdale odlok, »po katerem se prejšnji ukrepi prekličejo in se g. dr. Korošču dopušča popolno svobodno kretanje. Isto velja tudi za gg. dr. Frana Kulovca, dr. Marka Natlačena in dr. Antona Ogrizka.« Odločitev je temeljila na ugotovitvi, da »postopanje in manifestacije g. dr. Korošča v zadnjem času v sebi implicirajo spremembo prejšnjega njegovega stališča.«¹⁴⁶

Po 9. oktobru je odločno »patriotsko« stališče zavelo tudi iz pisanja *Slovenca*. Zgodbo o »kralju-mučeniku« in »žaloigri v Marseille-u«¹⁴⁷ je

¹⁴¹ *Slovenec*, 13. 10. 1934, Dr. Anton Korošec.

¹⁴² Gl.: *Slovenec*, 16. 10. 1934, *Ko je Split sprejel mrtvega kralja ...*

¹⁴³ Ahčin, *Spomini*, str. 106–107. Prim. tudi Stojadinovičev komentar izjave: Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 289.

¹⁴⁴ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru z Rajićem dne 27. 10. 1934 in beležka o pogovoru s Šutejem dne 14. 11. 1934.

¹⁴⁵ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru s Šutejem dne 14. 11. 1934.

¹⁴⁶ *Jutro*, 22. 10. 1934, Dr. Korošec izpuščen.

¹⁴⁷ *Slovenec*, 10. 10. 1934, *Kralj – mučenik; žaloigra v Marseille-u*.

list pospremil z občutenimi besedami in državotvornimi komentarji: »Jugoslavija žaluje za svojim velikim kraljem, velika je njena bolečina; toda klonila ni. Jugoslavija živi in bo živela! /.../ Danes se še bolj zavedamo, kaj nam je država, kaj nam je naša priljubljena domovina, kaj nam je skupna mati Jugoslavija!«¹⁴⁸ Politična smer, ki sta jo nakazovali Koroščevi sožalni brzojavki in članki v *Slovenecu*, so v Beogradu naleteli na ugoden odmev, kar je vodji nekdanje SLS v pismu potrdil tudi Stojadinović. Upošteva vse okoliščine mu je še zaupal, kako utemeljeno upa, »da bo vse tako, kakor sta se nazadnje pogovarjala.«¹⁴⁹

Knez Pavle na Brdu pri Kranju skupaj s sorodstvom (stoji na skrajni desni, ob njem je njegova žena, kneginja Olga, v sredini vojvoda Kentski, desno ob njem Aleksandrov sin kralj Peter II. z mamo, kraljico Marijo, v prvi vrsti kraljevič Tomislav /levo/ in kraljevič Andrej /skrajno desno/). Aleksander je v maniri jugoslovanskega kralja poimenoval otroke z imeni vseh jugoslovanskih »plemen«. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

*

Medtem ko je vsa država žalovala in navzven kazala trdno in enotno voljo ter silno življenjsko moč, so v Beogradu izbruhnile prve po-

¹⁴⁸ *Slovenec*, 11. 10. 1934, »Čuvajte Jugoslavijo!«.

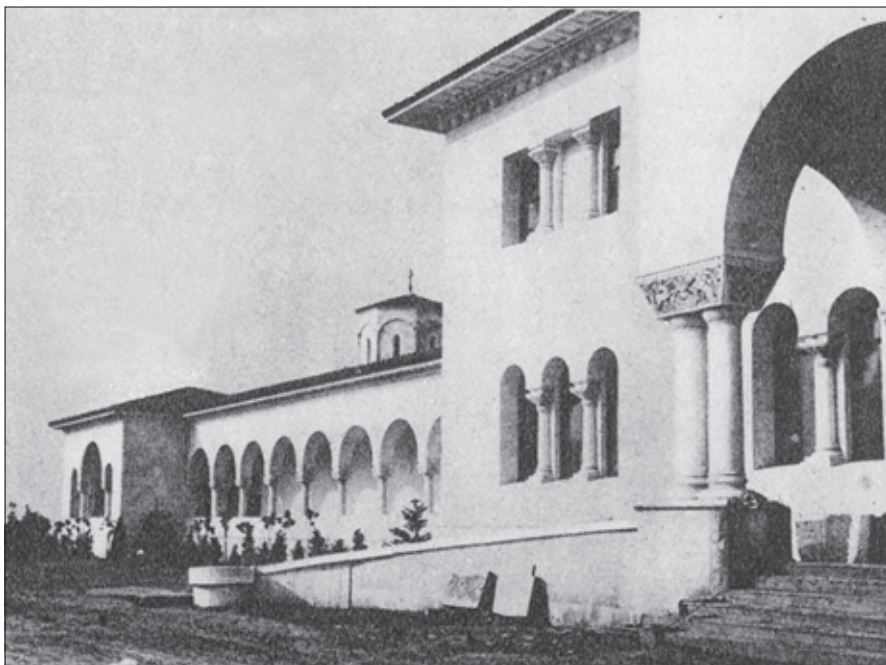
¹⁴⁹ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 62/379, faksimile pisma Korošču z dne 12. 10. 1934.

litične razprtije. Začel se je boj za Aleksandrovo dediščino. Dogodki so se odvijali z vrtoglavo naglico in korenito pretresli vrste režima. Tako je takoj po atentatu premier Uzunović najprej »konstatiral«, da kralj ni zapustil oporoke, in da naj zato vlada imenuje Namestništvo. Njeni člani so se s tem strinjali in začeli z razpravo o personalni sestavi potrebnega organa. V trenutku, ko so že dosegli soglasje o dveh članih, Nikoli Uzunoviću in Boži Maksimoviću, o tretjem pa so še razmišljali (to bi bil bodisi Juraj Demetrović bodisi Albert Kramer), je v vladno palačo poklical kraljevi pribočnik Ječmenić in prosil prvega ministra, naj pride na Dedinje. Uzunović je prošnjo odklonil, s čimer je sprožil pravo vojaško akcijo generala Živkovića. Nekdanji premier je namreč poslal nekaj vojakov kraljeve garde, oboroženih s parabelumi, v mesto pred vladno palačo. Zgradbo so obkolili in prisilili njenegega predsednika, da je le odšel na Dedinje. V kraljevem dvoru mu je Aleksandrov bratranec, knez Pavle, pokazal domnevni testament, a je Uzun podvomil v njegovo veljavo. Dokument naj ne bi bil napisan s kraljevo roko, zgolj podpis naj bi bil njegov, prav tako naj ne bil opremljen z državnim pečatom in deponiran pri vladi ipd. Številni argumenti aktualnega premierja pa seveda niso zalegli. Baje so mu celo zagrozili, naj le podpiše zapisnik o srečanju in oporoki, saj ga bodo v nasprotnem primeru zaprli. Uzunović je naposled podpisal.¹⁵⁰ Se je potemtakem strinjal z vsebino spornega testamenta?

Po eni od razlag naj bi kralj napisal dve oporoki in še tretjo, tisto, ki so jo dejansko odprli po njegovi smrti. Prvi dve naj bi bili dokončni, tretja pa le skica. Prvi dve naj bi tudi bili po vseh pravilih shranjeni pri ministru za pravosodje. V prvi naj bi tako za namestnike imenoval kneza Pavla, patriarha Varnavo in Antona Korošca, v drugi pa Pavla in neznanu koga. Toda oba testamenta naj bi po neuspelem zagrebškem atentatu umaknil in na Bledu pred božičem 1933 pripravljaj tretjega. Pisal ali pa celo diktiral naj bi ga Radenko Stanković. Tam spisani osnutek naj bi nato shranil pri sebi na Dedinju, kje natančno, pa je baje vedel le upravnik mesta Beograd, Manojla Lazarević, človek, ki mu je Aleksander najbolj zaupal. Po njegovi smrti naj bi dokument privlekel na dan prav Lazarević in ga predal Pavlu.¹⁵¹

¹⁵⁰ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru z Jelašićem dne 10. 11. 1934; beležka o pogovoru s Torbarom dne 30. 10. 1934, beležka o pogovoru z dopisnikom praškega Presbira Lončarevićem dne 31. 10. 1934. Prim.: Stojkov, *Opozicija*, str. 277.

¹⁵¹ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru s Šegvićem dne 3. 11. 1934.

Aleksandrova beogradska rezidenca na Dedinju je bila po njegovi smrti prizorišče dramatičnih bojev za nasledstvo. (Ilustrirani Slovenec, 1931)

Devetega oktobra 1934 zvečer so namestniško oblast v državi tako prevzeli: oxfordsko izobražen in umetniško navdahnjen bratranec preminulega kralja, knez Pavle,¹⁵² senator dr. Radenko Stanković in ban Savske banovine Ivo Perović.¹⁵³ Kmalu se je pokazalo, da je regent postal izključno Pavle, »ona dva pa kot da nista«.¹⁵⁴

Še isti večer ali pa naslednji dan po dramatičnih dogodkih naj bi Pavle k sebi poklical Živkovića in ga pozval, naj postane zaščitnik dinastije in malega kralja Petra. Aleksandrov zvesti sluga Pera je soglašal, a dodal, da potrebuje oporo v vojski, da potrebuje vojno ministrstvo. Pavle se je s tem strinjal in tako po Trumbićevem mnenju ustoličil Živkovića za »Obernamjesnika«. Še več, skupaj naj bi izvedla novi državni udar.¹⁵⁵

¹⁵² *Slovenec*, 25. 10. 1934, *Nj. kr. Vis. knez-namestnik Pavel*.

¹⁵³ Besedilo oporoke je bilo objavljeno tudi v časnikih. Gl.: *Slovenec*, 10. 10. 1934, *Oporoka blagopokojnega kralja*.

¹⁵⁴ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru s Torbarom dne 30. 10. 1934.

¹⁵⁵ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru z Jelašićem dne 10. 11. 1934.

Po oblikovanju Namestništva je Uzunović v skladu z ustavo odstopil, in treba je bilo sestaviti novo vlado. Pri tem se je kakor vselej do tedaj odpiralo več možnosti. Prva je bila t. i. koncentracijska vlada: JNS + stare srbske stranke (ožji opozicijski blok) + nekdanja SLS + nekdanja JMO + Hrvati (brez Mačka), kar je bilo že na prvi pogled povsem nerealno. Druga možnost je bila stara četvorka, o kateri je razmišljal že Aleksander, a je bila prav tako neverjetna, saj bi se bilo treba nemudoma odreči JNS in kmalu pritegniti zaprtega Mačka.¹⁵⁶ Tretja, že bolj verjetna možnost, je bila Korošec-Stojadinovičeva hvarska varianta, ki pa tudi ni uspela. Uzunović kot stari premier in novi mandatar je

Knez Pavle Karađorđević, bratranec kralja Aleksandra, je po marsejskem atentatu postal prvi in ključni mož sicer tričlanskega Namestništva, ki bi naj vladalo do polnoletnosti Aleksandrovega prvorojenca Petra II. (Spominski zbornik Slovenije, 1939).

k pogovorom sicer povabil tudi predstavnike radikalnega Glavnega odbora in nekdanje SLS, a so ga oboji zavrnili. Korošču naj sploh ne bi mogel ponuditi ministrskega mesta, saj naj bi vodja nekdanje SLS, potem ko je izvedel, da Stanojević ne bo prevzel ponujenega ministrstva brez portfelja, dejal, da je z njim in s preostalo opozicijo.¹⁵⁷ Zdi se, da so opozicijski radikali slutili, da se bliža konec režimu JNS, in zato niso tvegali vstopa v vlado, s čimer so zapečatili še odločitev svojega zaveznika Antona Korošca.¹⁵⁸ Tako je naposled ostala le še ena realna možnost; ponovna vzpostavitev stare Uzunovičeve vlade, okrepljene s tremi nekdanjimi ministrskimi predsedniki. Navzven je politična slika Kraljevine Jugoslavije tako ostala skoraj nespremenjena. Novo vlado je še naprej vodil predsednik JNS, k videzu njene moči pa so dodatno prispevali novi-stari ministri Živković, Marinković in Srškić.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Prav tam.

¹⁵⁷ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru s Šutejem dne 14. 11. 1934.

¹⁵⁸ Prim.: Stojkov, *Opozicija*, str. 285.

¹⁵⁹ *Slovenec*, 23. 10. 1934, *Nova Uzunovičeva vlada*.

Boža Maksimović in Milan Srškić, šestojanuarska ministra, sta predstavljala trdno oporo Aleksandrovega režima. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Po 9. oktobru so se na ravni celotne države oblikovali štirje politični tabori: skupina P-P (Pavle in Pera), petorka vse bolj odrinjenih režimskih politikov (Uzunović, Maksimović, Kumanudi, Demetrović in Kramer, po potrebi pa tudi Srškić) in opozicija (na eni strani beograjski center, na drugi nekdanja KDK). Beograjska opozicijska skupina je baje računala z možnostjo, da naveza P-P postopoma »razjuri JNS« in da ji nato zaupa sestavo vlade. Pri tem je bilo še zlasti pomenljivo dejstvo, da se »Korošec, ki je bil pri Pavlu, obnaša, kot da je dobil neki mandat za pripravljanje terena«. ¹⁶⁰

*

Po ponovnem prihodu v svoje staro beograjsko stanovanje¹⁶¹ je vodja nekdanje SLS brž začel z živahnim političnim delovanjem. Spet je postal eden dejavnejših opozicijskih politikov, pri čemer je po stari navadi deloval na dveh vzporednih tirih. Na eni strani je krepil stike in soodvisnost z radikali, kar se je prvič pokazalo ob že omenjeni Uzunovićeve ponudbi, po drugi strani pa se je vključil v ponovno

¹⁶⁰ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru z Jelašićem dne 10. 11. 1934.

¹⁶¹ Ahčin, *Spomini*, str. 106.

prebujene pogovore beograjskega opozicijskega centra. Tako je tudi sodeloval na sestanku 31. oktobra 1934, kjer so vodje bivših strank sklenili, da bodo Namestništvo podprli in nanj naslovili poseben memorandum.¹⁶² Toda usoda dokumenta je bila enaka usodi večine akcij beograjskega centra. Kljub poprejšnjemu načelnemu soglasju ga na koncu niso vsi podprli. V času nastajanja memoranduma je Korošec poskusil še z enim skupnim projektom – s skupno javno izjavo vodij petih nekdanjih strank, vendar se je tudi ta končal neuspešno. Blok očitno ni imel zadosti moči, da bi načelno sprejete ideje izpeljal do konca, kar pa njegovih članov ni odvrnilo od nadaljnjih pogovorov. Konzultacije so se namreč nadaljevale še v naslednjih mesecih.¹⁶³

Medtem ko je sodelovanje znotraj beograjskega centra ohranjalo nadvse ohlapne vezi med člani, je separatno prijateljstvo med nekdanjima NRS in SLS postajalo vse tesnejše.¹⁶⁴ Konec oktobra ali v začetku novembra 1934¹⁶⁵ sta se tako v Knjaževcu sestala Korošec in Stanojević ter podpisala »knjaževski protokol« o oblikovanju politične skupnosti radikalov in nekdanje SLS.¹⁶⁶ Le malo pozneje, 15. novembra 1934 zvečer, pa je vodja nekdanje SLS z vrhom opozicijskih radikalov sklenil še konkretnen dogovor – politično pogodbo o skupni platformi. V dokumentu, ki so ga v stanovanju Laze Markovića sestavili Anton Korošec, Milan Stojadinović, Laza Marković, Dragiša Cvetković, Milutin Jovanović in Vlada Teokarević, sta se »predsednika NRS in SLS« sporazumela o naslednjem: »1/ da njihove stranke oblikujejo politično skupnost, ki bo v odnosu do drugih strank in v vseh političnih vprašanih nastopala kot enotna celota. Ta skupnost naj se v najkrajšem roku, takoj ko bo to mogoče, tudi formalno preoblikuje v stranko; 2/ naj se takoj pošlje poziv g. dr. M. Spahi, da njegova stranka prav tako pristopi tej skupnosti; 3/ vodja te skupnosti je A. Stanojević. On predstavlja skupnost oz. stranko in on je

¹⁶² O Koroščevi prisotnosti v Beogradu, nastajanju memoranduma in njegovi usodi je bil obveščen tudi Trumbić. – AHASU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru s Torbarom dne 6. 11. 1934; beležka o pogovoru s Šutejem dne 14. 11. 1934.

¹⁶³ Stojkov, *Opozicija*, str. 283–285.

¹⁶⁴ O svojih pogovorih s Korošcem na Hvaru je Stojadinović poročal tudi knezu namestniku Pavlu. – Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 295–296.

¹⁶⁵ Sodelovanja z radikali Korošec ni skrival, saj naj bi v Beogradu dejal, da je »vezan z Aco Stanojevićem«. Prav tako pa tudi ni bila skrivnost možna kombinacija nekdanjih NRS, SLS in JMO. – AHASU, Arhiv dr. Ante Trumbića, razno 1933–1938, beležka o pogovoru z Meštrovićem dne 3. 11. 1934.

¹⁶⁶ Stojkov, *Opozicija*, str. 285–286.

Aca Stanojević, prvak srbskih radikalov, je kljub častitljivim letom in gluhosti še vedno vlekel politične niti v državi.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

pooblaščen govoriti v imenu celotne nove skupine; 4/ vprašanje o formiranju vodstva nove stranke se bo uredilo naknadno s sporazumom med A. Stanojevičem, dr. Koroščcem in dr. Spaho; 5/ o pristopu drugih političnih skupin tej skupnosti se bo odločalo naknadno.«¹⁶⁷

Pogodba, ki sicer ni takoj učinkovala, povsem nazorno pokaže osrednji smisel sodelovanja obeh nekdanjih strank – željo po vrnitvi na oblast. Dokument se namreč nikjer ne dotika programskih vprašanj, ne obravnava problema državne in politične ureditve in ne gospodarskih težav. V uvodu je zgolj na kratko omenjeno, da sta oba prvaka ugotovila »soglasnost pogledov v osnovnih političnih vprašanjih«.¹⁶⁸

Vlada Bogoljuba Jevtića

»Ko je Uzunović, s ponosno rdečo lento Karadordeve zvezde na prsih, nekega lepega dne, dva meseca po svojem ponovnem imenovanju za predsednika vlade, nič hudega sluteč spal na blazini, sta dva njegova ministra naenkrat odstopila. To sta bila dva mlajša: Bogoljub Jevtić in Dragutin Kojić.«¹⁶⁹ Premier se zaradi tega ni preveč vznemirjal. Verjel je, da bo nastalo vladno krizo lahko rešil z enostavno rekonstrukcijo kabineta. Toda tok dogodkov se je obrnil v povsem nasprotno smer. V državi in tujini so že nekaj časa krožila ugibanja, da pomeni

¹⁶⁷ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 11/78, prepis pogodbe, ki je bila sestavljena 15. 11. zvečer, datirana pa je z naslednjim dnevom.

¹⁶⁸ Prav tam.

¹⁶⁹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 294.

njegova vlada le začasno in prehodno rešitev, dokler se ne bi »izkristalizirale nove kombinacije«. Omenjala se je možnost opozicijske vlade, možnost sodelovanja režima in opozicije ter možnost nove vlade iz zgolj režimskih krogov. Kot potencialna nova mandatarja sta se največkrat pojavljala Živković in Jevtić, pri čemer je zadnji lahko računal tudi na podporo dela JNS.¹⁷⁰

Odstop obeh ministrov je tako bila le dobro zaigrana komedija s preprostim ciljem – spodkopati »starega lisjaka« Uzunovića. Ko je šel javit spremembe v vladi knezu Pavlu, ga je tam čakalo neprijetno presenečenje. Namestnik mu je dejal, da sprejema ostavko celotne vlade. Brkati Uzunović je sporočilo nemudoma dojel. »Odšel je naravnost v kabinet in začel prazniti predale ...« Mandat za sestavo vlade je dobil Bogoljub Jevtić.¹⁷¹

Smer reševanja zadnje vladne krize je pokazala nekatere nove smernice v jugoslovanskem notranjepolitičnem razvoju. Beograjskega prebivalstva se je v tistih dneh, konec decembra 1934, polastila »precejšnja nervoznost ter se je v velikih gručah zbiralo okoli časnikarjev in jih spraševalo, kako se razvijajo dogodki in kdaj bo sestavljena nova vlada.«¹⁷² Nadpovprečno napetost in radovednost je spodbujal zlasti vtis, ki ga je Jevtić načrtno puščal v javnosti, vtis, da želi prekiniti z dotedanjim načinom režimskega vladanja. Ko je začel s konzultacijami o sestavi prihodnje vlade, pred javnostjo namreč ni skrival, da ponuja sodelovanje tudi izvenskupščinskim opozicijskim skupinam. Toda izbor tistih, ki jih je povabil k pogovorom, ni bil naključen. Nadvse »simptomatično« je bilo, da se je osredotočil predvsem na radikale okrog Glavnega odbora, na nekdanjo SLS in na nekdanjo JMO.¹⁷³ Najprej se je že 19. decembra sestal s Stanojevićem kot predstavnikom vseh treh skupin, ga povabil v vlado in mu ponudil skupno pet ministrstev; tri za opozicijske radikale in po eno za nekdanji SLS in JMO. Na Stanojevićevo vprašanje, kakšen program bi imela načrtovana vlada, je dejal zgolj to, da ima mandat za izvedbo novih volitev, šele potem pa bi prišlo na dnevni red vse drugo. Radikalsko vodstvo s tem seveda ni bilo zadovoljno, kot tudi ne z dejstvom, da jim mandatar ni želel zaupati zaželenega notranjega ministrstva. Sam

¹⁷⁰ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 165.

¹⁷¹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 294–295; *Slovenec*, 20. 12. 1934, *B. Jevtić sestavlja novo vlado*.

¹⁷² *Slovenec*, 21. 12. 1934, *Tik pred sestavo nove vlade*.

¹⁷³ Stojkov, *Opozicija*, str. 286.

potek in vsebina pogovora sta jih sploh utrjevala v misli, da Jevtić niti ni »zelo zagret« za sklenitev dogovora.¹⁷⁴

Mandatarjevi pogoji so s pomisleki navdajali tudi Korošca. Na ponudbo je zato previdno odgovoril, da »osebno ne more vstopiti v vlado, če pa Radikalna stranka vstopi, bi njegova Stranka delegirala enega svojega člana«. Njegov muslimanski kolega Spaho je bil bolj konkreten. Vabilo je odkrito zavrnil, tako da so radikali naposled dali Jevtiću negativen odgovor v imenu vseh treh skupin.¹⁷⁵ Izvzemši Milana Stojadinovića, ki je na lastno pest postal finančni minister, v novi vladi, oblikovani 20. decembra, zato ni bilo predstavnikov opozicije.¹⁷⁶ Premier Jevtić je hkrati vodil tudi zunanje ministrstvo, general Živković ministrstvo vojske in mornarice, Stojadinović resor za finance in Kojić resor za pravosodje. Sicer pa v novem kabinetu ni bilo vidnejših političnih osebnosti. Od Slovencev je sedež ministra za socialno politiko in narodno zdravje zasedel ban Dravske banovine,¹⁷⁷ Drago Marušič.¹⁷⁸

Z imenovanjem nove vlade je skupina Uzunović – Srškić – Marinković, ki je dotlej usmerjala krmilo države, izgubila svoj vpliv, na njihovo mesto pa je s Pavlovo podporo stopil Bogoljub Jevtić. V Kraljevini Jugoslaviji se je začel čas sicer drobne, a ne nepomembne liberalizacije političnega življenja.¹⁷⁹ Veter sprememb je zavel že 22. decembra 1934, na prvi seji vlade, ko je bil izpuščen vodja hrvaške opozicije Maček,¹⁸⁰ močnejše pa je zapihal 3. januarja 1935. Novi premier je tedaj v skupščini prebral izjavo svoje vlade, v kateri je jasno poudaril, da bo vlada »sprejela sodelovanje tudi vseh tistih, ki jih bo vodil isti duh [tj. politika, ki jo je začrtal pokojni Aleksander, op. J. G.], ne glede na to na kateri strani so bili v naših prejšnjih političnih razprtijah«. Obenem je izrazil vero, »da more samo popolna in od vseh spoštovana zakonitost biti edino merilo v občevanju med državljani in predstavniki oblasti«, čemur bo vlada posvetila »največjo pozornost«.

¹⁷⁴ *Slovenec*, 21. 12. 1934, *Tik pred sestavo nove vlade*.

¹⁷⁵ Korošec naj bi bil z razpletom dogodkov sila nezadovoljen. Jovanu Jovanoviću je tako izjavil, da je sklenil dogovor z radikali v prepričanju, da mu bo ta kombinacija omogočila vstop v vlado, a do tega ni prišlo. Krivico je pripisoval zlasti Stanojeviću, ki ni bil »na višini dogajanja«. Hkrati pa je še dejal, da ima zveza radikali – nekdanja SLS v prihodnje kljub vsemu še najboljše možnosti za vzpon na oblast. – Stojkov, *Opozicija*, str. 288.

¹⁷⁶ Boban, *Maček i politika HSS*, str. 166–167.

¹⁷⁷ Novi ban Dravske banovine je 9. februarja 1935 postal dr. Dinko Puc. – *Slovenec*, 10. 2. 1935, *Dr. Dinko Puc novi ban Dravske banovine*.

¹⁷⁸ *Slovenec*, 22. 12. 1934, *Vlada g. B. Jevtića*.

¹⁷⁹ Stojkov, *Opozicija*, str. 277–279, 289.

¹⁸⁰ *Slovenec*, 23. 12. 1934, *Dr. Vladko Maček – prost*.

»Kršitev zakonov ne bo trpela v nobenem primeru, pa najsi pride s katerekoli strani.«¹⁸¹

Nekdanja SLS je s tako izjavo seveda soglašala. *Slovenec* je novemu predsedniku vlade namenil laskavi uvodnik in v njem presodil, »da so mesta v Jevtičevem programu, ki jih moramo kot lojalni državljani odobravati, in glede katerih imamo preje mi pravico, da jih smatramo kot sorodne našemu mišljenju, nego kdo drugi [prejšnja vladajoča garnitura, op. J. G.].«¹⁸² Togi režim diktature se je po Jevtičevem nastopu očitno razrahljal in po novem je celo *Slovenec* spet lahko pisal o notranjepolitičnih temah.¹⁸³

Nadomestne volitve v Senat 3. februarja 1935

Tri tedne po atentatu na Aleksandra, ko se je še zdelo, da je ministrski predsednik Uzunović trdno v sedlu, se je v Beogradu sestal Senat Kraljevine Jugoslavije. Za sejo naj bi tedaj, 29. oktobra 1934, vladalo »veliko zanimanje« ne le med senatorji, temveč tudi med poslanci in širšo javnostjo. Razlog za tako široko zanimanje je bil nedvoumen – na sporedu je bilo žrebanje 23 senatorjev, ki bodo predčasno, po treh letih, ob svoj mandat.¹⁸⁴

Nadvse zanimiv način izgube senatorskega mandata je temeljil v Aleksandrovi ustavi, izdani 3. septembra 1931. Kakor je bilo že omejeno, je skladno z njo imelo zakonodajno funkcijo v državi dvodomeno Narodno predstavništvo, sestavljeno iz Narodne skupščine in Senata. Prva je bila v celoti voljeno telo, v drugem pa je imel kralj pravico predlagati toliko senatorjev, kolikor je bilo izvoljenih. Njihov mandat je trajal šest let, s tem da se je na vsaka tri leta zamenjala polovica izvoljenih senatorjev.¹⁸⁵ Prav v tem delu ustave pa se je nahajal očiten problem. Funkcijska doba senatorjev, ki so se zbrali na prvi seji tega organa v letu 1932, je trajala šest let, po dikciji ustave pa bi se hkrati morala polovici izvoljenim izteči že po treh. In ker nihče od izvoljenih v to polovico ni sodil, jo je bilo treba preprosto izžrebat.

¹⁸¹ *Slovenec*, 4. 1. 1935, *Izjava vlade g. B. Jevtiča*.

¹⁸² *Slovenec*, 5. 1. 1935, *Izjava g. Jevtiča*.

¹⁸³ V januarju 1935 je *Slovenec* med drugim uvedel tudi rubriko *Iz notranje politike*.

¹⁸⁴ *Slovenec*, 30. 10. 1934, »Ostanem« – »Izpadem«.

¹⁸⁵ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 53/1931, Ustava kraljevine Jugoslavije; *Slovenec*, 3. 9. 1931, *Besedilo nove ustave*. Gl. še: Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. I XX. vijeka*, str. 291–292.

Žrebanje senatorjev je seveda bil politični dogodek *par excellence*. Devetindvajsetega oktobra ob petih popoldne so bile vse galerije v sejni dvorani nabito polne radovednežev, ki so napeto pričakovali izid. »Med senatorji je bilo opaziti precej nervoznosti in čim bolj se je bližal odločilni trenutek, tem bolj je naraščala napetost.«¹⁸⁶ Ko je napočila ura odločitve, so začeli senatorji po abecednem vrstnem redu pristopati k veliki žari, kjer je bilo 46 papirnatih patron. Na polovici listkov je pisalo »Ostanem«, na drugi polovici pa »Preneham«. Na veliko veselje številnega občinstva je bil žreb neodločen vse do konca. Ko sta pred žaro ostala samo še Stanko Švrljuga in Atanasije Šola, sta bila v njej še dva listka z različno vsebino. Prvi je vlekkel Švrljuga in potegnil »Ostanem«.

Slovenski senatorji pa niso imeli tako srečne roke kot njihov hrvaški kolega. Izmed štirih so kar trije potegnili listič z nesrečno vsebino. Franju Novaku, nekdanjemu ministru za socialno politiko in narodno zdravje, Vladimirju Ravniharju in Janku Rajarju je mandat prenehal, senator je ostal le Miroslav Ploj.¹⁸⁷

*

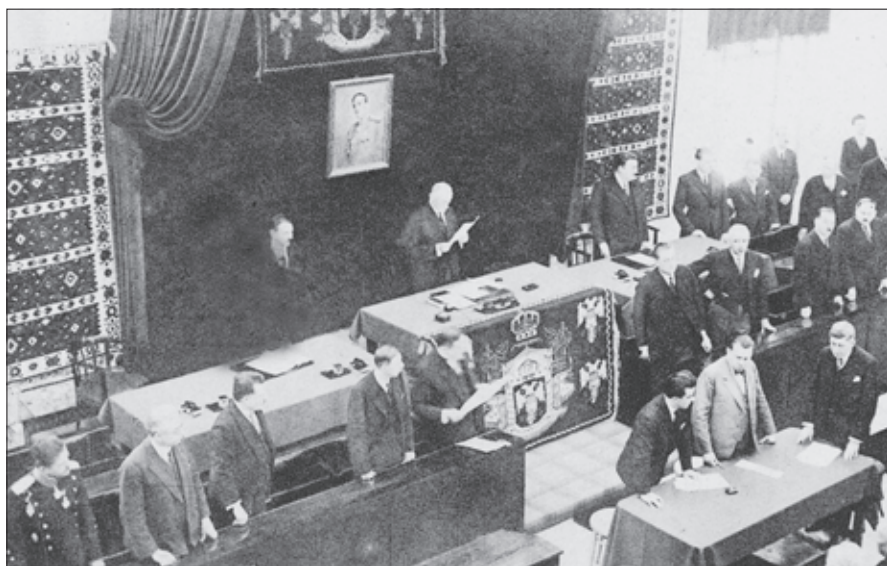
Slovenska četverica v senatu je svoj mandat osvojila na prvih senatskih volitvah 3. januarja 1932. Takratne volitve, ki so potekale v hudi zimi s snežnimi zameti, so neposredno sledile volitvam v novo Narodno skupščino novembra 1931. Medtem ko so jesenske potekale v napetem ozračju, polnem politične razgibanosti, januarja 1932 česa podobnega ni bilo moč zaslediti. Volitve so bile mirne, s stališča političnega zgodovinarja, vajenega obdobja vidovdanskega parlamentarizma, celo dolgočasne. Vzroki za to pa niso temeljili zgolj v vlogi in pomenu Senata, ki je bil bolj reprezentativne narave, temveč še bolj v samem senatskem volilnem sistemu.

Natančnejše določbe o volitvah senatorjev in njihovem številu je predpisal poseben zakon s svojimi podzakonskimi akti, ki je določal, da volitve v Senat potekajo po volilnih enotah. Vsaka banovina je predstavljala eno volilno enoto, mesto Beograd s svojim upravnim področjem pa še dodatno, posebno enoto. Število voljenih senatorjev je bilo odvisno od števila prebivalcev posamezne banovine – na vsakih 300.000 prebivalcev se je volil po en senator. Ker pa količnik pri deljenju števila prebivalstva s številom 300.000 seveda ni bilo celo

¹⁸⁶ *Jutro*, 30. 10. 1934, *Izžrebani senatorji, ki jim poteče mandat*.

¹⁸⁷ Prav tam.

število, je zakon predvidel le deljenje do celega števila, ostanek prebivalstva se je poračunal drugače – če je bil ta višji od 150.000, se je volilo še enega senatorja, sicer pa ne. Upošteva je to pravilo se je v Dravski banovini z 1.144.194 prebivalci zaradi ostanka pri deljenju, ki je bil večji od 150.000, poleg treh senatorjev volilo še enega dodatnega.¹⁸⁸ »Senatska« volilna pravica ni bila splošna in enaka, temveč precej ožja; imeli so jo zgolj narodni poslanci, banski svetniki ter vsi predsedniki občin posamezne banovine.¹⁸⁹ Prav v tem dejstvu pa lahko iščemo razloge za manjšo odmevnost volitev v Senat. Glede na sestavo tako določenega volilnega telesa so bile te predvidljive in tako seveda bistveno manj razgibane kot skupščinske volitve.

Otvoritveno zasedanje prvega jugoslovanskega senata, ki ga je vodil starostni predsednik Ivan Hribar. (Ilustrirani Slovenec, 1932)

Na januarskih volitvah leta 1932 v Dravski banovini je tako nastopila le ena kandidatna lista z nosilcem dr. Vladimirom Ravniharjem.¹⁹⁰ V težkih pogojih Aleksandrove diktature, kjer po mnenju opozicijskih

¹⁸⁸ Savski banovini je pripadlo 9 senatorjev, Vrbaški 3, Primorski 3, Drinski 5, Zetski 3, Donavski 8, Moravski 5, Vardarski 5 in mestu Beograd 1. V vseh volilnih enotah skupaj se je torej volilo 46 senatorjev. – *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 80/1931, Odredba Državnega odbora za volitev senatorjev.

¹⁸⁹ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 61/1931, Zakon o volitvi senatorjev.

¹⁹⁰ *SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 81/1931, Volitev senatorjev dne 3. januarja 1932. Kandidatna lista.

voditeljev ni bilo smotrno, in nenazadnje izvedljivo, nastopiti niti na skupščinskih volitvah, takšen razplet dogodkov ni nerazumljiv. Še zlasti ne, če si podrobneje ogledamo osebe s senatsko volilno pravico. Med tremi kategorijami volilcev – torej med poslanci, banskimi svetniki in predsedniki občin, so bili slednji najštevilnejši in odločujoč dejavnik, česar šestojanuarski režim seveda ni spregledal. Med skupščinskimi volitvami leta 1931 in volitvami v Senat leta 1932 je namreč ban Dravske banovine po vrsti razreševal občinske funkcionarje in na izpraznjena mesta imenoval pristaše režima. Pred volitvami Senata je tako bilo od 1056 slovenskih občin več kot 1000 v rokah privržencev tedaj še sveže vsedržavne stranke JRKD. Podobno homogenost je režim dosegel tudi pri drugem najštevilčnejšem volilnem »razredu«, pri banskih svetnikih. Sernečevemu odhodu iz vlade je sledila že omenjena ostavka banskih svetnikov iz vrst nekdanje SLS in imenovanje 18 novih banskih svetnikov iz vrst privržencev režima.¹⁹¹ Na volilno nedeljo 3. januarja 1932 očitno ni bilo pričakovati presenečenj. Od 1113 volilnih upravičencev v Dravski banovini jih je volilo 1051. Izbire ni bilo, s 94 odstotno podporo je zmagala edina kandidatna lista.¹⁹²

*

Če v letih 1931 in 1932 misel na volilno kandidaturo za opozicijo ni bila stvarna, je bilo v začetku leta 1935 bistveno drugače. Po Jevtičevem prihodu v vladno palačo, v opoziciji nedvomno prijaznejših političnih razmerah, je vodstvo nekdanje SLS presodilo, »da bi kazalo poskusiti z lastno kandidatno listo za one tri senatorje«,¹⁹³ ki so izpadli po žrebu oktobra 1934. A ker so bile volitve že 3. februarja 1935,¹⁹⁴ režim JNS pa je v Dravski banovini kljub notranjim razprtijam ostajal trdno v sedlu, je bilo treba s »poskusom« začeti hitro in v največji tajnosti.

Skladno s tedanjo volilno zakonodajo se je smelo glasovati zgolj za sodno potrjene kandidatne liste, ki jih je vložilo najmanj 50 oseb s senatsko volilno pravico najmanj 15 dni pred volitvami. V primeru drugih volitev v Senat je to pomenilo, da je morala nekdanja SLS svojo listo vložiti najpozneje 18. januarja.¹⁹⁵ Časa torej res ni bilo dosti.

*

¹⁹¹ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*, str. 114.

¹⁹² *Jutro*, 4. 1. 1932, *Volitve senatorjev*.

¹⁹³ Ahčin, *Spomini*, str. 127.

¹⁹⁴ *Jutro*, 6. 1. 1935, *Razpis volitev v senat*.

¹⁹⁵ Prav tam.

Nosilec načrtovane opozicijske kandidatne liste je postal znani štajerski politik in nekdanji tajnik mariborske SLS, Franjo Žebot,¹⁹⁶ ki je bil vse od januarja 1922 prizadeven in med volilci priljubljen poslanec beograjske skupščine.¹⁹⁷ Ko se mu je 6. januarja 1929 njegov poslanski mandat nenadoma iztekel, je ostal s šestimi otroki, starimi od 7 do 18 let, brez vsakršnega zaslужka. Novo službo je naprej iskal pri *Slovincu*, nato pa se je zanjo dogovoril pri Vzajemni zavarovalnici. V pismu upravnemu svetu zavarovalnice je zapisal: »/L/ahko /se/ za stalno posvetim Vašemu zavodu, ker politika ni posebno vabljiva«. ¹⁹⁸ Na podoben način je svojo prejšnjo zaposlitev okrcal tudi glavnemu zastopniku zavarovalnice, Francu Pograjcu, saj je bil pripravljen obljubiti, da bi ostal »stalno v službi 'Vzajemne' in da bi politiko pustil in bi se raje posvetil temu poslu in familiji«. ¹⁹⁹ Toda zavezanost Vzajemni in družini očitno ni vzdržala dlje kot šest let. V začetku leta 1935 je ponovno postal dejaven in začel z obsežno politično akcijo.

Kljub časovni stiski in budnemu očesu represivnega režima je nekdanja SLS svojo volilno namero, vsaj na začetku, učinkovito skrivala.

Ko je nekdanji mariborski poslanec iz vrst Slovenske ljudske stranke, Franjo Žebot, januarja 1935 kandidiral na nadomestnih volitvah v Senat, so ga ves čas budno spremljali režimski detektivi. (Zbirka drobnih tiskov Univerzitetne knjižnice Maribor)

¹⁹⁶ Sodelavec *Slovenca* Ruda Jurčec v svojih spominih sicer piše, da so v Ljubljani tedaj Žebotu kandidaturo »zamerili«, a so kljub temu storili vse, da bi »uspel in prišel v senat«. – Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence 1914–1958. Tretji del (1935–1941)*, Editorial Baraga, Buenos Aires 1969, (dalje: Jurčec, *Skozi luči in sence*), str. 69.

¹⁹⁷ Več o Žebotovi poslanski dobi gl. v: Mateja Ratej, *Franjo Žebot – poslanec v Narodni skupščini v Beogradu v letih 1922–1929*, v: *Studia Historica Slovenica* 1 (2002), št. 2, str. 355–382.

¹⁹⁸ PAM, Franjo Žebot, pismo upravnemu svetu oziroma ravnateljstvu »Vzajemne zavarovalnice« z dne 23. 1. 1929.

¹⁹⁹ PAM, Franjo Žebot, pismo Francu Pograjcu z dne 23. 1. 1929.

Načelnik sreza Maribor – levi breg, Ivan Senekovič, je namreč šele dva dni pred dnevom vložitve liste dobil »zaupno poročilo, da sestavlja mariborski Žebot Franc, bivši narodni poslanec razpuščene S.L.S. opozicijsko kandidatno listo za nadomestno volitev senatorjev«. Po prejemu obvestila se je takoj podal »na proverjanje« vesti. Dognal je, da sta prišla 14. januarja k Žebotu dva kranjska poslanca nekdanje SLS in mu ponudila prvo mesto na kandidatni listi. S seboj sta prinesla »večje število in bianco danih podpisov«. Žebot je tedaj kandidaturo očitno sprejel, saj se je še isto popoldne skupaj s članom ožjega vodstva nekdanje SLS Markom Kranjcem podal v Slovenske gorice in Prekmurje »na pobiranje podpisov«. Sreski načelnik Senekovič, ki se je pri preganjanju pristašev katoliškega političnega tabora že »izkazal« ob občinskih volitvah leta 1933, je to pot sumil, »da gre pri tej stvari za tajno pripravljeno opozicijsko /antirežimsko/ kandidatno listo«. Ob tem ga je še zlasti begalo dejstvo, da nikakor ni mogel dognati, kdo sta preostala dva kandidata na listi.²⁰⁰

Podatki, ki jih je pridobil Senekovič, so bili seveda zanj in za režim alarmantni. Zahtevali so takojšnje ukrepanje. Sreski načelnik je začel nemudoma k sebi klicati vse Žebotu naklonjene župane in jim grozil »z odstavitvijo in drugimi represalijami«. Ker se je očitno kljub vsemu bal, da bi Žebot do 18. januarja vložil listo, je v sodelovanju z mariborsko mestno policijo 17. januarja popoldne zastražil Žebotovo hišo ob Dravi, na Loški ulici. Sreskim orožnikom pa je isti dan naročil, da morajo ustaviti vsak avto in »pregledati, ali se vozi Žebot in morajo voz obrniti ter v spremstvu orožništva pripeljati Žebota k njemu«. Poleg šikaniranja Žebotovih pristašev si je hkrati prizadeval zbrati podpise za režimsko kandidatno listo. Tako je vabil predsednike občin k sebi in jim v podpis molil pole brez imen kandidatov. Po mnenju nosilca opozicijske liste Žebota je za takšno predvolilno organizacijo stala sama banska uprava oziroma pomočnik bana, dr. Pirkmajer.²⁰¹

Le dan pred skrajnim rokom za vložitev liste se je očitno vznemirjeni Žebot potožil Antonu Korošču. V zaskrbljenem pismu je poudaril, da je Senekovič »zopet začel« in da mu je postavil »detektivsko stražo okrog hiše«. Nespornega vodjo svoje politične organizacije je pozval, naj ukrepa, kajti morda jim »hočejo oplasiti ravno toliko županov, kolikor /.../ jih bo manjkalo do zmage«. Ob koncu je vsej skrbi

²⁰⁰ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, pismo Senekoviča Sekretariatu Kraljevske banske uprave Dravske banovine z dne 22. 1. 1935.

²⁰¹ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, pismo Žebota Korošču z dne 22. 1. 1935.

navkljub še zapisal, da so »kmetijski župani« veseli in navdušeni, da se je nekdanja SLS »ojunačila«. ²⁰²

Korošec je na kolegov poziv brez zadržkov ukrepal. Na ministrskega predsednika Jevtića in na notranjega ministra Veljo Popovića je naslovil vljudno pismo, v katerem je jasno orisal nepravilnosti v Dravski banovini. Posebej je omenil, da naj bi sreski načelniki dobivali telefonska navodila o svojem ravnanju od podbana Pirkmajerja. Čeprav januarja 1935 načelnik nekdanje SLS ni bil nosilec nobene politične funkcije v državi, še več, bil je pravkar vrnjen konfiniranec, je s svojo nesporno politično avtoriteto lahko tako Jevtića kot Popovića zaprosil, da »blagoizvoli/.../ prepovedati vsako agitacijo proti Žebotovi listi s strani sreskih načelnikov in žandarmerije ter odstrani/.../ sreskega načelnika dr. Senekovića (ki je nasploh slab človek) iz Maribora in prav tako uka/že/ g. Pirkmajerju, da se vzdrži vsakega, tudi ustnega vplivanja«. ²⁰³

Vsem večšim manevrom režima navkljub so 18. januarja ob enajsti dopoldne na okrožnem sodišču v Ljubljani Žebotovi pristaši le uspeli vložiti svojo listo, ki so jo imenovali nevtralno. Na prvem mestu je bil Franc Žebot, na drugem nekdanji poslanec Janez Štrcin in na tretjem župan Šmartna ob Paki, Martin Steblovnik. ²⁰⁴

Prvi korak nekdanje SLS je bil storjen, kandidatna lista je bila vložena. Sreski načelnik Senekovič je lahko ob tem le resignirano ugotovil, da so bili podpisi očitno »zbrani v popolni in to zelo vešče organizirani tajnosti in dani še predno je oblastvo za zbiranje istih doznalo. Za namero postaviti Žebotovo kandidatno listo, je znalo jedva par bivših S.L.S. poslancev, širša javnost je bila popolnoma neinformirana.« ²⁰⁵ (Pred)volilnega boja s tem seveda še ni bilo konec. Do volitev je bilo še 15 dni, po mnenju režima dovolj, da se Žebotova lista onemogoči.

Takoj po vložitvi liste na okrožnem sodišču v Ljubljani so imena njenih podpisnikov že »pricurjajala« do načelnika Senekovića in drugih funkcionarjev režima JNS, in to kljub dejstvu, da bi njena vsebina morala ostati tajna vse do potrditve. Tako naj bi Senekovič že opoldne istega dne, torej le uro po vložitvi, po orožništvu iz Sv. Lenarta pozval k sebi na odgovor župana Voličine, Janeza Muršaka. Tisto popoldne

²⁰² PAM, Anton Korošec, A. Š. 4, pismo Žebota Korošču z dne 17. 1. 1935.

²⁰³ PAM, Anton Korošec, A. Š. 4, koncept pisma Korošča Jevtiću in Popoviću.

²⁰⁴ *Slovenec*, 19. 1. 1935, *Dve kandidatni listi za nadomestne senatorske volitve v dravski banovini*.

²⁰⁵ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, pismo Senekovića Sekretariatu Kraljevske banske uprave Dravske banovine z dne 22. 1. 1935.

naj bi se po posredovanju mariborskega župana dr. Lipolda grozilo tudi županu okoliške občine Slovenska Bistrica, Janezu Kosu. Po njegovem pričevanju so mu zabrusili, da bosta »Kramer in Pirkmajer dala črtati vse kredite za razne ceste v slovenjebistriškem okraju, ako J. Kos ne prekliče podpisa na Žebotovi listi.«²⁰⁶ Potem ko režimu v prvi fazi ni uspelo onemogočiti vložitve opozicijske oz. nevtralne liste, je v drugi fazi očitno ciljil na njeno razveljavitev. Če bi namreč svoj podpis preklicalo zadostno število predlagateljev, bi lahko sodišče listo razveljavilo.²⁰⁷

Že naslednji dan, 19. januarja, je okrožno sodišče v Ljubljani preverjalo kandidatno listo, na kateri je ostalo podpisanih vseh 72 županov. Kljub pričakovanju, da bo glede na to lista potrjena, je sodišče odločilo drugače. Liste ni potrdilo, svojo odločitev pa je podkrepilo s salamonsko utemeljitvijo: na vseh polah kandidatne liste ni bilo izpisanih imen kandidatov, ampak le na prvi, v katero so bile všite ostale. Sodišče je tako presodilo, da nima »nobenega jamstva za to, da na teh polah podpisani volivni upravičenci res predlagajo kot kandidate osebe, vpisane na prvi poli.«²⁰⁸

Jutro je bilo zadovoljno. Nasprotnik je bil poražen na najelegantnejši način, še preden je volilni dan sploh nastopil. Toda za vsak primer je Kramerjev list zabil še dodaten žebelj v krsto nekdanje SLS; svojemu bralstvu ni niti omenil, da je sodišče Žebotovo listo razveljavilo. Nasprotno, njeno vložitev je cinično pokomentiral z besedami: »/Z/ načelnega in praktičnega stališča /je treba/ pozdraviti, da se tudi oni, ki se do sedaj niso mogli odreči stare miselnosti, končno odločajo za pozitivno politiko in se odrekajo nesmiselni in nesrečni svoji abstenenčni devizi.«²⁰⁹

Tokratni napad na slovensko opozicijo pa ni ostal brez odmeva. Zahvaljujoč Jevtičevi politiki odmikanja od JNS je lahko *Slovenec* ostro odgovoril. *Jutru* je očital cinizem,²¹⁰ medtem ko je slednje vztrajalo pri načelnem stališču in se spotikalo ob »nevtralno« ime Žebotove liste.²¹¹ Liberalno-katoliški javni spopad, ki je z uvedbo diktature kralja

²⁰⁶ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, pismo Žebota Korošču z dne 22. 1. 1935.

²⁰⁷ Žebotovo listo je podpisalo 72 županov, zakon pa je zahteval najmanj 50 podpisov. Svoj podpis bi tako morale preklicati kar 22 volilnih upravičencev. – *Slovenec*, 19. 1. 1935, *Dve kandidatni listi za nadomestne senatorske volitve v dravski banovini*.

²⁰⁸ *Slovenec*, 20. 1. 1935, *Žebotove kandidatne liste za senat sodišče ni potrdilo*.

²⁰⁹ *Jutro*, 20. 1. 1935, *Po vložitvi kandidatnih list*.

²¹⁰ *Slovenec*, 22. 1. 1935, *Kako dolgo še?*

²¹¹ *Jutro*, 26. 1. 1935, *Klerikalna »nevtralna« kandidatna lista*.

Aleksandra v javnosti postopoma ugašal, je tako januarja 1935 spet vzplamtel.

V takem političnem vzdušju je nekdanja SLS, razumljivo, nadaljevala s prizadevanji za svojo kandidatno listo. Po njeni razveljavitvi je eden od treh kandidatov, Janez Štrcin, po svojem zastopniku Marku Natlačenu, visokem predstavniku nekdanje SLS, vložil rekurz na apelacijsko sodišče v Ljubljani. Čeprav bi lahko sklepali, da bo drugostopenjsko sodišče v skladu z »neodvisnostjo«²¹² tedanje sodne oblasti odločilo tako kot okrožno, se je zgodil preobrat. Utemeljitev okrožnih sodnikov je bila zavrnjena, Žebotova lista pa potrjena.²¹² Po pričevanju člana tajnega vodstva prepovedane SLS, Ivana Ahčina, naj bi se to zgodilo »še na posebno naročilo iz Beograda«.²¹³ Vzporedno s cenzuro se je očitno rahljala tudi prorežimska striktnost slovenskih sodišč.

*

V liberalnejših političnih razmerah je lahko spet oživela časopisna volilna kampanja nekdanje SLS, ki se je vse bolj spogledovala s položajem iz dvajsetih let. Kljub bistveno manj agresivnemu in obtožujočemu tonu kot pred šestim januarjem 1929 lahko v začetku leta 1935 zaznamo precej večjo javno politično razgibanost. V *Slovencu* lahko vnovič prebiramo pikre notranjepolitične članke, zlasti na račun slovenskega dela JNS.²¹⁴ Za svoj časopisni politični napad je imel tedaj *Slovenec* – poleg posebnega beograjskega dovoljenja – še izvrstno gradivo, ki mu ga je na svojih sestankih postregla sama JNS. V slovenskem delu vsedržavne stranke se namreč ključni politični akterji niso mogli dogovoriti, kdo naj kandidira na februarjskih volitvah v Senat. Trojica izžrebanih senatorjev je odpadla, saj je nekdanja SDS, najmočnejši del slovenske JNS, močno zamerila Franju Novaku, da si je po Kramerjevem in Pucljevem odhodu iz Uzunovičevega kabineta brez njenega soglasja prizadeval za ministrsko mesto. Skladno s stališčem »neka ne bude sam' in da ne bi na zunaj izgledalo, kakor da so se uporabile neke sankcije proti nepokornemu pristašu«, sta bila ob kandidaturo tudi Ravnihar in Rajer. S tem je bila kandidatna lista odprta.²¹⁵

²¹² Sodniki apelacijskega sodišča so bili mnenja, da ni nobenega dokaza zoper dejstvo, »da na polah podpisani volilni upravičenci res predlagajo kot kandidate osebe, vpisane na prvi poli, pa tudi ni upoštevano /.../, da sme izpodbijati podpis na kandidatni listi samo oni, čigar ime je podpisano«. – *Slovenec*, 25. 1. 1935, *Neutralna lista za senatne volitve – potrjena!*

²¹³ Ahčin, *Spomini*, str. 127.

²¹⁴ Po Ahčinovih besedah je polemiko *Slovenca* proti JNS dovolila cenzura »po posebnem dovoljenju iz Beograda«. – Ahčin, *Spomini*, str. 127.

²¹⁵ Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 232.

Razlogi za odstranitev nesrečnih izžrebancev, ki so v manj kot treh mesecih utrpeli že drugi politični poraz, pa niso temeljili zgolj v znotrajstrankarskih razmerjih moči slovenske JNS. Imenovanje Jevtičevega kabineta, v katerem je ministrski stolček prevzel tudi funkcionar nekdanje NRS, Milan Stojadinović, je vodstvu JNS na Slovenskem »dalo misliti«. Obetale so se politične spremembe, udobni poslanski mandati so postajali negotovi. Rešilna bilka, ki je v nastalem položaju ponujala politično in materialno preživetje, je seveda postal Senat Kraljevine Jugoslavije. In zanj se je znotraj stranke vnel ognjevit boj.²¹⁶

Na banovinski konferenci JNS za senatorske volitve, ki je bila sklicana 14. januarja v ljubljanski Kazini, sta se jasno oblikovala dva nasprotujoča si bloka. Prvega je poosebljal generalni tajnik JNS, Albert Kramer, drugega pa tedanji minister Drago Marušič. Oba bloka sta nato vložila svojo kandidatno listo za prihajajoče volitve. Na prvi, Kramerjevi, je bil kot minister nosilec Marušič, ob njem pa sta kandidirala še Kramer in Pucelj,²¹⁷ na drugi, za katero se je zavzel Marušič, pa sta se poleg njega za Senat potegovala še Ivan Janžekovič in Dinko Puc.²¹⁸ Za JNS gotovo nevsakdanji pat položaj, ki so ga nameravali razrešiti z glasovanjem.

Izid je bil za Kramerjev tabor poguben. Njegov predlog je prejel 37 glasov, Marušičev pa 43. Za Kramerjevo listo je glasovala večina slovenskih poslancev in predstavnikov sreskih organizacij, za Marušičevo pa večina navzočih banskih svetnikov. Ti so tedaj nedvomno imeli pomembno vlogo in prevesili tehtnico na stran svojega nekdanjega bana.²¹⁹ Dogajanje v Kazini, ki je pokazalo na vse močnejši razkol v slovenskem delu JNS, je *Slovenec* privoščljivo ocenil: »Na vsak način vroča juha, te senatorske volitve, tudi za utrjene želodce!«²²⁰

Kljub dejstvu, da je dobila Marušičeva lista večino, se je v javnosti pričakovalo, da bo predsedstvo glavnega odbora JNS potrdilo obe, saj sta nenazadnje tako prva kot druga predstavljali JNS. O prihodnjih senatorjih iz Dravske banovine bi potem odločili slovenski volilni upravičenci. Toda vodstvo stranke ni želelo poglobljati spora v lastnih

²¹⁶ Prav tam.

²¹⁷ Za namestnike prve trojice kandidatov so bili predlagani Janžekovič, Kalan in Gorišek.

²¹⁸ Za namestnike kandidatov Marušičeve liste so bili predlagani Pucelj, Režek in Jereb.

²¹⁹ Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*, str. 236.

²²⁰ *Slovenec*, 16. 1. 1935, *Razkol v slovenski JNS?*

vrstah. Na svojo pest je sestavilo novo listo Marušič-Kramer-Pucelj, ki sta se ji nato uklonila tudi oba slovenska tekmeča.²²¹

Ob zapletih s sestavo kandidatne liste JNS pa si je *Slovenec* privoščil objavo zvite dezinformacije v starem predšestojanuarskem slogu. Po beograjski seji predsedstva JNS je namreč zapisal, da naj bi Kramer sprva obljubil, da bo osrednjemu odboru JNS predložil tisto listo, ki bo dobila v Ljubljani večino. Sam je nato na glasovanju pogorel, zato naj bi »menjal svojo obljubo« in Beogradu predložil obe listi.²²² A glavni tajnik JNS po lastnih besedah ni ničesar obljubil in torej ni mogel ničesar menjati. Že v naslednji redni številki *Slovenca* je navedbo ostro zavrnil. Tudi katoliški list je njegov odmev tudi korektno objavil, a škoda je že bila storjena, in namen članka – očrniti v katoliških vrstah silno osovražene Alberta Kramerja – dosežen.²²³

*

Po sodni potrditvi obeh kandidatnih list, Žebotove in Kramer-Marušičeve, sta bila oba volilna bloka v Dravski banovini tudi uradno formirana. Boj za glasove, ki je že nekaj časa trajal, se je tedaj še siloviteje razvnel, volilna agitacija je dobila še širše razsežnosti. Franjo Žebot je marljivo »zbiral« glasove na terenu. Pet dni pred volilno nedeljo je prepričeval župane na Štajerskem in v Prekmurju. In to očitno precej bolj uspešno kot njegovi kranjski kolegi, saj je do tedaj pridobil 75 zanesljivih glasov in si obenem zaželel, »da bi Krajnci dobili vsaj 40«!²²⁴

Organizacija volilne udeležbe nekdanje SLS pa seveda ni slonela zgolj na plečih trojice kandidatov. Vanjo je dejavno posegel ves ustroj nekdanje stranke, na čelu s predsednikom in najožjim vodstvom. »Klerikalni generalni štab«, kakor ga je slabšalno imenovalo *Jutro*, je deloval kot dobro naoljen stroj.²²⁵ Nekdanji glavni tajnik stranke Franc

²²¹ Beograjska lista se je od Kramerjeve razlikovala le v predlaganih namestnikih. Ti so po novem postali Gorišek, Janžekovič in Puc. – *Slovenec*, 18. 1. 1935, *Težave okrog volitev dravskih senatorjev*; 20. 1. 1935, *Kako je nastala enotna JNS lista za volitev dravskih senatorjev*; *Jutro*, 15. 1. 1935, *Banovinska konferenca JNS za senatorske volitve*, 18. 1. 1935, *Oficielna kandidatna lista JNS za senatorske volitve*.

²²² *Slovenec*, 20. 1. 1935, *Kako je nastala enotna JNS lista za volitev dravskih senatorjev*.

²²³ *Slovenec*, 22. 1. 1935, odmev Alberta Kramerja na članek *Kako je nastala enotna JNS lista za volitev dravskih senatorjev*.

²²⁴ Poleg podpore županov si je Žebot prizadeval tudi za glas poslanca Pavliča, ki je bil sicer izvoljen na listi JNS, a je v svojih govorih v skupščini kritično napadal režim. – PAM, Anton Korošec, A. Š. 4, pismo Žebota Korošču z dne 28. 1. 1935.

²²⁵ *Jutro*, 2. 2. 1935, *Namen posvečuje sredstva*.

Gabrovšek je vodil korespondenco s terenskimi zaupniki in jim dajal navodila, odvetnik Natlačen je ukrepal ob prvotni razveljavitvi liste, nekdanji predsednik Korošec pa je na župane naslovil lastnoročno agitacijsko pismo s pomenljivo vsebino: »Gospod župan! Prosim Vas, da glasujete pri nadomestnih volitvah v senat, dne 3. febr. t. l., za nevtralno listo gospoda Žebota. Zagotavljam vam, da Vas radi tega nihče ne bo smel klicati na odgovor, pač pa bomo v bodoče mi o tem vodili račun – ne v Vašo škodo! Lepo pozdravljeni! Ljubljana, 31. 1. 1935, Dr. Anton Korošec.«²²⁶ S Koroščevim pismom in s kopico drugih letakov,²²⁷ sestavljenih v ljubljanski centrali, je nekdanja SLS »bombardirala« župane Dravske banovine.²²⁸

Hkrati s terensko agitacijo pristašev nekdanje SLS se je stopnjeval medijski pritisk na JNS. *Slovenec* je v zadnjih dneh pred volitvami redno obračunaval s tradicionalnimi nasprotniki in drzno napovedoval politične spremembe. Volitve v Senat naj bi bile »predznak boljših časov in lepe medsebojne urejenosti, ko bo med Slovenci nosilec narodne in državne politike namesto nekaterih samozvancev postalo zopet slovensko ljudstvo«! Dan, ko se bo to zgodilo, pa ni mogel biti daleč, saj naj bi že bilo jasno, »da danes zida na pesek, kdor še zida na JNS«.²²⁹ Vsedržavni stranki je *Slovenec* napovedal skorajšnji konec in ob tem v nepomirljivem slogu opozoril župane, naj le pazijo, kako bodo volili.²³⁰

Napadom katoliškega lista se seveda niso mogli izmakniti kandidati JNS, še zlasti ne Pucelj in Kramer. Pri prvem se je *Slovenecu* zdelo najbolj sporno, celo nezaslišano dejstvo, da bo v primeru njegove izvolitve v Senat postal poslanec Narodne skupščine njegov namestnik Hans Arko, kočevski Nemeč,²³¹ medtem ko je bil Kramer, »velemojster na politični šahovnici«, deležen pikrih vprašanj o svojih motivih za nastop na volitvah. Časnik se je poigraval z mislijo, da želi Kramer

²²⁶ Besedilo pisma je objavljeno v: Ahčin, *Spomini*, str. 127, faksimile Koroščevega rokopisa pa v: *Jutro*, 5. 2. 1935, »Ne bo v Vašo škodo...«.

²²⁷ Na župane je posebno pismo naslovil tudi kandidat Janez Štrcin. V njem je svoje morebitne volilce predvsem pozival k zanesljivi udeležbi na volitvah in jim s pomočjo laži odvrčal morebitne strahove. Tako je med drugim zapisal, da je v kratkem pričakovati nove občinske uprave z novimi možmi, kar seveda ni bilo res, saj so bile občinske volitve nedolgo pred tem, jeseni 1933. V letu 1935 je bilo sicer stvarno računati z volitvami v mestne občine, a je Štrcin to pomembno podrobnost zamolčal. – Besedilo pisma je objavljeno v: *Jutro*, 1. 2. 1935, *Stare klerikalne metode*.

²²⁸ *Jutro*, 2. 2. 1935, *Namen posvečuje sredstva*.

²²⁹ *Slovenec*, 27. 1. 1935, *Volitve v senat*.

²³⁰ *Slovenec*, 2. 2. 1935, *Kakršni ste, tako boste volili*.

²³¹ *Slovenec*, 1. 2. 1935, *Volitve v senat in jugoslovanska ideja*.

z vstopom v Senat na lagoden način pripeljati do poslanskega mandata svojega namestnika Ivana Tavčarja, a se je obenem šaljivo vprašal, če ob skorajšnjih skupščinskih volitvah gospodu Tavčarju to sploh koristi. Za tako kratko dobo bi namreč imel le nepotrebne izdatke, saj bi si moral zaradi potovanj z orient ekspresom v Beograd »nabaviti /.../ pižamo, spalno kučmo in spalne copate, brez katerih te ne pustijo v spalni voz«. ²³²

Slovenski del JNS ob tem seveda ni mogel sedeti križem rok. Na opozicijsko akcijo se je ostro odzval in v *Jutru* brezkompromisno napadel pristaše nekdanje SLS. V svojih komentarjih je razkrival taktiko in metode njihovega volilnega boja, se vedno znova obregnil ob »nevtiralnost«²³³ Žebotove liste in jim, kot je imel to v navadi, očital, da so »zakrknjeni nasprotniki jugoslovanske linije v naši državni politiki«. ²³³ »Povampirjeno SLS«, ki se je spet pojavila na političnem prizorišču, je obtožil, da je znova zašla na »stara polja političnega boja«. ²³⁴ Pri tem je posebej poudaril neprimernost Koroščevega agitacijskega pisma, kjer je prvak nekdanje SLS v sicer zmernem tonu grozil županom, da bodo v prihodnje o njihovem ravnanju »vodili račun«. ²³⁵ Na tem mestu dodajmo, da se je Ivan Ahčin v svojih spominih čudil »izredni umirjenosti in stvarnosti tega [Koroščevega, op. J. G.] poziva«. ²³⁶ To lahko pripišemo dolgotrajni in utrujajoči opozicijski drži nekdanje SLS, ki je nato ob otoplitvi političnih razmer želela nastopiti na vso moč. Upoštevaje obe oceni, opozicijsko in režimsko, pa se zdi, da je omenjena vrstica v Koroščevem pismu s stališča politične morale le preveč sporna – v kolikor lahko v politiki sploh omenjamo moralno.

V sklopu svojih predvolilnih člankov je *Jutro* razkrinkalo zanimiv agitacijski konstrukt nekdanje SLS. Tridesetega januarja je namreč *Slovenec* objavil vest, da je prispel v Maribor generalni inšpektor notranjega ministrstva Kuzmanović in »povabil na daljši sestanek g. Franja Žebota«. ²³⁷ Na pogovorih, ki se jih je pozneje udeležil še nekdanji minister Vesenjāk, se je inšpektor v ministrovem imenu zavzel za svobodne volitve. ²³⁸ Navzven nadvse korektno pisanje, ki pa ga je *Jutro* hitro spregledalo. Svojim bralcem je nemudoma pojasnilo pravo

²³² *Slovenec*, 20. 1. 1935, *Uganka visoke politike*.

²³³ *Jutro*, 2. 2. 1935, *Namen posvečuje sredstva*.

²³⁴ *Jutro*, 2. 2. 1935, *Nekaj potrebnih ugotovitev*.

²³⁵ *Jutro*, 2. 2. 1935, *Namen posvečuje sredstva*.

²³⁶ Ahčin, *Spomini*, str. 127.

²³⁷ *Slovenec*, 30. 1. 1935, *Generalni inšpektor notranjega ministrstva v Mariboru*.

²³⁸ *Slovenec*, 31. 1. 1935, *Generalni inšpektor notranjega ministrstva v Mariboru*.

Nekdanji mariborski poslanec in minister Ivan Vesenjaka, v času diktature kralja Aleksandra vidnejši politični akter iz vrst prepovedane Slovenske ljudske stranke. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

naravo Kuzmanovičevega obiska. Spričo že znanih ravnanj mariborskega sreskega načelnika Senekoviča, ki jih je *Jutro* seveda zamolčalo, je Žebot slednjega ovadil notranjemu ministru. Od tam so nato v Maribor poslali inšpektorja, »da pogleda, kaj je na stvari«. Ta je v svojih poizvedovanjih zaslišal tudi Žebota in Vesenjaka ter spoznal, da je ovadba nosilca opozicijske liste brez podlage. *Slovenec* je torej izpustil bistvene prvine zgodbe. Namen, ki ga je videlo tudi *Jutro*, je bil jasen: »Ljudje naj bi dobili vtis, kakor da je Žebot že z eno nogo v vladi, in naj bi se ga zato bali ter ga seveda volili«. ²³⁹

*

V vse bolj napetem političnem ozračju je Dravska banovina končno dočakala volilno nedeljo. Tretjega februarja 1935 so na edino volišče v banovini, na ljubljanski magistrat, ob osmi uri zjutraj začeli pristopati prvi volilci. Na takratnih volitvah jih je bilo precej manj kot na senatskih volitvah januarja 1932, saj se je bistveno zmanjšalo število županov. Po obsežni komasaciji občin jeseni 1933 jih je bilo le še 377. Skupaj z banskimi svetniki in narodnimi poslanci je bilo tako vseh volilnih upravičencev, ki bi tisto nedeljo lahko oddali svoj glas, 428. ²⁴⁰ Majhno število razmeroma predvidljivih glasov.

Nekdanja SLS je lahko z gotovostjo računala le na glasove županov, imenovani banski svetniki (z izjemo člana Boja Staneta Vidmarja) in poslanci JNS (z izjemo Alojzija Pavliča) ji seveda niso bili

²³⁹ *Jutro*, 1. 2. 1935, *Stare klerikalne metode*.

²⁴⁰ Seštevek vseh županov, banskih svetnikov in narodnih poslancev je sicer znašal 448, a ker po zakonu nihče ni smel voliti dvakrat – denimo oseba, ki je hkrati opravljala funkcijo banskega svetnika in župana –, je bilo volilcev 19 manj, torej 429. Poleg tega pa je v dneh po razpisu volitev umrl župan kočevske okoliške občine, kar je število volilcev zmanjšalo še za eno osebo, na 428.

naklonjeni. Toda tudi število tistih županov, ki bi utegnili glasovati zanj, ni bilo veliko. Na občinskih volitvah oktobra 1933 je nekdanja SLS osvojila le 54 občin, po ponovitvah v nekaterih občinah pa še dve dodatni, torej skupaj 56. Z učinkovito volilno agitacijo je strankin aparat sicer pregovoril še nekaj županov, ki pa niso mogli biti zagotovilo uspeha; Žebot bi namreč za vstop v Senat potreboval vsaj četrtno glasov – 107.²⁴¹ Če bi nekdanji SLS uspel preboj v Senat, bi ji uspel za las.

Žebotovi pristaši niso obupali do zadnjega. Vztrajno in neutrudno so agitirali tudi na sam volilni dan. Po pisanju *Jutra* so obkolili vsakogar, ki je zašel v bližino magistrata, in ga v svoji zavzetosti pregovarjali in vlekli na volišče. V njihovih rokah naj bi se tako našel tudi »postaran, malo naglušen očanec«, ki se je namenil na »glažek vinca« Pod skalco. »Bili so prepričani, da imajo v rokah kakega hribovskega župana, ki jim bo gladko nasedel.« A možakar seveda ni bil župan. Ko se je znašel pred volilno komisijo, naj bi prešerno odgovoril, da so ga »kar noter porinili« in da ni župan, pa tudi svetnik ne, ker da je »prevelik grešnik«.²⁴²

Ob osmih zvečer so se vrata volilnega lokala zaprla. Volitev je bilo dokončno konec. Kmalu zatem je predsednik volilne komisije razglasil izide, ki niso presenetili. Nekdanji SLS kljub vsem prizadevanjem ni uspelo. Ob visoki volilni udeležbi – glasovalo je 407 volilcev –, je opozicijska lista prejela 86 glasov, lista JNS pa 321.²⁴³ Žebotu je torej zmanjkalo 16 oziroma 21 glasov.²⁴⁴ Je bil to poraz ali zmaga?

Po interpretacijah nekdanje SLS lahko domnevamo, da je bila stranka »zadovoljna«. V uvodniku, ki ga je Ahčin objavil v *Slovincu* 6. februarja in ga nato povzel v svojih spominih, je pisalo, kako volilnega uspeha dejansko niso pričakovali. Če bi Žebotova lista prodrla, bi se zgodil »pravi čudež«. Osrednji namen vodstva nekdanje SLS zato seveda ni bil osvojiti senatorsko mesto, temveč vnovična »politična razgibanost v lastnih vrstah«. Ta namen naj bi po Ahčinu tudi doseglo in s tem pokazalo »svojo polno pripravljenost, da slovensko ljudstvo,

²⁴¹ Mandati pri senatskih volitvah so se delili po d'Hondtovem sistemu. Ob predpostavki, da bi se volitev udeležili vsi volilni upravičenci, bi Žebot potreboval omenjeno število glasov, s čimer bi se izenačil s tretjeuvrščnim kandidatom liste JNS. V tem primeru bi Žebotova lista prejela 107 glasov, lista JNS pa 321. Količnik pri deljenju s tri bi tako bil točno 107.

²⁴² *Jutro*, 4. 2. 1935, *Poraz zadnjih ostankov klerikalne vojske*.

²⁴³ Prav tam.

²⁴⁴ Pri udeležbi 407 volilcev bi Žebot potreboval 102 glasova za izvolitev, 16 več, kot jih je prejela njegova lista. Toda če domnevamo, da bi za JNS v vsakem primeru glasovalo 321 volilcev, bi Žebot potreboval glasove vseh 21 volilcev, ki niso prišli volit.

ki je po veliki večini slejkoprej politično eno z bivšo ljudsko stranko, odslej zopet aktivno sodeluje pri državni politiki«. ²⁴⁵

Korošec je 3. februarja 1935 nedvomno dokazal, da njegova organizacija še živi, da je trdna in učinkovita in hkrati pripravljena na sodelovanje v drugačni državni politiki, ki se je tedaj kazala v ravnanjih, še bolj pa v besedah Bogoljuba Jevtića. Podobno kot ob občinskih volitvah oktobra 1933 je znova prebudil in razgibal lastne vrste ter jim vlil upanja na težko pričakovane politične spremembe. Lahko se torej strinjamo, da so bili njegovi pristaši in on sam dejansko »zadovoljni«. Toda 3. februarja 1935 je tudi slovenski del JNS dokazal, da ima še vedno, kljub notranjim razprtijam in očitkom nekdanje SLS, vajeti Dravske banovine v svojih rokah.

Volitve v Narodno skupščino 5. maja 1935

Neposredno po nadomestnih volitvah v Senat, ko se razgrete politične strasti še niso uspeli ohladiti, je »kot blisk« počila vest, da je Namestništvo razpustilo Narodno skupščino, izvoljeno 8. novembra 1931. Po poročanju *Slovenca* se je novica »kot požar« razširila po vsej prestolnici, državi in tudi tujini. V Beogradu naj bi ljudje drveli iz kavarn in hiš na ulice ter izražali svoje zadovoljstvo. Med njimi se je baje našel tudi marsikateri narodni poslanec, ki je na novico gledal s pozitivne plati. »E, kaj hočeš, štiri leta pa smo le bili ...' so se šalili ... 'in zaslužili po 7500 Din na mesec ...' so drugi odgovarjali.« Katoliški list je »zasluge« za dejanje pripisal Jevtićevi vladi in njenemu »zasledovanju politike širših obzorij in vzajemnega sodelovanja vseh Jugoslovanov«. Njene »krepke kretnje« je navdušeno pozdravil ter v njih optimistično videl konec »more«. ²⁴⁶ V celostranskem članku, objavljenem 7. februarja na naslovnici, je v starem slogu s strastjo in slastjo podrobno opisal dogajanje in privoščljivo komentiral zbežanost in presenečenje poslancev.

Predčasna razpustitev skupščine in napoved novih volitev za 5. maj 1935 pa kljub domnevni »zgubljenosti« narodnih poslancev ni bila naključna in nepričakovana. Razumevanje notranjepolitičnih razmerij, ki ga je pokazala Jevtićeva vlada, je že nekaj časa dajalo vedeti, da nova vlada ne želi sodelovati z aktualno Narodno skupščino. Nena-

²⁴⁵ *Slovenec*, 6. 2. 1935, *Mi smo zadovoljni*; Ahčin, *Spomini*, str. 127–128.

²⁴⁶ *Slovenec*, 7. 2. 1935, *Skupščina razpuščena*.

zadnje je o njenih članih v javnosti vladalo prepričanje, da so »bolj postavljeni kot od naroda izvoljeni« in zato nadvse nepriljubljeni.²⁴⁷

Odkrito slovo od JNS februarja 1935 je tako celovito spremenilo politične razmere v državi in še posebej v Dravski banovini. Trdimo lahko, da je v jugoslovanskem političnem razvoju nastopil nov čas. Čas, ki je označeval konec poti JNS in nakazoval novo smer. Kakor se je pokazalo pozneje, si je Jevtić krčevito prizadeval, da bi bila nova doba resnično »njegova«, a naposled ni bila. Po volitvah se je njegov čas na stolčku prvega ministra iztekel in ga zato lahko označimo le kot prehodnega premierja, kot pomladnega znanilca sprememb.

Spremenjeno situacijo je bilo v tistih dneh čutiti povsod. *Slovenec* si je skoraj dnevno privoščil ostre komentarje in napade na JNS, ki si jih še nekaj mesecev prej ni bilo mogoče predstavljati. Stranki je denimo očital, da si je »prisvojila monopol na patriotizem«,²⁴⁸ čeprav je okrog sebe zbrala »vso slovensko nemškutarijo, ki je svoje dni prebiralala tistega vzornega 'Štajerca' in se je sedaj vsa naročila na nacionalne liste« ter jo zato razglasil za »breznacionalno«,²⁴⁹ Po svojem bistvu naj ne bi bila nič drugega kot »delniška družba za izkoriščanje Slovenije«,²⁵⁰ ki je kvarno vplivala na razvoj »zdravega in tvornega življenja« v državi in bi jo bilo še najbolj pametno razpustiti.²⁵¹ Na tako odkrite napade je liberalni tabor *Slovincu* seveda odgovoril, a je v svojem odzivu uporabil podoben diskvalifikacijski besednjak. V tistih dneh se je kakor nekoč znova razvnela časopisna polemika z neprikrito politično-oblastno naravo. *Jutro* je *Slovincu* očitalo »kanibalsko gonjo« proti JNS, »pomešano z ognjem in žveplom slepega sovraštva«. Pri tem je posebej poudarilo, da stoji za tem nekdanja stranka, »ki se je držala po razpadu Avstrije na svojem položaju v Jugoslaviji samo po naključju povojnih političnih prilik v naši državi in na račun politične lahkovernosti in špekulativnega računarstva gotovih predšestojanuarskih grup, ki so se borile v mejah predvojne Srbije za nadoblast«. Na tej podlagi je nato zadovoljno pribilo, da je bila po 6. januarju nekdanja SLS »kot nesodoben in v jugoslovanske prilike prav nič spadajoči političen element za vedno eliminirana ter proglašena za enega onih pojavov našega političnega življenja, ki so umetno zavirali normalni

²⁴⁷ Stojkov, *Opozicija*, str. 290.

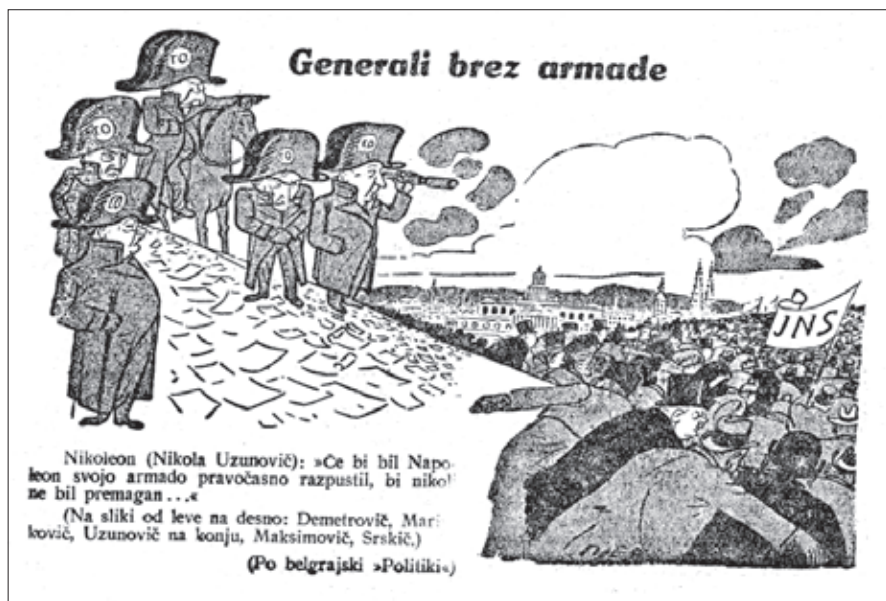
²⁴⁸ *Slovenec*, 13. 2. 1935, *Lažni patriotizem*.

²⁴⁹ *Slovenec*, 8. 2. 1935, *Breznacionalnost Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS)*.

²⁵⁰ *Slovenec*, 10. 2. 1935, *Kaj si bodo Slovenci zapomnili. Iz dobe samovlade Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS)*.

²⁵¹ *Slovenec*, 12. 2. 1935, *Jugoslovansko nacionalno stranko je treba razpustiti*.

potek konsolidacije notranjepolitičnih prilik v Jugoslaviji.«²⁵² *Slovenec* je na *Jutrovo* pisanje odgovoril že naslednji dan in v starem slogu vrnil udarec. Politiko JNS je razglasil za »fatamorgansko«, saj naj bi njenim članom pred očmi »lebdela konsolidacija države, pod njihovimi spretnimi rokami pa se je izpraznila v fatamorgano, čarobno mesto v rožnatih oblakih, ki je počasi izginjalo v naraščajočem političnem omrtvenju in gospodarskem kaosu.«²⁵³ Še dan pozneje pa je v novem *Slovenčevem* uvodniku hitel zabijati žebelj v krsto JNS tudi Ivan Ahčin, eden stebrov nekdanje SLS. O JNS je razmišljal kot o organizaciji, »kateri je na tem, da zbira okrog sebe ljudi brez karakterja, ali ki jih sili k izdajstvu njihovih načel in jih za to izdajstvo celo nagrajuje, takšna organizirana združba pa bo obstala le dotlej, dokler bo svojim pripadnikom nudila polno skledo.«²⁵⁴ V vse bolj razgibanem političnem vsakdanu je začel *Slovenec* objavljati celo karikature na račun JNS iz drugih časopisov. V eni od njih z naslovom *Generali brez armade* tako prinaša v napoleonske uniforme odete srbske politike iz vrst JNS – Demetrovića, Marinkovića, Uzunovića, Maksimovića in Srškića. Uzunović na

Leta 1935 se je v *Slovencu* po daljšem času spet pojavila politična karikatura. (*Slovenec*, 1935)

²⁵² *Jutro*, 14. 2. 1935, *Klerikalno besnenje na nacionalno fronto*.

²⁵³ *Slovenec*, 15. 2. 1935, *Stare sence in nov čas*.

²⁵⁴ *Slovenec*, 16. 2. 1935, *Domače stvari*.

konju, v vlogi »Nikoleona«, zre na bežečo množico pristašev JNS in pravi: »Če bi bil Napoleon svojo armado pravočasno razpusil, bi nikoli ne bil premagan ...«²⁵⁵

Poleg razdiralnih medijskih napadov je vsedrjavno stranko zadelo tudi konkretno dejanje predsednika vlade. Le nekaj dni po razpustitvi skupščine je namreč Jevtić objavil, da bo na skorajšnjih volitvah sam nosilec vladne kandidatne liste in ne strankarske liste JNS, s čimer se je kot član stranke odkrito oddaljil od njenega nepriljubljenega vodstva.²⁵⁶

V taki politični situaciji so se na mizah vodstev opozicijskih skupin znašla pomembna vprašanja: Kako ravnati 5. maja? Ali se volitev udeležiti ali ne? Ali se jih udeležiti na vladni listi ali oblikovati samostojno listo? Iskanje najboljšega odgovora je znotraj heterogene opozicije ponovno pokazalo njeno temeljno členitev na tri skupine, ki se je začela kristalizirati po marsejskem atentatu. Ena izmed njih je bila nekdanja KDK, druga nekdanji zemljoradniki in demokrati, tretja pa zveza nekdanjih SLS in NRS, ob kateri je zadržano stala še nekdanja JMO. Glede omenjenih vprašanj sta se najprej opredelili vodstvi zemljoradnikov in demokratov. Še pred formalno razpustitvijo skupščine sta ocenili, da so bile razmere tedaj bistveno drugačne kot jeseni 1931 in da abstinenca zato ne bi bila razumna. Začeli sta s predvolilno akcijo, katere cilj je bilo sodelovanje z nekdanjo KDK in postavitve skupne liste. Pri tem je še posebej pomenljivo, da se o pogovorih nista posvetovali z preostalo trojko iz beograjskega opozicijskega centra, marveč sta jo po uspešnem zaključku le postavili pred golo dejstvo. Opozicijski volilni blok je bil oblikovan,²⁵⁷ Korošec, Stanojević, Spaho in tovariši so se bili prisiljeni opredeliti – za pristop ali proti njemu. Zdi se, da je bil tak zaplet »revanš« radikalom za njihovo ravnanje ob oblikovanju Jevtićeve vlade in hkratni zemljoradniško-demokratski prevzem vloge zastavonoše srbske opozicije.²⁵⁸ V tistih dneh, v začetku februarja 1935, je tako nastala nova politična grupacija, ki je hitro dobila ime Združena opozicija.²⁵⁹

²⁵⁵ *Slovenec*, 22. 2. 1935, *Generali brez armade*.

²⁵⁶ Po drugi strani pa velja dodati, da je na svojo listo brez zadržkov sprejemal tudi ekspozirane pripadnike JNS. – Stojkov, *Opozicija*, str. 291.

²⁵⁷ *Slovenec*, 9. 2. 1935, *Odmev naših volitev v Franciji*.

²⁵⁸ Stojkov, *Opozicija*, str. 293–297.

²⁵⁹ Več o Združeni opoziciji, njenem nadaljnjem razvoju in naravi gl. v: Mira Radojević, *Udružena opozicija 1935–1939*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1994.

Skupina se je še isti mesec začela dogovarjati z preostalo opozicijsko trojico o morebitnem sodelovanju in razširitvi liste. Nekdanjo SLS je zastopal Korošec, ki je podobno kot Spaho kazal »naklonjenost« do pristopa k Združeni opoziciji. Toda njegovo načelno stališče ni bilo povsem brezpogojno in brez zadržkov. S pristopom se je strinjal le v primeru, če bi se za ta korak odločili tudi njegovi zavezniki radikali. Svojo »naklonjenost« je zato vezal na paketni sporazum in odločitev povsem prepustil Stanojevičevi skupini, ki pa na nad pristopom ni bila navdušena. Nasprotno. Stanojević je obema srbskima opozicijskima voditeljema naravnost dejal, da je sporazum z Mačkom napačna in prenačljiva poteza. Pogovori se tako niso izšli, nekdanji SLS in NRS sta ostali izven bloka Združene opozicije. Za udeležbo na volitvah znotraj opozicijske skupine se je zaradi vzdušja med volilnim telesom v Bosni in Hercegovini pozneje odločila le nekdanja JMO.²⁶⁰

Vzporedno s pogajanjem z Davidovičem in Jovanovićem so hkrati potekala tudi dogovarjanja nekdanjih NRS, SLS in JMO s predsednikom vlade o sodelovanju na njegovi listi. Jevtić je na eni strani želel okrepiti svoje položaje in preprečiti nadaljnje povezovanje opozicije, opozicijska vodstva pa na drugi strani niso želela zamuditi volilne priložnosti.²⁶¹ Toda pogajanja tudi tedaj, podobno kot pri oblikovanju vlade, niso bila uspešna. Jevtić na večje kompromise ni bil pripravljen.²⁶² Vodstvo radikalov je v nastali situaciji nato predlagalo še zadnjo možnost, ki bi opozicijski trojki, v političnih krogih imenovani Narodna zajednica, omogočila aktivno udeležbo na volitvah – oblikovanje samostojne liste nekdanjih NRS, JMO in SLS.²⁶³ A ideja ni naltela na razumevanje ne pri Korošču ne pri Spahu. Oba sta ocenila, da bi bilo to preveč »škodljivo in nevarno« za njun lasten politični ugled. Raje sta predlagala sporazum o abstinenci vseh predšestojanuarskih strank.²⁶⁴ Ko tudi ta ni bil sklenjen, nadaljnega manevrskega prostora za Korošca več ni bilo.²⁶⁵ Prvega marca 1935 je tako zapisal, da je s

²⁶⁰ Stojkov, *Opozicija*, str. 298–299.

²⁶¹ Prim. Stojkov, *Opozicija*, str. 299.

²⁶² Prim. *Slovenec*, 12. 2. 1935, *Gosp. Jevtić bo nosilec vladne vsedržavne liste*. Korošec naj ne bi verjel v uspeh pogajanj z Jevtićem in naj bi k njim pristopil zgolj na pritisk ljubljanskega vodstva. – Ahčin, *Spomini*, str. 134.

²⁶³ O pogajanjih so obširno poročali beograjski listi. Njihovo pisanje je povzelo *Jutro*, 12. 2. 1935, *Uvodna volilna kampanja je v polnem teku*.

²⁶⁴ Stojkov, *Opozicija*, str. 299.

²⁶⁵ V predvolilnem času se je po Ahčinovem pričevanju znotraj slovenske JNS porodila ideja o sodelovanju z nekdanjo SLS »v gospodarskih stvarih«, nad katero pa Korošec ni bil navdušen. Dejal naj bi, da je stvar »politična in nima smisla, da se kompromitiramo z ginečo JNS. Politika se bo razvijala v drugo smer, kakor želi JNS.« – Ahčin, *Spomini*, str. 132–133.

prijatelji »podvzel /.../ ponovno vse korake, kako bi se nam moglo na časten način omogočiti sodelovanje z vlado g. Jevtiča. Čeprav smo bili do skrajnosti popustljivi, se nam to ni posrečilo. Radi tega ne mislimo, ne jaz ne moji ožji prijatelji kandidirati in to ne na vladni pa tudi ne na kaki drugi listi. V volivnem boju bomo ostali korektni in lojalni napram državi, volivne borbe same se pa ne udeležimo.«²⁶⁶

Odločitev vrha nekdanje SLS o volilni abstinenci pa tedaj ni bila sprejeta enoglasno in brez težav. Vodstvo nekdanje stranke se je ob tem vprašanju zapletlo v ostre spore, ki so odločno razjedali njeno enotnost. Kljub Koroščevi nesporni avtoriteti sta se mu po robu postavili dve struji. Na eni strani skupina okrog Andreja Gosarja in Ivana Vesenjaka, na drugi pa skupina okrog Marka Natlačena in Frana Kulovca.²⁶⁷ Obe sta želeli izkoristiti politični trenutek in se udeležiti volitev, prva »po sigurnejši poti«, na listi predsednika vlade Jevtiča, drugi pa po ostri in načelni opozicijski poti, na listi Vladka Mačka. *Jutro* je razprtije v katoliških krogih privoščljivo komentiralo, da »klerikalci ne vedo kam« in da »nasprotstva med klerikalnimi voditelji in njihova pogajanja na vse strani seveda prinašajo seboj opasnost, da eni in drugi obsedijo med dvema oziroma več stoli. 'Politika' poudarja, da klerikalni pristaši nikakor ne vzdržijo več v abstinenci in pritiskajo na svoje prvake, da se odločijo za pozitivno pot.«²⁶⁸ Slovenski liberalci so ob spremljanju dogajanja med svojimi domačimi političnimi nasprotniki še opazili, da ima t. i. linija »treznih politikov« nekdanje SLS zelo težavno delo, saj poseduje »nepomirljiva struja še vedno skoraj ves organizacijski in agitacijski aparat v svojih rokah in gospodari tudi v klerikalnem časopisju.«²⁶⁹

V takem položaju, v senci Koroščeve »nepomirljive« struje, se je Gosar-Vesenjakova skupina začela ločeno in na lastno pest dogovarjati o volilnem nastopu na vladni listi. Njena osrednja člana sta se 2. in 3. marca večkrat sestala z Jevtičevima pooblašcencema – ministrom Marušičem²⁷⁰ in senatorjem Pucljem –, vendar tedaj še niso dosegli

²⁶⁶ PAM, Anton Korošec, A. Š. 4, koncept pisma z dne 1. 3. 1935.

²⁶⁷ *Tagespost*, 12. 3. 1935, *Spaltung der Slowenischen Volkspartei?*

²⁶⁸ *Jutro*, 20. 2. 1935, *Postavljanje kandidatov je v polnem teku.*

²⁶⁹ *Jutro*, 23. 2. 1935, *V Ljubljani 18.500 volilcev.*

²⁷⁰ Minister Marušič, prvi Jevtičev človek v Dravski banovini, je v govoru na izredni skupščini sreske organizacije JNS za srez Ljubljana – okolica javno ugotavljal, da je bilo vse polno ljudi, »ki so bili nezadovoljni s politiko abstinence nekdanjih mogočnikov v Sloveniji. Korošec in njegovi prijatelji so sami uvideli, da jih ta politika vodi v gospodarsko propast, a sedaj ne vedo kam bi. Zato moramo pri teh volitvah pridobiti vse tiste ljudi, ki so voljni sodelovati na vladinem programu /.../ Vabim vse brez izjeme, da stopijo z nami v kolo.« – *Jutro*, 3. 3. 1935, *Minister dr. Marušič o volilni situaciji.*

končnega dogovora. Očitno naj bi bilo le to, da želi Vesenjalkova²⁷¹ »štajerska oportunistična skupina /.../ za vsako ceno na Jevtićevo listo in smatra, da je treba vsa politična vprašanja odgoditi na kasnejši čas.«²⁷² Pogajanja so se nadaljevala in teden pozneje že dobila jasnejše oblike. Skupina se je uspela načelno dogovoriti za osem mandatov v Dravski banovini, k čemur pa ni moč šteti Vesenjaka, ki je vodil neko »posebno akcijo«.²⁷³ Zdi se, da je svojo akcijo pozneje združil z Gosarjevo skupino, saj je bilo po podatkih srbskega lista *Vreme* še en teden pozneje Gosarju in Vesenjaku obljubljenih devet mest.²⁷⁴

Ločena pogajanja dela nekdanjih članov SLS z Jevtićem so pri Korošču in njegovih somišljenikih seveda naletela na nerazumevanje in povzročila »razočaranje«. Nekdanji stranki je nenazadnje grozilo nevarno krhanje. Korošec je moral nujno ukrepati in »disciplinirati«²⁷⁵ svoje vrste. Tako Gosarju kot Vesenjaku je poslal pismo, v katerem ju je ostro grajal in jima zagrozil z izključitvijo. Po mnenju dopisnika graškega lista *Tagespost* se je tedaj zdelo, da obstaja resna nevarnost cepitve stranke.²⁷⁶ Razmere so bile še toliko bolj zapletene zaradi že omenjenih dejanj Natlačena in Kulovca, ki sta se v Zagrebu pogajala o kandidaturi na Mačkovi listi. Njuno delovanje naj bi celo potekalo v soglasju z »ostalimi klerikalci«, nezadovoljnimi s Koroščevo taktiko.²⁷⁷ Nedvomno napeti in razburkani odnosi v nekdanji SLS, ki so že oznanjali razkol,²⁷⁸ pa so se tedaj kljub vsemu otoplili. Zdi se, da znotrajstrankarska opozicija ni želela tvegati preveč in razbiti organizacije. Pogledi so se znova poenotili, Koroščev vpliv je prevladal. Večina članov vod-

²⁷¹ Eden izmed stebrov mariborske SLS, Franjo Žebot, je kandidaturo v Mariboru ponujal tudi aktualnemu finančnemu ministru Stojadinoviću, a jo je ta vljudno zavrnil. – ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 58/369, prepis pisma Stojadinovića Žebotu z dne 2. 3. 1935.

²⁷² *Jutro*, 5. 3. 1935, *Najnovejše kandidature v Dravski banovini*.

²⁷³ *Jutro*, 9. 3. 1935, *Zahteve po stanovskih poslanskih kandidaturah*. Ruda Jurčec podaja v svojih spominih drugačno razlago Vesenjalkove akcije. Celotno zgodbo z mariborsko kombinacijo naj bi si zamislil in prek urednika *Slovenskega gospodarja* Januša Golca tudi izpeljal sam Korošec. Z njo naj bi hotel Jevtiću vrniti žalitev, ki jo je utrpel sam ob neuspešnih pogajanjih z njim, hkrati pa je tudi pokazal, kdo je gospodar v Sloveniji. – Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 69–75.

²⁷⁴ *Jutro*, 15. 3. 1935, *Volilno gibanje*; 16. 3. 1935, *Državnih list bo pet*.

²⁷⁵ *Jutro*, 12. 3. 1935, *Novi kandidatski predlogi v Dravski banovini*.

²⁷⁶ *Tagespost*, 12. 3. 1935, *Spaltung der Slowenischen Volkspartei*.

²⁷⁷ *Tagespost*, 13. 2. 1935, *Die Taktik der Slowenisch-klerikalen*.

²⁷⁸ Po pisanju novonastalega Marušičevega časopisa *Glas naroda* so znotraj nekdanje SLS obstajale štiri struje – prva, ki je zagovarjala sodelovanje v političnem življenju, a na temelju »starega številčnega stanja bivših strank«, druga, ki je bila za vzpostavitev stanja pred 6. januarjem 1929, tretja, ki je sploh nasprotovala posebni katoliški stranki, in četrta, ki je bila za vsako sodelovanje. Tej naj bi pripadal tudi Korošec. Taka shema nekoliko poenostavlja prave razmere, hkrati pa je deloma tudi napačna. Uvrščanje Korošča v »pozitivno« strujo je najbrž bilo izraz zavedanja pomena nekdanje SLS in (v luči spora Marušič-Kramer) tudi poskus političnega zbližanja. – *Glas naroda*, 27. 4. 1935, *Dr. Anton Korošec in abstinenca*.

stva se je opredelila za njegovo abstinenčno politiko, zaradi česar sta od svoje pobude odstopila tudi Natlačen in Kulovec.²⁷⁹ Prav tako se je svojim načrtom odpovedal Gosar,²⁸⁰ svojo kandidaturo pa je naposled umaknil še Vesenjaj.²⁸¹ Nekdanja SLS je abstinirala, čeprav velja dodati, da se je kljub vsem naporom vodstva nekaj njenih nekdanjih članov le odločilo za udeležbo na volitvah.²⁸²

*

Na vedro nedeljo, 5. maja 1935, so se v vsej državi na voliščih pomerile štiri liste – lista predsednika vlade Jevtića, Maček-Davidovićeve lista Združene opozicije, Ljotičeva lista in lista nekdanjega prvega ministra Maksimovića. Nekdanja SLS je abstinirala, k čemur je s »ploho letakov«²⁸³ pozvala tudi svoje somišljenike. Legitimitete nekdanje stranke v volilnem telesu tako ponovno, kakor vselej v tridesetih letih, ne moremo natančno izmeriti.²⁸⁴ Njena podpora se je vnovič skrivala v tistem odstotku volilnih upravičencev, ki ni prišel v volilne lokale. Toda kljub omenjenemu dejstvu in kljub temu, da je vlada ponaredila volilne izide,²⁸⁵ je bil sam izid v Dravski banovini nadvse poveden. Volilna udeležba je bila najnižja v celotni državi in ni dosegla 50 %.²⁸⁶ Po Ahčinovih besedah je »po splošni sodbi« dejansko bila celo manjša kot četrtinska.²⁸⁷

²⁷⁹ Stojkov, *Opozicija*, str. 300.

²⁸⁰ Prim.: Ahčin, *Spomini*, str. 134, 136.

²⁸¹ *Slovenec*, 5. 4. 1935, *Iz domače politike*. Vesenjaj je Korošču v pismu pojasnil, da je »psihozna takozvane aktivnosti zajela vso bivšo našo Štajersko in velik del Kranjske«. V takih razmerah je bilo treba nekaj storiti, zaradi česar se je odločil za kandidaturo. Pri tem pa je poudaril, da kljub vsemu brezpogojno priznava avtoriteto vodje nekdanje SLS. Hkrati s pismom mu je poslal tudi preključno izjavo, za vsak primer, če bi bil Korošec prepričan, da je mandat »felonija nad Vami in nad našo stvarjo«. – PAM, Anton Korošec, A. Š. 1, pismo Vesenjaj Korošču.

²⁸² Pristaši nekdanjih SLS in slovenske NRS, ki so kandidirali na Jevtićevi listi, so bili: Veble, Klar, Koce, Šemrov, Kersnik, Gajšek, Brenčič in Pevc. – *Domoljub*, 20. 10. 1937, *O naših slovenskih poslancih*. Ko so Miho Brenčiča prepričevali, naj le ne kandidira, je zgolj neomajno ponavljal, da »ljudje hočejo, treba okraju pomagati, da Vi [Korošec, op. J. G.] niste dovolj informirani, da ga je stranka izigrala«. – PAM, Anton Korošec, A. Š. 4, pismo Korošču z dne 2. 3. 1935.

²⁸³ *Jutro*, 4. 5. 1935, *Zadnji dan volilne borbe*.

²⁸⁴ Tudi v drugi polovici tridesetih let, ko je bila nekdanja SLS na oblasti, volilni izid ne podaja natančne podpore, ki jo je ta imela v volilnem telesu. Tedaj je namreč povsem obvladovala Dravsko banovino in zato zlahka zlorabljala uzakonjeno javno glasovanje v svoj prid.

²⁸⁵ Stojkov, *Opozicija*, str. 311.

²⁸⁶ Poslanec iz vrst JNS Režek je na podlagi volilne statistike na zanimiv način izračunal stvarno podporo nekdanje SLS. Dejal je, da je bila na volitvah leta 1927 volilna abstinenca 35-odstotna in da torej tedaj, leta 1935, vseh, ki niso prišli na volišča, ni mogoče šteti za pristaše nekdanje SLS. Po njegovem sklepanju je Koroščevo stranko podpiralo zgolj toliko volilcev, kolikor je znašala razlika med abstinenco leta 1927 in leta 1935 (51 % – 35 % = 16 %). Režek je sicer dejal, da ima nekdanja stranka 18-odstotno podporo, a se je najbrž zmotil v računu, razlika je namreč le 16 odstotnih točk. – *Jutro*, 15. 6. 1935, *Načelna razprava*.

²⁸⁷ Ahčin, *Spomini*, str. 141.

Zmagovalna lista seveda ni bila presenečenje. Po uradnih podatkih je velika večina mož, ki so prišli na volišča Dravske banovine, oddala glas za Jevtića. Ljotičeva in še zlasti Maksimovičeva lista nista dosegli vidnejšega rezultata, nasprotno pa je lista Združene opozicije dosegla razmeroma soliden uspeh. Slovenski volilci so ji od skupno 29 mandatov namenili dva. V državnem merilu, kjer je bila zaradi volilne udeležbe številnega dela izvenparlamentarne opozicije abstenenca le 26 %, je z 61 % glasov prav tako triumfiral Jevtić, čeprav je Združena opozicija prejela 37 %.²⁸⁸ Volilni zakon, ki je bil leta 1933 le v manjši meri noveliran,²⁸⁹ je namreč še vedno favoriziral zmagovalca volitev. Jevtiću so od 370 poslanskih mest tako pripadla 303, Mačku in tovarišem pa le 67.

Rezultati volitev v Narodno skupščino 5. maja 1935, zbrani kumulativno po srezih. Poudariti je treba, da pričujoči podatki podajajo le približno sliko o volilnem izidu. Tedaj objavljene številke se namreč v majhni in nebistveni meri razhajajo (gl.: *Jutro*, 7. 5. 1935, *Dravska banovina*; *Slovenec*, 7. 5. 1935, *Uradni izidi nedeljskih volitev*). Čeprav tabela temelji na podatkih državne agencije Avala (objavljenih v zgoraj citiranem *Slovenecu*), tako ne odraža povsem točnega stanja, temveč ga le ilustrira (zaradi tega se tudi seštevki glasov ne ujemajo). Po uradnih sumarnih podatkih Banske uprave Dravske banovine je bilo vseh volilnih upravičencev 318.472, oddanih glasov pa 151.846. Jevtičeva lista je prejela 125.178 glasov, Maček-Davidovičeva 22.510, Ljotičeva 2.513 in Maksimovičeva 44. Neveljaven je bil 1.601 glas (*Slovenec*, 8. 5. 1935, *Po volitvah*). V uradni objavi izida volitev v *Službenem listu Dravske banovine* je podan le zbirni rezultat za vso državo in seznam izvoljenih poslancev iz Dravske banovine (*Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 45/6 1935, *Izid volitev*).

²⁸⁸ Stojkov, *Opozicija*, str. 311.

²⁸⁹ Gl.: Stojkov, *Opozicija*, str. 290.

KORAKI K VRNITVI NA OBLAST

MARIBORSKO VOLILNO OKROŽJE	ŠTEVILO VOLILNIH UPRAVI- ČENCEV	ŠTEVILO ODDANIH GLASOV	KANDIDATNA LISTA			
			JEVTIĆ	MAČEK- -DAVIDOVIĆ	LJOTIĆ	MAKSIMO- VIĆ
Brežice	9.893	5.372	2.936	1.515	921	0
Celje	17.797	7.991	5.507	2.451	13	0
Dolnja Lendava	10.859	5.853	4.527	1.133	3	0
Gornji Grad	4.940	2.004	1.694	310	0	0
Konjice	5.485	2.825	2.649	165	11	0
Laško	11.030	4.099	3.024	981	94	0
Ljutomer	10.379	4.867	4.436	429	2	0
Maribor – desni breg	14.489	6.101	5.963	134	4	0
Maribor – levi breg	23.208	15.771	15.397	278	96	0
Murska Sobota	15.919	9.226	6.327	2.448	3	0
Prevalje	8.681	3.230	2.997	231	2	0
Ptuj	19.340	8.059	7.239	734	84	2
Slovenj Gradec	7.602	3.726	2.896	784	46	0
Šmarje	11.677	5.665	2.683	2.981	1	0

LJUBLJANSKO VOLILNO OKROŽJE	ŠTEVILO VOLILNIH UPRAVI- ČENCEV	ŠTEVILO ODDANIH GLASOV	KANDIDATNA LISTA			
			JEVTIĆ	MAČEK- -DAVIDOVIĆ	LJOTIĆ	MAKSIMO- VIĆ
Črnomelj	4.069	2.952	1.487	1.465	1	1
Kamnik	10.267	5.344	5.226	209	0	0
Kočevje	11.141	5.248	4.831	414	1	1
Kranj	15.658	3.722	3.679	27	16	0
Krško	14.175	6.862	5.201	1.564	96	1
Litija	10.577	4.121	3.387	196	537	1
Logatec	7.706	3.394	3.011	344	40	0
Ljubljana – okolica	20.729	8.757	8.315	109	232	21
Metlika	2.754	1.867	1.338	530	7	0
Novo mesto	13.085	6.972	4.451	2.541	31	0
Radovljica	10.459	4.329	4.193	9	127	0

SLS POD KRALJEVO DIKTATURO

LJUBLJANSKO VOLILNO OKROŽJE	ŠTEVILO VOLILNIH UPRAVI- ČENCEV	ŠTEVILO ODDANIH GLASOV	KANDIDATNA LISTA			
			JEVTIĆ	MAČEK- -DAVIDOVIĆ	LJOTIĆ	MAKSIMO- VIĆ
Ljubljana – mesto	18.992	12.864	12.489	198	169	17
SKUPAJ V DRAVSKI BANOVINI	310.911	151.221	125.883	22.180	2.537	44
SKUPAJ V % OD ŠT. VOLIL. UPRAVIČ. V DRAVSKI BANOVINI	100 %	49 %	40 %	7 %	1 %	–

VRNITEV NA OBLAST

Jevtićev padec in oblikovanje vlade Stojadinović-Korošec-Spaho

Po 5. maju 1935 je postalo dokončno jasno, da vlada Bogoljuba Jevtića, »velika zmagovalka« pravkar izvedenih volitev, kljub vsemu ne uživa podpore volilnega telesa. Spravno leporečje ministrskega predsednika iz decembra 1934 se je namreč kmalu sprevrglo v nepomirljiva oblastniška dejanja. Nasilje ob volitvah, ponarejanje izidov, policijske metode vladanja in blatenje opozicije so »najodgovornejšim državnim faktorjem« dajali vedeti, da Jevtić ni pravi človek na pravem mestu. Še zlasti ne zato, ker je v predvolilni kampanji skupaj s svojimi kandidati označeval Mačka in njegove pristaše kot separatiste in celo pomočnike Aleksandrovih atentatorjev.¹ Taka politika seveda ni vodila v smer nujnega in potrebnega sporazuma, zaradi česar so se njenim protagonistom začela »izmikati tla pod nogami«.² Poleg tega pa je tedaj tudi obstajala realna »nevarnost«, da Jevtić s svojimi somišljeniki ustanovi lastno stranko. Rezultanta vseh omenjenih razlogov je kazala v jasno smer – Jevtića je bilo treba odstraniti.³

Osrednjo vlogo pri oblikovanju najvišje državne uprave so tedaj imeli knez Pavle, general Petar Živković in Milan Stojadinović. Ti so se takoj lotili organiziranja zarote ter začeli iskati možnost in trenutek, ko bi lahko izzvali krizo Jevtićevega kabineta. Obenem so razmišljali tudi o alternativni zanj, o novem ministrskem predsedniku in novi vladni kombinaciji. Pri tem je bilo že spočetka jasno, da na Mačka in Združeno opozicijo niso želeli in niti mogli računati. Zanje je bila njena politika

¹ Stojkov, *Opozicija*, str. 318.

² Bojan Godeša – Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999, (dalje: Ahčin, *Spomini*), str. 142.

³ Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, (dalje: Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*), str. 13.

veliko »premeška« in tradicionalno profrancoska. Po drugi strani pa na hiter dogovor tudi Maček sam ne bi bil pripravljen, saj bi vztrajal na predhodnem sporazumu o notranjem preoblikovanju države. V soteski med dvema nasprotujočima taboroma, Jevtičem in Združeno opozicijo, je tako postala najbolj realna in sprejemljiva možnost, ki je bila v ozadju prisotna že dalj časa – oblikovanje vlade nekdanjih NRS in SLS s sodelovanjem nekdanje JMO.⁴

Na pogovorih o udejanjenju te povezave, ki so potekali med knezom Pavletom, Živkovičem in Stojadinovičem, naj bi knez namestnik že takoj na začetku ponudil mandat Stojadinoviču, vendar se je ta po lastnih besedah vljudno in previdno umaknil Živkoviču. V tem je videl »prehodno rešitev«, saj je bil prepričan, da se bo generalu »zagnusila borba s civili in politiki, kot že prej, in bo nato on sam prepustil mestu« njemu. Toda spletkarski Živković se s tem ni strinjal. Predlagal je Stojadinoviča, pri čemer je nato ostalo. Na istem sestanku so se še dogovorili o tehniki rušenja Jevtića. Stojadinović bi naj kot finančni minister odstopil, k temu nagovoril še dva ali tri druge ministre in posledično izzval delno krizo vlade, katero bi nato preoblikovali v krizo celotnega kabineta.⁵

Vzporedno z zakulisnimi zarotniškimi igrami Pavleta, Živkovića in Stojadinovića so potekala tudi Jevtičeva skrajna prizadevanja za ohranitev položaja. Nekaj mesecev pozneje sta jih poleg drugega jugoslovanskega časopisja⁶ razkrila tako *Slovenec* kot *Jutro* in v nekoč up zbujujočem politiku ter njegovem slovenskem sodelavcu Dragu Marušiču prepoznala organizatorja »fašističnega pokreta«, celo snovalca jugoslovanske različice SS.⁷ Jevtić je namreč po volitvah »ukazal sestaviti spisek njemu neljubih političnih oseb, ki naj bi se internirale v nekem koncentracijskem taboru na jugu,«⁸ hkrati pa organiziral lastne uniformirane borbene oddelke po zgledu hitlerjevskih enot, imenovane Domoljubna mladinska fronta (Patriotski Omladinski Front – POF).⁹

⁴ Stojkov, *Opozicija*, str. 318–319; isti, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 14–15.

⁵ Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970, (dalje: Stojadinović, *Ni rat ni pakt*), str. 303–305.

⁶ Gl.: *Slovenec*, 4. 7. 1935, *Bivši režim je nameraval internirati nad 100 politikov*.

⁷ *Slovenec*, 9. 7. 1935, »Pof« udarne čete.

⁸ *Slovenec*, 7. 7. 1935, *Konfinacijski ukaz bivšega režima in – »Glas naroda«*. Besedilo ukaza je objavil *Slovenec*, 10. 7. 1935, *Tajne petorke*, pa tudi Ahčin v svojih spominih na str. 142.

⁹ *Slovenec*, 9. 7. 1935, »Pof« udarne čete; *Jutro*, 15. 7. 1935, »Pof« obstoja!; Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Anton Korošec, A. Š. 3, Patriotski omladinski front; Ahčin, *Spomini*, str. 145.

Na listi njegovih nasprotnikov in morebitnih taboriščnikov iz Dravske banovine so se znašli zlasti pristaši nekdanje SLS, ob njih pa tudi drugi nasprotniki Jevtića in Marušiča, denimo dr. Kramer.¹⁰

Nadaljnji razvoj dogodkov je navkljub Jevtićevim akcijam potekal povsem v skladu s Pavletovim in Stojadinovićevevim načrtom. Na seji vlade 20. junija 1935 je Stojadinović družno z ministroma Milanom Vrbanićem in Markom Kožuljem odstopil.¹¹ Nastala je vladna kriza, ki se je iztekla v odstop celotnega kabineta. Novi premier in zunanji minister je postal Stojadinović, ključni osebi nove vladne kombinacije pa še Korošec in Spaho.

Štiriindvajsetega junija ob petih popoldne je nova vlada svečano prisegla¹² in tako formalno začela novo etapo v jugoslovanskem političnem življenju.¹³ Režim JNS je padel, nastopil je čas dotedanje opozicije. Korošec se je zavihtel na položaj notranjega ministra, Spaho je postal minister za promet, nepogrešljivi Živković pa je prevzel resor vojske in mornarice.¹⁴ Dan po imenovanju vlade, 25. junija 1935, je češkoslovaški konzul v Splitu in Koroščev prijatelj iz »hvarskih dni« Vlado Smolčić poslal vodji nekdanje SLS pismo, v katerem mu je čestital »za mojstrsko izveden *arrangement* in dognano izvedeno spremembo. Da se veselimo, to veste tudi sami, da pa je tudi opozicija uvidela, da ste mojster in da ste imeli prav, je pojav, ki me zelo zadovoljuje. Pokazalo se je, da je bila Vaša politika točno prognozirana in pravilna.«¹⁵

Ponovna vrnitev nekdanje SLS na oblast je, razumljivo, pomenila pomemben premik znotraj njenih vrst. Ahčin se je v *Slovenecu* evforično razpisal o navdušenju in radosti, o velikih nalogah, ki jih je prevzela nase nova vlada, »da zabriše zle brazde, ki so jih orala nad njimi

¹⁰ *Slovenec*, 10. 7. 1935, *Tajne petorke*. Po poročanju *Jutra* je bilo v Ljubljani v prvi seriji določenih 31 »političnih ferialcev«. – *Jutro*, 10. 7. 1935, *Pif, paf, pof!*

¹¹ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 306.

¹² *Slovenec*, 25. 6. 1935, *Vlada narodnega zaupanja*.

¹³ Pri tem jo je podpirala skupščina, izvoljena na petomajskih volitvah, v glavnem na Jevtićevi listi. O začetnem odnosu vlada – skupščina gl.: Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 45–46.

¹⁴ Korošec je bil sprva tudi edini predstavnik nekdanje SLS v vladi. Ostala ministrstva so prevzeli: Svetozar Stanković (kmetijstvo), Nikola Preko (socialno politiko in narodno zdravje), Ljudevit Auer (pravosodje), Miloš Bobić (gradbeništvo), Milan Vrbanić (trgovino in industrijo), Dušan Letica (finance), Dobrivoje Stošević (prosveto), Ignjat Stefanović (gozdove in rudnike) in Mirko Komnenović (telesno vzgojo). Šefkija Behmen in Đuro Janković sta postala ministra brez portfelja. – Arhiv Srbije i Crne gore (ASCG) 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc.1/4, *Ukaz o imenovanju nove vlade*.

¹⁵ PAM, Anton Korošec, A. Š. 5, pismo Smolčića Korošču z dne 25. 6. 1935.

Po smrti kralja Aleksandra leta 1934 in padcu režima vsoedržavne Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1935 je ključne politične niti v državi vlekla naslednja trojica: knez Pavle, Anton Korošec (desno ob njem) in Milan Stojadinović (v ozadju na levi). (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

zadnja leta«. ¹⁶ Natlačen je avgusta v Komendi celo rekel: »/S/en kresne noči /se je/ izpolnil, odtod naše sproščenje, da spet svobodno dihamo.« ¹⁷ Toda na tako opevano veselje, ki so ga izražali veljaki nekdanje SLS, je velikokrat legla senca ostrega očitka, dvom, da je »najbolj slovenska stranka« zatajila slovenstvo ¹⁸ in podlegla jugoslovanstvu.

Vlada Milana Stojadinovića. Na sredini stoji njen predsednik, srbski radikal Stojadinović, levo sedi prvak nekdanje Slovenske ljudske stranke, Anton Korošec, desno pa prvak nekdanje Jugoslovanske muslimanske organizacije, Mehmed Spaho. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Vstop v vlado, ki je temeljila na Aleksandrovi septembrski ustavi, je dejansko pomenil odklon od programskih smernic nekdanje SLS, začrtanih na silvestrovo 1932. Javna izvijanja in pojasnjevanja, kako temu le ni povsem tako, so s pomočjo »raznih znanstveno in pravno nevzdržnih skovank« le potrjevala »zadrego« pristašev stranke, ¹⁹ o

¹⁶ *Slovenec*, 25. 6. 1935, *Veselje v Sloveniji*; 26. 6. 1935, *V znamenju pomirjenja duhov*; Ahčin, *Spomini*, str. 151.

¹⁷ *Slovenec*, 12. 8. 1935, *Kako pojmujeemo jugoslovanski narod in jugoslovansko edinstvo*.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Janko Prunk, *Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanj v Kraljevini Jugoslaviji*, v: *Slovinci in država*. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, ur. B. Grafenauer, SAZU, Ljubljana 1995, str. 140.

kateri je na predvečer oblikovanja Stojadinovićeve vlade govoril sam Korošec. Še preden je postal minister, je v naglici sklical nekaj članov vodstva nekdanje SLS v Marijanišče in jim predstavil možno vladno kombinacijo. Pri tem naj bi jasno poudaril, da »ta vlada ne pomenja izpolnjenja naših 16 letnih zahtev po slovenski samoupravi«. Kraljevi namestniki so bili namreč odločeni vztrajati pri trenutno veljavni ustavi, saj so želeli izročiti državo novemu vladarju v takšnem stanju, v kakršnem so jo sprejeli. Zato je bilo povsem nesporno, da »Slovenci avtonomije do kraljeve polnoletnosti torej ne bomo dosegli«. Po Koroščevem prepričanju je šlo tedaj za to, da bodisi »ostanemo v opoziciji z vsem političnim rizikom, s katerim mora opozicija računati, ali pa da gremo v vlado z gotovostjo, da svojega celostnega programa sicer ne bomo mogli uresničiti, pač pa nam bo dana možnost, da v vladi marsikaj neljubega in škodljivega preprečimo«. Med podajanjem svojih misli je prostodušno priznal, da bi vstop v vlado pomenil začasno odločitev za »oportunistično politiko«. »Ali dana bo verjetno možnost, da bomo iz vladnih klopi uspešneje pripravljali izpolnjenje našega slovenskega narodnega programa, kakor pa bi mogli to storiti v opoziciji.« Večina prisotnih se je z gornjimi pogledi strinjala in soglašala, da »takšne prilike priti v vlado ne kaže zametati.«²⁰ Omenjene taktične vzgibe za vstop v vlado nazorno potrjuje tudi vsebina Krekovega govora, ki ga je ta imel dobro leto pozneje v Novem mestu. Ob primerjanju Mačkove in Koroščeve politike je dejal: »/Z/a nas pomeni Belgrad politično bojišče, na katerem se edino morejo izvojevati zmage. In če hočemo izvojevati kakšno zmago, moramo iti tja. Računamo z gotovim dejstvom in zato hodimo v Belgrad, da od tam branimo slovenske interese.«²¹

Nujna posledica oblikovanja vlade trojčka je bilo tako delovanje, ki je temeljilo na oktroirani ustavi. Misel na slovensko avtonomijo tedaj ni bila stvarna, kakor tudi ni bila realna misel na ponovno formalno vzpostavitev SLS. Ustavne določbe so bile jasne. Pot k legalizaciji »terenskega« političnega dela nove kombinacije je bila le ena – ustanovitev nove vsedržavne stranke, sestavljene iz treh »konstitutivnih« delov, nekdanje NRS, nekdanje SLS in nekdanje JMO. Ideja o tem seveda ni bila nova, *Slovenec* jo je nenazadnje objavil že dva dni po zaprisegi ministrov. Po njegovem poročanju bi se naj mnogo razprav-

²⁰ Ahčin, *Spomini*, str. 150.

²¹ Anka Vidovič - Miklavčič, *Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice (MJRZ) v Dravski banovini*, Prispевki za novejšo zgodovino 32 (1992), št. 1–2, str. 20.

ljalo o »novi politični grupaciji, ki bi se imela v najkrajšem času pojaviti v našem političnem življenju«. ²² K organizaciji stranke so njeni protagonisti dejansko takoj pristopili in 19. avgusta svojemu prihodnjemu članu, notranjemu ministru Korošču, predložili uradno prijavo za ustanovitev Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ). ²³

Program stranke, s katerim se je posledično poistovetila tudi nekdanja SLS, je zaradi že omenjenih razlogov izhajal iz temeljev šestojanuarske politike. JRZ je tako prisegala na narodno in državno edinstvo, čeprav je hkrati »imela v vidu, da so teritoriji, iz katerih je naša država sestavljena, živeli v preteklosti svoje posebno življenje ter so v teku dolgih dob pridobili posebne navade: administrativne, politične in druge«. Toda to »plemensko« določilo, kakor tudi zagotovila o zaščiti spoštovanja treh imen naroda, njihovih ver, tradicij in pismenk, pa zavzemanje za »samoupravo širokih obsegov«, končno niso zanikali dejstva, da je novi igralec v jugoslovanskem političnem življenju imel centralistično-unitaristično naravo. ²⁴

*

Ob prijavi nove vsedržavne stranke je predsednik vlade Stojadinović dejal, da je »vodstvo politike Jugoslovanske radikalne zajednice /.../ v Sloveniji izključno poverjeno dr. Ant. Korošču«. ²⁵ S temi besedami, izrečenimi na Bledu, je odkrito priznal, da je politično življenje v Dravski banovini znova postalo primat nekdanje SLS. ²⁶ Njeno vodstvo se je nemudoma lotilo sistematičnega prevzema oblasti. Franjo Žebot je o tem zapisal, kako »zahteva naš prestiž, da se tako na banovini kot pri sreskih načelnikih izvršijo potrebne spremembe«. ²⁷ Notranji minister Korošec je tako že 15. julija razveljavil odločbo o razpustitvi prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru in ju ponovno oživil. V formalni obrazložitvi se je skliceval na nezadostno ugotovljeno »činjenično stanje« ob razpustitvi. ²⁸ Septembra 1935 je poskrbel, da je novi ban Dravske banovine postal Marko Natlačen, ²⁹ pomočnik bana pa

²² *Slovenec*, 26. 6. 1935, *Novo politično združenje*.

²³ Od visokih funkcionarjev nekdanje SLS so prijavo med drugimi podpisali Korošec, Kulovec, Natlačen, Leskovar, Krek. – *Slovenec*, 20. 8. 1935, *Radikalna zajednica prijavljena*.

²⁴ *Slovenec*, 20. 8. 1935, *Radikalna zajednica prijavljena*.

²⁵ *Slovenec*, 23. 8. 1935, *Slovenijo predstavlja dr. Korošec*.

²⁶ Prim.: Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 77.

²⁷ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 58/369, pismo Žebota Stojadinoviću z dne 15. 8. 1935.

²⁸ *Slovenec*, 20. 7. 1935, *Naša prosveta – oživljena*.

²⁹ *Slovenec*, 12. 9. 1935, *Dr. Marko Natlačen – naš novi ban*.

njegov nekdanji sekretar Stanko Majcen.³⁰ S pospešeno dinamiko se je odvijal tudi naskok na druge uradniške funkcije in sreska načelstva, vzporedno s tem pa so vneto pripravljali organizacijo nove stranke, formalno odobrene 27. avgusta.³¹

Živahno javno strankarsko-politično delo za nekdanjo SLS ni predstavljalo nikakršne težave. Po poročanju *Slovenca* je bila do 10. oktobra 1935 organizacija JRZ v Sloveniji »popolnoma izvedena«,³² in le upati je bilo, »da tudi ostali kraji ne bodo mnogo zaostali za Slovenijo«. ³³ Temelj hitrega in uspešnega dela je seveda temeljil v znanem dejstvu, ki ga je Miha Krek ponosno priznal 12. oktobra na zborovanju v Tržiču: »Slovenski del JRZ je že od svojih davnih časov organiziran.«³⁴ Nekdanja SLS je tako poleti 1935 zgolj dekonspirirala, formalizirala in razširila že obstoječo organizacijsko mrežo. Temu sta uradno pritrčila tudi oba organizacijska tajnika slovenske JRZ Natlačen in Kranjc. Na prvi seji banovinskega odbora JRZ Dravske banovine³⁵ sta v svojih poročilih podala skoraj pravljično sliko, iz katere naj bi bila razvidna »vsa zavednost pristašev bivše SLS, ki so razumeli novo nastali položaj in strnjeno pristopili v novo politično organizacijo, ki odgovarja sedanjim zakonom. Ta močna politična zavest iz prejšnje dobe, ki je brez škode prebolela najhujša leta, je omogočila, da je organizacija JRZ že po nekaj mesecih izpeljana po vseh krajih, občinah in okrajih v banovini. Odziv s strani prebivalstva je bil povsod nepričakovano velik, v nekaterih občinah stoodstoten. Naš človek ni prenesel, da bi bil kljub svoji pridnosti in poštenosti tako potisnjen v ozadje, zato se je takoj poslužil prilike in prišel zopet na plan tak, kakor je, kakršnega pa prej leta in leta krivični oblastniki niso marali videti.«³⁶

Vzporedno z organizacijskim razvojem slovenskega dela JRZ pa v tem času seveda ni izostalo delo na izgradnji drugih organizacijskih stebrov nekdanje SLS. Z »množično mobilizacijo kmetov« je začela obnovljena Kmečka zveza, poleg nje pa so spet oživele ali na novo

³⁰ *Slovenec*, 24. 9. 1935, *Podban dr. Majcen*.

³¹ *Slovenec*, 28. 8. 1935, *JRZ odobrena*.

³² Članek iz *Slovenca*, poln nekritične samohvale, je treba jemati z rezervo. JRZ v Dravski banovini je bila tedaj najbrž pretežno in ne popolnoma organizirana. Svojo mrežo je morda imela zgrajeno na okrajnem nivoju, ne pa še na vseh občinskih in krajevnih nivojih.

³³ *Slovenec*, 11. 10. 1935, *JRZ*.

³⁴ *Slovenec*, 14. 10. 1935, *Slovinci v taboru dr. Korošca*.

³⁵ Na seji so med drugim izvolili izvršni banovinski odbor stranke v sestavi: Anton Korošec, predsednik; Miha Krek, podpredsednik; Fran Kulovec, tajnik in Josip Leskovar, blagajnik.

³⁶ *Slovenec*, 25. 11. 1935, *1. seja banovinskega odbora JRZ*.

nastale številne druge katoliške nepolitične organizacije, zlasti mladinske.³⁷ Nekdanja SLS je brez dvoma v polnem obsegu izgrajevala svojo strukturo in svojo »nepolitično« moč odločno kazala tudi navzven. Evharistični kongres, ki je potekal junija 1935 v Ljubljani, namreč podobno kot evharistični kongres v Mariboru septembra 1934 ni bil zgolj verska slovesnost, temveč je imel še svoj politični nabož.³⁸

Stopanje nekdanje SLS po novi politični poti je bilo tako hitro in učinkovito, čeprav vsaj v začetku ni potekalo v popolnem znotrajstrankarskem soglasju. Nad oportunistično stopitvijo v loncu JRZ vsi njeni pristaši niso bili navdušeni, saj so želeli ohraniti svojo samostojno strankarsko organizacijo. Med Koroščevimi nasprotniki sta se tedaj znova pojavila trda opozicionalca Kulovec³⁹ in Natlačen, ob njiju pa tudi štajerska skupina, ki se »razen ožjega kroga znanih oportunistov« nikakor ni ogrevala za »radikalno tezo«. V vodilnih mariborskih krogih so bili mnenja, da je kombinacija zgrešena, ljudstvu nesimpatična, in so nanjo gledali kot na »neko 'kranjsko zadevo'«. ⁴⁰ Vodja nekdanje SLS se je tako spet soočil z očitno vse bolj pogostimi notranjimi nasprotji, a jih je s svojo avtoriteto še enkrat uspešno zgladil. Štajerci niso povzročali problemov, Kulovcu in Natlačenu pa je v zameno za njuno soglasje namenil »važno vlogo«. ⁴¹ Kakor smo že omenili, je prvi postal tajnik slovenskega dela stranke, drugi pa novi ban Dravske banovine.

Slovenija je v tistih mesecih postala izključna domena Koroščevih tovarišev. Nova politična organizacija se je vršila »preko obnovljenih političnih edinic bivše SLS«⁴² in pod njenim okriljem, pomembne položaje so zasedali zgolj njeni ljudje.⁴³ Na pogovore in delitev oblasti s

³⁷ Anka Vidovič - Miklavčič, *Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935–1941*, Borec 42 (1990), št. 1, (dalje: Vidovič - Miklavčič, *Kmečko stanovsko gibanje*), str. 84; ista, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*, Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1994, (dalje: Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*), str. 41.

³⁸ Vidovič - Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 72.

³⁹ O Kulovčevem profilu gl. tudi poročilo nemškega poslanika v Beogradu: Dušan Biber, *Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču*, Prispjevki za novejšo zgodovino 31 (1991), št. 1, str. 141.

⁴⁰ *Jutro*, 15. 8. 1935, *Nezadovoljstvo v vrstah štajerskih pristašev bivše SLS*.

⁴¹ *Jutro*, 28. 7. 1935, *Obnova radikalne stranke*; prim.: Stojkov, *Vlada Milana Stojadimovića*, str. 53.

⁴² *Jutro*, 7. 8. 1935, *Okrog Radikalne zajednice*.

⁴³ Ob tem dodajmo, da se je v JRZ želel vključiti tudi Marušičev krog okrog *Glasa naroda*, a ga je vodstvo bivše SLS odločno zavrnilo. – Vidovič - Miklavčič, *Kmečko stanovsko gibanje*, str. 83.

svojimi sicer maloštevilnimi, a vendar uradnimi »koalicijskimi« partnerji, slovenskimi radikali, njeno vodstvo ni bilo pripravljeno. Člani nekdanje NRS iz Slovenije so ostali praznih rok. V svojem razočaranju so o tem obširno pisali Stojadinoviću in poudarjali, da se »vseh drugih

Poslojpe v Beogradu na Ulici kralja Milana, v katerem je imel Anton Korošec od leta 1935 svoj kabinet, ki je še danes ohranjen. (Foto Jure Gašparič)

ljudi ne upošteva«. ⁴⁴ Posebej dejaven je bil mariborski odvetnik Rudolf Ravnik, ki je ponavljal: »P/ristaši bivše SLS nas radikale povsem ignorirajo«, ⁴⁵ saj so zasedli vsa vidna mesta v Sloveniji. Imajo dva člana vlade, ⁴⁶ bana in podbana, vse sreske načelnike ter vse predsednike mestnih in vaških občin razen mariborskega. ⁴⁷ »Člani S.L.S. z vseh nivojev ustvarjajo s svojim obnašanjem in govori pri članih naše stranke vtis, da je Gl. odbor rad. stranke v Beogradu, oz. vlada, dala celo Slovenijo skupaj z njenimi člani radikalne stranke v eksploatacijo S.L.S.« ⁴⁸ Odvetnik Fero Miler, prav tako iz Maribora, je dve leti pozneje ugotovil, da je šlo očitno vse politično delo nekdanje SLS »v tej smeri, da sebi – in ne J.R.Z. – zagotovi oblast«. ⁴⁹ Kljub stalnemu posredovanju v Beogradu pa so razmere v Dravski banovini ostale nespremenjene. Vladimir Ravnihar je v svojih spominih resignirano zapisal, da je slovenske radikale »tudi tokrat NRS pustila na cedilu«. ⁵⁰ Predsednik vlade tedaj ni imel tiste politične moči, ki bi mu omogočila poseg v slovenske razmere. Za ohranitev svojega lastnega položaja je nujno potreboval sodelovanje Antona Korošca, zaradi česar se je pač moral sprijazniti z njegovim političnim monopolom v Dravski banovini. ⁵¹

Začetek novega vzpona ali začetek konca?

V poletnih mesecih leta 1935 se je tako z državopolitičnega kot strankarsko-političnega vidika nekdanje SLS končalo eno obdobje in obenem začelo novo. Korošec je s svojimi političnimi somišljeniki »zavzel« Dravsko banovino, v Beogradu pa postal drugi človek

⁴⁴ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 58/369, pismo Stojadinoviću z dne 26. 8. 1935.

⁴⁵ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 62/379, pismo Ravnika Stojadinoviću z dne 1. 11. 1935.

⁴⁶ Poleg Korošca je član vlade kmalu postal še dr. Miha Krek.

⁴⁷ Prevzem oblasti je sicer potekal bolj postopoma, kot piše Ravnik. Nekdanja SLS je zasedla občine »šeše« po občinskih volitvah v letih 1935–1936. Poleg tega je postavila izključno svoje ljudi še v bansko gozdno upravo in v upravo ljubljanskega radia.

⁴⁸ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 13/84, pismo Ravnika Stojadinoviću z dne 24. 9. 1935.

⁴⁹ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 62/379, pismo Milerja Stojadinoviću z dne 29. 6. 1937.

⁵⁰ Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimírja Ravniharja*, ur. J. Cvirn – V. Melik – D. Nečak, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia, Ljubljana 1997, str. 239.

⁵¹ Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 77–78.

jugoslovanske politike. Dosegel je vrhunec svoje nedvomno uspešne politične kariere, ki jo je posebej zaznamovalo obdobje diktature kralja Aleksandra. Nekdanjo SLS in njega osebno je v prvi polovici tridesetih let postavilo pred novo, do tedaj še nedoživeto izkušnjo. Formalna ukinitve stranke in mnogih katoliških nepolitičnih organizacij je za Koroščeve pristaše pomenila močan udarec, a njenega nadaljnega delovanja le ni zavrila. Kot politična skupina in opcija je obstajala še naprej.

Prva taktično-politična poteza nekdanje SLS po 6. januarju je odsevala previdnost in oportunistično preudarnost. Vodja in ključni oblikovalec politike prepovedane stranke Anton Korošec je vstopil v vlado in skoraj dve leti ribaril v kalnih vodah beograjske politike. Učinek kljub vsem kritikam znotraj stranke ni povsem izostal. Nekdanja SLS je svoja državno-politična in avtonomistična prizadevanja, predvsem z ustanovitvijo Dravske banovine, uspešno zavila v celofan centralistično-unitarističnih izhodišč Aleksandrovega režima. Leta 1930 je vendarle odstopil, s čimer je posredno in začasno priznal poraz svojega koncepta pragmatične in oportunistične politike. Z zamenjavo z Dušanom Sernecem je delno še naprej vztrajal pri svoji politični taktiki, a se je najbrž zavedal njene nadaljnje škodljivosti za politični ugled nekdanje SLS. Radikalna opozicija, volilna abstinenca in punktacije, ki so sledili, so tako odraz predrugačenega pristopa k politični stvarnosti, zraslega iz političnih razmer na »terenu«. Predvsem v punktacijah se – ne glede na njihovo nerešeno genezo – vidi temeljni zasuk k avtonomizmu, k preizkušeni politiki branjenja slovenstva.

Ob tem velja dodati, da se je Korošec kljub svoji večkrat očitno nenačelni in »dvojni« držbi pravzaprav obnašal kot državnik. Na ministrskem mestu ni vztrajal po nepotrebnem, pripravljen se je bil soočiti s trdo linija režima. Hkrati je tudi znal prisluhniti sodelavcem iz lastnih vrst, čeprav se je velikokrat zdelo, da vodi politiko nekdanje SLS povsem samostojno in neodvisno. Svojo politično modrost je še najbolj pokazal v letu 1932, ko je bil dejansko ključni opozicijski politik, ki je iskal politični dogovor o spremembi režima. Medtem ko je ljubljanska skupina s Kulovcem na čelu zagovarjala ostro opozicijo in zblížanje s Hrvati, je sam vztrajno jadral med beograjsko opozicijo, kraljem in Mačkom in si prizadeval za ponovni vzpon na oblast. V tedanjih razmerah je razumsko ocenil, da bi dolgotrajna opozicija ogrozila položaj njegove stranke. V jugoslovanskem političnem kotlu je tako go-

tovo bil eden boljših politikov, nenačelen⁵² in zahrbtnen intrigant⁵³ z zmeraj odprtimi vrati⁵⁴ in jasnim ciljem – povečati politični kapital stranke, ki ji omogoča doseganje političnih ciljev.

Končni cilj politike nekdanje SLS, kamor so se stekle vse njene idejne, državnopravne in zlasti strankarsko-politične opredelitve, je bilo popolno obvladovanje Dravske banovine, čim širše kompetence njenega upravnega aparata, ustrezno zavarovane v urejeni in stabilni Kraljevini Jugoslaviji. Del tega stremljenja je najbrž temeljil v kulturnem boju, v tradicionalnem nasprotju s slovenskimi liberalci, del pa najbrž tudi v mišljenju, ki se je vse bolj jasno kazalo po razkolu s krščanskimi socialisti leta 1932. Bivša stranka se je začela utapljati v lastnem ideološkem ekskluzivizmu in v nazorih Katoliške akcije, katere bistvo je bila cerkvena volja do moči. Ta tedaj ni temeljila zgolj »v uporabi (zlorabi) vere v politične namene, marveč ima svojo temeljno potezo prav v volji po nadzorovanju in obvladovanju vseh ravni, od posameznika in družine do države in družbe.«⁵⁵ Pomen načel in vloge Katoliške akcije je nenazadnje poudarjal tudi Korošec in jih v času bivanja na Hvaru kratko formuliral v t. i. hvarskih točkah.⁵⁶

Taktične preudarke, pa tudi težnje nekdanje SLS pred letom 1935 še najbolje pojasnjuje dogajanje v drugi polovici tridesetih let. Tedaj

⁵² Kljub temu da so punktacije podajale zahtevo po politični in kulturni svobodi, je Korošec v času konfinacije na Hvaru Aleksandrovemu odposlancu dejal, da ne misli, da bi v državi potrebovali neomejeno in nebrzdano svobodo, saj bi to vodilo v čas prejšnje demagogije. Prav tako je podal jasno mnenje svoje politične skupine, da v nobenem primeru ne bi spoštovali demokratične odločitve ljudstva za komunizem, četudi bi ta bila 90-odstotna. – Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*, Nova revija, Ljubljana 2002, Priloga – dokumenti, Arhiv Engelberta Besednjaka, dok. št. 575 (poročilo št. 2), str. 602; dok. št. 281, str. 581. O Koroščevem stališču do komunizma gl.: Jurij Perovšek, *Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 97–98.

⁵³ Tako je denimo konec leta 1931 Korošec opisoval Trumbiču svoj pogovor z Mačkom, ki bi naj potekal pred nekaj dnevi in zadeval pomembne politične spremembe. Ko je Trumbič o tem povprašal Mačka, mu je ta zatrdil, da je s Koroščem nazadnje govoril pred več kot mesecem, pa še to le o deklaraciji opozicije ob volitvah. – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU), Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Političke bilješke iz godine 1933, beležka o pogovoru z Lujetićem dne 9. 12. 1931 in pripis z dne 10. 12. 1931.

⁵⁴ Feliks J. Bister, *Človek in politik Anton Korošec*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 9–10.

⁵⁵ Spomenka Hribar, *Katoliška akcija*, Nova revija, april 1994 (št. 144), str. 126.

⁵⁶ Gl: Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*, samozaložba, Celovec 1988, str. 73–74; Janko Prunk, *Anton Korošec v opoziciji 1930–1934*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 89–90.

je dosegla to, za kar si je prej krčevito prizadevala in kar je slikovito opisal hrvaški politik Šutej: »Korošec bi bil gospodar v Sloveniji, v Beogradu pa trajno v vladi, kjer bi molzel svoj del skupne krave, ki se imenuje država. Torej vso 'deželo' in nekaj procentov 'države'.«⁵⁷ Začela je udeležati tisto politiko, ki jo je napredna opozicija označila kot »politiko gospodarskega izkoriščanja Slovenije«. Odgovornost zanjo je pripisala »izključno« slovenskemu vodstvu JRZ, ki je »svoje pristaše prevaralo tako glede političnega programa JRZ, kakor tudi glede bistva izvajanja politike po predstavnikih JRZ«. Edvard Kocbek je v nosilcih oblasti posledično videl tip »duhovnega meščana«. »Tako duhovno meščanstvo namreč ni le vezanje verske in posvetne oblasti, tudi ni le izrabljanje najrazličnejših sredstev v dosego socialnega učinka, ampak je metafizično hlepenje po moči in oblasti. Duhovni meščan je torej zato negativnejši od liberalnega meščana, ker v sebi spretno združuje meščanstvo in metafizično strast, zato tip duhovnega meščana ni naraven, ampak demoničen tip.«⁵⁹

Razočaranje nad vlogo nekdanje SLS tedaj ni ostajalo omejeno le na kritike izven njenih vrst. Jeseni 1937 je tudi skupina somišljenikov nekdanje stranke dokončno ugotovila, da so ob ustanovitvi JRZ »v Sloveniji svečano zagotavljali in obljubljali, da je to samo zunanja oblika, v kateri se bo znova poživila SLS in strumno organizirana zopet nastopila za stari slovenski politični vzor, za samostojnost in samovlado združene Slovenije v smislu slovenske deklaracije od 1. jan. 1933«. A stvarnost je bila skozi njihove oči povsem drugačna. Vladna deklaracija Stojadinovičeve vlade kot tudi program JRZ sta kot vodilno načelo postavila narodno enotnost, v državi se je poostiril gospodarski, kulturni in prosvetni centralizem, kot pika na i pa je izzvenelo dejstvo, da je vlada JRZ nastopila proti državnopravnemu načrtu združenih izvenparlamentarnih opozicijskih strank. Po njem bi Slovenci »dosegli svoj sedanji politični cilj: splošno samostojnost Slovenije«. Na tej podlagi so zato pozvali pristaše nekdanje SLS, da izstopijo iz JRZ.⁶⁰ Ideološka podstat nekdanje SLS je tedaj že povsem prešla v domeno nazadnjaške katoliške desnice in se lepo harmoni-

⁵⁷ AHAZU, Arhiv dr. Ante Trumbića, A. Š. 135, Lične bilješke 1935, beležka o pogovoru s Šutejem dne 15. 7. 1935.

⁵⁸ *Slovenska politika*, 23. 11. 1939, *Notranja politika*.

⁵⁹ Edvard Kocbek, *Odločiti se je treba*, Dejanje 3 (1940), št. 9, str. 333.

⁶⁰ ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića, fasc. 11/77, letak *Vsem somišljenikom SLS in zavednim Slovincem!* Pod njega so se podpisali Anton Brecej, Jože Gostinčar, Jakob Mohorič in Ivan Stanovnik.

zirala z oblastno nepomirljivostjo in aroganco. Klena opozicionalca in avtonomista Kulovec ter Natlačen pa sta se tudi podredila strankarski disciplini.⁶¹

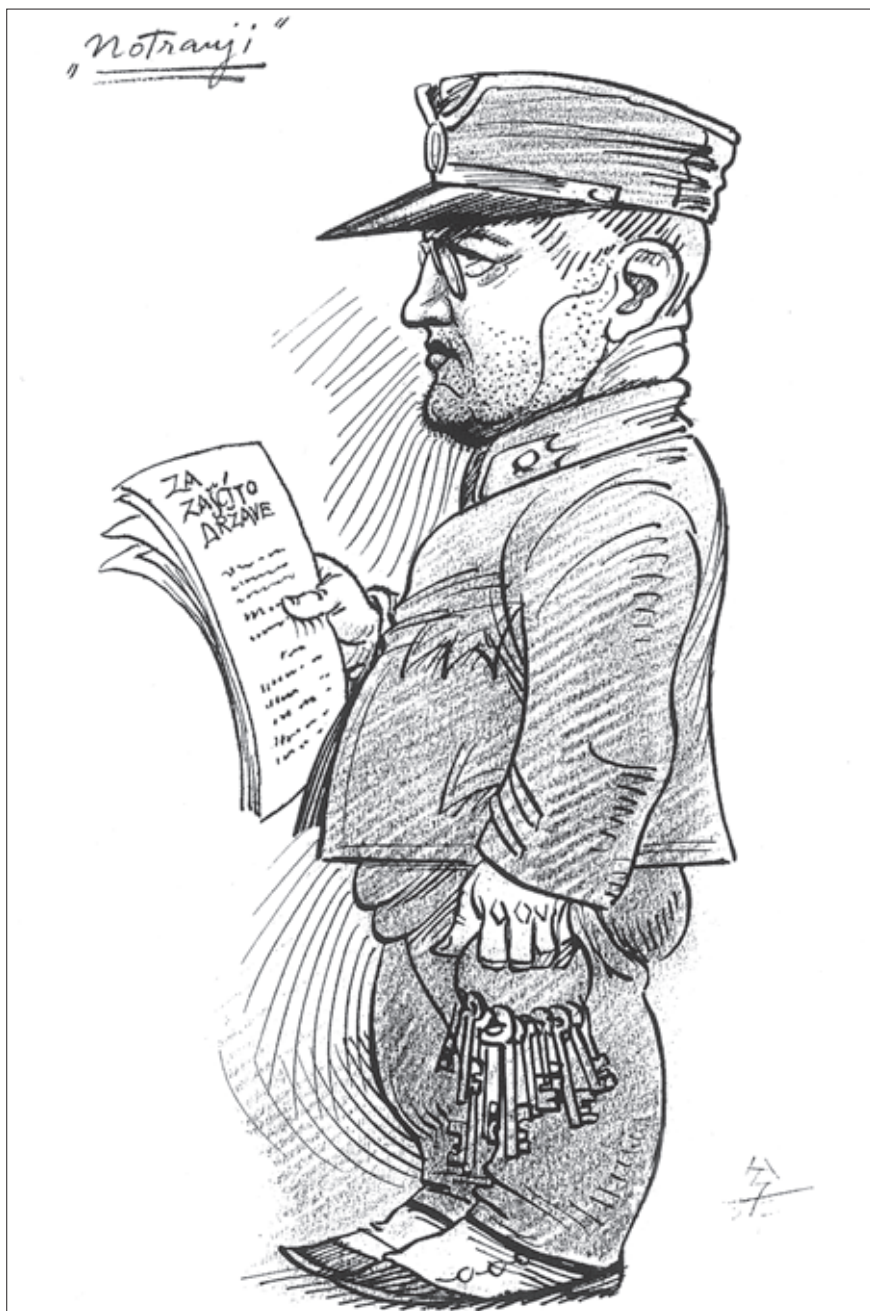
*

Sklenemo lahko, da je bivša SLS kljub težavam in razhajanjem pre-stala politično preizkušnjo prve polovice tridesetih let. V leto 1929 je stopila z velikim političnim kapitalom, ki ga je uspela vsaj ohraniti, če ne celo povečati. S svojo politično taktiko je sicer večkrat rušila lastno programsko integriteto, kar pa je tako s stališča njenih volilcev kot s stališča tedaj veljavne politične teorije ni postavljalo na rob političnega prostora. Albin Ogris je namreč v svojem standardnem delu o političnih strankah iz leta 1926 zapisal, da se taktika stranke ne more vedno »strinjati s ciljem«. Nasprotno, »težnja po vladnem močanskem položaju veli strankam, potreti vse, kar bi se temu cilju utegnilo postaviti v pot«.⁶²

Politika nekdanje SLS se je tako odvrtila v legitimnem iskanju pravih odgovorov in najboljših možnosti za zagotovitev lastne politične premoči. Sprva, takoj po uvedbi diktature januarja 1929, jih je našla v sodelovanju z režimom. V negotove čase brez skupščine je stopila previdno in varno obenem, saj je njen nesporno prvi mož Korošec postal minister v kraljevi vladi. Svojo organizacijsko strukturo pa je deloma preselila v »podzemlje«, deloma pod okrilje nepolitičnih organizacij – in tako kljub formalni prepovedi delovala naprej. Koroščeva pragmatična podpora kraljevemu režimu je v tistem obdobju, razumljivo, zahtevala določene koncesije v mejah možnega. Teh je bila nekdanja SLS nedvomno deležna, čeprav je hkrati utrpela tudi nekaj političnih udarcev. Taktika sodelovanja v vladi je zato postajala vse bolj vprašljiva in protislovna. Naposled je Korošec kot minister odstopil, a ob tem politično preudarno pustil priprta vrata, ki so vodila h kralju. Slednje se je

⁶¹ Ob tem je sicer treba opozoriti, da avtonomistična prizadevanja nekdanje SLS v drugi polovici tridesetih let niso povsem zamrla. Poudarjala jih je zlasti v kadrovske prevetrenem banskem svetu. Po vzpostavitvi Banovine Hrvaške avgusta 1939 se je načelno zavzemala za vzpostavitev Banovine Slovenije, a do tega »zaradi splošnih državnih problemov« nato ni prišlo. – Miroslav Stiplovshek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*, ZIFF, Ljubljana 2006, str. 291–316; isti, *Anton Korošec in prizadevanja Slovenske ljudske stranke za uresničenje narodne avtonomije*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 134–136; Jurij Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, ur. P. Vodopivec – J. Mahnič, Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 24–26.

⁶² Albin Ogris, *Politične stranke*, samozaložba, Ljubljana 1926, str. 121–123.

Anton Korošec je leta 1935 vnovič postal notranji minister. Znani karikaturnist Hinko Smrekar ga je na risbi upodobil kot pristnega žandarja, ki zaklepa številne jetniške celice in sledi črki zloglasnega zakona o zaščiti države. (Arhiv Feliksa J. Bistra, Dunaj)

najbolj jasno kazalo v tem, da je njegov naslednik na ministrskem položaju postal pristaš nekdanje SLS Dušan Serbec.

Obnova ustavnega življenja septembra 1931 je sodu dokončno izbila dno ter med dvorom in nekdanjo SLS za nekaj časa skopala jarek. Za Koroščeve pristaše so se tedaj začeli časi naporne opozicije. Na volitvah leta 1931 so se opredelili za volilno abstinenco in s tem nedvoumno postali nasprotniki Aleksandrovega režima. Nanje se je nemudoma vsul plaz napadov. V takih razmerah, ki ji tako doma kot v Beogradu očitno niso bile naklonjene, je nekdanja SLS morala pokazati svojo nezmanjšano moč. Maja 1932 ji je ob Koroščevi šestdesetletnici z učinkovito politično akcijo to nedvomno uspelo. Toda medtem ko se je na eni strani odkrito zoperstavila režimu, je na drugi strani njen vodja vneto iskal dogovor med predstavniki starih strank in skušal najti pravo kombinacijo, ki bi njegovi stranki ponovno odprla vrata do oblasti. Živahno zakulisno dogajanje je jeseni 1932 pretrgala odmevna resolucija nekdanje KDK, imenovana zagrebške punktacije. Oster protirežimski dokument je sprožil verižno reakcijo – poplavo resolucij izvenparlamentarne opozicije, ki se ji je priključila tudi nekdanja SLS. S tem korakom je pomembno pretrgala svojo politiko dogovarjanja in hkrati zadostila svojemu prvemu cilju – ohranitvi vpliva v Sloveniji. Toda doseganje prvega cilja jo je seveda odmikalo od drugega, ki pa ni bil daleč od prvega – ohranitev oz. večanje vpliva v Beogradu. Ravnanje nekdanje SLS se je vnovič znašlo v začaranem krogu. Kako ostati avtonomist in obenem sodelovati s centralistično vlado?

Zdi se, da se je precejšen del njenega vodstva s Koroščem na čelu zavedal, kako je pomemben pogoj in nezanemarljiv faktor v pogajanjih s prestolnico prav moč nekdanje SLS v »njeni« banovini. Najverjetneje se je jeseni 1933 prav zato udeležila občinskih volitev. »Lačna oblasti« je želela Beogradu pokazati stvarno željo po sodelovanju, a hkrati opozoriti na močno podporo, ki jo je kljub prepovedi imela v volilnem telesu. Kralj – tedaj pod vtisom turbulentnih mednarodnih razmer in poloma svojega režima – se je v iskanju notranjepolitične rešitve nato dejansko začel pogovarjati z njenim načelnikom. Trdimo lahko, da je nekdanja SLS s številnimi in odmevnimi manifestativnimi akcijami ter demonstracijami sicer tvegala sankcije, a hkrati vedela, da s tem, ko pokaže svoj vpliv, pokaže tudi svoj adut. Z večinsko podporo enega konstitutivnih »plemen« prve jugoslovanske države in občo pripravljeno sodelovanje se je zlahka predstavila kot zaželeni partner.

Kralj Aleksander Karađorđević. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Koncept političnega vzpona nekdanje SLS v času diktature kralja Aleksandra je bil tako pravzaprav precej utemeljen. Podpora volilnega telesa doma je pomenila argument v Beogradu, omogočila sodelovanje v centralni vladi in posledični prevzem oblasti v Dravski banovini. Ko se je leta 1935 povzpela na oblast, je brez dvoma imela podporo relativne večine jugoslovanskih Slovencev. Na podlagi volilnih izidov je sicer ne moremo natančno izmeriti, saj ti nikdar v tridesetih letih niso odražali resnične volje volilnega telesa. Toda po podrobnem vpogledu v volilno dogajanje tistega časa lahko vendarle trdimo, da je nekdanja SLS še zmeraj posebej politično voljo Slovencev. Beograjski ovinek na njeni poti na oblast je nedemokratskemu režimu v Kraljevini Jugoslaviji tako dal demokratičen pridih. A zgolj in samo pridih. Oblast so prevzeli tisti, ki so imeli večino, a niso želeli vedeti, da so s tem dosegli le politično sredstvo, nikakor ne cilja. V materialnem smislu niso uresničevali politike demokratične enakosti in svobode, predvsem pa niso ustvarjali okolja, ki bi omogočalo resnično demokratično sklepanje kompromisov.

SUMMARY

The period of the dictatorship of King Alexander, during which the political character of Slovenia and Yugoslavia was fundamentally altered, has not been extensively studied in Slovenian historiography. This is especially true with regard to the position and fate of some of the political organizations of traditional ideological and political camps in Slovenia – the liberals, the socialists and the Catholics – that were banned when the dictatorship was introduced. The Catholic political camp, embodied in the Slovenian People's Party (SLS), enjoyed the greatest political strength during the democratic and parliamentary 1920s. Its role following the introduction of the dictatorship was thus of no little weight, and it consequently offers us an insight into broader Slovenian and Yugoslav political events. This study therefore seeks to shed light on the position of the former SLS after 6 January 1929, and thereby on the effects of Alexander's dictatorship in Yugoslav Slovenia (i.e., the Drava Province) and in the broader national context.

Despite its difficulties and dispersion, the former SLS managed to overcome political tests during the first half of the 1930s. It had entered 1929 with a great deal of political capital that it at least succeeded in preserving, if not increasing. Its political tactics disrupted its own political integrity a number of times, but from both the point of view of its voters as well as the point of view of the political theory of the time, this did not politically marginalize the party. Its politics developed into a legitimate search for correct responses and the best opportunities for securing its own political dominance. Initially, immediately after the introduction of the dictatorship in January 1929, it found them by cooperating with the regime. It entered this uncertain time without the Constituent Assembly with both foresight and caution, because its undisputed head, Anton Korošec, became a minister in the royal government. The party's organizational structure went underground in part, under the aegis of non-political organizations to some extent, and thus continued to operate despite the formal prohibition. Korošec's pragmatic support for

the royal regime during this time understandably required certain concessions within practical limits. The former SLS undoubtedly participated in these, although at the same time it suffered a number of political blows. The strategy of cooperation in the government thus became increasingly questionable and contradictory. At last Korošec resigned as minister, but kept his connections to the king open with political astuteness. The clearest outcome of this was that his successor in the ministerial position was Dušan Serbec, an ardent supporter of the former SLS.

The renewal of constitutional order in September 1931 had a decisive effect and created a rift between the royal court and the former SLS for some time. For Korošec's supporters this marked the beginning of serious opposition. They decided to boycott the elections of 1931, thus becoming clear opponents of King Alexander's regime. They were promptly subject to a volley of attacks. Under such conditions, which were unfavourable to the former SLS in both Slovenia and Belgrade, the party had to demonstrate its undiminished strength. It clearly succeeded in doing so with effective political action in May 1932 to mark Korošec's 60th birthday. Although it openly opposed the regime on the one hand, on the other hand the party's leader eagerly sought an agreement among the representatives of the old parties and attempted to find the right combination to reopen the party's path to power. In autumn 1932, the resolution by the Croatian opposition known as the Zagreb Manifesto, which was broadly welcomed, interrupted the lively behind-the-scenes events. This sharp anti-regime document sparked a chain reaction: a flood of resolutions from the non-parliamentary opposition, which also included the former SLS. With this step it momentarily broke off its policy of consultation and at the same time satisfied its primary goal: to retain influence in Slovenia. However, the achievement of this first goal necessarily shifted it away from the second, which was not so far from the first: to preserve or increase influence in Belgrade. The conduct of the former SLS led it once more into a dilemma: how to remain autonomist and at the same time cooperate with the centralist government?

It appears that a considerable portion of the party's leadership, together with Korošec, was aware of what an important condition and undeniable factor the power of the former SLS in "its own" province was in negotiations with the capital. It was most probably because of this that the party participated in the municipal elections of autumn 1933. Hungry for power, it wished to show Belgrade its real desire for cooperation, and at the same time to call attention to the strong support that it enjoyed among the electorate despite the ban. The king – at that time under pressure from turbulent international relations and the failure of

his own regime – began real negotiations with the head of the party in a search for a solution in domestic politics. It may be observed that the former SLS risked sanctions because of its numerous and resounding demonstrations and campaigns, but that at the same time it was aware that by showing its influence it also showed its advantage. With the majority support of one of the constitutional “tribes” of the Kingdom of Yugoslavia and general preparedness for cooperation, it was easily able to present itself as a welcome partner.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

- Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
Arhiv dr. Ante Trumbića;
- Arhiv Slovenije,
AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni od-
delek,
AS 77, Banski svet Dravske banovine,
AS 129, Sresko načelstvo Kamnik,
AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične
Republike Slovenije;
- Arhiv Srbije i Crne gore,
ASCG 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije,
ASCG 37, Zbirka Milana Stojadinovića,
ASCG 38, Centralni presburo Predsedništva Ministarskog saveta,
ASCG 74, Dvor Kraljevine Jugoslavije,
ASCG 80, Zbirka Jovana Jovanovića - Pižona,
ASCG 84, Zbirka Hinka Krizmana;
- Pokrajinski arhiv Maribor,
fond Anton Korošec,
fond Družina Serbec,
fond Pavel Turner,
fond Franjo Žebot;
- Zgodovinski arhiv Celje,
fond Upravno sodišče Celje.

Časopisni viri

- Čas,*
Domoljub,
Domoljub (Vestnik Slovenske ljudske stranke, Washington),

Glas naroda,
Informacije,
Jugoslavija,
Jugoslovan,
Jutro,
Kmetski list,
Lidové noviny,
Ljudska pravica,
Nova doba,
Preporod,
Reichspost,
Slovenec,
Slovenska politika,
Tagespost,
Vreme.

Knjige in brošure

- Balkovec, Bojan: *Prva slovenska vlada 1918–1921*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992;
- Bergant, Zvonko: *Slovenski klasični liberalizem*, Nova revija, Ljubljana 2000;
- Bergant, Zvonko: *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično so-
očenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na preho-
du iz 19. v 20. stoletje*, Inštitut za globalne politične študije, Ljublja-
na 2004;
- Bernik, Franc: *Zgodovina fare Domžale*, 2. knjiga, Groblje 1939;
- Bister, Feliks J.: *Anton Korošec. Državnozborski poslanec na Dunaju*, Slovenska matica, Ljubljana 1992;
- Bjelajac, Mile: *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1922–1935*, INIS, Beo-
grad 1994;
- Boban, Ljubo: *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz
povijesti hrvatskog pitanja*, 1. knjiga, Liber, Zagreb 1974;
- Brezigar, Milko: *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, Celje 1918;
- Cankar, Ivan: *Očiščenje in pomlajenje*, ur. Dušan Moravec, DZS, Ljublja-
na 1976;
- Čulinović, Ferdo: *Državno pravna historija jugoslavenskih zemalja XIX.
i XX. vijeka*. 2. knjiga (Srbija – Crna Gora – Makedonija – Jugosla-
vija 1918.–1945.), Školska knjiga, Zagreb 1954;

- Čulinović, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata II*, JAZU, Zagreb 1961;
- Čulinović, Ferdo: *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb 1963;
- Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre*, izd. B. von Siebert, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Berlin–Leipzig 1921;
- Dobrivojević, Ivana: *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, ISI, Beograd 2006;
- Dolenc, Ervin: *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996;
- Erjavec, Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Prosvetna zveza, Ljubljana 1928;
- Gestrin, Ferdo – Melik, Vasilij: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, DZS, Ljubljana 1966;
- Glorigorjević, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, Beograd 1979;
- Glorigorjević, Branislav: *Kralj Aleksandar Karađorđević. Srpsko-hrvatski spor*, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd 2002;
- Glorigorjević, Branislav: *Kralj Aleksandar Karađorđević u evropskoj politici*, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd 2002;
- Godeša, Bojan – Dolenc, Ervin: *Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapušćine Ivana Ahčina*, Nova revija, Ljubljana 1999;
- Grad, Franc: *Volitive in volilni sistem*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 2004;
- Gregorič, Danilo: *Samomor Jugoslavije*, Luč, Ljubljana 1945;
- Grisogono, Prvislav: *Ujedinjena Jugoslavija (Od plemena i regionalnih koncepcija do nacionalne države)*, Ljubljana 1938;
- Jenks, William Alexander: *The Austrian Electoral Reform of 1907*, Columbia University Press, New York 1950;
- Hodža, Milan: *Federácia v strednej Európe*, Kalligram, Bratislava 1997;
- Hribar, Ivan: *Moji spomini I*, ur. Vasilij Melik, Slovenska matica, Ljubljana 1983;
- Jovanović, Slobodan: *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1924;
- Jurčec, Ruda: *Skozi luči in sence 1914–1958. Tretji del (1935–1941)*, Editorial Baraga, Buenos Aires 1969;
- Kaser, Karl: *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980) II*, Institut für Geschichte der Universität Graz, Graz 1982;
- Kregar, Tone: *Slovensko-slovaški kulturni stiki (1918–1941)*, magistrsko delo, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Celje 2003;

- Lončar, Dragotin: *Politično življenje Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1921;
- Matić, Dragan: *Nemci v Ljubljani 1861–1918*, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia, Ljubljana 2002;
- Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1965;
- Memoari patrijarha srpskog Gavrila*, ur. Milan Mladenović, Sfairos, Beograd 1990;
- Mikuž, Metod: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965;
- Miličević, Vladeta: *Ubistvo kralja u Marselju*, Filip Višnjić, Beograd 2000;
- Nečak, Dušan: *Austrijska legija II*, Založba Obzorja Maribor, Maribor 1995;
- Nikola Pašić u anegdotama*. Sabrao Milovan Vitezović, Službeni glasnik, Beograd 2002;
- Ogris, Albin: *Politične stranke*, samozaložba, Ljubljana 1926;
- Pavlin, Tomaž: *Razvoj Sokolstva v Sloveniji med leti 1929–1941*, doktorska disertacija, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2000;
- Pelikan, Egon: *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*, Nova revija, Ljubljana 2002;
- Perovšek, Jurij: *Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora 1918–1929*, Modrijan, Ljubljana 1996;
- Perovšek, Jurij: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*, Modrijan, Ljubljana 1998;
- Perovšek, Jurij: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13, Ljubljana 1998;
- Perovšek, Jurij: *Na poti v moderno. Poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*, Inštitut za novejšo zgodovino – zbirka Razpoznavanja, Ljubljana 2005;
- Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Lipa, Koper 1995;
- Pleterski, Janko: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*, Slovenska matica, Ljubljana 1971;
- Pleterski, Janko: *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, Komunist, DZS, Ljubljana 1986;
- Pleterski, Janko: *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Založba ZRC, Ljubljana 1998;

- Pribičević, Svetozar: *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb 1990;
- Prunk, Janko: *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977;
- Prunk, Janko: *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992)*, DZS, Ljubljana 1992;
- Radojević, Mira: *Udružena opozicija 1935–1939*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1994;
- Rahten, Andrej: *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897–1914*, Slovensko panevropsko gibanje, Založba Panevropa, Celje 2001;
- Rahten, Andrej: *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1918–1929*, Založba ZRC, Ljubljana 2002;
- Rahten, Andrej: *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*, Studia Carinthiaca, XX. knjiga, Mohorjeva založba, Celovec 2002;
- Ravnihar, Vladimir: *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*, ur. J. Cvirn – V. Melik – D. Nečak, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia, Ljubljana 1997;
- Ribar, Ivan: *Politički zapisi III*, Prosveta, Beograd 1951;
- Seton-Watson, Robert William: *Pozadina jugoslovenske diktature (Aleksandar, Pašić, Radić, Pribičević)*, samozaložba S. Ćirića, Novi Sad 1967;
- Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, Sodite po delih! (Vsem, ki so dobre volje!) Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*, Ljubljana 1923;
- Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije*;
- Stiplovšek, Miroslav: *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922*, Partizanska knjiga – Delavska enotnost, Ljubljana 1979;
- Stiplovšek, Miroslav: *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomiistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000;
- Stiplovšek, Miroslav: *Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*, ZIFF, Ljubljana 2006;

- Stojadinović, Milan M.: *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970;
- Stojkov, Todor: *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969;
- Stojkov, Todor: *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985;
- Sudjenje Dr. Vlatka Mačka*, Štamparija Grafika, Zagreb, s. a.;
- Škerbec, Matija: *Šenčurski dogodki*, Tiskovno društvo v Kranju, Kranj 1937;
- Škerbec, Matija: *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, I. del, samozaložba, Cleveland 1956;
- Škerbec, Matija: *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, samozaložba, Cleveland 1957;
- Šmid, Gašper: *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2003;
- Šušteršič, Ivan: *Moj odgovor*, samozaložba, Volders 1922;
- Uradni list Dravske banovine*;
- Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*;
- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*, Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1994;
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1996²;
- Vinaver, Vuk: *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski »satelit«)*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985;
- Zajc, Marko: *Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*, Modrijan, Ljubljana 2006;
- Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929–1931*, priredili Lj. Dimić – N. Žutić – B. Isailović, JP Službeni list SRJ – Arhiv Jugoslavije, Beograd 2002;
- Zečević, Momčilo: *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*, Založba Obzorja, Maribor 1977;
- Zečević, Momčilo: *Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929*, Založba Obzorja, Maribor 1986;
- Zločini govore*, s. l., s. a.;
- Žebot, Ciril: *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*, samozaložba, Celovec 1988.

Razprave in članki

- Biber, Dušan: *Sir Neville Henderson o politiki kralja Aleksandra do nacistične Nemčije*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 20 (1980), str. 23–29;
- Biber, Dušan: *Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču*, Prispevki za novejšo zgodovino 31 (1991), št. 1, str. 131–143;
- Bister, Feliks J.: *Človek in politik Anton Korošec*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 7–11;
- Cvirn, Janez: *Ustanovitev narodne stranke na Štajerskem*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 66;
- Cvirn, Janez: *Obesiti za pete in scvreti nad ognjem. Slovenci in habsburška monarhija*, Zgodovina za vse 2 (1995), št. 2, str. 9–15;
- Cvirn, Janez – Gašparič, Jure: *»Neizbežnost« razpada Habsburške monarhije - slovenski pogled*, Studia Historica Slovenica 5 (2005), št. 1–3, str. 443–456;
- Deak, Ladislav: *Čehoslovačko-jugoslovenski odnosi 1935–1939*, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 10, Zagreb 1980, str. 111–205;
- Dolenc, Ervin: *Leto 1918 kot kulturna prelomnica*, v: Slovenija 1848–1998: Iskanje lastne poti, ur. S. Granda – B. Šatej, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998, str. 262–266;
- F., R.: *Novi občinski zakon*, Samouprava 1 (1933), št. 1, str. 9–11;
- Filipič, France: *Dr. Anton Korošec in marksisti*, Prispevki za novejšo zgodovino 31 (1991), št. 1, str. 83–108;
- Fischer, Jasna: *Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v prvo Jugoslavijo*, v: Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju. 1918–1945–1991, ur. N. Borak – Ž. Lazarevič, Cankarjeva založba – Zbirka Ekonomska knjižnica, Ljubljana 1996, str. 13–21;
- Friš, Darko: *SLS in slovensko nacionalno vprašanje med sprejetjem Vidovdanske ustave in Blejskim protokolom*, v: Slovenija 1848–1998: Iskanje lastne poti, ur. S. Granda – B. Šatej, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998, str. 180–184;
- Gašparič, Jure: *Katoliško politično društvo*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1884–1899, Nova revija, Ljubljana 2003, str. 139–141;
- Gašparič, Jure: *Narodna stranka za Kranjsko*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1884–1899, Nova revija, Ljubljana 2003, str. 222–223;
- Gašparič, Jure: *Slovenska krščansko socialna delavska zveza*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja 1884–1899, Nova revija, Ljubljana 2003, str. 284;

- Gašparič, Jure: *Dogajanje v Sloveniji do aprilske vojne*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 414;
- Godina, Jože: *V znamenju zelene kravate*, Pod Grintovci, od 26. 1. 1940 (št. 3) do 23. 8. 1940 (št. 18);
- Godina, Jože: *V znamenju zelene kravate*, Na mejah, 1. 11. 1938 (št. 21) in 6. 11. 1938 (št. 22);
- Goropevšek, Branko: *Razpad sloge na slovenskem Štajerskem v letih 1906–1907*, v: Celjski zbornik, Osrednja knjižnica Celje, Celje 1993, str. 143–161;
- Goropevšek, Branko: *Ustanovitev Slovenske kmečke zveze na Spodnjem Štajerskem*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 68;
- Granda, Stane: *I. in II. slovenski katoliški shod*, v: Missiev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1988, str. 95–109;
- Grdina, Igor: *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šušteršič*, Zgodovinski časopis 50 (1996), št. 3, str. 369–382;
- Hohnjec, Josip: *O ustavi naše države*, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, ur. Josip Mal, Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 295–338;
- Hribar, Spomenka: *Katoliška akcija*, Nova revija, april 1994 (št. 144), str. 120–127;
- Jerič, Josip: *Narodni svet*, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, ur. Josip Mal, Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 144–160;
- Kocbek, Edvard: *Odločiti se je treba*, Dejanje 3 (1940), št. 9, str. 329–335;
- Kos, Marjan: *Volitve v narodno skupščino 8. novembra 1931 v srezu Dra-vograd. Politična nasprotja v jugoslovanski državi 1918–1931*, v: Koroški zbornik 1 (ur. M. Košan), Zgodovinsko društvo za Koroško, Ravne na Koroškem – Slovenj Gradec 1995, str. 64–82;
- Kranjec, Silvo: *Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije*, Zgodovinski časopis 16 (1962), št. 1, str. 218–229;
- Lazarevič, Žarko: *Na južnih obzorjih. Gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi*, Nova revija, april–maj 1995 (št. 156–157), str. 189–208;
- Lazarevič, Žarko: *Vendarle poenotenje davkov*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 330;
- Lazarevič, Žarko: *Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu (preobrazba slovenske gospodarske strukture v drugi polovici 19. in v 20. stoletju)*, v: Slovenija 1848–1998: Iskanje lastne poti, ur. S.

- Granda – B. Šatej, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998, str. 271–291;
- Lukan, Walter: *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, v: Missiev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1988, str. 110–122;
- Lukan, Walter: *Anton Mahnič in nacionalno vprašanje*, v: Mahničev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 135–150;
- Lukan, Walter: *Janez Ev. Krek in Jugoslavija*, v: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998), ur. P. Vodopivec, Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 68–77;
- Majcen, Stanko: *Moji spomini na dr. Antona Korošca*, Zbrano delo (4. knjiga), DZS, Ljubljana 1996, str. 313–348;
- Marušič, Branko: *Konec slogaštva na Goriškem*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 25;
- Melik, Vasilij: *Izidi volitev v konstituanto leta 1920*, Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja 3 (1962), št. 1, str. 3–61;
- Melik, Vasilij: *Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki*, Zgodovinski časopis 33 (1979), št. 2, str. 221–227;
- Melik, Vasilij: *Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje*, Prispjevki za novejšo zgodovino 22 (1982), št. 1–2, str. 19–24;
- Melik, Vasilij: *Jeglič in slovenska politika do leta 1918*, v: Jegličev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 281–287;
- Melik, Vasilij: *Slovenski državnopravni programi 1848–1918*, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta SAZU, ur. B. Grafenauer, SAZU, Ljubljana 1995, str. 67–72;
- Mlakar, Boris: *Pogledi in spomini na Korošca med povojno slovensko politično emigracijo*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 114–121;
- Murko, Vladimir: *Državne in samoupravne finance v dravski banovini v l. 1918–1938*, v: Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 473–482;
- Pančur, Andrej: *Nastanek političnih strank*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 31–36;
- Perovšek, Jurij: *Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923)*, Zgodovinski časopis 37 (1984), št. 1–2, str. 5–27;
- Perovšek, Jurij: *Unitaristični in centralistični značaj Vidovdanske ustave*, Prispjevki za novejšo zgodovino 33 (1993), št. 1–2, str. 17–26;

- Perovšek, Jurij: *Konferenca o jugoslovanskem zedinjenju*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 213;
- Perovšek, Jurij: *Krščanski socialisti v SLS*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 276;
- Perovšek, Jurij: *Kanzelparagraf*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 263;
- Perovšek, Jurij: *Peti katoliški shod*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 290–291;
- Perovšek, Jurij: *Kratko življenje Narodne ljudske stranke*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 283;
- Perovšek, Jurij: *Blejski sporazum*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 324;
- Perovšek, Jurij: *Slovenec na čelu jugoslovanske vlade*, v: Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 332;
- Perovšek, Jurij: *Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize*, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, ur. B. Grafenauer, SAZU, Ljubljana 1995, str. 121–134;
- Perovšek, Jurij: *Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama (1918–1941)*, Zgodovinski časopis 51 (1997), št. 4, str. 529–554;
- Perovšek, Jurij: *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, v: Slovenska trideseta leta, ur. P. Vodopivec – J. Mahnič, Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 18–32;
- Perovšek, Jurij: *Jugoslavija – pričakovanja in realnost*, v: Slovenija 1848–1998: Iskanje lastne poti, ur. S. Granda – B. Šatej, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1998, str. 234–256;
- Perovšek, Jurij: *Politične razmere na Slovenskem na prehodu iz 19. v 20. stoletje*, v: Zbornik simpozija ob stoletnici začetka gradnje prve slovenske gimnazije, ur. R. A. Jernejčič, Zavod Sv. Stanislava, Ljubljana 2002, str. 29–47;
- Perovšek, Jurij: *Ušeničnik in jugoslovanstvo*, v: Aleš Ušeničnik. Čas in ideje. 1868–1952. Zbornik razprav s simpozija SAZU ob 50. obletnici smrti, ur. M. Ogrin – J. Juhant, Mohorjeva družba, Celje 2004, str. 97–110;
- Perovšek, Jurij: *Nekdanja samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929–1931*, v: Stiplovškov zbornik, ur. D. Nečak, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia, Ljubljana 2005, str. 179–188;
- Perovšek, Jurij: *Politične in narodnostne razmere na Kranjskem v začetku 20. stoletja*, v: Sto let Zavoda Sv. Stanislava, ur. F. M. Dolinar, Družina, Ljubljana 2005, str. 9–36;

- Perovšek, Jurij: *Nehvaležna vloga Koroščeve vlade*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 315–318;
- Perovšek, Jurij: *Oktroirana ustava*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 323–327;
- Perovšek, Jurij: *Politični odnosi do volitev 1925*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 269–281;
- Perovšek, Jurij: *Preobrat v jugoslovanski politiki 1925*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 283–285;
- Perovšek, Jurij: *Značaj kraljeve diktature*, v: Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 321–323;
- Perovšek, Jurij: *Slovenski liberalci in narodno vprašanje v letih 1931–1933*, Prispевki za novejšo zgodovino 46 (2006), št. 1 (Kresalov zbornik), str. 255–276;
- Perovšek, Jurij: Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 92–103;
- Pirc, Jožko: *Rimski katolik in ločitev duhov*, v: Mahničev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 109–126;
- Pivec, Melita: *Programi političnih strank in statistika volitev*, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, ur. J. Mal, Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 357–373;
- Pleterski, Janko: *Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911–1913*, v: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja, Maribor 1981, str. 119–166;
- Pleterski, Janko: *Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, v: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja, Maribor 1981, str. 215–227;
- Pleterski, Janko: *Politika naroda v krizi družbe, države in idej*, v: Slovenska trideseta leta, ur. P. Vodopivec – J. Mahnič, Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 43–57;
- Pleterski, Janko: *Pojava dnevnika Jugoslovan 1930–1931*, v: Mikužev zbornik – zbirka Historia, ur. Z. Čepič – D. Nečak – M. Stiplovišek, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1999, str. 65–74;
- Pleterski, Janko: *Pogledi Ivana Šušteršiča na jugoslovansko gibanje, samoodločbo in Jugoslavijo*, v: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog

- leta 1918. Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998), ur. P. Vodopivec, Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 99–108;
- Prunk, Janko: *Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji*, Prispjevki za novejšo zgodovino 31 (1991), št. 1, str. 35–54;
- Prunk, Janko: *Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji*, v: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU, ur. B. Grafenauer, SAZU, Ljubljana 1995, str. 135–142;
- Prunk, Janko: *Anton Korošec v opoziciji 1930–1934*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 83–91;
- Rahten, Andrej: *Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno*, Prispjevki za novejšo zgodovino 39 (1999), št. 2, str. 65–74;
- Rahten, Andrej: *Zadnji slovenski avstrijakant. Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šušteršiča*, Zgodovinski časopis 53 (1999), št. 2, str. 195–208;
- Ratej, Mateja: *Franjo Žebot – poslanec v Narodni skupščini v Beogradu v letih 1922–1929*, Studia Historica Slovenica 1 (2001), št. 2, str. 355–382;
- Ratej, Mateja: *Slovenska ljudska stranka v vladi Antona Korošca – ratifikacija Nettunskih konvencij*, Zgodovinski časopis 59 (2005), št. 1–2, str. 111–127;
- Ratej, Mateja: *Autonomistična ideja v Slovenski ljudski stranki v letih 1923–1929 in vprašanje dekoncentracije upravne oblasti v času vlade Antona Korošca*, Zgodovinski časopis 60 (2006), št. 3–4, str. 375–395;
- Ratej, Mateja: *Anton Korošec in Kun-režim – Slovenska ljudska stranka v vladi Nikole Uzunovića leta 1927*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 66–82;
- Rozman, Franc: *Anton Korošec – urednik Slovenskega gospodarja*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 161–170;
- Rumpler, Helmut: *Parlament und Regierung Cisleithaniens 1867 bis 1914*, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, 7. zvezek, Verfassung und Parlamentarismus (1. del), ur. H. Rumpler – P. Urbanitsch, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2000, str. 667–894;
- Stiplovšek, Miroslav: *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisation in Slowenien 1918–1941*, Österreichische Osthefte 35 (1993), št. 3, str. 441–473;
- Stiplovšek, Miroslav: *Prizadevanja Slovenske ljudske stranke za avtonomijo Slovenije ob sprejemanju prve jugoslovanske ustave in zakono-*

- daje o oblastnih samoupravah 1921–1922*, v: Mikužev zbornik, ur. Z. Čepič – D. Nečak – M. Stiplovšek, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete – zbirka Historia, Ljubljana 1999, str. 51–64;
- Stiplovšek, Miroslav: *Začetek delovanja banskega sveta Dravske banovine leta 1931*, v: Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, ur. V. Rajšp – R. Bratož – J. Cvirn – J. Fischer – W. Lukan – B. Marušič, ZRC, Ljubljana 2001, str. 951–966;
- Stiplovšek, Miroslav: *Prizadevanje banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933*, Zgodovinski časopis 55 (2001), št. 2, str. 231–253;
- Stiplovšek, Miroslav: *Prelomnica v avtonomističnih prizadevanjih banskega sveta Dravske banovine sredi tridesetih let*, v: Zbornik Janka Pleterskega, ur. O. Luthar – J. Perovšek, ZRC, Ljubljana 2003, str. 355–370;
- Stiplovšek, Miroslav: *Razširitev delovanja banskega sveta Dravske banovine na uredbodajno področje leta 1933 in njegova stališča do občinskih volitev*, Časopis za zgodovino in narodopisje 75 (2004), št. 2–3, str. 443–455;
- Stiplovšek, Miroslav: *Anton Korošec in prizadevanja Slovenske ljudske stranke za uresničenje narodne avtonomije*, Časopis za zgodovino in narodopisje 77 (2006), št. 2–3, str. 122–137;
- Škvarna, Dušan: *Pittsburská dohoda*, v: Lexikón slovenských dejín, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997, str. 270;
- Šraj, A.: *Novi zakon o občinah*, Samouprava 1 (1933), št. 8, str. 149–152;
- Šraj, A.: *Novi zakon o občinah*, Samouprava 1 (1933), št. 9, str. 164–167;
- Ude, Lojze: *Slovenci in jugoslovanska ideja v letih 1903–1914*, v: Slovenci in jugoslovanska skupnost, Založba Obzorja, Maribor 1972, str. 22–85;
- Ude, Lojze: *Značilnosti zadnjega volilnega boja in današnji notranje-politični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo*, Mladina 1927–1928, št. 1, ponovno objavljeno v: *Slovenci in jugoslovanska skupnost*, Založba Obzorja, Maribor 1972, str. 215–220;
- Ušeničnik, Aleš: *Kam plovemo?*, Čas 7 (1913), str. 223–229;
- Ušeničnik, Aleš: *Slovenci in Hrvati*, Čas 7 (1913), str. 431–441;
- Ušeničnik, Aleš: *Nacionalizem in Jugoslovani*, Čas 8 (1914), str. 289–311;
- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Kmečko stanovsko gibanje v okviru SLS v zadnjem desetletju stare Jugoslavije*, Revija 2000, št. 46–47 (1989), str. 213–234;
- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935–1941*, Borec 42 (1990), št. 1, str. 70–143;

- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice (MJRZ) v Dravski banovini*, Prispevki za novejšo zgodovino 32 (1992), št. 1–2, str. 15–33;
- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Kratek oris razvoja in dejavnosti Prosvetne zveze (PZ) v letih 1929–1941. Razvoj krščansko-socialnih organizacij in njihovih glasil*, v: *Zgodovina v šoli* 5 (1996), št. 2, str. 10–17;
- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Jugoslovanska narodna stranka v Dravski banovini*, v: *Zgodovina v šoli* 7 (1999), št. 1, str. 24–31;
- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Razhajanja v katoliškem gibanju*, v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. zvezek, (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 336–339;
- Vidovič - Miklavčič, Anka: *Utrjevanje političnega katolicizma in Katoliška akcija*, v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 1. zvezek (ur. J. Fischer), Inštitut za novejšo zgodovino – Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 363–368;
- Zečević, Momčilo: *Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918–1940*, Prispevki za novejšo zgodovino 31 (1991), št. 1, str. 55–74;
- Žontar, Jože: *Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941*, v: Vilfanov zbornik, ur. V. Rajšp – E. Bruckmüller, Založba ZRC, Ljubljana 1999, str. 603–623.

IMENSKO KAZALO

A

Adlešič, Juro 78
Aehrenthal, Alois 23
Ahčin, Ivan 12, 78, 83, 94, 109, 110, 141,
145, 167–170, 181, 245, 249, 251, 254,
259, 265
Alfons XIII., španski kralj 116
Aničič, Josip 202
Antić, Milan 155
Anžel, Ferdo 198
Arko, Hans 248
Auer, Ljudevit 265
Ažman, Ivan 102

B

Bajc, Fran 148
Balaškovič, Alojz 198
Banjanin, Jovo 177
Barbo, Josip Emanuel 18
Barić, Stjepan 51
Barle, Janko 128, 134, 154, 155
Barthou, Louis 223, 225
Basaj, Jože 101, 102
Basariček, Đuro 51
Bauer, Anton 175
Beck, Wladimir 21
Bečković, Matija 8
Behmen, Mahmud 219, 227
Behmen, Šefkija 171, 265
Benko, Josip 134
Bernik, Franc 150, 151
Besednjak, Engelbert 215–217

Bizjak, uradnik 130
Bjelovučić, Zvonimir 66
Boban, Ljubo 11
Bobić, Miloš 265
Brecelj, Anton 99, 276
Brecelj, Marijan 146
Brejc, Janko 20, 145
Brenčič, Miha 259
Brezigar, Milko 141
Brodar, Janez 157
Brosch, Alexander 25
Budak, Mile 172

C

Cankar, Ivan 22
Casar, Franc 148, 217
Cerar, Anton 134
Cerar, Peter 157
Cestnik, Anton 78
Cvetković, Dragiša 233
Cvim, Janez 12

Č

Česnik, Ivan 78
Čížek, Alojzij 106
Čulinović, Ferdo 122

D

Davidović, Ljubomir 37, 45, 55, 56, 59, 126,
128, 139, 164, 213, 215, 217, 256,
259–262
Dečko, Ivan 16
Demetrović, Juraj 226, 232, 254

Detela, Oton 103
 Dimitrijević, Dragutin - Apis 59
 Dobrivojević, Ivana 11
 Dollfuss, Engelbert 191
 Drmelj, Alojzij 134

Đ

Đuričić, Marko 44

E

Ehrlich, Lambert 145
 Erjavec, Fran 14, 16

F

Fabjančič, Vladislav 26
 Ferdinand I., romunski kralj 62
 Ferguson, Fergus 62
 Finžgar, Fran Saleški 142, 145
 Franc Ferdinand 23–25
 Franc Jožef 21, 46, 57, 117
 Franco, Francisco 67
 Frangeš, Oto 58

G

Gabrovšek, Franc 78, 141, 168, 248
 Gajšek, Karol 134, 259
 Gautsch, Paul 19, 20
 Gavriilo, srbski patriarh 58
 Georgijev, Vlada 191
 Gjirlić, Petar 219
 Gjokić, Rista 155
 Gligorijević, Branislav 11
 Globevnik, Anton 102
 Godec, pristaš JNS 200
 Godina, Jože 143, 149–151, 156
 Golec, Januš 258
 Golouh, Rudolf 105, 186
 Gömbös, Gyula 173
 Gorišek, pristaš JNS 246, 247
 Gosar, Andrej 48, 50, 99, 145, 217, 257–259
 Gostinčar, Jože 141, 145, 159, 276
 Gregorič, Danilo 53, 54
 Gregorin, Franc 157

Gregorin, Gustav 174, 176
 Grilc, Franc 157
 Grisogono, Prvislav 55
 Grubišič, Pavle 7
 Guštin, Alojzij 74

H

Hadžić, Stevan 45
 Hajdinjak, Anton 134
 Henderson, Nevile 213
 Hitler, Adolf 186, 213
 Hlinka, Andrej 172
 Hodža, Milan 23
 Hodžera, Svetislav 196
 Hohnjec, Josip 171
 d'Hondt, Victor 122, 123, 188, 251
 Horthy, Miklos 67
 Hrasnica, Halid 55
 Hribar, Dragotin 145
 Hribar, Ivan 21, 130, 173, 239

I

Ilija, Alojzij 157

J

Janković, Đuro 265
 Janžekovič, Ivan 246, 247
 Jaunik, Avgust 200
 Ječmenič, Milan 229
 Jeglič, Anton Bonaventura 21, 90, 181
 Jereb, Rado 246
 Jevtić, Bogoljub 6, 108, 234–237, 240, 243, 244, 246, 252, 253, 255–265
 Jovanović, Dragoljub 157
 Jovanović, Jovan 126, 236, 256
 Jovanović, Miloje 140
 Jovanović, Milutin 233
 Jurčec, Ruda 241, 258
 Juvan, Alojzij 106

K

Kalan, pristaš JNS 246
 Karadorđević, Aleksander 5, 8–10,

- 14, 34, 39, 44, 51, 53–62, 64, 66, 67, 69–72, 74, 77, 80, 83, 85, 91, 93–96, 111–116, 119, 120, 123, 124, 135–139, 162, 163, 171, 176, 182, 186, 188, 190, 191, 196, 197, 212, 213, 215–232, 236, 237, 239, 245, 250, 263, 266, 267, 274, 275, 279–283
- Karadorđević, Aleksander II. 8
- Karadorđević, Marija 226, 228
- Karadorđević, Pavle 228–233, 235, 236, 263–266
- Karadorđević, Peter II. 228, 231
- Karel, cesar 27
- Kersnik, pristaš opozicije 259
- Klar, pristaš opozicije 259
- Klinc, Anton 134
- Klun, Karel 17
- Kocbek, Edvard 276
- Koce, pristaš opozicije 259
- Kocmur, Ivan 171
- Kojić, Dragutin 218, 234, 236
- Kokalj, Viktor 74
- Koman, Albin 134, 177
- Kommenović, Mirko 265
- Korošec, Anton 5–8, 10, 16, 19, 27, 29, 30, 33, 45, 48–52, 54–58, 60, 65, 72–79, 83, 84, 88, 90–98, 100, 101, 105, 107–113, 120, 126, 128, 130, 133, 135, 140–149, 151–156, 158, 160–175, 177–181, 191–195, 197, 207–209, 211, 212, 214–224, 226–229, 231–234, 236, 242, 243, 248, 249, 252, 255–259, 263, 265–279, 282, 283
- Korun, Milan 197, 222
- Kos, Janez 244
- Kos, Vinko 157
- Kostić, Milan 111, 172
- Košćak, Koroščev tajnik 171
- Košiček, Jože 75, 78, 168
- Košir, Anton 106, 201
- Kovič, Jemej 201
- Kovinčič, orožniški stotnik 130
- Kožulj, Marko 265
- Krajšek, podnačelnik novomeškega sreza 198
- Kramer, Albert 83, 108, 113, 125, 133, 134, 138, 153, 164, 180, 194, 209, 211, 219, 229, 232, 244–248, 258, 265
- Kranjc, Marko 78, 96, 242, 270
- Kranjec, Miško 136
- Kregar, Ivan 106, 107
- Krejči, Anton 134, 200
- Krek, Janez Evangelist 17, 24, 27, 79, 80, 85, 98, 159
- Krek, Miha 69, 78, 81, 160, 217, 268–270, 273
- Kremžar, Franc 78, 168
- Krizman, Hinko 213, 219
- Križnik, Alojzij 199
- Krnjević, Juraj 212
- Krulej, Ernest 134
- Kržišnik, Anton 193
- Kuhar, Štefan 102
- Kukovec, Vekoslav 16
- Kulovec, Fran 45, 48, 75, 78, 82, 105, 108, 141, 145, 172, 178, 216, 227, 257–259, 269–271, 274, 277
- Kumanudi, Kosta 58, 95, 232
- Kušej, Rado 145
- Kuzmanović, generalni inšpektor notranjega ministristva 249, 250

L

- Lampe, Evgen 30
- Laurich, Alfred 199
- Lazar, France 143
- Lazarević, Manojla 229
- Lazić, Živojin 187, 196, 217
- Lebinger, Hinko 106, 107
- Leskovar, Josip 74, 78, 269, 270
- Letica, Dušan 265
- Likar, Ivan 193
- Lipej, Franc 106

Lipold, Franjo 176, 187, 209, 244
 Ljotić, Dimitrije 208, 259–262
 Loboda, Josip 157
 Lončarević, Ivan 179, 196, 197
 Lukman, Franc Ksaver 145

M

Maček, Vladko 53, 55, 56, 126, 128,
 164–166, 172, 179, 186, 191, 210, 217,
 223, 231, 236, 257, 259–264, 275
 Mahnič, Anton 14, 15, 42
 Maister, Rudolf 198
 Majcen, Franc 201
 Majcen, Stanko 57, 270
 Makar, Danijel 134
 Makar, Milan 200
 Maksimović, Boža 58, 128, 193, 218, 229,
 232, 254, 259, 260
 Marinković, Vojislav 58, 115, 116, 138, 139,
 152, 153, 163, 231, 236, 254
 Marković, Rudolf 225
 Marković, Laza 213, 219, 220, 233
 Marušić, Drago 113, 114, 129, 135, 139,
 140, 146, 149, 158, 176, 177, 180,
 185–187, 199, 236, 246, 247, 257, 258,
 264, 265, 271
 Masaryk, Tomáš Garrigue 172
 Matulić, M., hrvatski novinar 108, 109
 Mažuranić, Želimir 58
 Mešterović, orožniški stotnik 150, 151
 Mihajlov, Vanča 226
 Mihajlović, Ilija 55
 Mihelčić, Alojzij 106, 171
 Mikuž, Metod 11
 Milavec, Anton 78, 101
 Miler, Fero 273
 Miletić, Kosta 219–221
 Milićević, Vladeta 225, 226
 Mohorič, Ivan 134, 153
 Mohorič, Jakob 276
 Mravlje, Milan 134, 180

Muršak, Janez 243
 Mussolini, Benito 153, 173, 177, 226

N

Natlačen, Marko 73, 74, 77, 78, 97, 141,
 145, 148, 168, 178, 192, 217, 227, 245,
 248, 257–259, 267, 269–271, 277
 Nemanič, Josip 106
 Nikić, Nikola 179
 Novak, Franjo 178, 238, 245

O

Oblak, Gabrijel 106
 Obrenovići 59
 Ogrin, Tomaž 157
 Ogris, Albin 277
 Ogrizek, Anton 141, 171, 178, 192, 217,
 227

P

Padežanin, Marko 199
 Pahernik, Franc 134
 Pašić, Nikola 33, 38, 43, 44, 46, 53, 120
 Paul-Boncour, Joseph 186
 Pavelić, Ante 128, 225
 Pavlič, Alojzij 134, 155, 247, 250
 Pavlič, Karol 74
 Perčec, Gustav 128, 225
 Perović, Ivo 230
 Perovšek, Jurij 11, 12
 Pestotnik, pristaš JNS 180
 Petovar, Lovro 102, 134
 Petrović, Andra 219
 Pevc, pristaš opozicije 259
 Piłsudski, Jozef 67
 Pirkmajer, Otmar 99, 114, 129, 176, 180,
 242–244
 Pivko, Ljudevit 134, 136
 Pleterski, Janko 11, 98
 Ploj, Miroslav 238
 Podlesnik, France 132
 Podlesnik, Jakob 132
 Pogačar, Janez Zlatoust 14

- Pogačnik, Josip 28
 Pograjc, Franc 241
 Poljanec, Ludvik 198
 Popovici, Aurel 23
 Popović, Velimir 243
 Potemkin, Grigorij Aleksandrovič 56, 189
 Predavec, Josip 172
 Preko, Nikola 265
 Prekoršek, Ivan 134
 Prenj, Ferdo 193
 Prepeluh, Albin 186
 Pribičević, Svetozar 44, 50, 54, 55, 69, 126, 213
 Prodanović, Jaša 167
 Protić, Stojan 37
 Prunk, Janko 11
 Puc, Dinko 236, 246, 247
 Pucelj, Ivan 81, 101, 102, 113, 125, 128, 134, 138, 153, 180, 181, 194, 219, 245, 246–248, 257
 Pukšič, Anton 148
 Pustoslemšek, Rasto 134, 180
 Pušenjak, občinski funkcionar JNS 173
- R**
- Račić, Puniša 51, 57, 137
 Radić, Pavle 51
 Radić, Stjepan 39, 43, 46, 50, 51, 53, 56, 57, 60
 Radivojević, Lazar 91
 Rajer, Janko 236, 245
 Rajh, Jakob 106
 Rakun, Franc 190
 Ramovš, Jakob 106, 107
 Rape, Stane 134, 155, 174
 Ravnihar, Vladimir 12, 174, 193, 238, 239, 245
 Ravnik, Rudolf 274
 Razus, Martin 172
 Remec, Bogomil 77
 Režek, Josip 187, 246, 259
 Ribar, Ivan 171
- Roš, Franjo 176, 186
 Rožman, Martin 102
- S**
- Salazar, António de Oliveira 67
 Sauerwein, Jules 61
 Schumy, Vinzenz 173
 Schwegel, Ivan 94
 Schwegel, Josef 18
 Senekovič, Ivan 198, 242, 243, 250
 Senica, Jožko ml. 143, 144
 Semec, Dušan 5, 48, 77, 97–100, 103–105, 107, 111–114, 120, 126, 145, 274, 279, 283
 Semec, Ivanka 99
 Seton-Watson, Robert William 68, 69, 87
 Smodej, Franc 50
 Smodlaka, Josip 172, 211, 212
 Smolčić, Vlado 265
 Smoljan, Bariša 220
 Spaho, Mehmed 6, 55, 126, 171, 179, 214, 220, 233, 234, 236, 255, 256, 263, 265, 267
 Spindler, Vekoslav 134
 Srškić, Milan 58, 71, 94, 153, 164, 178, 186, 218, 219, 231, 232, 236, 254
 Stanković, Radenko 229, 230
 Stanković, Svetozar 265
 Stanojević, Aca 55, 120, 126, 163, 213, 214, 218, 221, 224, 231, 233–236, 255, 256
 Stanovnik, Ivan 276
 Starič, Martin 198
 Steblovnik, Martin 105, 106, 243
 Stefanović, Ignjat 265
 Steska, Henrik 193
 Stiplovšek, Miroslav 11, 12
 Stojadinović, Milan 6, 12, 69, 83, 197, 221–224, 226, 228, 231, 233, 236, 246, 258, 263–269, 272, 276
 Stojanović, Ljubomir 167
 Stojkov, Todor 11
 Stošević, Dobrivoje 265

- Stürgkh, Karl 18
 Sušnik, Anton 38, 45, 78, 100, 101, 107,
 141, 145, 220
- Š**
 Šemrov, pristaš opozicije 259
 Šerbinek, Ivan 106
 Šerko, Alfred 145
 Šibenik, Stanko 95
 Šimrak, Janko 145
 Škerbec, Matija 154, 157
 Šlegel, Toni 56
 Šola, Atanasije 238
 Štrcin, Ivan 105, 157
 Štrcin, Janez 243, 245, 248
 Šubašić, Ivan 99, 212
 Šuklje, Franjo 135
 Šušteršič, Bogomila 29
 Šušteršič, Ivan 15, 17–21, 24–27, 29, 43
 Šutej, Juraj 164, 227, 276
 Švrljuga, Stanko 58, 217–219, 223, 238
- T**
 Tavčar, Ivan (banski svetnik) 176, 185,
 249
 Tavčar, Ivan (liberalni prvak, umrl 1923) 18
 Teokarević, Vlada 233
 Trček, Fran 102
 Trumbić, Ante 33, 108, 164, 165, 169, 172,
 210–212, 230, 233, 275
 Turner, Pavel 20
 Tyrš, Miroslav 175
- U**
 Ude, Lojze 49, 50
 Umnik, Anton 130, 157
 Urek, Ivan 132, 134, 140, 155
 Ušeničnik, Aleš 26, 27
 Uzunović, Nikola 47, 48, 58, 94, 95, 108,
 218, 219, 221, 223, 224, 226, 229, 231,
 232, 234–237, 245, 254
- V**
 Vatovec, Franc 141
 Veber, France 145
 Veble, pristaš opozicije 259
 Veršič, Ivan 106
 Vesenjāk, Ivan 45, 78, 141, 171, 249, 250,
 257–259
 Vesnić, Milenko 37
 Vidmar, Stane 209, 250
 Vidovič - Miklavčič, Anka 11, 12
 Vilder, Većeslav 172, 211, 226
 Vodopivec, Fran 74
 Vomberger, Jernej 157
 Vošnjak, Bogumil 134
 Vovšek, kamniški sreski načelnik 143, 149,
 150, 152
 Vrbanic, Milan 265
 Vrečar, Ivan 143
 Vrtačnik, Ivan 193
 Vukičević, Velimir 48, 51, 52, 55
- W**
 Wendel, Herman 69
 Windischer, Fran 145
- Z**
 Zajc, Cilka 144
 Zemljic, Jakob 134
- Ž**
 Žebot, Ciril 217
 Žebot, Franjo 241–245, 247–251, 258, 269
 Živančević, Mihajlo 174
 Živković, Petar 52, 57–60, 64, 66, 73, 74,
 83, 84, 88, 91, 93–97, 104, 105,
 108–110, 112, 120, 127, 129, 130,
 137–139, 163, 229–231, 235, 236,
 263–265
 Žmavc, Andrej 102
 Žumer, Srečko 159, 160
 Žuran, Ivan 66

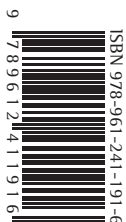
Avtor je v svoji pretehtani študiji zapolnil enega od opaznejših mankov v slovenskem zgodovinopisju, ki zadeva obdobje prve jugoslovanske države, to je vlogo in položaj najmočnejše slovenske politične stranke v prvi Jugoslaviji – katoliške Slovenske ljudske stranke v času po vzpostavitvi diktature kralja Aleksandra leta 1929. Tedaj je prišlo do usodnega posega v vprašanje demokratičnega reševanja temeljnih problemov slovenskega in jugoslovanskega družbenega in političnega razvoja, ki ga je na Slovenskem občutno doživela tudi prepovedana SLS. Knjiga prepričljivo pokaže, da strankina vloga

tudi v tem obdobju, ko so bili večino časa na oblasti slovenski liberalci, ni imela majhne teže, in bralcu skozi skrbno zgodovinopisno razčlenitev razkrije pot SLS k vnovični politični moči sredi tridesetih let. Odličen prikaz tedanje jugoslovanske notranjepolitične problematike utemeljuje tudi vrsta novih ugotovitev o pomembni vlogi, ki jo je v tistem času dejansko imel načelnik stranke dr. Anton Korošec v državnem okviru.

Dr. Jurij Perovšek

Zgodovinar dr. Jure Gašparič, rojen leta 1977 v Mariboru, je leta 2001 diplomiral na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, doktorsko disertacijo z naslovom *Diktatura kralja Aleksandra in Slovenska ljudska stranka v letih 1929–1935* pa je na isti fakulteti obranil junija 2006. Zaposlen je na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer se raziskovalno posveča slovenski in jugoslovanski politični zgodovini od razpada avstro-ogrske monarhije do začetka druge svetovne vojne na Slovenskem, ob tem pa se ukvarja tudi z nekaterimi vprašanji zgodovine srednjeevropskega prostora v 19. in 20. stoletju. K temu ga je spodbudilo tudi študijsko bivanje v Bratislavi. Izsledke svojega raziskovalnega dela predstavlja v znanstvenem tisku in na znanstvenih simpozijih doma in v tujini.

17,00 €